

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YENİÇAĞ ANABİLİM DALI**

XVII. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE ÜSKÜDAR

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

Mustafa AKKAYA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

Ankara-2010

ONAY

Mustafa AKKAYA tarafından hazırlanan “XVII. yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar” başlıklı bu çalışma, 23.11.2010 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı / Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

İmza

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN (Başkan)

İmza

Prof. Dr. Üçler BULDUK

İmza

Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

İmza

Doç. Dr. Tufan GÜNDÜZ

ÖNSÖZ

Bu araştırma, İstanbul'un önemli unsurlarından biri olan Üsküdar'ın, İstanbul'un Avrupa yakasında olan kaza bölgelerine göre göz ardı edilmesinden, ikinci plana atılmasından dolayı ortaya çıkan eksikliği, bir nebze de olsa gidermek için hazırlanmıştır. Osmanlıya gelen birçok yabancının ve seyyahların gözünde İstanbul'un varoşundan öteye gitmeyen tasvirlerle anlatılan Üsküdar'ın, varoştan çok daha ileride, bir şehir, bir Osmanlı şehri olduğunu gösterebilmektir. Bu çalışmada konum itibarıyla daha çok bir Avrasya şehri olmasının yanında, Üsküdar'ın, İstanbul'un fethinden çok önce Türklere yurt olmasıyla Türk-İslam kültürünün Osmanlı sentezinin güzel örneklerini barındıran bir şehir olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Birçok şiire, şarkıya, edebi eserlere konu olan Üsküdar; Osmanlı merkezinin karşı yakada olmasından dolayı Avrupa yakasının, batılı tüccarların, Levantenlerin, seyyahların ve dışişleri görevlilerinin uğradığı mekân olmasından dolayı, yabancıların ve araştırmacıların gözünde "güneşin batışının aynası" olarak görülmüştür. Fakat Üsküdar, diğer kaza sistemlerinden farklı yapısıyla, İstanbul'un gelişen diğer kaza bölgeleri gibi her daim göç almış, her yöne özellikle doğuya doğru mekânsal olarak genişlemiştir.

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar'ın; Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi tarihi, idarî yapılanması, bu yapıdaki görevliler, sosyal hayatı, ekonomik yapısı ve bunları etkileyen faktörler, Üsküdar'ın Osmanlı'nın merkezi olan İstanbul'a olan etkisi, İstanbul açısından değer kazanmış özellikleri, tarihi süreçte Üsküdar'ın konumu, Üsküdar'ın, XVI. yüzyıl ile XVIII. yüzyıllar arasındaki konumu ile kıyaslanarak geçirmiş olduğu değişim evreleri, Üsküdar'da o dönemlerde icra edilen meslekler, Üsküdar çevresinde yaşamış olan gayr-i müslim tebâ ve köleler, bu araştırmanın konularını oluşturmaktadır.

XVII. yüzyılın ilk çeyreğindeki Üsküdar Şer'îye Sicillerinde geçen sadece köy ve mahalle olan yerleşim yerlerinin XVII. yüzyıla birlikte gelişen, günümüz metropolitinin önemli bir parçası haline geldiğini görmek; bize Üsküdar'ın ne denli bir değişim sürecinden geçtiğini açıkça göstermektedir.

Doktora tez aşamasına geçmeden önce danışman Hocam Prof. Dr. Ahmet Güneş ile yaptığımız görüşmeler sonucunda, tez konusunun Üsküdar olmasını kararlaştırdık. Hocama bu yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ahmet Güneş Hocam ile yaptığım görüşmeler neticesinde genel olarak Şer'îye Sicillerine dayalı Üsküdar'ın sosyal hayatını ve ekonomik yapısını XVII. yüzyılın ilk çeyreği zaman sınırlamasıyla tez araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Araştırmaya konu olan döneme ait Üsküdar Şer'îye Sicilleri, Üsküdar'daki Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı İslam Araştırma Merkezi'nden (İSAM), XVII. yüzyılın ilk çeyreğini ve biraz daha ilerisini kapsayan siciller temin edilmiştir. Üsküdar Şer'îye Sicillerinin transkripti oldukça uzun bir süre almıştır.

Doktora tez izleme komitesinde araştırmama sabırla tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Hale Şıvgın, Prof. Dr. Yasemin Demircan, Prof. Dr. Hamza Keleş, Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz hocalarıma şükranlarımı sunarım. Ayrıca Adnan Menderes Üniversitesi'nde hocalarım Yrd. Doç. Mehmet Başaran ve Yrd. Doç. Bülent Çelik'e, Nilüfer Karadavut'a, Şinasi Yaylagül'e tezin bilgisayara aktarımında yardımlarını esirgemeyen Cemal Yoran'a, Alparslan Avcı'ya, doktora ders dönemi arkadaşım Rahşan Kaynak'a ve bu doktora eğitimim sürecinde hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan eşim Dilek'e ve kızım Gülin'e sonsuz minnet ve şükran duygularımı sunmayı bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
HARİTALAR LİSTESİ.....	ix
RESİMLER LİSTESİ.....	x
BELGELER LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
KAYNAKLAR.....	3
Genel Olarak Şer'îye Sicilleri.....	3
Üsküdar Şer'îye Sicilleri.....	9
ÜSKÜDAR'IN ADI.....	14
Krizepolis.....	14
Scutari, Damalis.....	15
Asitandar, Eskidar, Esküdar, Üsküder, Üsküdar.....	16
ÜSKÜDAR'IN TARİHİ.....	18
Osmanlı Öncesi Üsküdar.....	19
Osmanlı Dönemi'nde Üsküdar.....	25
I. BÖLÜM.....	32
FİZİKİ-İDARİ YAPI ve İDARECİLER.....	32
1. ÜSKÜDAR'IN FİZİKİ-İDARİ YAPISI.....	32
1.1. Kaza.....	33
1.2. Nahiyeler.....	37
1.3. Üsküdar'ın Mahalleleri.....	46
1.3.1. Mahalle-i Ma'mure.....	49
1.3.2. Mahalle-i Cedide.....	50
1.3.3. Gülfam Mahallesi.....	54
1.3.4. Davut Paşa Mahallesi.....	55
1.3.5. Salacak Mahallesi.....	55
1.3.6. Toygar (Hamza) Mahallesi.....	56
1.3.7. (Rum) Mehmet Paşa Mahallesi.....	57
1.3.8. Kefçe (Dede) Mahallesi.....	57
1.3.9. Şeyh Mahmut Efendi Mahallesi.....	58
1.3.10. Şemsi Paşa Mahallesi.....	59
1.3.11. Bülbülderesi Mahallesi.....	60
1.3.12. Ahmet Çelebi Mahallesi.....	60
1.3.13. Solak Sinan Mahallesi.....	61
1.3.14. Tembel Hacı Mehmet Mahallesi.....	61
1.3.15. Mirahor Mahallesi.....	62
1.3.16. Hacı Hatun Mahallesi.....	62
1.3.17. Bulgurlu Mahallesi.....	63
1.3.18. Kara Kadı Mahallesi.....	64

1.3.19. Hayrettin Çavuş Mahallesi	64
1.3.20. Debbağ Mahallesi	65
1.3.21. Evliya Hoca Mahallesi	65
1.3.22. Arakiyeci Hacı Mehmet Ağa Mahallesi	66
1.3.23. Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi	66
1.3.24. Pazarbaşı Mahallesi	67
1.3.25. Sultantepe (Hacı Hesna Hatun) Mahallesi	67
1.3.26. Selman Ağa Mahallesi	68
1.3.27. Murat Reis Mahallesi	68
1.3.28. Kandilli Mahallesi	69
1.3.29. İsfendiyar Mahallesi	70
1.4. Üsküdar'ın Köyleri	71
2. ÜSKÜDAR'IN İDARECİLERİ	78
2.1. Ehl-i Şer	78
2.1.1. Kadı	78
2.1.1.1. Kadıların Görev ve Yetkileri	79
2.1.1.2. Mevleviyet Kadılıkları ve Üsküdar Kadısı	84
2.1.2. Nâib	87
2.1.3. Şuhûdü'l-Hâl	95
2.2. Ehl-i Örf	99
2.2.1. Subaşı	99
2.2.2. Muhtesib	103
2.2.3. Ases, Asesbaşı	105
2.2.4. Yasakçı	107
2.2.5. Diğer Görevliler	110
II. BÖLÜM	114
SOSYAL ve EKONOMİK HAYAT	114
1. SOSYAL HAYAT	114
1.1. Üsküdar'da Aile Hukuku	114
1.1.1. Osmanlıda Kadın	115
1.1.2. Üsküdar'da Evlenme, Mehir, Boşanma, Nafaka	118
1.1.2.1. Evlenme	118
1.1.2.2. Mehir, Çeyiz, Başlık, Kalın	121
1.1.2.3. Boşanma (Talak)	125
1.1.2.4. Nafaka	131
1.2. Osmanlı Devleti'nde ve Üsküdar'da Gayr-i Müslimler (Yahudiler, Rumlar, Ermeniler)	134
1.2.1. Osmanlı Devleti'nde Zimmî Anlayışı	134
1.2.2. Fatih'le Başlayan Millet Sistemi	135
1.2.3. Millet Sistemine Karşı Görüş	140
1.2.4. Osmanlı Devleti'nde ve Üsküdar'da Yahudiler	145
1.2.5. Osmanlı Devleti'nde ve Üsküdar'da Rumlar	151
1.2.6. Osmanlı Devleti'nde ve Üsküdar'da Ermeniler	157
1.3. Üsküdar'da Kölelik ve Cariyelik	162
1.3.1. Köleliğe Genel Bakış	163
1.3.2. Köle ve Cariye Kelimesinin Mahiyeti	167
1.3.3. Osmanlı Devleti'nde Kölelik ve Cariyelik	169

1.3.4. Köle Azad Etmeye Üsküdar Örneği.....	171
1.3.5. Üsküdar'da Kaçak (Kaçgun) Köleler ve Cariyeler.....	174
1.3.6. Köle ve Cariyelerin Müslüman Olması	178
1.4. Üsküdar'da İşlenen Suçlar	181
1.4.1. Zina ve Fiil-i Şenî'	183
1.4.2. Şirb-i Hamr (İçki İçmek) ve Hamrın (İçkinin) Sebep Olduğu Suçlar.....	188
1.4.3. Üsküdar'da Diğer Suçlar.....	191
1.4.3.1. Adam Öldürme, Yaralama	191
1.4.3.2. Hırsızlık	195
1.4.3.3. İftira	196
1.5. Üsküdar'da Erkek Odaları'nın Suçlara Tesiri.....	198
1.6. Üsküdar'ın Nüfusu.....	200
2. EKONOMİK HAYAT.....	205
2.1. Osmanlı Vergi Sistemine Üsküdar Örneği	205
2.1.1. Osmanlı Vergi Sistemi	205
2.1.1.1. Rüşum-ı Şer'îye	207
2.1.1.1.1. Öşür.....	207
2.1.1.1.2. Haraç ve Cizye	208
2.1.1.2. Rüşum-ı Örfîye ve Tekâlif-i Divaniye (Avarız-ı Divaniye)	210
2.1.1.3. Vergiden Mu'âfiyet	217
2.1.2. Üsküdar'da Cizye	220
2.2. Mukataa Usulü	221
2.2.1. Hamr ve Arak (Şarap ve Rakı) Mukataası	227
2.3. Osmanlı Devleti'nde Tımar Sistemine Üsküdar Örneği	229
2.3.1. Tımar Sistemi.....	229
2.3.2. Üsküdar'da Tımar	232
2.4. Ticarî Hayat.....	237
2.4.1. Binek Hayvan Ticareti.....	242
2.4.2. Koyun Ticareti.....	244
2.4.3. Köle Ticareti.....	248
2.4.3.1. Üsküdar'da Köle (Esir) Pazarı	250
2.4.3.2. Üsküdar'da Köle Ticareti ve Fiyatları	251
2.4.3.3. Üsküdar'da Ruhsatlı Köleler (Ticaret için)	254
2.4.4. Mülk ve Diğer Satışlar	255
2.5. Üsküdar'da Meslek Grupları	259
2.5.1. Hekim Cerrah Üstad Deniz bin Gazi	273
2.6. Üsküdar'da Para ve Narh.....	279
2.6.1. Osmanlı Devleti'nde ve Üsküdar'da Para	279
2.6.2. Narhlar	283
SONUÇ.....	290
KAYNAKÇA	294
Ek 1: Haritalar.....	305
Ek 2: Resimler ve Fotoğraflar.....	309
Ek 3: Belgeler	321
ÖZET	325

ABSTRACT	326
----------------	-----

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
bkz.:	Bakınız
çev.:	Çeviren
der.:	Derleyen
D.İ.B.:	Diyanet İşleri Bakanlığı
drm.:	Dirhem
Ed.:	Editör
İ.M.Ü.Ş.S.:	İstanbul Müftülüğü Üsküdar Şer'iye Sicilleri
İSAM.:	İslam Araştırma Merkezi
İst.:	İstanbul
İ.Ü.E.F.:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Kry.:	Karye
Ky.:	Kıyye
Mah.:	Mahalle
M.E.B.:	Milli Eğitim Bakanlığı
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
Sb.:	Subaşı
Tar.:	Tarih
T.D.K.:	Türk Dil Kurumu
vrk.:	Varak
Vkf.:	Vakıf
vky.:	Vukıyye
Yay.:	Yayın
YKY.:	Yapı Kredi Yayınları

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer'îye Sicillerine Göre Üsküdar'ın Nahiyeleri Ve Nahiyelere Bağlı Köyler	39
Tablo 2: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer'îye Sicillerine Göre Üsküdar Merkezine Bağlı Köyler (Karyeler)	74
Tablo 3: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Ehl-i Şer'e Dair Atamalar ve Ücretler	98
Tablo 4: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Ehl-i Örf Atamaları ve Aldıkları Ücretler	111
Tablo 5: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Ehl-i Şer ve Ehl-i Örf Görevliler	113
Tablo 6: Üsküdar'da Yahudiler	150
Tablo 7: Üsküdar'da Rumlar	156
Tablo 8: Üsküdar'da Ermeniler	160
Tablo 9: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Bazı Azatlı Köleler	173
Tablo 10: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer'îye Sicillerinde Geçen Kaçak Köleler	175
Tablo 11: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Sicillerinde Geçen Bazı Köle ve Cariyelerin, İsimleri ve Uyrukları	180
Tablo 12: Kanunnamelere Göre Zina Yapanlardan Alınan Para Cezaları	185
Tablo 13: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da İşlenen Bazı Yaralama Suçları	194
Tablo 14: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Şer'îye Sicillerine Göre Üsküdar'da Hırsızlık	196
Tablo 15: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'daki Esnafdan İstenen Avarız Vergisi Miktarları	216
Tablo 16: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer'îye Sicillerinde Tımarlar	236
Tablo 17: Üsküdar Şer'îye Sicillerine Göre Üsküdar'a Gelen Tüccarlar ...	248
Tablo 18: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Sicillerindeki Köle ve Cariye Fiyatları	253
Tablo 19: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Kefaletle Ticaret Hakkı Elde Eden Köleler	255
Tablo 20: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer'îye Sicillerinde Geçen Meslek Grupları	272
Tablo 21: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Cerrah Üstad Deniz bin Gazi'nin Tedavi Ettiği Kişiler ve Aldığı Ücretler	278
Tablo 22: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer'îye Sicillerinde Geçen Narh Listeleri	284

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'ın Sancak-Kaza Teşkilatlanması.....	36
Şekil 2: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul İçinde Üsküdar'ın Kaza- Kadılık Teşkilatlanması	86

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Üsküdar'ın Yakın Çevresiyle Ticareti	306
Harita 2: Üsküdar'ın Uzak Çevresiyle Ticareti	307
Harita 3: XIX. Yüzyılda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Sahilleri	308

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Yeni Cami.....	310
Resim 2: Üsküdar İskele Cami	311
Resim 3: Nurbanu Sultan Cami.....	311
Resim 4: Ayazma Cami.....	312
Resim 5: Mihrimah Sultan Cami.....	312
Resim 6: Üsküdar Kız Kulesi.....	313
Resim 7: Üsküdar Kız Kulesi.....	313
Resim 8: Nurbanu Sultan Külliyesi	314
Resim 9: Üsküdar Karacaahmet Mahallesi	314
Resim 10: Üsküdar'da Bir Sokak	315
Resim 11: Üsküdar'da Bir Çarşı.....	315
Resim 12: Üsküdar'da Pazar.....	315
Resim 13: Eski Üsküdar'da İnsan Manzarası	316
Resim 14: Üsküdar'da Ticaret	316
Resim 15: Üsküdar'da Kervanlar	317
Resim 16: Gülfam Hatun Medresesi	317
Resim 17: Kefçe Dede Türbesi	318
Resim 18: Mihrimah Sultan	318
Resim 19: Osmanlıda Yahudi Erkeği	319
Resim 20: Osmanlıda Yahudi Kıyafeti	319
Resim 21: Osmanlıda Zengin Rumlar Kadınları	320

BELGELER LİSTESİ

Belge 1: 125. vrk. 49.	322
Belge 2: 138. vrk. 3.	323
Belge 3: 107. vrk. 73.	324

GİRİŞ

Max Weber, dünya tarihindeki şehir tiplemesinin, şehirde yaşayan kendilerine ait kolektif bir kimliğe sahip olan bir cemaat kimliğinin evrimiyle oluştuğunu ve bu yapının İslam topraklarında olmadığını savunmasından dolayı bu yapıya İslamî tarz şehri dâhil etmemiştir.¹ Son dönemlerde tarihçiler tarafından gerçekleştirilen şehir tarihi araştırmaları, bu tezin yanlışlığını ya da kendine has bir İslam şehrinin varlığını ispatlama adına yoğun olarak ilgi gösterilen bir alan olmuştur. Fakat bu ilgiye rağmen çalışmalar daha çok yapılacak olan tetkiklere katkı sağlayacak biçimde şehirlerin Şer'îye Sicillerinin transkripsiyonu ve belirli bir çerçevede tasnif edilmesiyle oluşturulmuştur. Bununla beraber Suraiya Faroqhi'nin "Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat", Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi (TÜSOKTAR) kapsamında Özer Ergenç'in "XVI. yüzyılın Sonlarında Bursa" ve Hülya Taş'ın "XVII. yüzyılda Ankara" adlı eserleri şehir tarihçiliği adı ile yayınlanmış önemli eserler arasındadır.

Üsküdar, İstanbul'un Anadolu yakasını temsil eden en önemli yerleşim yerlerinden biridir. Üsküdar'ın bu özelliği, günümüzde önemli olduğu kadar geçmişte de önemliydi. Üsküdar, İstanbul'un fethinde ve onun Türkleşmesinde de ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca Üsküdar, İstanbul'un Anadolu yakasındaki en büyük yerleşim birimi ve Anadolu ile doğu coğrafyasının ulaşımında başlangıç noktasıdır. Bundan dolayı ciddi bir şekilde araştırılması gerekirken, Üsküdar hakkında yeterli bir araştırma yapılmamıştır. Önemli görülen araştırmalar içerisinde Üsküdar'ın fiziki yapısı, tarihsel mekânları ile ilgili çalışmalar içerisinde İbrahim Hakkı

¹ Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, **Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep İzmir ve İstanbul**, çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, s.1. Bu eserde "Bir Osmanlı Kenti Var mıydı?" sorusuna Osmanlı'nın önemli şehirleri olan Halep, İzmir ve İstanbul'un kendilerine has özellikleri ve ortak yanları ele alınıp cevap aranmıştır ve kendine has yapısıyla bir Osmanlı, bir İslam şehrinin özellikleri Avrupa'daki şehirlerle kıyaslanarak ifade edilmiştir.

Konyalı'nın "Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar" adlı eseri önemlidir. Yvanne Seng'in XVI. yüzyılı kapsayan Üsküdar tereke defterlerine dayalı doktora tezi de Üsküdar hakkında yapılmış bir çalışmadır. Ayrıca XVI. yüzyıla dair Üsküdar Şer'îye Sicillerinin günümüz Türkçesine transkribini ve yorumlanmasını içeren üniversite (lisans) bitirme çalışmaları ve yüksek lisans tezleri de mevcuttur. Üsküdar hakkındaki bu tezler içerisinde Nuray Güler'in "XVI. yüzyılda Üsküdar'da Gülfam Hatun Mahallesi (1540-1600)", adlı yüksek lisans tezi, Üsküdar'ın gelişiminde önemli bir yere sahip olan Gülfam Hatun Mahallesi ile ilgili mikro düzeyde Üsküdar tarihi için hazırlanmış önemli bir çalışmadır.

Üsküdar'ın Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemine ait geçirmiş olduğu evreleri düzenli bir şekilde ifade eden kronolojik bilgilerin eksikliği sebebiyle, Üsküdar'ın tarihi girişte kısaca Osmanlı öncesi ve Osmanlı sonrası Üsküdar konu başlığıyla ele alınmıştır. Ayrıca yine burada Üsküdar kelimesinin anlamı ve mahiyeti hakkında ortaya atılan görüşler de ele alınmıştır. Birinci bölümde Üsküdar'ın sancak-kaza ilişkisi, taşra teşkilatı ve bu teşkilatta görev alan idarecileri, görevlileri, Üsküdar'ın fiziki yapısı, mahalleleri, köyleri, nahiyeleri, "Üsküdar'ın Fizikî-İdarî Yapısı ve İdarecileri" konu başlığı altında incelenmiştir. İkinci bölümde "Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Hayat" başlığı altında "Üsküdar'da Sosyal Hayat" alt başlığıyla; Osmanlı aile yapısının Üsküdar örneği, evlenmeler, boşanmalar, mihr, nafaka, Üsküdar'da işlenen suçlar ve bunlara verilen cezalar, Osmanlıda köleliğe Üsküdar örneği ve Üsküdar'da yaşayan gayr-i müslim tebâ, İstanbul ve Üsküdar'ın nüfusu tetkik edilmiştir. Yine ikinci bölümde "Ekonomik Hayat" alt başlığında Üsküdar'ın ticari hayattaki yeri, yakın ve uzak çevresiyle ilişkisi, meslek grupları, köle ticareti, para hareketleri, Üsküdar'dan toplanan vergi çeşitleri ve bunların toplanma biçimleri anlatılmaya çalışılmıştır. Bu araştırmada karşılaşılan zorluklar genel olarak şehir tarihi araştırmalarında karşılaşılan sıkıntılardır. Bu cümleden olarak sicillerin fazla olması, bunların tasnifinin ve günümüz Türkçesine çevirisinin uzunca bir sürede gerçekleşmesi zikredilebilir. Ayrıca Üsküdar ile ilgili çalışmaların ve şehir

tarihi araştırmalarının yeterli seviyede olmaması da karşılaşılan sıkıntılar arasında yer almıştır.

“XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar” adlı bu araştırmada, birinci elden kaynak olarak Üsküdar şer’iye Sicilleri kullanılmıştır. Tarihi araştırma tekniği ve tümdengelim metodu kullanılmıştır. Genel olarak Osmanlı sistemleri açıklandıktan sonra, özele inilip, mikro düzeyde Üsküdar örnekleriyle genel bilgiler desteklenmiştir. Konuların bu şekilde desteklenmesinde birinci elden kaynaklar ile yerli ve yabancı tetkik eserlerden yararlanılmıştır. Birinci elden kaynaklar olarak kullandığımız şer’iye Sicilleri, daha önce ifade edildiği üzere Türkiye Diyanet Vakfına ait Üsküdar’daki İslam Araştırma Merkezinden (İSAM) elde edilmiştir. Tezin ekler kısmında bulunan haritalar ve resimler Üsküdar müftülüğü ve belediyesinin resmi internet sitelerinden alınmıştır.

KAYNAKLAR

Genel Olarak şer’iye Sicilleri

Osmanlı Devleti altı asır üç kıtada hüküm sürmüş büyük bir devlettir. Bu büyük devletin tarihi mirasıyla beraber günümüze intikal eden birçok arşivi vardır. Osmanlı Devleti için her ne kadar “Tarih yapmaktan tarihini yazamadı.” denilse de Osmanlı Devleti bütün kurumlarında çok ciddi kayıt tutan, arşiv yapan bir devlet olmuştur. Bundan dolayı arşiv konusunda dünyanın sayılı devletleri arasında gösterilmektedir. Bu durum Osmanlı Devletinden günümüze intikal eden arşiv malzemeleri üzerinde yapılan tetkikler sonucu söz konusu malzemelerin teşekkül ettikleri tarihlerde belli

bir tertip ve düzene sahip olması ve zaman zaman devrin arşivcilik anlayışına göre tasnif ve düzenlemeye tâbi tutulmalarından anlaşılmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin değişik dönemlerinde görevli olarak veya seyahat maksadıyla ülkeyi ziyaret eden yabancılar tarafından da bu zenginliğin tespit edildiği görülmektedir.² Şer'îye Sicillerindeki, Osmanlı Devletinin mahkemelerinde kadılar tarafından tutulan zabıtlar; kasabaların ve taşra teşkilatının idare ve sosyal yapısını ortaya çıkaran en teferruatlı arşiv belgeleridir.³

Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren yürütme yetkisini elinde bulunduran ümera ve sancak beyleri, yargı yetkisini temsil eden kadıların hükmü olmadan hiç kimseye ceza veremez, kadılar da beylerin kuvveti olmadan kararlarını icra safhasına getiremezlerdi.⁴ Ülke yönetiminin temel birimi olarak kabul edilen kazaların en büyük âmiri sayılan kadılar, görevleri gereği sosyal, siyasal ve ekonomik hayatın tümüyle ilişki içindeydiler. Devletin halkla, halkın da devletle muhatap olmasında kadılar, köprü vazifesi görmektedirler. Ayrıca kadılar halkı, devlete karşı temsil etmişlerdir. Bir yandan en yüksek adlî makam, diğer taraftan da halkın şikâyetlerini Divan-ı Hümayuna ileten, tımar sahipleri veya adamlarının, cerre çıkan suhtelerin, halka yaptıkları zulümlerin kendilerine anlatılan kimselerdir.⁵ Kadılar, bu görevi icra ederken ve halkla ilişkiyi gerçekleştirirken, "sicil" adı verilen defteri tutmaları zorunlu idi. Bundan dolayı kadıların merkeze, merkezin kadılara yazdıkları yazışmalar neticesinde çok geniş coğrafyaya sahip Osmanlı Devleti'nde on binlerce Şer'îye Sicil Defteri ortaya çıkmıştır.⁶ Şer'îye Sicilleri dil, din, ırk ve renk farkı gözetilmeden bütün insanlarla ilgili

² Necati Aktaş, "Osmanlı Dönemi Arşivciliğimiz", **Osmanlı**, VI. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.303.

³ Aynur Ünlüyol, **Şer'îye Sicilleri'ne Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)**, (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1995, s.1.

⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine**, Amme İdaresi Dergisi, Ankara, TTK. Yay., 1959, s.105.

⁵ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", **Osmanlı**, VI. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.86.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.109.

olayları ve bu olayları ilgilendiren mahkeme kararlarını ve idarî düzenlemeleri kapsamaktadır.⁷ Bir diğer ifadeyle Şer'îye Sicilleri, merkezden gelen tezkireleri, tahrîrleri, fermanları, paşaların, vezir-i azamların, beylerbeyinin, gönderdikleri buyrultuları, kadıların verdikleri ilâmları, hüccetleri; kaza, kasaba ve köylerde önemli gördükleri olayları, verilen cezaları, miras paylaşımalarını, boşanma ve evlenme kararlarını, tayin ve atamaları, noter tasdîk belgelerini, ıtknameleri, ihtiva eden kadının mahkeme zabıt defterleridir.⁸

Şer'îye Sicilleri genellikle besmele ve ardından bir dua ile başlamaktadır. Bu kısma "*dibace*" denilmektedir.⁹ Bu dua kadının işlerinin kolaylaşması için Allah'a yaptığı münacattır.¹⁰ Ayrıca bu dua da şer'î hükümlere ve bunları vazeden Allah ve Peygamberine saygı ifade edilmektedir.¹¹ Duanın arkasından sicili tutan kadı adı, tayin beratının bir sureti, vazifesi ve unvanı kaydedilirdi. Kadı görevden alındığında yerine gelen kadıya defteri teslim eder etmez, yeni gelen kadı selefinden bu defteri resmen isterdi.

Kadılar bayram ve cuma günleri dışında evlerinde ya da cami, mescit ve medreselerin belirli odalarında kurulan mahkemelerde, askerî meseleler dışında bütün devlet işlerini ve mahallî davaları çözüme kavuştururlardı.¹² Bu sayede devlet ve halk ilişkilerini, kanunların şer'î ve örfî uygulamalarını, miras, intikâl ve borç davalarını, gayr-i müslimlerin hukuki durumlarını da Şer'îye Sicillerinde bulmaktayız. Ayrıca mahallî yer adları, bölgesel örf ve adetler hakkında bilgiler de Şer'îye Sicillerinde yer almaktadır. Vakıfların yaptırdıkları imaretler, hanlar, hamamlar, camiler, türbeler, medreseler,

⁷ Ahmet Akgündüz, **Şer'îye Sicilleri**, I. Cilt, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1988, s.11.

⁸ Abdülaziz Bayındır, **İslam Mahkeme Hukuku (Osmanlı Dönemi Uygulaması)**, İstanbul, 1986, s.1.

⁹ Hüseyin Göksal, **52 No'lu Kütahya Şer'îye Sicili**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2001, s.2.

¹⁰ Bayındır, **a.g.e.**, s.2.

¹¹ Akgündüz, **Şer'îye Sicilleri**, I. Cilt, s.19.

¹² Halil Cin- Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, Konya, Selçuk Üniversitesi Yay., 1989, s.224.

zaviyeler, vakıfların gelirleri, bedestenler gibi kaybolmuş abideler ve sanat eserleri ile ilgili bilgileri de kayıtlardan çıkarmak mümkündür.¹³

Şer'îye Sicillerinden nahiye, kasaba, köy, mezra ve mahalle adlarını yeni kurulan yerleşim yerlerini bazı sebeplerden dolayı terk edilmiş yerleri, savaş zamanında bölge halkının savaşa nasıl katıldığını, devletin talep ettiği vergi, asker, zahire, hayvan, kereste, maden, güherçilenin nasıl gönderildiğini, ticari faaliyetleri, esnaf ilişkilerini, üretim ve tüketim maddelerinin neler olduğunu her türlü eşya ve yiyeceklerin narh ve piyasa fiyatlarının ne olacağını ve bütün ekonomik faaliyetleri öğrenmek mümkündür.¹⁴ Ayrıca ordunun savaşa giderken menzil masrafları,¹⁵ ulakların, habercilerin nerede binek değiştirdikleri, masraflarının nereden nasıl temin edileceği, iltizâm ve vergi toplamakla mükellef memurların ücretlerinin ne kadar olduğu, Şer'îye Sicillerinde açıkça görülmektedir.

Yine Şer'îye Sicillerinde beş on yıllık zaman aralıklarındaki tüketim mallarındaki fiyat değişikliklerinden para hareketlerini, paranın değerini, alım gücünü, enflasyonun ne kadar olduğunu tespit etmemiz mümkün olabilmektedir.

Şer'îye Sicillerinden, devletin tütün ve içki yasağı gibi çıkarmış olduğu muhtelif yasakları, her bölgede yetişen ürünler hakkında bilgileri, şehir ve kasabalarda yaşayan insanların yaklaşık olarak nüfusunu, tımar teşkilatı ve vakıf müesseseleri hakkında bilgileri, Anadolu'da çeşitli zamanlarda

¹³ Ünlüyol, a.g.e., s.2.

¹⁴ A. Refik Gür, **Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Müessesesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü.E.F., Seminer Kütüphanesi, nr. 1737), İstanbul, 1971, s.84.

¹⁵ **Menzil:** Kelime manası konaktır. Hareket halinde bulunan bir ordu veya kervan bir günlük yol gittikten sonra bir menzile varırdı. Bu menzil genellikle bir kasaba veya köy, bu olamadığı takdirde muhafazalı bir kervansaraydı. Menzillerin birbirine mesafesi, arazi vaziyetine göre değişir ve en seyrek yerlerde yaya olarak bir günde yürünebilecek mesafeden yani takriben otuz beş kırk kilometreden fazla olmazdı. Ordu harekete geçmeden önce bu menzillerin bulunduğu yerlerdeki idari kaza amirlerine merkezden hükümler gönderilerek rayiç üzerinden zahire tedarik edip asker için menzillerine hazır bulundurmaları bildirilirdi. Böyle zamanlarda köylü zahiresini mutlaka menziller için satmaya mecburdur. Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarihi Lügatı**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986, s.221-222.

meydana gelen isyanları, eşkıyalık faaliyetlerini ve bunların sonuçlarının halka tesirlerini öğrenebilmekteyiz.¹⁶ Şer'îye Sicilleri içerik olarak yukarıda bahsedilen konulara sahipken dış özellikleri bakımından da Şer'îye Sicillerinin belli özelliklere sahip olduğu görülmektedir.

Hemen hemen Osmanlı Devleti beldelerinin tamamındaki Şer'îye Sicillerinin, nazarî olarak takriben 16x42 ebadındaki eni dar, boyu uzunca olan defterlere yazıldığı görülmektedir. Bu defterlerin muhtevasını oluşturan ilâm, hüccet, kira kontratı, narh koyma vesair sicil kayıtları Şer'î Mahkemelere mahsus bir usûl ve kaide içinde kaleme alınır ve bu tahrîr tarzına da (fıkıh, feraiz, fetvadan ayrı olarak) "sakk-i şer'î" denilmektedir.¹⁷ Aynı zamanda bu usûl ve kaide, Şer'îye Sicillerinde takip edilecek metot olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı mahkemelerindeki yazışmaların hepsi saklanmamıştır. Saklanması gerekli olan Şer'îye Sicilleri de bugünkü mahkeme tutanaklarına pek benzememektedir. Eski tarihli sicillerde vakıf tescili dışındaki bütün kayıtların genellikle bir sayfanın yarısını geçmediği görülmüştür. Eski defterler kadının cebine girecek kadar küçük, dar ve uzuncadır.¹⁸ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanunî'nin saltanatının ilk yıllarına kadar Şer'îye Sicilleri Arapça tutulmuştur.¹⁹ Şer'îye Sicillerinde yalnız hükümetin verdiği emir ve bu emirlerin cevapları Türkçe olarak kaydedilmektedir. Daha sonraki dönemlerde Türklerin Osmanlı topraklarında hâkim unsur olması dolayısıyla tüm kayıtlar Türkçe tutulmaya başlanmıştır.

¹⁶ Müçtebâ İlgürel, "Şer'îye Sicilleri Toplu Kataloğuna Doğru", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, İstanbul, 1975, s.28-29.,s.123.

¹⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.109.

¹⁸ Akgündüz, **Şer'îye Sicilleri**, I. Cilt, s.18.

¹⁹ Halil Sahillioğlu, " 'Kitâbü'l- Kadı' ve 'Sufteci'ler ", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar 8-10 Haziran**, Editör, Osman Okyar, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975, s.106.

Şer'îye Sicilleri XV. yüzyılın²⁰ sonlarından başlayarak XIX. yüzyılın sonlarına ve hatta XX. yüzyılın ilk yirmi senesine kadar devam etmiştir.²¹ Bugünkü haliyle özetle Sulh Asliye, Ağır Ceza, Temyiz ve Savcılıklar diye tasnif edebileceğimiz geniş adlî mekanizmanın bütün farklı işlevlerini bünyesinde deruhde eden Şeriye Mahkemeleri, 'kadı' unvanıyla tek bir hâkim tarafından idare edilmektedir. Ayrıca bu hukukî işlevlerin yanında noterlik (hüccet) vazifesini yapması, diğer idarî işlerle de uğraşmasıyla 'kadılık makamı', devlet içinde devlet olarak nitelendirilmektedir. Daha öz bir ifadeyle Şeriye Mahkemelerinin müstakil yapısında tek hâkim olan kadılar devletin tüm kanun ve kararlarını tatbikte hak ve salâhiyetini kendi nefislerinde toplamışlardır. Bu sebeple kadılara tayin edildikleri yerlerin mutasarrıfı sıfatı da verilebilmektedir.²² "Kadılık makamı" ve Şer'îye Sicillerinin bu şekilde olması tarafsızlığa, objektif karar almaya ters gibi görünse de kararların, mahkemelerin çok hızlı neticelendirilmesinden, "Geciken adalet, adalet değildir." düsturunun tersiyle düşünülerek hukukun hızlı işlenmesinden dolayı bir nebze iyidir ve bu durum objektifliğe ters olan halini az da olsa kapatmaktadır.

1874 tarihli *Sicillât-ı Şeriye ve Zabt-ı Deavi Cerideleri* hakkındaki nizamnameye göre İstanbul ve taşra da bulunan bütün sicillere ilk sayfadan başlayarak son sayfaya kadar sıra numarası ve Şer'î Mahkemelerden verilen her çeşit belgenin bir suretinin sicillere kayıt edilmesi, sicillerdeki yazıların düzgün ve okunaklı yazılmasına dikkat edilmesi, çürümüş veya yırtılmış sicillerin tamir edilmesi, bütün Şer'î Mahkemelerde siciller için hususi bir sandık bulundurulması, kadıların görev süresi sona erince hususi mühürleriyle bu sandıkları mühürleyip haleflerine teslim etmeleri kararlaştırılmıştır.²³

²⁰ Bursa Şer'îye Sicilleri 1455 tarihinden itibaren başlamaktadır.

²¹ Ünlüol, **a.g.e.**, s.1.

²² Ahmet Rıfat Güney, **411 no'lu Kastamonu Şer'îye Sicil Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 1984, s.3.

²³ Raşit Gündoğdu, **Balıkesir Şer'îye Sicili (Evâil-i Cemaziye'levvel 1021-25 Safer 1027, 4 Temmuz 1612-21 Şubat 1628)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 1991, s.3.

Osmanlı tarihlerinde ve özel tarihimizde şehir, köy ve kasabalarımıza ait ma'lumat yok gibidir. İşte Osmanlı Devleti'nin gerçek tarihi ancak bu defterlerin tetkikinden sonra ortaya çıkacaktır. Çünkü geçmişin bütün canlılıklarıyla bizi temasa geçirebilecek ve gerçek sentezi yapmamızı mümkün kılacak belgeler Şer'îye Sicilleridir. Üstelik sicil defterleri verdikleri malumat ve tarihlendirme bakımından emin olabileceğimiz kaynaklardır.²⁴

Kadıların hem adlî hem de idarî görevler üstlenmiş olduklarından Şer'îye Sicillerinde onların her iki göreviyle ilgili kayıtlar vardır. Adlî kaynakların başında ilâmlar, hüccetler, vakfiyeler ve maruzlar gelir. Bunların dışında bir takım kayıtlar daha bulunmaktadır. Bu kayıtlar ise memur ve müderris tayinleri, resmî yapıların keşif ve tâmiri, vakfın murakabesi, vakıf binalarının kiraya verilmesi, vergi ve cizyelerin toplanması, esnaf teftişi, narh koyma, yiğitbaşı ve kethudâ tayini, mukataâ tayini, mukataâ teftişi gibi kayıtlardır.²⁵ Daha önce isimlerini yazdığımız sicil çeşitlerinin ayrı ayrı kayıtlarının tutulduğu defterler olduğu gibi karışık tutulan defterlerde vardır.

Üsküdar Şer'îye Sicilleri

Üsküdar mahkemesine ait siciller, İstanbul mahkemeleri içerisinde en eski tarihli olan sicillerdir. Bu özelliği ile dikkat çeken Üsküdar sicilleri, Hicrî 919 (1513-1514) tarihinden başlar ve Hicrî 1342 (1924) tarihinde son bulur.²⁶ Araştırmanın konusu olan XVII. yüzyılın ilk çeyreği ile ilgili kullandığımız sicillerin numaraları şunlardır: 106, 107, 108, 109, 111, 121,

²⁴ İlgürel, a.g.e., s.123.

²⁵ Göksal, a.g.e., s.2.

²⁶ Kenan Yıldız, **Üsküdar'ın Sosyal ve İktisadi Hayatı İle İlgili Üsküdar Kadı Sicillerindeki Kayıtların Tespit ve Analizi (954-980 / 1547- 1573)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s.7.

125, 129, 138, 139, 143, 144. Ayrıca bunlardan hariç, 128, 142, 153, 160, 163, 169, 170, 171 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicilleri de incelenmiştir. Bunlara ek olarak XVI. yüzyıl ile XVIII. yüzyıllara ait sicil defterleri de incelediğimiz döneme ait defterlerdeki belgeleri kıyaslayabilmek için değerlendirilmiştir. Kullandığımız Üsküdar Sicillerinin özellikleri şu şekildedir:

106 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili otuz yedi varak olup, yaklaşık 29x9.5 ebatlarındadır. Tarih olarak Hicrî 1010-1011 (1601-1603) yıllarına tekâbül etmektedir. Defterin ilk varaklarındaki tarih Evâsıt-ı Zilhicce sene 1010 (aşere ve elf) (15 Mayıs 1602), son varaklarındaki tarih ise Evâsıt-ı Şevval sene 1011 (Ehade aşere ve elf) (15 Mart 1603) dir.²⁷ Konu olarak daha çok köleler ve cariyeler, alım-satım ve adi suçlarla ilgili hüccetler yer almaktadır.

107 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili yüz kırk varak olup, yaklaşık 30x21.5 ebatlarındadır. Tarih olarak Hicrî 1010-1012 (1601-1604) yıllarına tekâbül etmektedir. Defterin ilk varaklarındaki tarih 22 Rebiül Evvel sene 1011 (Ehade aşere ve elf) (9 Eylül 1602), bu defterde 108. varakta "b" bölümünde tarih 3 Muharremül Haram sene 1012 (İsna aşere ve elf) (13 Haziran 1603). 109. varakta ise 15 Zilhicce sene 1010 (6 Haziran 1602). 139. varakta ise tarih 17 Cemaziyel Ahir sene 1010 (13 Aralık 1601). Buradan anlaşılacağı üzere belgeler sıralanırken kronolojiye göre numaralandırılmamıştır. Bu defterde 106. varağa kadar vakıflarla alakalı kayıtlar, gayr-i müslimlerle ilgili davalar, adi suçlar, vergilerle ilgili kayıtlar mevcuttur. 106. varağın 'b' bölümünden itibaren merkezden gelen orduyla ilişkili ve tımarlarla alakalı fermanlar, vakıflarla ilgili beratlar, köle ve cariyelerle alakalı davalar vardır.

²⁷ Defterler sınıflandırılırken ve numaralandırılırken kronolojiye göre sıralanmamış, daha çok konulara göre sıralanmıştır. Bu yüzden defterlerin içerisindeki belgelerde, birinci varaktaki belgenin tarihinden daha ileride ya da daha geride tarihler yer alabilmektedir. Numaralandırma yapılırken verilen varak numaraları orijinal olmayıp, sınıflandırmayı yapan kâtipler ve memurlar tarafından yapılmıştır. Bazı defterlerde numaralandırmalarda hatalar yapılmıştır. (109 numaralı defterde olduğu gibi.)

108 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili altmış iki varak olup, yaklaşık olarak 30.5x10 ebatlarındadır. Tarih olarak Hicrî 1012 (1603-1604) yıllarına tekabül etmektedir. Defterin ilk varaklarındaki tarih Evâhir-i Recebül Muazzam sene 1012 (İsna aşere ve elf) (3 Ocak 1604). Defterin son varaklarındaki tarih 17 Ramazanül Mübareke sene 1012 (18 Şubat 1604). Bu defterde tayin beratları, köle ve cariyelerle, adi suçlarla, alım-satım, ticaretle, verasetle ilgili hüccetler, kasamlar ve ayrıca son sayfasında narh (fiyat listesi) kayıtları bulunmaktadır.

109 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili toplam iki yüz yetmiş beş varak olup, defterin orijinalinin yazılarının bozuk olması, mürekkebinin dağılmış olmasından dolayı sadece yüz on beş varağı araştırmada kullanılmıştır. Bu defterin okunabilen kayıtları incelenmiştir ve araştırmanın değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Yaklaşık olarak 30.5x10 ebatlarındadır. Kullanmış olduğumuz 109 numaralı defterin yüz on beş varağının ilk kaydındaki tarih 10 Şaban 1012 (13 Ocak 1604), yüz on beşinci varağındaki tarih ise 7 Muharrem 1013 (5 Haziran 1604)'tür.

111 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili toplam on yedi varak olup, Mustafa Ağa Vakfı defteridir. Defterin orijinali Arapçadır. Vakfın müteveli tayinleri, alacakları ve kira gelirleriyle ilgilidir.

121 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili toplam yirmi bir varak olup, muamelât-ı evkaf hakkındadır. Üsküdar'daki vakıfların, Üsküdar'daki mahallelerin ve diğer yerleşim yerlerindeki vakıfların gelirlerinin tutulduğu defterdir.

125 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili toplam yetmiş sekiz varak olup, yaklaşık olarak 29x10 ebatlarındadır. Bu defter, Hicrî 1022 (1613-1614), 1023 (1614-1615), 1024 (1615-1616) yıllarını kapsamaktadır. Defterin ilk kaydındaki tarih 10 Zilka'de 1022 (22 Aralık 1613). Defterin son kaydındaki

tarih ise 15 Zilka'de 1023 (17 Aralık 1614)'tür. Bu defterde sosyal olaylarla alakalı kavga, içki suçları, hırsızlık, bıçakla yaralama, veraset kayıtları ve uzak diyarlarla ticaret kayıtları bulunmaktadır.

129 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili toplam yirmi dört varak olup, tereke kayıtları vardır. Defterin ilk kaydındaki tarih Evâhir-i Şaban 1023 (5 Ekim 1614), defterin son kaydındaki tarih 17 Rebiül Evvel 1026 (25 Mart 1617)'dir.

138 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili toplam yüz altmış üç varak olup, yaklaşık olarak 41x14 ebatlarındadır. Defterin ilk kaydının tarihi 22 Ramazan 1029 (21 ağustos 1620), defterin son kaydının tarihi ise 29 Cemaziyel Ahir 1031 (11 Mayıs 1622)'dir. Ancak belgelerde Hicrî 1028 (1618-1619) yılına ait kayıtlar da mevcuttur. Farklı iki sicil kaydı olmasına rağmen dokuzuncu varaktaki sicil numarası iki defa dokuz sayısı ile numaralandırıldığı için, ilk dokuzdan sonra numaralandırma, dokuzdan sıralı şekilde devam ettirilmişdir. Belgede, defterde 9, 9, 10 diye numaralandırılmışken, yeniden numaralandırılıp 9, 10, 11 biçiminde tasnif edilmiştir. Bundan dolayı belgenin orijinalinde varak sayısı yüz altmış iki olarak görülmektedir. Ayrıca varak birden önce numaralandırılmamış olan bir adet kayıt bulunmaktadır.

139 numaralı Şer'îye Sicili toplam atmış bir varak olup, yaklaşık olarak 29.5 x10 ebatlarındadır. Defterin ilk kaydının tarihi 3 Recep 1030 (24 Mayıs 1621), defterin son kaydının tarihi ise 22 Şaban 1032 (21 Haziran 1623)'tür. Bu defterde ticaretle, borçla, satış sözleşmeleriyle, boşanmayla, hekimlikle ilgili kayıtlar mevcuttur.

143 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili toplam yüz doksan üç varak olup, yaklaşık olarak 41x14.5 ebatlarındadır. Defterin ilk kaydının tarihi Evâsıt-ı Cemaziyel Ahir 1032 (16 Nisan 1623), defterin son kaydının tarihi ise 6

Cemaziyel Evvel 1033 (25 Şubat 1624)'tür. Bu defterde alacak-verecek meseleleri, satış sözleşmeleri, vekâlet ve boşanma kayıtları bulunmaktadır.

144 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili toplam elli beş varak olup, yaklaşık olarak 30.5x11 ebatlarındadır. Defterin ilk kaydının tarihi 25 Ramazan 1032 (23 Temmuz 1623), defterin kırkinci varağının tarihi ise 23 Şaban 1033 (10 Haziran 1624)'tür. Bu defterde de alacak verecek meselelerini, hekimlikle ilgili tedavi ücretlerini ve rıza senetlerini, boşanmayı, adi suçları konu eden kayıtlar vardır.

Araştırmamızda kullandığımız Üsküdar Şer'îye Sicillerinin süreklilik ve devamlılık esasına göre XVII. yüzyılın ilk çeyreğine tekâbül eden defterleri kronolojik sırası ile ele alınıp incelenmiştir. Öncelikle ard arda gelen defterler, 106, 107, 108, 109, sırasıyla, defterlerin konularına ve içerik yoğunluğuna göre tasnif edilmiştir. Daha sonra Üsküdar'daki sosyal, ekonomik, mahallî değişiklikleri daha iyi gözlemleyebilmek için ileriki dönemlere ait defterler tasnif edilerek kıyaslama yapılmaya çalışılmıştır. Sonraki yıllara ait defter numaraları şunlardır: 111, 121, 125, 129, 138, 139, 143, 144. Bu sicil kayıtlarında sosyal hayatla ilgili birçok örnek görülmektedir. Örneğin, Üsküdar'da hekimlik mesleğini icra eden Deniz bin Gazi'nin yapmış olduğu bütün tedavileri, ameliyatları ve bunlar mukabelesinde almış olduğu ücretleri 125. Üsküdar Şer'îye Sicili'nde görmekteyiz. Deniz bin Gazi'nin vefatı ve mirasının nasıl paylaşıldığı da 138. Üsküdar Şer'îye Sicilinde açıkça görülmektedir. Ayrıca Deniz bin Gazi'nin karısı Saliha binti Küpeli'nin, kocasının ölümünden sonra hekimlik, cerrahlık mesleğini devam ettirdiği, 139 ve 144 numaralı sicillerden anlaşılmaktadır.

Sicillerin daha kolay anlaşılması için; varakların sağ tarafında kalan kayıtlar ‘a’, sol tarafındakiler ise ‘b’ olarak iki bölüme ayrılıp, her bölümdeki mahkeme kayıtlarına yukarıdan aşağıya doğru 1, 2, 3, ... şeklinde numaralar verilerek sınıflandırılma yapılmıştır.

ÜSKÜDAR’IN ADI

Bir kelimenin, ismin ya da herhangi bir yer adının tarihsel değişimi ve gelişimini tek merkezden ele almayız. İsmi bugünkü halini almasında tek bir faktörün etken olması çok zordur. Değişik etkenlerin isme etkisinden dolayı farklı görüşler ileri sürülebilir. Ya da birbirinden tamamen farklı, birbirinden bağımsız görüşler ortaya çıkabilir.

Üsküdar adının ortaya çıkışı ve gelişim süreci için ileri sürülen fikirler benzerlik göstermekle beraber, bu konuda ortaya çıkan görüşler, iki başlık altında ele alınabilir. Bunlardan birincisi Eski Yunan’dan, Latince’den geldiği görüşü; ikincisi ise İran’dan Farsçadan geldiği görüşüdür.

Krizepolis

İlkçağda “Altın Şehir” anlamına gelen *Krizepolis* (Chrysopolis) adını alan Üsküdar’ın İlkçağ ile Ortaçağdaki tarihçeleri hakkında fazla bir bilgi yoktur.²⁸ Altın Şehir, *Krizepolis* kelimesinin etimolojisi hakkında ise farklı görüşler vardır. Şöyle ki: Eski Krizepolis (Üsküdar) şehri İranlıların işgali

²⁸ Semavi Eyice, “Fetihten Önce Üsküdar”, *Üsküdar Sempozyumu I*, I. Cilt, İstanbul, 2004, s.17.

zamanında, Anadolu yarımadasındaki kavimlerden ve halktan vergi olarak kendilerine gelen altınları buradaki hazinelerinde sakladıkları için, Üsküdar'a (Altın Şehir) anlamına gelen *Krizepolis* adı verilmiştir.²⁹ Diğer bir görüşe göre, Üsküdar'daki evler güneş batarken Avrupa yakası tarafından yaldızlı altın gibi görüldüğü için şehir, "Altın Şehir" anlamına gelen *Krizepolis* diye adlandırılmıştır.³⁰ Başka bir görüşe göre ise *Krizepolis* kelimesi M.Ö. VII. yüzyılda şehrin kurucusu kâhin Khryes'in kızı olan Krhyseis'in isminden de gelebileceği ifade edilmiştir.³¹ Ayrıca Rumların şehir ve ahali adlarını kendi ırklarından bazı kahramanların adlarından aldığını söyleyen Bizanslı Etyen'e göre, Krizeis (Chryseis) ile Agamemnon'un oğlu Krizes (Chryses), Ajist (Aegist) ve Klitemnestr (Klytaimnestra)'in takibinden kaçarak Küçük Asya'ya gelmiş ve şimdi Üsküdar denilen yerde ölmüştür ve şehir *Krizepolis* adını burada ölen bu eski Yunan kahramanlarından almıştır.³²

Scutari, Damalis

Üsküdar'ın Krizepolis isminden sonraki adı olan *Scutari* kelimesi Skytarion'dan gelmektedir. Skytarion ise Grekçe "Skytos" (ham veya tabaklanmış deri) kelimesinin ism-i tasgîridir. Skytos kelimesinin Latincesi "Scutum" olup bundan türeyen "Scutar", Roma hâkimiyeti devrinde Grekçe Skytarion'un karşılığı olarak kullanılmıştır. Antikçağ'da kalkanlar deriden yapıldığı ve imparatorların muhafızları da bu şehirde bulundukları için Üsküdar'ın ilk adı olan Krizepolis'in yerine *Scutari* kelimesi geçmiştir. Ayrıca *Scutar*'ın etimolojik olarak Roma dönemine ait olduğu, kalkanlı Roma

²⁹ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeoloji*, I. Cilt, çev. Ali Suat, der. Kazım Yaşar Koprman, Ankara, 2002, s.126.

³⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, I. Cilt, İstanbul, 1976, s.3.

³¹ İslam Ansiklopedisi, "Üsküdar", XIII. Cilt, M.E.B., İstanbul, 1993, s.127.

³² Konyalı, *a.g.e.*, s.3. , Texier, *a.g.e.*, s.142.

askerlerine Scutari denildiği ve bu askerlerin şehirde Scutarion adıyla bir de kışlası bulunduğu bilinmektedir.³³

Arnavutluktaki İşkodra (Şhkoder) şehri ile İngilizcedeki “sqadron= süvari bölüğü” ve Almancadaki “die schwadron” gibi kelimelerin aynı kökten gelmesi bu görüşü destekler mahiyettedir.³⁴ İmparator Valens’in Sajiter’in okçularla birlikte kurduğu Kalkanlı Alayı, nam-ı diğer “Scutari” bu meyanda ifade edilebilir.³⁵ Ayrıca Üsküdar için bazı dönemlerde “Damalis” kelimesi de kullanılmıştır.³⁶ Üsküdar’ın denize doğru uzanan kısmına Orta Bizans dönemlerinde “Damalis Burnu” denirdi. Bundan dolayı Üsküdar “Damalis” olarak da anılmıştır.³⁷

Asitandar, Eskidar, Esküdar, Üsküder, Üsküdar

Hammer’e göre Üsküdar kelimesi Farsça “asitander” kelimesinden gelmekte ve İksenofon’a göre imparatorluğun postacıları anlamındadır. İranlılar da burada resmî bir posta teşkilatı bulundurdıklarından dolayı buraya bu ismi vermişlerdir.³⁸

Üsküdar ismi “ulak” anlamına gelen Farsça “esküdar”, “isküdar” kelimeleriyle de benzerlik göstermektedir. Ahmet Refik’in Hicrî Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı (İstanbul 1931) adlı eserinde ise “Üsküder” olarak

³³ İslam Ansiklopedisi, “Üsküdar”, s.127. Ayrıca Osmanlı döneminde Üsküdar’da derilerin tabaklandığı ve işlendiği Debbaglar Mahallesi vardır. Üsküdar’ın mahalleleri ve Üsküdar’daki meslek grupları konu başlıklarında geniş bir biçimde ele alınmıştır.

³⁴ Davut Hut, “Üsküdar’da Tarihi Yer Adları”, **Üsküdar Sempozyumu II**, I. Cilt, İstanbul, 2005, s.161.

³⁵ Konyalı, **a.g.e.**, s.3.

³⁶ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, I. Cilt, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2005, s.129.

³⁷ Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion Konstantinopolis**, çev. Zeynep Rona, İstanbul, 1996, s.110.

³⁸ Konyalı, **a.g.e.**, s.3.

geçmektedir.³⁹ Evliya Çelebi ise “Üsküdar” kelimesinin aslının “Eskidar” olduğunu yanlış telaffuzdan dolayı “Üsküdar” olduğunu ifade etmektedir. Evliya Çelebi’ye göre Kadıköy kurulduktan sonra Üsküdar evleri Kadıköy’ün yeni evleri karşısında “eski” ve “dar” kaldı düşüncesinden dolayı eski ve dar kalan bu yerleşim yerine “Eskidar” denilmiş, daha sonra ise “Üsküdar” adına dönüşmüştür.⁴⁰

Üsküdar’ın “menzilhane”, “menzil”, “menzil atı” anlamları da mevcuttur. Ayrıca padişah hükümlerini ve başka mektupları süratle taşıyan askerlere, habercilere; habercilerin mektuplarını koydukları keseye de Üsküdar denildiği “Burhan-ı Katı Tercemesi’nde” yazılmıştır.⁴¹ Bu doğrultuda Üsküdar’ın tarih boyunca bir menzil veya menzilhane şehri olduğunu söyleyebiliriz. İranlılar Krizepolis’de (Üsküdar’da) imparatorluğun her yerine emirler gönderen bir menzil (konak) oluşturmuş ve bu sistemi Roma İmparatorluğu daha iyi bir duruma getirerek devam ettirmiştir.⁴² Üsküdar bu posta menzil teşkilatının Asya’ya açılan kapısının ilk durağıdır, ilk menzildir.⁴³

Üsküdar adının etimolojisi ve mahiyeti hakkında ortaya atılan bu farklı görüşler neticesinde; Üsküdar’ın Asya’nın kapısı olması Avrupa’ya geçişin son noktası olması, tüccarların, seyyahların dinlenme yerleri olması, jeopolitik konumu; O’nun daha çok menzil (konak) anlamına geldiğini bize

³⁹ Hut, **a.g.m.**, s.161

⁴⁰ Niyazi Ahmet Banoğlu, **Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**, Ed. Tahsin Yıldırım, İstanbul, 2007, s.56., Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, I. Kitap, İstanbul, YKY., Mart 1999, s.201-202. “... Sultan Murad Hân-ı Râbi` tahrîri üzre şehri-`azim Eskidâr yedi dağ ve dere ve depesi üzre dokuz bin kat-ender-kat bağlı ve bağçeli ve yalılı ve saray-ı `aliler ve gayrı buyutlar ile araste ve günâ-gün `imâretlerle pirâste olmuş şehri- Eskidar’dır. Üsküdar galat-ı meşhurdur. Eskidar’dan murâd Üsküdar bağçesi yerinde Harunu’r-Reşid’in serâ perdesi yerinde Seydî Battal Gâzi’nin yedi sene sâkin olup bağlar ve beytü’l-haremler binâ itdüğü dârlardır. Anınçün Eskidâr dirler...”

⁴¹ Konyalı, **a.g.e.**, s.4.

⁴² Konyalı, **a.g.e.**, s.4.

⁴³ M. Zeki Pakalın Hoca’nın Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III. Cilt, Eserinde Üsküdar adı için Scutari, Hrisopolis, Hirises kelimelerinden gelme ihtimaliyle beraber; Farsçada menzil, menzilhane, menzil atı, ulak, ulakların mektup kâsesi, haritası anlamlarına da gelebildiğini ifade etmektedir. İstanbul, M.E.B. Yay., 1993, s.560.

göstermektedir. Bu durumun, aynı zamanda Üsküdar'ın çarpıcı bir vasfına delalet ettiği aşikârdır.⁴⁴

ÜSKÜDAR'IN TARİHİ

Tarih boyunca İstanbul ile Asya arasında köprü vazifesi, bir konak yeri, bir iskele, görevi ifa eden Üsküdar; tarihte birçok istilaya, işgale maruz kalmış, önemli tarihi olaylara sahne olmuştur. Bu istila ve işgaller neticesinde farklı devletlerin egemenliğine girmesiyle değişik kültürlerin, dinlerin etkisiyle oluşan toplumsal hayatın yaşandığı bir coğrafya olmuştur.

Üsküdar'ın tarih öncesi dönemine ait; bulgular, kalıntılar, bilgiler şu ana kadar elde edilememiştir. Fakat ilk insanlar dere yataklarında, nehir kenarlarında ve arazinin iç kısımlarında yaşamışlardır. Bu yaşamlarla alakalı bulgular Fikirtepe ve Kurbağalıdere'de bulunduğundan; Üsküdar'ın, Bulgurlu ve Çamlıca tepelerinden inen derelerin kıyılarında da ilk insanların yaşamış oldukları söylenebilir.⁴⁵ Üsküdar şehri çeşitli tarihlerde İranlıların, Makedonyalıların, Bizanslıların, Arapların ve son olarak da Türklerin eline geçmiştir.⁴⁶ Her ne kadar Üsküdar için şehir ifadesini kullansak da; Türklerin, Müslümanların eline geçtiği zamana kadar Üsküdar şehir olamamıştır. Hatta Kalkedon'un (Kadıköy) bir köyü, bir varoşu olarak görülmüştür. Bizans'a yakın olması, genişlemesine ve ilerlemesine engel olarak görülmesine rağmen; Asya'nın Avrupa kıyısına en çok yaklaşan bir noktasında bulunması, burayı her zaman işlek bir transit yer yapmıştır.⁴⁷ Tarihte Üsküdar'a bakarken iki farklı Üsküdar görmekteyiz. Birincisi

⁴⁴ Ahmet Güneş, "XVI. Ve XVII. yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", **Üsküdar Sempozyumu I**, I. Cilt, İstanbul, 2004, s.43.

⁴⁵ Eyice, **a.g.m.**, s.17.

⁴⁶ Mehmet Solmaz, **Tarih Boyunca Asya'nın Kapısı, Her Yönüyle Üsküdar**, İstanbul, 1979, s.6.

⁴⁷ Texier, **a.g.e.**, s.142.

Osmanlı Dönemi'nde, bugünkü konumunun belirlendiği şehir haline gelen, büyüyen, gelişen, gerçekten de köprü vazifesi olmanın avantajlarını kullanan büyük bir şehir; ikincisi ise Osmanlı Devleti'nden önce hatta İslamiyet'ten önce gelişmemiş, yerinde saymış bir köy, bir varoş, Kadıköy'ün bir mahallesidir. Bu yüzden Üsküdar'ın tarihini, "*Osmanlı Öncesi Üsküdar*" ve "*Osmanlı Sonrası Üsküdar*" diye ikiye ayırmak gerekir.

Osmanlı Öncesi Üsküdar

Üsküdar'ın bu dönemi M.Ö. VI. yüzyıldaki İranlıların işgalinden Orhan Gazi dönemine kadar geçen bir zaman dilimi olarak ele alınacaktır. Üsküdar bu dönemde genellikle Kalkedon'un (Kadıköy'ün) bir mahallesi, bir köyü olarak görüldüğü için Kalkedon ile birlikte anılmıştır. Bundan dolayı Üsküdar'ın ilk ne zaman kurulduğu sorusunun cevabı da Kalkedon'un ne zaman kurulduğu sorusunun yaklaşık cevabıdır. Kalkedon (Kadıköy) M.Ö. 675 Yılında bir Megaralılar (Megariens) grubunu göçmen olarak getirip yerleştiren Arcias tarafından kurulmuştur.⁴⁸ Bu bilgiye dayanarak Üsküdar'ın kuruluşu da yaklaşık olarak bu yıllarda gerçekleşmiştir, diyebiliriz. Bununla beraber M.Ö. 1650 yılında Fenikeliler zamanında, oldukça derin ve rüzgârlara karşı korunaklı bir limanın olduğu, burada yerleşim yerlerinin bulunduğu bilinmektedir.⁴⁹ Demek ki bu yerleşim yerleri daha sonra kaybolmuştur ve M.Ö. 508 senesinde İran hükümdarı Dârâ (Darius) Kalkedon ile beraber Üsküdar'ı topraklarına katmıştır. Dara'nın Kalkedon'u zaptından sonra buraya bağlı Krizepolis'te (Üsküdar) ne kadar genç varsa hepsi hadım edilip Dârâ'ya gönderilmiştir.⁵⁰ Atina kralı Alkiyades M.Ö.

⁴⁸ Texier, **a.g.e.**, s.119.

⁴⁹ Konyalı, **a.g.e.**, s.10.

⁵⁰ Texier, **a.g.e.**, s.120., Ayrıca bilgiler İ.H. Konyalı'nın mezkûr eserinde s.13'te de yer almaktadır. Konyalı'nın eserinde M.Ö. 508 tarihi yer almışken Texier'in eserinde bu tarih yer almamaktadır.

410'da Ispartalıların donanmalarını mağlup etmiş ve bu Sızık deniz muzafferiyetinden sonra Üsküdar'ın etrafını surlarla çevirmiştir.⁵¹

İran hükümdarı Dârâ'nın yerine geçen oğlu Erdeşir'e (M.Ö. 404-358) karşı, kardeşi Keyhüsrev Isparta'dan Klerhos kumandasında 13 000 kadar Peloponez ile 10 000 kişilik bir ordu toplayarak isyan etmiştir (M.Ö. 404). Bu savaş sırasında ölen Klerhos'un yerine geçen Eksinefon, sayıları 10 000 kişiye inen Ispartalıları zor şartlar altında Babil, Asur, Ermenistan güzergâhından Trabzon'a ve buradan da Üsküdar'a getirebilmiştir. Bir hafta Üsküdar'da kalan Onbinler ordusu, ganimetlerini burada satarak memleketlerine dönmüşlerdir. Bu olay tarihe Onbinler Ordusunun Dönüşü olarak geçmiştir.⁵²

Roma İmparatorluğu'ndan, Bizans'ın ortaya çıkmasında Üsküdar (Chrysopolis) Savaşı'nın etkisi oldukça önemlidir. Roma İmparatorluğu'nun batısında Augustus olan Constantinus (Flavius Valerius Constantinus) ile doğusundaki Augustus Licinius (Valerius Licinianus Licinius) arasında 18 Eylül 324 yılında yapılan savaş, Licinius'un kesin yenilgisi ve ölümü ile sona ermiştir.⁵³ Üsküdar Savaşı⁵⁴ sadece Augustus'un⁵⁵ zaferi değildir. Bizantion şehrinin kurulması, daha sonra bu şehir genişletilerek Constantinopolis şehrine dönüştürülmesi ve bu şehrin Roma'nın ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma'nın (Bizans) başkenti olması; Üsküdar Savaşı'nın neticesinde olmuştur. I. Constantinus, Constantinopolis şehrini 330 yılında törenlerle

⁵¹ İslam Ansiklopedisi, "Üsküdar", XIII. Cilt, İstanbul, M.E.B., 1993, s.120., Charles Texier, **a.g.e.**, s.126. Ayrıca Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, Üsküdar surlarının kalıntılarının hatta kendi bağının içinde de kale burçlarının temellerinin görüldüğünü, Çamlıca dağlarına kadar surların önlerinde hendekler olduğunu, hendeğin iç yüzüne set gibi kapı yerleri bırakıldığını, Çamlıca tepesi üzerinde bir karakol kulesi olduğunu yazmıştır., Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I. II. Cilt, İstanbul, 1966, s.326.

⁵² Konyalı, **a.g.e.**, s.9., Texier, **a.g.e.**, s.126.

⁵³ Turhan Kaçar, "Üsküdar Savaşı ve Bizans'ın Temelleri", **Üsküdar Sempozyumu I**, I. Cilt, İstanbul, 2004, s.21.

⁵⁴ Üsküdar Savaşı 324 yılı Temmuz'unda yapılan Hadrianopolis (Edirne) savaşının son bölümüdür.

⁵⁵ Augustos: Roma İmparatorluğunun devlet idaresi, dörtler erkî denilen bir sistemle yönetilmesi sonucunda; Roma'nın doğusunda ve batısında birer Augustus ve bunların da altında birer Caesar bulunmasıyla oluşturulur. Dörtlü sisteminin en önemli unsuru Augustus'tur. 53. ve 54. dipnotlarla ilgili olarak geniş bilgi için Turhan Kaçar'ın yukarıda zikr edilen makalesine bakınız.

açmıştır.⁵⁶ Ayrıca bu savaşın diğer önemli bir sonucu da, Constantinus'un, Licinius'un tebâsı olan Hristiyanları oldukça fazla korumasıdır. Bununla beraber Constantinus, 325 yılında İznik Konsili'nin toplanmasına yardımcı olmuştur. Hristiyanlığın gelişmesinde ve büyümesinde önemli bir etkiye sahiptir.⁵⁷ Constantinus yönetiminin 21. yılında 326 senesinde Saint-Pierre yortusu günü, Kadıköy'ün (Kalkedon) bütün tapınaklarını yıktırarak kiliseye dönüştürmüştür.⁵⁸

Üsküdar'ın, İstanbul'a ulaşmadaki son mevki oluşu, Asya'nın Avrupa'ya ve Avrupa'nın Asya'ya açılan kapısı olması, onun birçok ordu tarafından istilasına, işgaline ve geçiş yeri olarak kullanılmasına sebebiyet vermiştir.

Üsküdar, İslamiyet'in gelişinden sonra birçok kez Arapların İstanbul'u; Hz. Muhammet'in hadisine⁵⁹ nail olabilmek için, fethetme girişimlerinde bulunduğu dönemlerde Müslümanlar tarafından işgal edilmiştir. İstanbul'un Araplar tarafından ilk fetih girişiminden sonra Üsküdar diğer fetih girişimlerinde bir üs, bir merkez olarak kullanılmıştır. Halife Hz. Ebubekir Bizans İmparatoru I. Herakliyüs'e elçiler göndererek onu İslamiyet'e davet etmiştir. Bu davetle Bizans ve Müslüman Arap dünyası arasında siyasi ilişkiler başlamıştır. Müslümanların Ecnadeyn Savaşında, Bizans'ı yenmesiyle Müslüman Araplar Şam'ı fethederek batıya, İstanbul'a doğru biraz daha yaklaşmış oldular. Emevilerin ilk halifesi olan Muaviye döneminde 668 yılında;⁶⁰ içlerinde Abbas, Zübeyir ve Ebu Eyyubil Ensari'nin de bulunduğu, Ebu Sufyan komutasında büyük bir ordu İstanbul'un fethi için gönderilmiştir. Bu ordu ilk olarak Üsküdar'ı denizden

⁵⁶ Eyice, **a.g.m.**, s.17.

⁵⁷ Kaçar, **a.g.m.**, s.28.

⁵⁸ Texier, **a.g.e.**, s121,122.

⁵⁹ İmam Ahmet bin Hambel, **Müsned**, IV. C., Bişr bin Sehim Hadisi, Müessesü Kurtuba Darür-Raye, Tarihsiz, Riyad, s.335., "Constantiniyye bir gün fethedilecektir, O'nu fetheden komutan ne güzel komutan, O'nu fetheden asker ne güzel askerdir."

⁶⁰ Nejdett Öztürk, "Fetih Öncesi İstanbul Kuşatmaları", **İstanbul Armağanı Fetih ve Fatih**, İstanbul, 1995, s.38,39.

gelerek işgal etmiş ve burayı karargâh merkezi haline getirmiştir. Yine Muaviye döneminde Miladi 672 senesinde İstanbul'un Araplar tarafından fetih girişimlerinde, ilk olarak Üsküdar'a yerleşen Arapların bu seferi altı yıl kadar sürmüştür. İstanbul'un fethini bir amaç haline getiren Araplar Emevi Halifesi Süleyman zamanında Miladi 717 yılında sekiz yüz gemiden oluşan donanmasıyla İstanbul'u feth etme girişimlerinde bulundular. Gemilerin şiddetli rüzgâr dolayısıyla şehrin güneyine inememesi üzerine donanma Kadıköy ve Üsküdar limanlarına demirlemek zorunda kalmıştır. Böylece Üsküdar kısa bir süreliğine de olsa Müslüman Arapların eline geçmiştir.⁶¹

Abbasiler döneminde de Üsküdar, Arapların İstanbul'u fetih girişimlerinde, karargâh merkezi olmuştur. Abbasi Halifesi Harun Reşit⁶² döneminde Miladi 806 senesinde İstanbul kuşatmaları esnasında Halife Harun Reşit Üsküdar'da bir müddet kalmıştır.⁶³ Bazı rivayetlere göre de Harun Reşit'in yüz yetmiş bin kişilik ordusuyla İstanbul'u ve boğazları ablukaya aldığı, bu abluka sonucunda İslam ordusunun⁶⁴ çok fazla ganimet topladığı, hatta bu ganimetlerin taşınmasında zorluk çektikleri ifade edilmiştir.⁶⁵ Yine bu dönemlere ait Battal Gazi ve Kızkulesi hikâyelerinin büyük bir bölümü Üsküdar'da gerçekleşmiştir.⁶⁶

⁶¹ Konyalı, **a.g.e.**, s.13.

⁶² İstanbul'un Araplar tarafından kuşatılmaları konusunda Nejdettin Öztürk (İstanbul Armağanı Fetih ve Fatih) Arapların İstanbul'a karşı yapılan son seferin Abbasi Halifesi el-Mehdi (775-785) zamanında yapıldığını ifade etmiştir. Ancak İ.H. Konyalı'nın mezkûr eserinde ve İslam Ansiklopedisinin Üsküdar maddesinde İstanbul'un Araplar tarafından Harun Reşit zamanında son kez kuşatıldığı yazılmaktadır.

⁶³ İslam Ansiklopedisi, "Üsküdar", XIII. Cilt, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1993, s.127.

⁶⁴ Ordu sayısı ile alakalı Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde "yüz elli bin askerle Üsküdar'dan geçerek" bilgisine yer verilir. Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I.II. Cilt, İstanbul, 1966, s.326. Yine aynı sayfada Halife Harun Reşit'in bu seferi iki yüz bin kişiyle İstanbul'u tekrar kuşattığı yazılmıştır.

⁶⁵ Konyalı, **a.g.e.**, s.14., Evliya Çelebi, **a.g.e.**, I. II. Cilt, s.55

⁶⁶ Üsküdar'ın hatta İstanbul'un sembollerinden olan Kızkulesi ile ilgili birçok efsane olaylar vardır. Ayrıca Kızkulesi Üsküdar'ın Bizans'tan geriye kalan tek eseridir. M.Ö. 2475 yıllarına kadar uzayan tarihi bir geçmişe sahip olan kule, küçük bir ada üzerinde kurulmuştur. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu kıyısındaki Aydos Köyü'nde Leandre adını taşıyan güzel bir kız, Rumeli kıyısındaki Sestos Köyü'nde de Hero adlı bir genç rahip vardı. Bir panayırda bunlar yüz yüze, göz göze geldi ve iki gönül bir anda aşkın ateşiyle birleşti. Artık Hero ilahlara ve ilahelerle hizmeti bırakmıştı. Her gece bir meşaleyle karşı yakaya işaret veriyordu. Leandre de ışığa ruhuna kaptıran bir pervane gibi kendini kaybederek hemen suya atlıyor, meşaleye doğru yüzüp sevgilisine kavuşuyordu. Bir gece rüzgârdan ışık söndü, yüzen âşık hedefini şaşırıp, cereyana kapıldı, sevgilisi inleye inleye boğuldu. Hero

Selçuklu Devleti'ne (1040) kadar geçen zaman zarfında ve sonrasında Arapların İstanbul'u kuşatma girişimleri görülmektedir. Halife Mu'tasım (833-842 döneminde) sekiz yüz otuz sekiz senesinde İstanbul'a bir sefer düzenlemek istiyordu. Ordu içindeki fikir ayrılıkları bu seferin gerçekleşmesini engellemiştir.⁶⁷ Selçuklu Devleti'nin kurulduğu yıllarda Anadolu'ya Türk akınları (1018) başlamıştır. Yirmi yıl kadar süren akınlar Ege ve Marmara sahillerine kadar uzanıyordu. Malazgirt ile (1071) beraber kısa sürede Anadolu, Türk-İslam sentezinin yerleştiği, kabul gördüğü bir merkez haline gelmiştir. İznik merkezli kurulan Türkiye Selçuklu Devleti, kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman öncülüğünde Üsküdar'a kadar ilerlemişlerdir. Yine aynı dönemde İzmir merkezli bir beylik veya devletçik kuran Çakabey, hazırlamış olduğu donanmayla Bizans donanmalarını yenerek Bizans'a zor anlar yaşatmıştır. Çakabey denizdeki başarıyla

dalgaların koynunda vukua gelen bu acıklı macerayı duydu ve aşığının izine düşüp boğazın derinliklerini genç ömrüne mezar yaptı. Çanakkale'de vukua geldiği tahayyül olunan bu aşk faciasının yeri bir zaman sonra ağızlarda değişti, suda boğulan aşığın şimdi Kızkulesi denilen yere gelmek ve orada kendini bekleyen aşığa kavuşmak üzere denizi aşmaya çalışırken boğulduğu söylenir oldu. Bazı Avrupalı tarihçiler buraya Leandros-Hero aşkıdan dolayı Leander Kulesi derler. Leander Kulesi diyenler gibi Kares'in karısına mezar olduğunu ileri sürerek Damalis Kulesi diyenler de olmuştur. Fakat ikinci rivayetin hakikatle ufak bir münasebeti vardır. Çünkü eski devirlerde Kızkulesi'nin istinat ettiği kayalığın üstünde yahut karşığı sahilde boynuzlu bir öküz heykeli bulunuyordu. Heykel, inek kıyafetine temessül ederek boğazı aşmış ve bu yola öküz geçidi manasına "bosfor" adının verilmesine sebep olmuş olan İyo'yu hatırlatmak için konulmuştur. Boynuzlu bir nevi yaban keçisine de Damalis denildiğinden, oraya sonraları Damalis Kulesi adı da verilmiştir. (Niyazi Ahmet Banoğlu, **a.g.e.**, s.62,63.). Ayrıca Kızkulesi efsanelerinden birisi de yukarıda da zikredilen Leandros-Hero aşkı ve Cleopatra'nın sonuna benzer bir sonun anlatıldığı yılan hikâyesidir. (www.istanbul.gov.tr, www.wikipedia.org/wiki/kizkulesi). Bununla beraber Evliya Çelebi seyahatnamesinde Battal Gazi ile Kızkulesi'ni bir araya getiren menkıbeler kaleme almıştır. Battal Gazi VIII. Yüzyılda yaşadığı tahmin edilen, etnik köken olarak Türk, Arap veya Anadolu yerli halkı olarak kabul edilir. Malatya doğumlu bir Alperen'dir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde Battal Gazi'nin Kızkulesi karşısında bir tepede yedi yıl bağ, bahçe işleriyle uğraşarak muhafızlık yaptığını ve bu dönem zarfında Üsküdar'ı ve Kadıköy'ü imar ettiğini, buralarda bağlar, bahçeler düzenlettiğini anlatır. Battal Gazi korkusu yüzünden Üsküdar tekfurunun kızını ve kıymetli eşyalarını deniz üzerine büyük bir kule yaptırarak, bu kule içine saklarlar. Bu kuleye Piraor Tiskuris (Kızkulesi) adı verilir. Şam seferinde olan Battal Gazi Üsküdar'ın Bizans kralı tarafından tahkim edildiği haberini alınca gazileriyle beraber Üsküdar'a gelip Kızkulesi'ne geçerek kralın kızını, hazinelerini alıp Üsküdar bahçesi yerinde iki rekat namaz kılıp "İlahi! Bu yer, Muhammed ümmetine nasip etki ma'mur olsun" diye niyaz eder. (Seyahatname, s. 326-327.) Ayrıca Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Kızkulesi'ni "... derya içre karadan bir ok menzili ba'id çâr-guşebir musanna' kule-i bâlâdır kaddi kâmil seksen zirâ'dır, cirmi iki yüz adımdır. (...) tarafına nâzir bir demir kapısı vardır. İçinde yedi kat hücreleri ve âb-ı hayat suyu matar-ı rahmetten cem' olur şahrıncdır. Dizdârı Çelebi Cüce ve yüz neferâtı ve leb-i deryada ejder-i heft-ser gibi kırk pâre balyemez topları ve mazgâl delikleri ve mükemmel cebehânesi vardır." diye ta'rif etmiştir. (Evliya Çelebi, **a.g.e.**, I. Kitap, YKY., s. 204.)

⁶⁷ Öztürk, **a.g.m.**, s.41.

yetinmeyerek, Peçeneklerle anlaşarak, Bizans İmparatoru Alexios Komnenos'u karadan kısıpaca alarak Avrupa Hristiyan dünyasından yardım isteme mecburiyetinde bırakmıştır.⁶⁸ Aslında Anadolu Selçuklularının, Üsküdar dâhil İstanbul'a kadar gelmelerinde Bizans İmparatoru Alexios Komnenos'un önemli bir etkisi vardır. Alexios tahta geçtiği zaman Balkanlardaki ve İtalya'daki karışıklıkları önleyebilmek için Anadolu Selçuklu kurucusu ve hükümdarı Süleyman Şah ile ittifak yapmış ve bu ittifak neticesinde Üsküdar'a kadar olan bölgede Selçuklular rahat bir şekilde dolaşma imkânına sahip olabilmışlerdir. Daha sonra bu bölgenin tamamen ellerinden çıkıp Selçuklu toprağı olacağı korkusundan dolayı yukarıda ifade edilen savaş gerçekleşmiştir.⁶⁹

Anadolu'nun Türkleşmesine katkıda bulunan Danişmentliler Devleti de Üsküdar'a akınlarda bulunmuş ve burayı bir müddet ellerinde tutmayı başarmışlardır. Danişment Gazinin arkadaşı Sultan Turasan (Sultan Turasan İbn-i Ali İbn-i Seyyid Cafer El-Battal) Bizans başkenti Konstantiniye taraflarına fütuhatta bulunmuştu. Bu fetih hareketleri sırasında, Karadeniz'e hâkim bir yer olan Üsküdar'ın Alemdağı üzerinde bir kale inşa edip, buraya yerleşmiştir. Bizans tekfurlarıyla sürekli savaşlarda bulunmuş ve bu savaşlardan birisinde Sultan Turasan, Danişmentlilerin iç kavgalarından dolayı yardım gelemediği için Alemdağı Tepesi'nde yaptırdığı kalede savaşırken şehit düşmüştür.⁷⁰

Anadolu'nun Türk yurdu olmasında etkili olan Selçuklu ve Anadolu beylerinin ilerlemelerinin durmasına, hatta geri çekilmelerine sebep olan Haçlı Seferleri, aynı doğrultuda Üsküdar'ın Türkleşmesini geciktirmiştir. Hatta İstanbul'un fethinin dahi gerçekleşmesini ertelemiştir. Bununla birlikte I. ve II. Haçlı Seferleri, İstanbul ve Üsküdar'daki sosyal hayatı ve ekonomik yapıyı hareketlendirmesine, geliştirmesine rağmen Dördüncü Haçlı Seferiyle

⁶⁸ Öztürk, **a.g.m.**, s.41

⁶⁹ Abdurrahim Tufantoz, "Selçukluların İstanbul'u Gördükleri İlk Mekân Üsküdar", **Üsküdar Sempozyumu I**, I. Cilt, 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, İstanbul, 2004, s.39,40.

⁷⁰ Konyalı, **a.g.e.**, s.16.

(1204) İstanbul'a gelen Latinler birçok şeyi yağma edip, yakıp, yıkarak Üsküdar ekonomisini kötü duruma düşürmüşlerdir.⁷¹

Osmanlı Dönemi'nde Üsküdar

Üsküdar için İbrahim Hakkı Konyalı Abideler ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi adlı eserinde, bir “*futbol topu*” benzetmesi yaparak; “Üsküdar, Bizanslarla Müslüman orduları arasında ayaktan ayağa geçmiş.”⁷² ifadesini kullanmıştır. Bu durum Osmanlının devlet olmasına kadar geçen zaman zarfında genellikle bu şekilde olmuştur. Sonunda Osmanlının, Osman Bey tarafından kurulup gözünü batıya dikmesiyle, Rumeli'yi, Bizans'ı, Konstantinopolis'i hedef göstermesiyle İstanbul ve çevresi değişmeye başlamıştır. Bizans'ın, Konstantinopolis'in kaderinin, tarihinin ve talihinin değişmesi Üsküdar'ı da etkileyecek ve Üsküdar'da değiştirecektir. Üsküdar İstanbul'un fethinden sonra Türk-İslam şehri haline gelecektir.

Üsküdar, İstanbul'u fetheden Araplar için olsun, Türkler için olsun farklılık arz eder. Üsküdar'ın Asya toprağı olması onun farklılığının en önemli sebebidir. Bu sebeptendir ki Müslümanlar Üsküdar'ı peygamber toprağı kabul ederek ölümlerini buraya gömmüşlerdir.⁷³ XIV. yüzyıl boyunca Osmanlıların şu veya bu şekilde İstanbul ve Üsküdar ile ilgilendikleri görülmektedir. Orhan Bey'in ve I. Murat'ın askerleri dost veya düşman olarak, Bizans surlarının önüne kadar gelmişler hatta şehre dahi girmişlerdir.⁷⁴

⁷¹ Solmaz, **a.g.e.**, s.7.

⁷² Konyalı, **a.g.e.**, s.15.

⁷³ Konyalı, **a.g.e.**, s.15.

⁷⁴ Öztürk, **a.g.m.**, s.41.

Orhan Bey İznik'i fethetmeden önce Üsküdar'a kadar ilerlemiştir. Orhan Bey'in Üsküdar kıyılarına geldiği haberini alan Bizans İmparatoru Andronikos Boğaziçi kıyılarına kadar ilerlemiş olan Türklerle savaşa girme kararı almıştır. Üsküdar yakınlarında Maltepe mevkiinde yapılan savaşı, Osmanlı ordusunun, Bizans İmparatoru Andronikos'un ordusuna göre sayısının az olmasına rağmen, Orhan Bey kazanmıştır (1330). Bizans ve Avrupalı tarihçiler de İznik'in Osmanlılar tarafından alınmasının sebebi olarak bu mağlubiyeti göstermişlerdir.⁷⁵

Orhan Bey, 1340 senesinde bazı askerî kuvvetlerini İstanbul kapılarına kadar göndermiş, buna karşın Bizans İmparatoru Kantakuzen, Aydınoğlu Umur Bey ile ittifak yaparak Aydınoğullarından dört bin Türkmeni hizmetine almıştır.⁷⁶ Daha sonra Umur Bey'in tavsiyesiyle Bizans İmparatoru Kantakuzen'in kızı, Teodera'yı Orhan Bey ile evlendirerek Osmanlıyla ittifak kurmuştur. Orhan Bey 1348 senesinde kayınpederi Kantakuzenle görüşmek üzere bütün aile fertleri saray halkı ile Üsküdar'a gelmiştir.⁷⁷ Burada Orhan Gazi'nin Üsküdar'ın Marmara'ya ve Kızkulesi'ne bakan, güzel bir yerde otağı kurulmuştur. Bu dönemde Doğancılardan Kuzguncuk'a kadar uzanan hattın doğusunda kalan topraklar Türklerin hâkimiyeti altında gibiydi.⁷⁸

Orhan Bey Venediklilere mağlup olan Cenevizlilerin ki Orhan Bey Bizans'la ittifak yapan Venediklilere karşıdır, yardım istemesi üzerine 1352 senesinde Kadıköy ve Üsküdar'a süvariler göndererek boğazın bu önemli noktasına yerleşmiştir. Bundan dolayı Üsküdar ve Kadıköy, İstanbul'un fethinden yüz bir yıl önce fethedilmiştir. Fakat Orhan Bey'den sonra Bostancı, Maltepe, Darıca, Eski ve Yeni Gebzeler, Tavşancıl, bir

⁷⁵ Joseph van Hammer, **Osmanlı Tarihi**, I. Cilt, çev. Mehmet Ata, İstanbul, 1991, s.15.

⁷⁶ Öztürk, **a.g.m.**, s.42.

⁷⁷ Joseph van Hammer, **a.g.e.**, s.20.

⁷⁸ Konyalı, **a.g.e.**, s.20.

Osmanlının, bir Bizans'ın, hâkimiyetine geçip durmuştur.⁷⁹ Orhan Bey, oğlu I. Murat'a sistematik yapısının temelleri atılmış bir devlet miras bırakmasının yanında, İznik'ten İzmit'e, Bizans stilinde inşa edilmiş Başkentten Üsküdar'a, Boğazdan doğrudan Galata'ya uzanan önemli bir karayolu da miras bırakmıştır.⁸⁰ Murat Hüdavendigar fetih hareketlerini daha çok Balkanlarda gerçekleştirdiğinden dolayı onun dönemine ait Üsküdar ile alakalı bilgi ve belgelere sahip değiliz. Fakat bunun sebebi Murat Hüdavendigar'ın sadece Balkanlarda fetih hareketleri gerçekleştirmesi değil, bununla beraber Bitini olarak ifade edilen Üsküdar'dan Bursa'ya, Karesi'ye, Çanakkale'ye kadar olan toprakların Murat Hüdavendigar zamanında Osmanlı memleketleri olması ve Üsküdar'ın bir Türk şehri gibi olmasıdır.⁸¹

Yıldırım Bayezîd döneminde, Üsküdar'ın bir Osmanlı kenti olduğu görülmektedir. Yıldırım Bayezîd Han'ın İstanbul'a düzenlediği fetih hareketlerinde Üsküdar'ın önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemde Üsküdar'da Müslümanların davalarına ve işlerine bakan bir kadı bulunmaktadır. Bayezîd, Kosova zaferiyle Rumeli'de hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra V. İoannes'in torunu VII. İoannes'in ricasıyla, 1390 senesinin baharında Edirne'den İstanbul'a yürüdü. İoannes'in, VII. İoannes olarak Bizans tahtına çıkmasından sonra Bizans'ın her yıl yüklü miktarda altın ve gümüş vermesi şartıyla Bayezîd Han İstanbul surlarından geri dönmüştür.⁸² V. İoannes'in ölümü üzerine oğlu II. Manuel, Bayezîd'in emirlerine itaat etmek, saltanatını sadece suriçinde gerçekleştirmek şartıyla Bizans tahtına oturdu.* Ayrıca Bayezîd İstanbul'da yaşayan Türklerin Bizans mahkemelerinde yargılanmalarını doğru bulmadığı için İstanbul'da

⁷⁹ Konyalı, **a.g.e.**, s.21,22.

⁸⁰ Jorga, **a.g.e.**, s.201.

⁸¹ Konyalı, **a.g.e.**, s.22

⁸² Jorga, **a.g.e.**, s.271,272.

* II. Manuel, babası V. İoannes'in ölümüne kadar Yıldırım Bayezid'in sarayında vasal olarak kalmıştır. IV. Andronikos'un yerine geçen oğlu VII. İoannes altı ay kadar Konstantinopolis'in yönetimini elinde tuttuysa da, V. İoannes'in oğlu ve varisi olan Manuel tarafından çekilmeye zorlandı ve 1391 yılında da Manuel tek başına imparator oldu. John Freely, **Saltanat Şehri İstanbul**, çev. Lale Eren, İstanbul, 2002, s.190.

bir cami ve mahkemenin kurulmasını istemiştir. Fakat Bizans'ın bu istekleri yerine getirmemesi üzerine 1391'de yedi ay kadar süren ve dış dünya ile İstanbul'un irtibatını kesen bir kuşatma gerçekleştirmiştir. Bayezîd, Bizans İmparatoru II. Manuel'in Avrupa Hristiyan dünyasından yardım istemesi üzerine Osmanlı üzerine gönderilen Haçlı Ordusu ile Niğbolu'da karşılaşmış ve bu Haçlı Ordusunu yenmiştir.⁸³

Bayezîd 1395'te İstanbul'u tekrar kuşatmış olmasına rağmen başarılı olamamıştır ve Niğbolu (1396) seferinden sonra İstanbul'un fethini kesin olarak halletmek için hazırlıklara başlamıştır. Yahşi Bey'i Karadeniz sahilindeki Şile'yi fetih için görevlendirdi. Akabinde 1397'de Boğaziçi'nde sağlam bir mevkiye Güzelce Hisarı (Anadolu Hisarı'nı) inşa ettirdi. Bu hazırlıklardan sonra II. Manuel'den şehrin teslim edilmesi istenmiştir. II. Manuel'in bu isteği reddetmesi üzerine İstanbul 1397'de tekrar kuşatılmıştır. (Aslında var olan kuşatma şiddetlenmiştir.) Bu kuşatma, II. Manuel'in İstanbul'da bir İslam mahallesi, camisi, kadısının ve mescitlerinin olmasını, hutbelerin padişah adına okunmasını kabul etmesiyle sona ermiştir.⁸⁴ Bayezîd'in İstanbul'u son kuşatması, 1400 yılının ilkbaharında gerçekleşmiştir. Timur tehlikesinden dolayı Bizans adına çok tehlikeli olan bu kuşatma yarım kalmıştır. Timur'un Ankara savaşında Bayezîd'i yenmesiyle Osmanlı ve Osmanlı düzeni ile beraber Üsküdar'da Fetret Devri'ne girmiştir. Daha tam anlamıyla ortaya çıkmamış Osmanlı kenti ifadesinin işaretlerini göstermeye başlayan Üsküdar'da kısa bir süreliğine de olsa geriye dönüş olmuştur. Orhan Gazi'nin fethettiği yerlerle beraber Üsküdar da tekrar Bizans egemenliğine geçmiştir. Bu bölgelerdeki Türkler buralardan uzaklaştırılmıştır. Bu durum Çelebi Mehmet'in kardeş kavgasına ve Fetret Devrini bitirmesine kadar böyle devam etmiştir.⁸⁵

⁸³ Öztürk, **a.g.m.**, s.42.

⁸⁴ Öztürk, **a.g.m.**, s.43.

⁸⁵ Konyalı, **a.g.e.**, s.27.

Çelebi Mehmet ölümünden bir yıl kadar önce 1420’de Kocaeli Körfezi’nde Bizans’a kaptırılan birçok yeri geri almış ve böylece Türkler de Üsküdar’daki eski ticaret serbestliklerine yeniden kavuşmuştur.⁸⁶ Fatih Sultan Mehmet Han’ın İstanbul’u fethine kadar geçen zaman zarfında Üsküdar’ın konumu, Bizans’ın, Rumların egemenliğinde Türklerin ticarete ve sosyal hayatta hareketliliği ile sürüp gitmiştir. Üsküdar Fatih’in İstanbul’u fethine şahitlik etmiş, konumu itibariyle bu fethine merkez üs olarak yardım etmiştir. Fetih ve Fatih ile beraber “bir İslam şehri” haline dönüşmeye başlayan İstanbul gibi, Üsküdar da dönüşüm ve değişim içerisine girmiştir. Fatih’in fetihden sonra yaptığı ilk iş, İstanbul’u bir İslam şehri haline getirmek olmuştur.⁸⁷ Üsküdar’daki bu dönüşüm ve değişim, fetihden sonra Üsküdar’dan kaçan Rumların yerlerine Anadolu’dan getirilen Türklerin yerleştirilmesiyle başlar ve bunu diğer Osmanlı kurum ve kuruluşlarının inşası devam ettirir. Fatih’le beraber Üsküdar, doğuya yapılan seferlerde, seferlerin başlangıç yeri, ordunun toplanma merkezi olmuştur. Fatih, Uzun Hasan’a karşı sefer hazırlıklarını kışın Üsküdar’a gelip otağını burada kurarak yapmıştır. Yine Fatih ömrünün sonlarında hasta haline rağmen Memlûklülerle gerginleşen ilişkiler neticesinde Memlûklülere karşı sefer için Üsküdar’daki karargâhına gelip burada birkaç gün kaldıktan sonra Üsküdar’a bağlı Gebze yakınlarındaki Tekirçayı veya Hünkârçayı denilen ordugâhta 4 Mayıs 1481’de vefat etmiştir.⁸⁸

Yükselme dönemiyle beraber gerçekleşen fetihlerle topraklarını genişletip, Cihan Devleti olan Osmanlı, doğudan gelen elçileri İstanbul merkezine gelmeden önce Üsküdar’da karşılatırdı. “İran elçileri İstanbul’a geldikleri zaman bir kısım cebecilerle topçular, kendi ağalarıyla beraber

⁸⁶ Konyalı, **a.g.e.**, s.27.

⁸⁷ Halil İnalcık, “İstanbul: Bir İslam Şehri”, **İstanbul Armağanı Fetih ve Fatih**, İstanbul, 1995, s.73.

⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II., 7., Ankara, Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi-Sa.16, s.97, 143, 144. Fatih dönemindeki doğuya yapılan seferlerde Üsküdar’ın başlangıç yeri ve ordunun toplanma merkezi olma özelliği Fatih’ten sonraki padişahlarda da devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim’in, Kanuni’nin ve diğer padişahların doğu seferlerinde bu durum aynen devam etmiştir. Bu konu hakkında geniş bilgi için Uzunçarşılı’nın Osmanlı Tarihi II., III., IV. ve V. Ciltlerine bakınız.

Üsküdar'a geçirilerek elçi alayını Tekke mevkiinde (Şahkulu tekkesi) karşılayıp Üsküdar'a getirerek orada hazırlanan konağa indirilirlerdi. Elçiyi hükümet namına çavuşbaşı karşılar ve kendisine mihmandar tâyin edilirdi. Bundan sonra Tersaneden gönderilen kadırga ile elçi İstanbul tarafına geçirilip Eminönü'nde yeniçerilerden bir müfreze sefiri karşılayıp kendisine ve maiyetine gönderilen atlara binerek ikametine tahsis edilen konağa götürülürdü.⁸⁹ Kimi zamanda doğudan gelen elçilerin kalabalık olması ya da başka bir sebepten olsa gerek gelen heyetin bir kısmı -Kanuni döneminde Rodos'un ve Belgrat'ın alınmalarından dolayı Şah İsmail'in gönderdiği beş yüz kişilik heyetten sadece yirmi kişinin İstanbul'a getirilmesinde olduğu gibi- kabul edilirdi. Üsküdar'da karşılanan heyetin büyük bir kısmı yine Üsküdar'da konaklatılır ve küçük bir seçilmiş grupta İstanbul'a gönderilirdi.⁹⁰ Ayrıca Üsküdar, sadece doğudan gelen heyetlerin karşılandığı, ağırlandığı bir yer değildir, batıdan gelen yabancı heyetlerin ağırlandığı ve kabul gördüğü bir yer de olmuştur. I. Ahmet'in hükümdarlığı zamanında İngiltere ve Fransa'ya verilen ticari ahidnâmelerin bir benzerini alan Felemenk Cumhuriyeti heyetini hükümdar, Üsküdar bahçesinde kabul etmiştir.⁹¹ Araştırmaya konu olan döneme ait Üsküdar sicillerinde doğudan gelen elçilerle ilgili olarak sadece 109 no'lu defterde *"Acem elçisi Hasan Bey bugün Üsküdar'a geldi ve ertesi İstanbul'a götürüle 18 Cemaziyel Ahire sene 1012 (23 Kasım 1603) "* diye kısa bir not kaydedilmiştir.⁹²

XVI. yüzyılda Üsküdar, Kanunî Dönemi'nde Gülfam Hatun'un, Valide Sultan'ın adlarıyla yapılan binalarla gelişme göstermiştir.⁹³ Yine Kanuni döneminde Kanunî'nin kızı, Rüstem Paşa'nın zevcesi Mihr-i Mah Sultan Üsküdar'da iskele karşısında kendi adıyla anılan bir cami ve imarethane

⁸⁹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** C.II., s.450,451.

⁹⁰ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** C.II., s.348.

⁹¹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** C.III., s.236.

⁹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 1b. 5.

⁹³ Gülfam Hatun'un yaptırdığı binalar hakkında geniş bilgi için 'Üsküdar'ın Fizikî ve İdarî Yapısı' konu başlığında 'Üsküdar'ın Mahalleleri' alt başlığında 'Gülfam Hatun Mahallesi' maddesine bakınız. Gülfam Hatun gibi Nurbanu Sultan'ın, Mihr-i Mah Sultan'ın, Valide Sultan'ın yaptırdıkları eserler 'Üsküdar'ın Mahalleleri' alt başlığında yer almaktadır.

yaptırmıştır.⁹⁴ Bu cami etrafında Mihr-i Mah Sultan Mahallesi kurulmuştur. Üsküdar'ın bu yüzyılda asıl gelişimi, idarî yapısının Hicrî 991'de (1583) nahiyelikten İstanbul'un dört mevleviyet kadılığından biri haline getirilmesiyle olmuştur. Bu konu, 'Fizikî ve İdarî Yapı' konu başlığında Kaza maddesinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Bu gelişme ve değişime rağmen bazı seyyahlar ve yazarlar Üsküdar'ın varoş mu şehir mi olduğu konusunda kararsız kalmışlardır. 1761-1771 yılları arasında Rus elçiliğinde danışmanlık yapan Rus seyyah, A.P. Levaşov, Üsküdar için "Skutari, sarayın tam karşısında Asya kıyısında yer alan büyük bir varoş veya şehirdir; bu köy..."⁹⁵ diye tasvir ederek, Üsküdar'ı, bir varoş, bir şehir, bir köy olarak nitelendirmiştir. Bununla beraber Robert Mantran Üsküdar'ı, İstanbul'u oluşturan yerleşim yerlerinden (Galata, Eyüp, Üsküdar) en az önemli, en az gelişmiş, en seyrek nüfuslu yer olarak göstermiştir.⁹⁶

⁹⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, II.C., s.637. Ayrıca Mihr-i Mah Sultan'ın yaptırdığı, kendi adıyla anılan bir diğer cami de Edirnekapı'da bulunmaktadır.

⁹⁵ Muvaffak Duranlı, "Yabancı Seyyahların Gözüyle İstanbul ve Üsküdar", **Üsküdar Sempozyumu II**, I. Cilt, İstanbul, 2005, s.40.

⁹⁶ Robert Mantran, **XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay. İstanbul, 1991,s.20. Ayrıca Robert Mantran Üsküdar için "Üsküdar bazılarına göre (Thévenot) bir köy, diğer bazılarına göre de (Le Bruny) 'kalabalık nüfuslu ve iyi bir kentin olabileceği gibi her türden dolu'dur. Üsküdar kuşkusuz bir kenttir..." ifadelerini de kullanmıştır. Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara, V Yay., 1986, s. 82.

I. BÖLÜM

FİZİKİ-İDARİ YAPI ve İDARECİLER

1. ÜSKÜDAR'IN FİZİKİ-İDARİ YAPISI

İstanbul'dan Boğaziçi ile ayrılmış olan Üsküdar, Kocaeli Yarımadası'nın en doğu ucuna kadar uzanmaktadır. Bilâd-ı Selase'nin önemli parçalarından biri olan Üsküdar, Üsküdar beldesi, Boğaziçi'nin Anadolu kıyıları veya Üsküdar'ın Karadeniz'e ve Marmara'ya doğru uzanan kıyı şeridi, Sakarya Irmağı'na doğru daha çok tarım yapılan kırsal alanları, olmak üzere üç bölüme ayrılabilir.⁹⁷ Bu taksimat, Üsküdar'ın kaza olması ve doğu bölgelerine doğru idarî yapılanmasının genişlemesi paralelinde yapılmış bir ayırım olmalıdır. Üsküdar, klasik dönem Osmanlı Eyalet– Sancak idarî yapılanmasında; kaza, nahiye, köy ve mahalle gibi bölümlere ayrılmıştır.

⁹⁷ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Dönemi’nde Üsküdar Köyleri”, **V. Üsküdar Sempozyumu**, 1-5 Kasım 2007, İstanbul, 2007, s.143., Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesinde Üsküdar’ın yeri şu şekilde tasvir edilmiştir; “İslambol’dan altı mildir. Ammâ Karadeniz akındısı şiddeti üzre cerayân itmeğiyle cümle kayıklar Beşiktaş nâm mahalle varup andan Üsküdâr’a salalar ile tokuz mildir. Ve Sarayburnı’ndan Eyyüb on mildir ve deryasında akındısı yoktur. Ammâ Üsküdâr’a geçmek gayet müşkildir. Hususân lodos hevâda gayet ihtirâz lazımdır...”, Çelebi, a.g.e., I. Kitap, YKY., s.202.

1.1. Kaza

Bir merkezi kasaba veya şehrin kendi civarındaki yakın köyleriyle birlikte oluşturdukları bölgeye kaza denir. Osmanlı Devleti, idarî yapılanmasını kabaca eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köy olarak belirlemiştir. Bu idarî yapılanma içerisinde ülke topraklarının büyük bölümünde yer alan “Kaza”lar, Osmanlı taşra teşkilatının temelini teşkil eder. Kazalar tek bir unsur değildir. Osmanlı nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan çiftçi sınıfı ve bunların genellikle bağlı bulunduğu nahiyeler ve köyler (karye) kaza sınırları içerisinde yer almaktadır. Kazanın ticarî ve kültürel üstünlüğü, çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği bir idarî yapı olması onun tek bir unsur olmadığının delilidir.⁹⁸ Aslında kaza birimleri doğrudan merkeze (Divan-ı Hümayun) bağlı olduğu için eyalet- sancak şeklindeki askerî sistemden ayrı olarak sivil karakterli bir yapılanmadır. Sancak sınırları içerisinde kalan kaza merkezi ile beraber kaza bölgesi de yer almaktadır.⁹⁹ Sancaktaki her kaza dairesinin başında bir kadı bulunmaktadır. Kazanın çevresi çok geniş ise, kadı çevrenin işleri için nâib tayin ederdi.¹⁰⁰ Has olan bazı kazalar voyvodalar tarafından yönetilirlerdi.¹⁰¹ Bazı sancaklarda birden fazla kaza bölgesi olabilmektedir. Sancaktaki ve kazadaki bütün köyler idarî-askerî açıdan sancak beyine, kazaî açıdan kadıya bağlıdır.¹⁰²

Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyaya yayılmış topraklarını, yüzlerce kazalara bölmüş, buralara özel, belirli bir idarî-kazaî örgütlenmelere

⁹⁸ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devletinde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, **Osmanlı**, VI. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.118.

⁹⁹ Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, II. Cilt, Ankara, Tekin Yayınevi, 1979, s.82.

¹⁰⁰ Sezai Sevim, “**XVI. yüzyılda Karesi Sancağı (Tahrîr Defterlerine Göre)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s.74.

¹⁰¹ Yücel Özkaya, **XVII. yüzyıl Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara, 1999, s.21.

¹⁰² Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta, Kalender Kitabevi, 1998, s.218.

giderek, yönetimini, halk tabakalarının derinlerine kadar nüfuz ettirebilmiştir.¹⁰³ Mehmet Genç'e göre Osmanlı Devleti'nde kaza genel olarak üç bin ila yirmi bin arasında nüfus barındıran şehir veya kasaba ile ona tâbi, sayıları yirmi, otuzdan, yüz, yüz elliye kadar değişebilen köylerden oluşan bir yerleşim yeridir.¹⁰⁴

İstanbul fethedildiği zaman diğer Anadolu şehirlerinde yapıldığı gibi, İstanbul'a da tek bir kadı tayin olmuş ve bu büyük şehrin hükümetlik işleri, bu kadının emrindeki semt ve nahiye nâibleri eliyle idare edilmek istenmiştir. Payitaht'ın, İstanbul'un siyasi, ekonomik, sosyal ve ticari açıdan cazibe merkezi olması, O'nun nüfusunun artmasına ve sınırlarının genişlemesine sebebiyet vermiştir. Bu nüfus artışı ve coğrafi genişleme, İstanbul'un diğer Osmanlı şehirlerine göre farklı bir yapılanmaya sevk etmiştir.¹⁰⁵ Bu yapılanmaya göre başkent, İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Galata, Eyüp, Üsküdar) diye dört bölüme ayrılmış olup, bu bölümleri idare etmeleri için birer kadı görevlendirilmiştir. İstanbul, Dersaadet'in surları dâhilinde bulunan müselleşü's-şekl kısmında bulunup, İstanbul kadısı tarafından idare edilmiştir. Galata, Eyüp, Üsküdar'dan meydana gelen "Bilâd-ı Selâse" ise birbirlerinden farklı ve bağımsız kadılar tarafından yönetilmiştir.¹⁰⁶ Galata kazası, Boğaziçi'nin Rumeli sahilinden, Kırkkilise sınırına ve Bandırma civarındaki Kapıdağ'ı içine almaktadır. Eyüp kazasının sınırı Çatalca'ya (Çatalca dâhil) kadar uzanır. Üsküdar kazası ise Boğaz'ın Anadolu sahilinden Karadeniz'e, İzmit'in sınırına ve oradan Gekbuze'ye (Gebze) kadar yayılmıştır. Anadolu yakasının Karadeniz'e açılan kapısı olan Beykoz da Üsküdar kazasına bağlıdır.¹⁰⁷

Üsküdar, Orhan Bey zamanında İzmit Kalesine bağlı bir konumdaydı ve bu konumunu Osmanlı, İstanbul'un fethinden sonra da devam ettirmiştir.

¹⁰³ Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, II. Cilt, s.83

¹⁰⁴ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.61.

¹⁰⁵ Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.83.

¹⁰⁶ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, I. Cilt, İstanbul, 1995, s.287.

¹⁰⁷ Ergin, **a.g.e.**, s.288.

Üsküdar'ın XVI. yüzyılın ortalarına kadar Gekbuze'ye (Gebze) bağlı bir nahiye olarak idare edildiği, Üsküdar'ın Hicrî 945 (1538- 1539) tarihli 11 numaralı sicilinin ilk varağında Gekbuze'ye bağlı bir nahiye olarak ifade edilmesinden anlaşılmaktadır. İstanbul'un fethini takip eden yıllarda İstanbul ile beraber büyüyen Üsküdar'ın idarî statüsü değişikliğe uğramıştır. Hicrî 991 (1583) tarihinde Şile ve Kandıra (Kandırı) nahiyeleri Üsküdar'a bağlanarak; Üsküdar idarî teşkilatlanmada büyük bir kaza birimi haline gelmiştir.¹⁰⁸ Daha önceleri bağlı bulunduğu Gekbuze de (Gebze) Üsküdar'a bağlanmıştır.¹⁰⁹

Üsküdar, zikredilen değişikliklerle, kadılık makamı açısından İstanbul'a bağlı, idarî yapılanma, taşra teşkilatı, sancak-kaza ilişkisi bakımından "liva-i Kocaeli" sancağına bağlanmıştır.¹¹⁰ Üsküdar'ın bu yapısı, Üsküdar Şer'îye Sicillerinin son bölümlerinde yer alan merkezden gelen fermanlar ve hükümlerde açıkça görülmektedir. "*Kocaeli sancağında vakı' olan kadılar Üsküdar kazasında vakı' bedel-i mütekaî'din mukataasına*"¹¹¹ ve "*Kocaeli sancağında bedel-i mütekaî'din mukataasına mültezim olan İsmail Çavuş...*" gibi birçok kayıta Üsküdar'ın sancak-kaza yapılanmasında Kocaeli sancağına (Liva-i Kocaeli, Liva-i İzmit) bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Üsküdar ve çevresinden toplanacak haraç, cizye, ispenç, avarız, bedel-i kürekçi gibi vergi¹¹² kayıtlarının çoğu da Kocaeli sancağıyla beraber ve Kocaeli sancağının kazaları olarak ifade edilmiştir. Üsküdar'ın idarî teşkilâtını, Sancak- Kaza yapılanmasını şöyle sıralayabiliriz: Cezâyir

¹⁰⁸ Müslüm İstekli, **Üsküdar'ın Sosyal ve İktisadi Hayatıyla İlgili Üsküdar Kadı Sicillerindeki Kayıtların Tespit ve Analizi (978-991, M.1570-1584)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul,2005, s.10. Ayrıca Ekrem Tak'ın **XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'da Sosyal ve İktisadî Hayatın Göstergeleri (Üsküdar Kadı Sicilleri Üzerine Bir Çalışma)** adlı basılmamış yüksek lisans tezinde Üsküdar'ın idarî yapısı hakkında benzer bilgiler yer almaktadır: "XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar Gebze Kadılığı'na bağlı olup Gebze kadısının tay'in ettiği bir naib tarafından idare edilmekte idi. Üsküdar mahkemesinin 5. sicil defterindeki 41a numaralı kayıttan XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'ın henüz niyabet şeklinde idare edilmekte olduğu anlaşılmaktadır... *Osman b. Ramazan nam kimesne kaza-i Gekboze'nin Üsküdar niyâbetine tabi'...*", s. XIV., XV., İstanbul,2002.

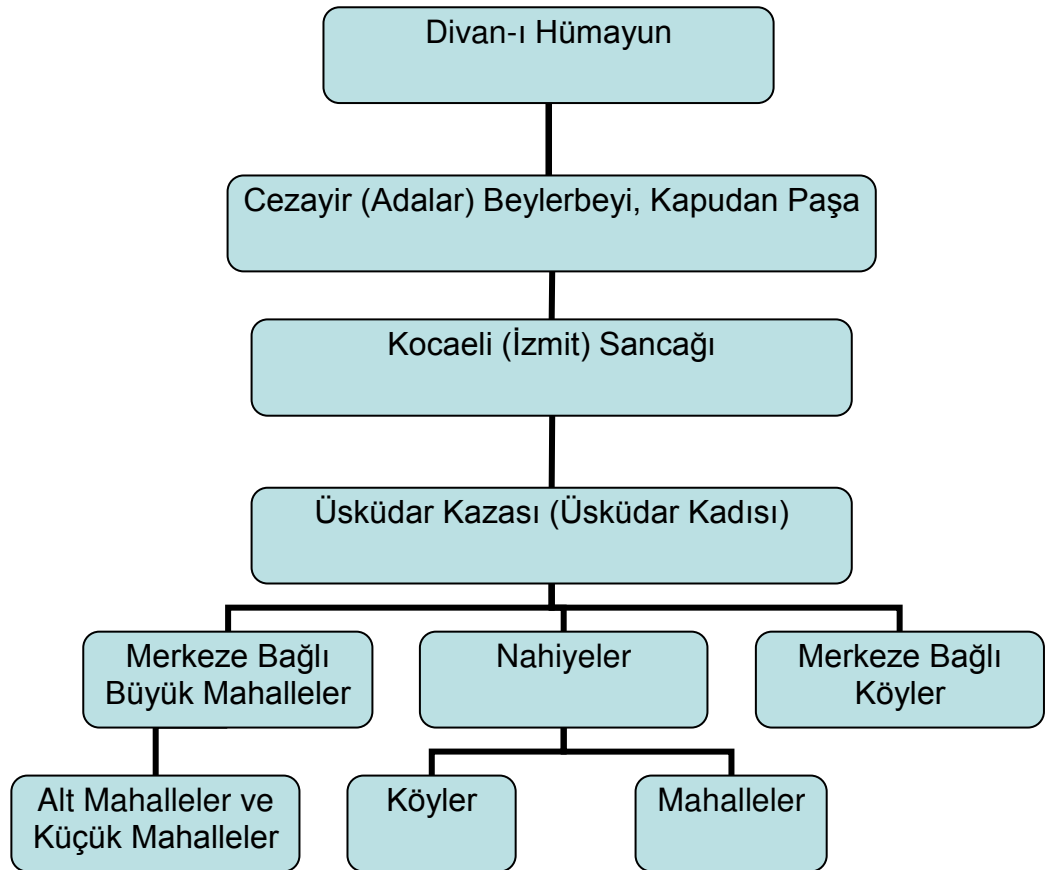
¹⁰⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 40b.1.

¹¹⁰ Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, II. Cilt, s.87,88.

¹¹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 138b.1.

¹¹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 137b.3.

(Adalar) Beylerbeyi- Kocaeli (İzmit) Sancağı- Üsküdar kazası.¹¹³ Bu bilgiler neticesinde Üsküdar'ın Sancak-Kaza teşkilatlanması hakkında, Şekil: 1'deki çizelge ortaya çıkmıştır:

Şekil 1: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'ın Sancak-Kaza Teşkilatlanması

¹¹³ Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.88. “İstanbul geçesindeki bütün kadılıkların asayiş düzeni, bu şekilde, Kapudan Paşa, daha doğrusu asıl görevi yönünden olan unvanı ile “Cezâyir (Adalar) Beylerbeyisi” üzerinde olmasına karşılık, Anadolu yakası, yani Üsküdar Kadılığının asayiş de İzmit Sancağı eliyle görülmekteydi....., İstanbul geçesi ayrı bir sancak gibi kabul olunarak, Cezâyir Beylerbeyisinin, yani Kapudan Paşanın “Paşa Sancağı” imişçesine asayiş onun tarafından sağlanmakta, Üsküdar ve Cezâyir Vilâyetinin Sancaklarından biri bulunan İzmit’e bağlanmış bir kadılık olduğu için, oranın asayiş de İzmit Sancağı Beyi tarafından korunmakta idi.”

Üsküdar, incelediğimiz döneme ait Şer'îye Sicillerinde “Mahrusâ-i Üsküdar”,¹¹⁴ “Medine-i Üsküdar”,¹¹⁵ “Mahmiye-i Üsküdar”,¹¹⁶ “Kaza-i Üsküdar”¹¹⁷ diye ifade edilmiştir. Ayrıca Üsküdar’a bağlı bazı köy (karye) ve nahiyeler için “Mahrusa-i Üsküdar’a tâbi”, “Mahmiye-i Üsküdar muzâfâtından”,¹¹⁸ “Mahrusa-i Üsküdar nevâhiyesinden” tabirleri kullanılmıştır.

1.2. Nahiyeler

Osmanlının taşra teşkilatının temelini sancaklar ve kazalar oluşturmaktadır. Sancaklar, kazaya veya kazalara ayrılmışlardır. Sancaklara bağlı bir veya birden fazla kaza olmasıyla beraber, kazaların da alt birimi olan “nahiyeler” kazaları oluşturmaktadır. Fakat bir kazanın nahiyesi olmak zorunda değildir. Nahiye köyden büyük, şehirden küçük bölgedir. Benzer özelliklere sahip köylerden oluşan idarî bir bölgeye denildiği gibi, cihet, yön, taraf, bölge, vilayet, divan ve cemaat anlamları da vardır. Nahiye, büyük yerleşim merkezi yoktur.¹¹⁹ Nahiye aynı zamanda coğrafi özelliklerin belirlediği muayyen bir bölgeyi ifade etmek, idarî bir terim olarak da belli bir köyler ve mezralar grubunu anlatmak için kullanılmıştır.¹²⁰ Nahiyelerde en önemli görevli nâibdir. Nâib konusu, Üsküdar’da idareciler konu başlığı altında ayrıca yazılmıştır.

¹¹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 31b.2.

¹¹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 99a.6.

¹¹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 6a.2.

¹¹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 118b.5.

¹¹⁸ “Muzâfât: Kamus-ı Türkî’ye göre mülhakat, mensucât; O nâhiye falan kazanın muzâfâtındandır. Bir merkeze merbut, tâbi` ve bağlı yerler anlamındadır.”, Şemsettin Sami, **Kamus-i Türkî**, İstanbul, 1989, s.1360, 1401.

¹¹⁹ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s.224.

¹²⁰ M. Tayip Gökbilgin, “Nâhiye”, **İslam Ansiklopedisi**, IX. Cilt, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1997, s.36,37.

Üsküdar XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde küçük bir yerleşim yeri özelliğini korumuş ve bu yüzyılın ortalarında ancak kasaba büyüklüğüne ulaşmıştır.¹²¹ Üsküdar, *kaza* statüsüne yükselmeden önce Kocaeli Sancağı'nın Gekbuze (Gebze) Kazasına bağlı bir nahiye olarak idare edilmiştir. Nahiye, kasaba olan Üsküdar'ın bu statüsü, Hicrî 991 (1583) tarihinde mevleviyet kadılığına yükseltilmesine kadar devam etmiştir.¹²²

Bilâd-ı Selâse'nin önemli parçalarından biri olan Üsküdar da 1583'te statüsünün değişmesi doğrultusunda ayrı bir kaza merkezi olarak bölündüğünden, nahiyelere ayrılmıştır. Bununla beraber Üsküdar'ın ticari, sosyal ve ekonomik alanlardaki gelişiminin neticesinde artan nüfusuna paralel olarak nahiye sayılarını artırdığı, Üsküdar Şer'iye Sicillerinde görülmektedir.

Üsküdar “kaza” statüsüne Şile ve Kandıra nahiyelerinin bağlanmasıyla yükseltilmiştir. Başlangıçta sadece iki nahiyeyle sahip olan Üsküdar, sonraları bu nahiye sayılarını artırmıştır. Bu artırımda, Üsküdar'ın idarî statüsünün değişmesi, kaza ve mevleviyet kadılığına yükseltilmesinin önemli bir payı olduğu söylenebilir. Üsküdar'ın kaza olmasından sonra iki olan nahiye sayısı, Üsküdar sicillerine göre; XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaklaşık olarak on dörde yükselmiştir. Üsküdar, nahiyelerini genellikle doğruya doğru artırarak, sancak-kaza teşkilatlanmasında bağlı olduğu Kocaeli Sancağına doğru bir genişleme (nahiye sayılarını artırma) göstermiştir.¹²³

¹²¹ Ahmet Güneş, “16. ve 17. Yüzyılda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu”, **Üsküdar Sempozyumu I., 23-25 Mayıs, Bildiriler**, I.C., İstanbul, 2004, s.46.

¹²² İstekli, **a.g.e.**, s.10.

¹²³ Tablo 1’ de bu genişleme açıkça görülmektedir.

Tablo 1: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer'îye Sicillerine Göre Üsküdar'ın Nahiyeleleri Ve Nahiyelelere Bağlı Köyler

Üsküdar'ın Nahiyeleleri ¹²⁴	Nahiyelelere Bağlı Köyler
Karamürsel ¹²⁵	Ulaşlı, ¹²⁶ Halidere, ¹²⁷ Süllü, ¹²⁸ Dereköy. ¹²⁹
Yoros ¹³⁰	Çepnigözü ¹³¹ (Çepni), Tepeviran, İskenderlü, ¹³² Akbaba (Vakıf Köyü), İncirli, ¹³³ İsmail Ağa Çiftliği, Depeseği (Dereşeki, Dereşegli) (Zimmî), ¹³⁴ Koçlu, ¹³⁵ Esenceli, ¹³⁶ Irde. ¹³⁷

¹²⁴ Üsküdar'ın ve nâhiyelerinin köy adları Ahmet Tabakoğlu'nun "Osmanlı Dönemi'nde Üsküdar Köyleri" makalesindeki köy adlarıyla ve Resul Narin'in "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası" makalesindeki yer adlarıyla kıyaslanarak yazılmıştır. Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Dönemi'nde Üsküdar Köyleri", **V. Üsküdar Sempozyumu**, 1-5 Kasım 2007, İstanbul, 2007., Resul Narin, "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi** (2008-1), Sakarya, 2008.

¹²⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 19a.2. Tarih: Evâil-i Cemaziyel Evvel 1011 (17 Ekim 1602). "Üsküdar'a tâbi' Karamürsel kasabasında.." Cami mahallesi bulunmaktadır. No: 109. vrk. 43a.5. "Kaza-i Üsküdar muzâfâtından Karamürsel nâhiyesinde vakı' Halidere nam karye...". Bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Karamürsel Üsküdar'a bağlı hem bir kasaba olarak hem de bir nahiye olarak belirtilmiştir.

¹²⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 120a.2. Tarih: 8 Şaban 1030 (28 Haziran 1621). "Mahrusa-i Üsküdar muzâfâtından Karamürsel nâhiyesine tâbi' Ulaşlı nam karyede bundan akdem ...".

¹²⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 154a.3. "Üsküdar nevâhiyesinden Karamürsel nâhiyesinde Halidere karyesinde ...".

¹²⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 130a.1. Tarih: Evâil-i Muharrem 1011 (21 Haziran 1602). "... Kaza-i Üsküdar'a tâbi' Karamürsel nâhiyesinden Süllü nam karye ...".

¹²⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 10b.4. Tarih: 28 Şevval 1029 (26 Eylül 1620) "Mahrusa-i Üsküdar muzâfâtından Karamürsel nâhiyesine tâbi' Dereköy nam karyede ...".

¹³⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 3a.5. Tarih: Evâil-i Rebiül Evvel 1011 (Ağustos 1602). Yoros nâhiyesinde Anadolu Hisarı haricinde Ağa Kapısı Mahallesi vardır. No: 107. vrk. 73a.2. Tarih: Şevval 1011 (Mart 1603). Yoros nâhiyesinde Akbaba ismiyle bilinen bir vakıf bulunmaktadır.

¹³¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 108a.5. Tarih: 23 Zilhicce 1012 (23 Mayıs 1604). "... Yoros nâhiyesinde Çepnigözü (Çepni) nam karye sınırında vakı' Kadılı Çiftliği demekle ma'ruf ve meşhur ...".

¹³² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 58b.5 numaralı ve Şaban 1012 (Ocak 1604) tarihli sicilde "Üsküdar muzâfâtından nâhiye-i Yoros'a tâbi' İskenderlü nam karye ..." diye yazılmıştır.

¹³³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 61a.5. Tarih: 23 Şaban 1012 (Ocak 28 1604). "Kaza-i Üsküdar'a tâbi' Yoros nâhiyesinde karye-i İncirli..."

¹³⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 73a.1. Tarih: 1012 (1603). "... Yoros nâhiyesine tâbi' Depeseği nam karye ..." Ayrıca Ahmet Tabakoğlu'nun "Osmanlı Dönemi'nde Üsküdar Köyleri" makalesinde "Depeseği" karyesinin, Dereşeki, Dereşegli şeklinde farklı yazımları olduğu da görülmektedir. Ahmet

Cezayir (Adalar)	Nerdebanlı, ¹³⁸ Soğanlık, ¹³⁹ Kızıl Ada'da Büyük Köy, Viran, ¹⁴⁰ Kartal, ¹⁴¹ Kınalı Ada, ¹⁴² Samandıra, ¹⁴³ Şeyhli (Vakıf Köyü), Karaman ¹⁴⁴ (Zimmî), Yenice, ¹⁴⁵ Yakacık, ¹⁴⁶ Hanallu Ada ¹⁴⁷ (Zimmî), Kurtköy, ¹⁴⁸ Dolayoba, Heybelüada, ¹⁴⁹ Büyük Maltepe, ¹⁵⁰ Yayalar, ¹⁵¹ Karamanlı. ¹⁵²
------------------	---

Tabakoğlu, "Osmanlı Dönemi'nde Üsküdar Köyleri", **V. Üsküdar Sempozyumu**, 1-5 Kasım 2007, İstanbul, 2007, s.147.

¹³⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 36a.2., Tarih: Evâsıt-ı Cemaziyel Evvel 1012 (21 Ekim 1603). "... Yoros nam nâhiye muzâfâtından Koçlu nam karye ..."

¹³⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 111a.4., Tarih: Gurre-i Recebül Ferd 1030.(Mayıs 1621).

¹³⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 113b.1., Tarih: 27 Recep 1030 (17 Haziran 1621). "Yoros Kazasına tabi' İrde nam karye sükkânından Hüseyin bin Ahmet..."

¹³⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 90a.3., Tarih: 7 Zilhicce 1011 (18 Mayıs 1603). Tarihli sicilde "...Kaza-i Üsküdar'a tâbi' Nerdebanlı karyesinde Merhum İbrahim Ağa Zaviyesi kurbunda ve Kemerköprü nam mevzî'de mirî çayırıları ve Rüstem Paşa Çayırıları ve Sulu Çayır demekle ma'ruf çayırılar..." mevcuttur.

İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 14b.2., Nerdebanlı'da Merhum Hüseyin Usta Vakfı bulunmaktadır.

¹³⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 106. vrk. 34b.3., Tarih: Evâil-i Şevval 1011 (15 Mart 1603). Tarihli sicilde "Mahrusa-i Üsküdar tevâbi'inden Soğanlık nam karye..." ve 109. vrk. 99a.1. numaralı sicilde "Mahrusa-i Üsküdar'a tâbi' nâhiye-i Cezayir'de Soğanlık nam karye ..." olarak geçmektedir.

¹⁴⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 78a.1., Tarih: 9 Zilka'de 1011 (20 Nisan 1603). Adalar nâhiyesine bağlı olmasının haricinde Viranköy Üsküdar'a bağlı bir köy olarak da kayıtlarda yer almıştır. No: 107. vrk. 45a.4., Tarih: 15 Şaban 1011 (28 Ocak 1603). "Kaza-i Üsküdar'a tabi' Viranköy demekle ma'ruf karyeden..." "Mahrusa-i Üsküdar'a tabi Viran nam karye..." şekillerinde ifade edilmiştir. No:138. vrk. 28a.2.

¹⁴¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 38b.2. Tarih: 14 Zilhicce 1029 (10 Kasım 1620) "... Adalar nâhiyesine tabi' Kartal nam karye..." Evliya Çelebi'ye göre Karye-i Kartal ismi, bu yeri fetheden Kartal Koca'nın adından gelmektedir. (Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, IX. Kitap, YKY., İstanbul, Mart 1999, s.8.)

¹⁴² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 45a.2. "... Adalar nâhiyesine tabi Kınalı Ada ...". No: 138. vrk. 45a.2. "Mahmiye-i Üsküdar muzâfâtından Adalar Nâhiyesine tâbi' Kınalı Ada demekle ma'ruf karyede sâkin Dimitri veledi Nikola ...". Kınalı Ada'nın diğer ismi Hanallu Ada'dır. Hanallu Ada ifadesi XVII. yüzyılla beraber yerini Kınalı Ada'ya bırakmaya başlamıştır. Evliya Çelebi'ye göre Kınalı (Hanallu) Ada'sında yüz haneli bir kefare karyesi vardır ve bu adanın yüzölçümü sekiz mildir. (Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zillî, **a.g.e.**, II. Kitap, s. 41.)

¹⁴³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 69b.2. Tarih: 4 Rebiül Evvel 1030 (27 Ocak 1621). Tarihli bu kayıta Adalar nâhiyesine bağlı Samandıra köyündeki Merhum Hacı Mustafa Vakfına Ahmet Çelebi bin Vâsîf müteveli olarak ta'yin edilmiştir.

¹⁴⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 9a.1. Tarih: 29 Rebiül Ahir 1032 (30 Nisan 1623). "Mahrusa-i Üsküdar muzâfâtından Adalar nâhiyesine tâbi' Karaman nam karye ..."

¹⁴⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 11b.3. Tarih: 20 Safer 1012 (30 Temmuz 1603). "... Karye-i Yenice ... min Medine-i Üsküdar..."

¹⁴⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 85b.1. Tarih: 20 Şevval 1032 (17 Ağustos 1623) "Mahmiye-i Üsküdar muzâfâtından Adalar nâhiyesine tâbi' Yakacık nam karye ..."

¹⁴⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 112b.2. "Hanallu Adasında mürt olan Matyos veledi Papani ...".

¹⁴⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 63a.5. "Üsküdar'da Adalar nâhiyesinden karye-i Kurtköy'den ..."

¹⁴⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 48a.1. "Üsküdar muzâfâtından Heybelüadası'nda sâkin Nikola veledi Atnaş..." Ayrıca Heybelüada değişik sicillerde farklı şekillerde de ifade edilmiştir. No: 109. vrk. 58b.2. numaralı ve 13 Şaban 1012 (16 Ocak 1604) tarihli sicilde "Üsküdar'a tâbi' Heybelü Ceziresi'nden Papa Tomaskinos..." ve 143. 39b.2 (1624) numaralı sicilde "Medine-i Üsküdar'a tâbi'

Şeyhli ¹⁵³	Sarıbeyli. ¹⁵⁴
Gekbuze ¹⁵⁵ (Gebze)	Felengeri ¹⁵⁶ (Zimmî), Darıca, Muallim, ¹⁵⁷ Merkeblü ¹⁵⁸ , Akkinise, Köşeler, ¹⁵⁹ İlsulak (İlsuluk), ¹⁶⁰ Sekil (Sekilli), Çerkeşli, ¹⁶¹ Tavşancıl, ¹⁶² Akkese, Şeyhli, Karaaliler, ¹⁶³ Güçbeyli, ¹⁶⁴ Aydınli, ¹⁶⁵ Resullü, ¹⁶⁶ Mazharlu, Demirlü.
Akabad ¹⁶⁷	Buçaklı, Hatipler, Kadıköy.
Kandırı (Kandıra)	Lokmanlı, ¹⁶⁸ Tökürgü, ¹⁶⁹ Yulaflı, ¹⁷⁰ Kılıçlı, ¹⁷¹ Gebeli. ¹⁷²

Adalar nâhiyesinde Heybelü nam cezire sâkinlerinden ...” diye ifade edilmiştir. Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde Heybelü Ada yüzölçümü dokuz mil, bağlı bahçeli, âb-ı hayat kuyulu, alaca tavşanları olan ma`mur bir ada olarak tasvir edilmiştir. (Evliya Çelebi, a.g.e. II. Kitap, s. 41.)

¹⁵⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 17b.4. Tarih: 29 Şevval 1029 (27 Eylül 1620). “Mahmiye-i Üsküdar muzâfâtından Adalar nâhiyesine tabi Büyük Maltepe nam karye ...”

¹⁵¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 58a.4. Tarih: 26 Şabanül Muazzam 1032 (25 Haziran 1623). “Oldur ki Mahmiye-i Üsküdar muzâfâtından Adalar nâhiyesine tâbi Yayalar nam karyede sâkin...”

¹⁵² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 12b.2. Tarih: 22 Safer 1012 (1 Ağustos 1603). “Üsküdar muzâfâtından nâhiye-i Cezâyir’e tabi Karamanlı nam karye sâkinlerinden Mehmet bin Abdullah...”

¹⁵³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 86b.3. Tarih: 30 Zilka’de 1011 (11 Mayıs 1603). “Üsküdar kazasına tâbi Şeyhli nâhiyesinde ...” diye ifade edilirken; aynı defterde 82a.4. ve 82a.5. numaralı 28 Zilka’de 1011 (9 Mayıs 1603) tarihli sicillerde “Şeyhli” karye (köy) olarak ifade edilmiştir. Ayrıca 107. vrk. 79a.4. numaralı sicilde Şeyhli Gekbuze’ye bağlı bir köy olarak yazılmıştır. “Medine-i Üsküdar’a tâbi Gekbuze nâhiyesinde vakı Şeyhli nam karye ...” Evâhir-i Zilka’de 1011 (12 Mayıs 1603).

¹⁵⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 86b.3. 25 Zilka’de 1011 (6 Mayıs 1603). “Üsküdar Kazasına tâbi Şeyhli nâhiyesinde vakı Sarıbeyli nam karye ...”.

¹⁵⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 40b.1. Gekbuze nâhiyesinde İlyas Bey Zaviyesi bulunmaktadır. Ayrıca 109. vrk. 54a.6. numaralı sicilde; “Kaza-i Üsküdar’a tâbi nâhiye-i Gekbuze’de Darıca nam karye...”; Darıca köyünün Gekbuze’ye (Gebze) bağlı olduğu görülmektedir.

¹⁵⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 101a.3. “Üsküdar’a tâbi nâhiye-i Gekbuze’de vakı Felengeri nam karye ...”.

¹⁵⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 97b. 5. “Kaza-i Üsküdar’a tâbi nâhiye-i Gekbuze’de Muallim nam karye ...”.

¹⁵⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 56a.1. Tarih: Evâhir-i Muharrem 1030 (25 Aralık 1620). “Üsküdar muzâfâtından nâhiye-i Gekbuze’ye tâbi Merkeblü nam karye ...”

¹⁵⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 66a.2. Tarih: Evâsıt-ı Safer 1030 (9 Ocak 1621). “Mahrusa-i Üsküdar muzâfâtından Gekbuze’ye tâbi Köşeler nam karyedeki evimi ...”

¹⁶⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 135a.2. Tarih: Evâil-i Safer 1011 (23 Temmuz 1602). “... Kocaeli Sancağında Gekbuze nâhiyesinde İlsulak (İlsuluk) nam karye ...”.

¹⁶¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 118b.5. “Kaza-i Üsküdar nevahtesinden Gekbuze nâhiyesine tâbi Çerkeşli nam karye ...”

¹⁶² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 72b.3. “Gekbuze nâhiyesinde Tavşancıl nam karye ...”.

¹⁶³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 13b.3. Tarih: 4 Cemaziyel Evvel 1032 (6 Mart 1623).

¹⁶⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 32b.4. Tarih: 26 Rebiül Ahir 1012 (3 Ekim 1603). “... Kaza-i mezbûreye tâbi nâhiye-i Gekbuze’de vakı Güçbeyli nam karyede...”.

¹⁶⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 50a.1. Tarih: Gurre-i Recep 1012 (5 Aralık 1603). “Kaza-i Üsküdar’a tâbi Gekbuze nâhiyesinde Aydınli nam karye...”

¹⁶⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 107a.1. “... Kocaeli Sancağı’ndan Gekbuze nâhiyesinde Resullü ve Şeyhlü ve Mazharlu ve Demirlü nam karyeden...”

¹⁶⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 39b.4. Tarih: 25 Cemaziyel Evvel 1012 (31 Ekim 1603). “Kaza-i Üsküdar’a tâbi Akabad nâhiyesinde Hatipler nam karyede...” , No: 109. vrk. 48a.5. “Akabad nâhiyesinde Buçaklı nam karyede...”.

¹⁶⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 111b.1. “Mahrusa-i Üsküdar’a tâbi kasaba-i Kandıra (Kandırı) muzâfâtından Lokmanlı nam karye sâkinlerinden ...”

Taşköprü ¹⁷³	Hıdırlı, ¹⁷⁴ Çal, ¹⁷⁵ Karaağaç, ¹⁷⁶ Demirciler, Sevindikli, Urnuslu, Karacalı ¹⁷⁷
Kaymas ¹⁷⁸	Akçakese, Elmacık, Danişmentli, Erikli, Karaca, Karacaoğlu, Pelitpınarı, Bellüdebkâder?, Sinanlı, ¹⁷⁹ Tomalek. ¹⁸⁰
Ağaçlu	Pınar, Eğercili ¹⁸¹ .
Gençlü ¹⁸²	Beratlu
Akpınar	
Şile ¹⁸³	Karaman, ¹⁸⁴ Hacı Doğan Çiftliği, ¹⁸⁵ Kızılca, ¹⁸⁶ Karakiras, Doğancı. ¹⁸⁷

¹⁶⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 111a.5. “Mahrusa-i Üsküdar’a tâbi` kasaba-i Kandıra (Kandırı) nâhiyesinde vakı` Tökürgü nam karye sâkinlerinden ...”

¹⁷⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 109a.1. Tarih: 28 Zilka‘de 1011 (9 Mayıs 1603). “Kocaeli sancağında Kandırı nâhiyesinde Yulaflu (Ulaflu) nam karyeden ...”

¹⁷¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 122a.1. Tarih: Evâil-i Cemaziyel Evvel 1028 (23 Nisan 1619)“... Kocaeli Sancağında Kandırı Nâhiyesi’nde Kılıçlı nam karye ...”

¹⁷² İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 53b.4. Tarih: 15 Şaban 1032 (14 Haziran 1623). “... Kandırı nahıyesine tâbi` Gebeli nam karye...”

¹⁷³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 70b.3. 22 Ramazan 1012 (23 Şubat 1604). “Taşköprü nâhiyesinde Urnuslu nam karyeden ...”

¹⁷⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 100a.6. “Medine-i Üsküdar muzâfâtından nâhiye-i Taşköprü’ye tâbi` Hıdırlı nam karye ...”

¹⁷⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 37a.2. Tarih: 4 Zilhicce 1029 (31 Ekim 1620). “... Taşköprü nâhiyesine tâbi` Çal nam karye ...”

¹⁷⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 65a.1. Tarih: 20 Safer 1030 (14 Ocak 1621). “Kaza-i Üsküdar’a tâbi` Taşköprü nâhiyesine tabi` Karaağaç nam karyeden ...”

¹⁷⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 98b.2. Tarih: 3 Cemaziyel Ahir 1030 (25 Nisan 1621). “Mahrusa-i Üsküdar muzâfâtından Taşköprü nâhiyesine tâbi` Karacalı demekle ma’ruf karyeden Davut Beşe İbni İsmânil nam râcil...”

¹⁷⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 91a. 4. Tarih: Evâil-i Zilka‘de 1012 (Mayıs 1604). “Mahrusa-i Üsküdar’da vakı` nâhiye-i Kaymas’a tâbi` Akçakese nam karyeden İsmail bin Musa ve Elmacık nam karyeden Ebubekir bin Ali ve Danişmentlü karyeden... bin Sefer ve Erikli (Erikli) nam karyeden... Karaca ve Karacaoğlu nam karyeden... ve Ağaçlu nâhiyesinde .”

¹⁷⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 79a.2. Tarih: 12 Zilka‘de 1011 (23 Nisan 1603). “Kaza-i Üsküdar’a tâbi` Kaymas nâhiyesinden Sinanlı nam karye...”

¹⁸⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143.vrk. 36a.1. Tarih: 27 Cemaziyel Ahir 1032 (27 Nisan 1623). “... Kaymas nahıyesine tâbi` Tomalek nam karye ...”

¹⁸¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 26a.2. “Nâhiye-i Ağaçlı tevâbi`inden Eğercili nam karye...” diye sicilde ifade edilmiştir.

¹⁸² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 39b.3. “Üsküdar muzâfâtından Gençlü nâhiyesinde vakı` balabanlar divanında...” Tarih: 25 Cemaziyel Evvel 1012 (31 Ekim 1603). 107. vrk. 138a.2. numaralı sicilde “... Kocaeli Sancağında Gençlü nâhiyesinde Beratlu nam karye ...” ve 138. vrk. 99a.2 numaralı sicilde “... mahrusa-i Üsküdar muzâfâtından Gençli nâhiyesinde vakı` ---- deresi demekle ma’ruf mevzide ...” geçmektedir.

¹⁸³ Üsküdar Sicilleri’nde nâhiye olarak geçen Şile, Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Kocaeli Sancağı’nda kazadır, paşa hâssıdır, yeniçeri serdârı vardır diye geçmektedir. Ayrıca altı yüz kiremitli hanesi vardır ve her hânesi bağlı bahçelidir. (Evliya Çelebi, a.g.e. II. Kitap, YKY., s.42). Şile nâhiyesinde Ebu İshak Vakfına ait köyler vardır. “... Kaza-i Üsküdar’a tâbi` nâhiye-i Şile’de vakı` Ebu İshak Evkâfi...” İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. 131a.1. Tarih: 17 Şaban 1030 (7 Temmuz 1621).

Sarıkadı ¹⁸⁸	
Sarıçayır	

Nahiyelere ait köyler, araştırmamızın “Üsküdar’ın Köyleri” bölümünde tekrar yazılmayacaktır. Tablodaki Karaman köyü Üsküdar’daki Sultan Orhan Vakfına ait bir vakıf köyüdür. Bu köyde *Eski Hisarlık* diye bir mevki vardır.¹⁸⁹

Kadıköy, Hicrî 1012 (1603-1604) tarihli bir Üsküdar Şer’iye Sicili’nde Akabad Nahiyesi’ne bağlı bir köy olarak yer almıştır.¹⁹⁰ Diğer bütün Kadıköy ile ilgili kayıtlarda Kadıköy, Üsküdar merkezine bağlı bir köy olarak geçmektedir. Bu yüzden Kadıköy merkeze bağlı köyler listesinde de yer almıştır. Üsküdar merkezine bağlı Kadıköy ile ilgili kayıtların neredeyse tamamı zimmîlerle ilgilidir. Kadıköy ile ilgili az sayıda belgede Müslüman adı geçmektedir. Bundan dolayı Kadıköy’de az da olsa Müslüman nüfus vardır diyebiliriz.¹⁹¹

¹⁸⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 109a.2. Tarih: Evâil-i Zilhicce 1011 (12 Mayıs 1603). “ ... Kocaeli Sancağında Şile nâhiyesinde Karaman nam karye ...”.

¹⁸⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 110b.2. Tarih: Evâhir-i Şaban 1011 (12 Şubat 1603). “ ... Kaza-i Üsküdar’da Şile nâhiyesinde berat-ı hümayunumla mutasarrıf olduğum Hacı Doğan Çiftliği nam karyenin ...”.

¹⁸⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 6b.1. Tarih: 26 Ramazan 1029 (25 Ağustos 1620). “Mahrusa-i Üsküdar kazasına tâbî Şile nâhiyesinde vakı Kızılca nam karye ...”.

¹⁸⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 81a.3. Tarih: Evâsıt-ı Zil’kade 1011 (26 Nisan 1603). “Şile nahiyesinde vakı Doğanıcı nam karye ...”.

¹⁸⁸ “Üsküdar mevleviyeti nâhiyesinden bir hıyâbân-ı Acem-misâl bir koru içinde bir kuh-i zemin-i mesiregâhda bağ u bahçeli ve iki yüz adet haneli bir ma’mur bir câmi’li ve bir mekteb ve bir tekyeli ve hânli bir hamâmlı dükkansız bir ma’mur ve mahsullü kurâdır kim kiraz mevsiminde cümle İslambol halkı nice bin arabalar ile bunda gelüp hayme vü hargâhları ile meks edüp zevk u safâlar edüp niçe bin züvvârlar evlere ve tekye-i Sarı Gâzi Sultan âsitânesine konup kisb-i tarâvet ederler.” (Evliya Çelebi, a.g.e., IV. Kitap, s.9) Sarıkadı ismi Merhum Mustafa Efendi’den gelmekte olup aynı zamanda Sarıkadı diye bir de zâviyesi vardır. “Üsküdar tevâbi’inden Sarıkadı demekle ma’ruf Merhum Mustafa Efendi ...” diye Üsküdar sicillerinde Sarıkadı ismi geçmektedir. İ.M.Ü.Ş.S., No: 107.vrk. 13b.5. Tarih: Gurre-i Rebiü’l Evvel 1010 (Ağustos, Eylül 1601).

¹⁸⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 86b.4.

¹⁹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 67a.6. Tarih: 14 Ramazan 1012 (15 Şubat 1604). “ Kaza-i Üsküdar’a tâbî Akabad nâhiyesinden Kadı Köyü”.

¹⁹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 67a.6. Tarih: 14 Ramazan 1012 (15 Şubat 1604). “Kaza-i Üsküdar’a tâbî Akabad nâhiyesinden Kadı Köyü’nden Şaban bin Resul ...”. Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde Kadıköy’de bir Müslüman, yedi Rum mahallesinin, derya kenarında yel değirmenlerinin bulunduğu ve sekiz yüz hanenin olduğu geçmektedir. (Eliya Çelebi, a.g.e., I. Kitap, YKY., s.205.)

Cezayir (Adalar)¹⁹² nahiyesine bağlı Nerdebanlı köyünde Merhum İbrahim Ağa Zaviyesi vardır. Ayrıca Demirköprü isimli mevkide Mirî Çayırı, Rüstem Paşa Çayırı ve Sulu Çayır diye yerler de mevcuttur.¹⁹³

Kandırı (Kandıra) nahiyesi bazı sicil kayıtlarında “Kocaeli Sancağı’nda Kandırı nahiyesi”¹⁹⁴ olarak geçmektedir. Ama genellikle sicillerde “Üsküdar nevâhiyesinden, nahiyelerinden, muzâfâtından Kandıra” ifadeleriyle Üsküdar’ın nahiyesi olarak yazılmıştır. “Kocaeli Sancağı’ndan Kandıra nahiyesi” de yanlış bir tabir değildir. Çünkü Üsküdar, sancak-kaza örgütlenmesinde Kocaeli Sancağı’na bağlı bir kaza olduğu için bu şekilde yazılmasında bir yanlışlık yoktur. Kandırı nahiyesi XVII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına doğru kaza statüsüne geçtiği Üsküdar Sicillerinde görülmektedir. 29 Recep 1030 (9 Haziran 1621) tarihli avarız ile ilgili kayıta, “...Kaza-i Kandırı der livâ-i İznikmit...”¹⁹⁵, Kandırı Livâ-i İznikmit’e bağlı bir kaza olarak yazılmıştır.

Gekbuze (Gebze), Üsküdar Sicillerinde hem nahiye¹⁹⁶ olarak, hem de kasaba¹⁹⁷ olarak ifade edilmiştir. Evliya Çelebi Gekbuze’yi, Gekbiziye şeklinde kaleme almıştır.¹⁹⁸ Üsküdar’ın Gekbuze (Gebze) nahiyesine bağlı Darıca karyesi (köyü) bazı sicil kayıtlarında Arap harflerinden “tı” (ط) ile çoğunlukla da “dal” (د) ile yazılmıştır. Ayrıca Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Darıca köyünde İstanbul’a seksen mil uzaklığında bir kalenin bulunduğunu görülmektedir.¹⁹⁹

¹⁹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 101a.1. Cezayir nâhiyesi bazı sicillerde Adalar nâhiyesi olarak ifade edilmiştir. “Veçh-i tahrîr hurufu budur ki mahmiye-i Üsküdar muzâfâtından Adalar nâhiyesine tâbî Nerdebanlu nam karye ...”

¹⁹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 90a.3.

¹⁹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 132a.1.

¹⁹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 150a. 3. Tarih: 29 Recep 1030 (9 Haziran 1621). “Defterhâne-i avârız kaza-i Kandırı der livâ-i İznikmit min akçe-i bedel-i mekkârî ...”

¹⁹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 45a. 4. Tarih: 15 Şaban 1011 (28 Ocak 1603).

¹⁹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 45b. 3. Tarih: 17 Şaban 1011 (30 Ocak 1603).

¹⁹⁸ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, II. Kitap, s. 88.

¹⁹⁹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, II. Kitap, s.38. “Menzil-i kal’a-i Darıca: İslambol’dan seksen mildir. Leb-i deryâda bir yalçın kaya üzre şekil-i murabba’ şeddâfî taş binâ-yı sa’b kal’adır. Limana nazır bir kapısı var. Dizdârı ve neferâtlar yokdur. Lâkin içinde yigirmi mikdârı kiremit örtülü hanesi var, bir câmi’i var. Gayrı çârşu-yı bâzârı ve hamâmı yokdur. Kostantin oğlu Acem diyârında Dârâ Şah-ı münhedim

Kızıl Ada, Evliya Çelebi'ye göre yüzölçümü yirmi mildir ve bu adada iki yüz Rum hanesi vardır. Bu adaya dağlarının kızıl olmasından dolayı Kızıl Ada ismi verilmiştir.²⁰⁰ **Kızıl Ada**'daki Büyük köy ya da Karye-i Büyük daha sonraki yıllarda Kızıl Ada'ya kendi ismini vererek, Kızıl Ada, Büyük Ada adını almıştır.²⁰¹

Yoros, incelediğimiz döneme ait belgelerin neredeyse tamamında nahiye olarak geçmektedir. Fakat sadece 138 numaralı defterdeki 1621, 1622 tarihli kayıtlarda Yoros Üsküdar ile beraber kaza olarak yazılmıştır. Aynı belge içerisinde *Üsküdar ve Yoros kazalarında... , Yoros kazasına tâbi` Esenceli nam karye...*<sup>202</sup>, yine aynı defterde başka bir kayıta “*Yoros kazasına tabi` İrde nam karye...*”²⁰³ diye ifade edilmiştir. Bu kayıtlardan, Kandırı nahiyesinde olduğu gibi, Yoros'un da idari birim olarak nahiyeden kaza statüsüne yükseldiği anlaşılmaktadır.

edüp Dârâ ve evlâdların bunda bunda bir gâr içinde ruhbanlar hapsine verüp sonra bu kal'a-yı binâ etdikde ismini 'Dârâha' koyup Dârâ oğulları ismiyle müsemmâ bir kal'a-yı zibâdır. Ba'dehu sene 827 (hicrî) tarîhinde Çelebi Sultan Muhammed fethidir., Ve Gekbiziye (Gebze) kazası nâhiyesidir. Aşağı varoşu üç yüz kiremitli hâne-i zibâlar ve bir câmi` ve bir han ve hamâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Limanı gâyet latîf olmağla, Gekbiziye şehrinin iskelesidir. Gekbiziye anın şimâlinde dağlar üzre bir sa`at ba`id tarîk-i Bağdad-ı Erzurumdur. Bu kal'adan lenger alup eyyâm olmayup süd limânda cümle keşîbânlar kürek çekerek yigirmi milde.”

²⁰⁰ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, II. Kitap, s.41.

²⁰¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 4a.3. Tarih: Evâsıt-ı Rebiül Ahir 1011 (2 Ekim 1602). “Kaza-i Üsküdar'a tabi` Kızıl Ada'da Büyük Karye” diye yazılmıştır.

²⁰² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 111a.4. Gurre-i Recep 1030 (Mayıs 1621).

²⁰³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 113b.1. 27 Recep 1030 (17 Haziran 1621).

1.3. Üsküdar'ın Mahalleleri

Mahalle bir şehir veya kasabanın bölündüğü kısımlardan her biri manasına gelir.²⁰⁴ Şehri, meydana getiren en önemli birim mahalledir. Türkçede önceleri konaklanan yer anlamına gelen mahalle, sonraları daha özel olarak şehrin bir semti manasını almış ve bu şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Dönemi'ndeki tanımıyla mahalle, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir. Diğer bir ifadeyle birbirini tanıyan ve birbirlerinin davranışlarından sorumlu olan, sosyal dayanışma içerisinde bulunan toplumun yaşadığı yerdir.²⁰⁵

Osmanlı Devleti'nde mahalle, yönetim biriminin temelini teşkil etmektedir.²⁰⁶ Şehir ve kasabalarda mahalle denilen birimlerin temsilcisi genellikle orada oturan ve merkezini oluşturan cami veya mescidin imamıdır. Mahallede toplumsal merkez cami veya mescittir. Özellikle akşam ve yatsı namazları, mahallenin bütün erkeklerinin katılmasıyla kılınmaktadır.²⁰⁷ İmam şahitlik, kefillik, vergi meselelerinde mahalle halkı ile kadı arasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir. En muteber mahalle çarşıya en yakın olanıdır. Bununla beraber “avarız” münasebetiyle yapılan sayımlarda mahalle esas itibarınca halkın maddi durumlarına göre üçe ayrıldığı, her üç grubun da her mahallede bulunduğu görülmüştür.²⁰⁸

Osmanlı kanunlarına göre mahalle sâkînleri birbirlerine zincirleme kefildirler. Başka bir ifade ile faili bilinmeyen bir olayın aydınlatılması için toptan sorumlu tutulmuşlardır. Hatta eğer fail bulunamıyorsa mahalleli

²⁰⁴ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitapevi, 1993, s.565.

²⁰⁵ Ünlüyol, **a.g.e.**, s.61.

²⁰⁶ Özer Ergenç, **XVI. yüzyılın Sonlarında Bursa**, Ankara, T.T.K., 2006, s.169.

²⁰⁷ Ergenç, **a.g.e.**, s.170.

²⁰⁸ Feridun M. Emecen, “Osmanlılarda Yerleşik Hayat ve Şehirliler ve Köylüler”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.93.

cezayı, yüklü miktarda para cezası olarak topluca ödemek zorundadır. Bu durumun sebebi, vergi yükümlülüklerinin hakkıyla tespit edilmesi, vergilerin tam anlamıyla toplanmasının sağlanması ve merkezi otoritenin, genel dirlik düzeninin istenilen biçimde kurulmasıdır.²⁰⁹ Ancak her ne sebeple olursa olsun bunun sonucunda halk, birbirine karşı şüpheli bakan bir toplumsal yapıya bürünmüştür. Bu durumu, otokontrol mekanizması olarak değerlendirirsek, bu şüpheli toplumsal yapı ve güvensizlik ortamı bir nebze de olsa mantıklı bir zemine oturmuş olur.

Mahallelerde değişik dinde olanlar şehrin ayrı bölgelerinde kendi dinî liderlerinin ya da cemaat önderlerinin başkanlığında hayatlarını idame ettirirlerdi. Osmanlı şehirlerinde her zaman birbirlerinden ayrılmış Müslüman, Hristiyan ve Yahudi mahalleleri oluşmuştur. Hatta çingenelerin dahi dinleri ne olursa olsun ayrı bir cemaat olgusuyla kendilerine ait mahalleleri var olmuştur. Müslümanların mahallelerinde topluluğun dinî başkanı olarak bir imamı, sosyal hayatlarındaki işlerinin temsilcisi olarak da bir kethudâsı bulunmaktadır. Gayr-i müslimlerin mahalle ve yerleşim yerlerinde papazlar, hahamlar veya başka bir unvan ile aynı işlevi görerek devlet nezdinde cemaatlerini temsil etmektedirler.²¹⁰

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar'ın mahalle sayısı önceki yıllara göre ciddi şekilde artış göstermiştir. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde, "nefs-i Üsküdar'da" mahalle sayısı sekiz iken, bu sayı XVI. yüzyılın üçüncü çeyreğinde on sekize çıkmış ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde de bu sayı muhafaza edilmiştir.²¹¹ Üsküdar'ın mahalle sayısı hakkındaki bu bilgi, Tapu Tahrîr defterlerindeki sayımlara göre çıkarılmış bir sonuçtur. Şer'îye Sicillerinde, tahrîr defterlerinden farklı olarak daha fazla mahalle sayısına ulaşılmaktadır. Ancak bu ifade tahrîr defterlerindeki mahalle sayısı yanlıştır,

²⁰⁹ Ergenç, **a.g.e.**, s.170.

²¹⁰ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Y.K.Yay., 2008, s.157.

²¹¹ Ahmet Güneş, "16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", **Üsküdar Sempozyumu I**, I. C., İstanbul, 2004, s.47,48.

anlamında değildir. Çünkü Osmanlı idaresi tarafından tahrîrlerdeki mahalle sayımı ve kavramı ile sicillerdeki mahalle kavramı farklı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda farklı iki arşiv belgesindeki mahalle sayıları yaklaşık olarak doğrudur. Üsküdar Sicillerine göre XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar'ın mahalle sayısı, onun büyük mahalleleri olan Mahalle-i Ma'mure'ye ve Mahalle-i Cedit'e bağlı küçük mahallelerin de dâhil edilmesiyle yaklaşık olarak otuz sekiz, kırk civarındadır. Araştırmaya konu olan döneme ait sicillerdeki bilgilere göre Üsküdar'ın mahalle sayısı kesin şudur diyemeyiz. Çünkü literatürde olan bazı mahalleler sicillerde geçmeyebilmektedir. Üsküdar'da Kandilli Mahallesi kaynaklarda geçmesine rağmen araştırmaya konu olan döneme ait sicillerde yer almamaktadır. Ayrıca dönem dönem mahalle isimleri, Cedit Mahallesi'nin Yeni Mahalle olması gibi, değişikliğe uğramakta, bazı mahalleler birleşmekte, bazı mahalle isimleri de XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar'ın kalabalık mahalleleri arasında yer alan Hergele Mahallesi²¹² ismi gibi değişim ve dönüşüm içerisinde girerek kaybolup gitmektedir.

Üsküdar yılın bazı günlerinde Padişah ve haremine ve ayrıca İstanbul'un önemli ailelerine ev sahipliği yaptığından, Üsküdar'ın mahalleleri bu kişilerin yaptırmış olduğu saraylarla süslenmiştir. Ayrıca, Mihr-i Mah Sultan, Orta Valide Sultan, Kösem Sultan, iskele yanındaki Şemsi Paşa Camileri'nin yanında dini okullar, tekkeler, imaretler de hayır sahiplerinin yaptırmış olduğu binalar, Üsküdar mahallerinin önemli unsurlarındandır.²¹³

²¹² Ahmet Güneş, "16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", s.48. "... 16 yüzyılın ilk çeyreğinde en kalabalık üç mahalle sırasıyla Mahalle-i İmaret-i Mehmed Paşa, Mahalle-i Bulgurlu ve Mahalle-i Hergele'dir."

²¹³ Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, V Yay. Ankara, 1986, s.83. Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Üsküdar'daki saraylar şu şekilde sıralanmıştır: "... Salacak'ta Âişe Sultan Sarayı ve Vâlde-i Âtık Sultan Sarayı ve Kaya Sultan Sarayı ve Hânzâde Sultan Sarayı ve (...) Sarayı ve Doğancılar kurbında Hacı Paşa Sarayı ve Ak Muhammed Paşa Sarayı ve Nısf Paşazâde Sarayı ve Cinci Hoca Sarayı ve Arslan Ağa Sarayı ve (...) (...) (...) (...) (...) ve nice bin saray-ı 'azîmler var ammâ kitâbeti ademi ta'cîz ider. Evliya Çelebi, **a.g.e.**, I. Kitap, s.202.

1.3.1. Mahalle-i Ma'mure

Bu mahalle Üsküdar Şer'îye Sicillerinden anlaşıldığı üzere Üsküdar'ın en büyük mahallesidir. Bu mahalleye kendinden küçük dokuz mahalle bağlanmıştır. Mahalle-i Ma'mure²¹⁴ bu küçük mahallelerin üst mahallesi konumundadır. Gayr-i müslim mahalleler, Rum, Ermeni mahalleleri ayrıca Kefçe, Bazarbaşı,²¹⁵ Molla Ahmet Efendi (Molla Ahmet Efendi Camisi),²¹⁶ Debbağlar Mescidi Mahallesi,²¹⁷ Takyacı el-Hac Cağfer Mahalleleri,²¹⁸ Karaca Ahmet Mahallesi, Cami-i Şerif Mahallesi Mahalle-i Ma'mure'ye bağlı küçük mahalleleri oluşturmaktadır. Ma'mure mahallesinde Tavuk Hanı diye bilinen han,²¹⁹ Merhum Mehmet Ağa'nın Çeşmeli Hanı,²²⁰ Murat Reis'in Mescidi,²²¹ Murat Reis Vakfı ve bu vakfa ait odalar, Acem Ağa odaları, Molla Ahmet Efendi Cami, incelediğimiz döneme ait sicillerde sıkça geçmektedir. Valide Sultan'ın yaptırdığı Darü'l Hadis binası,²²² Valide Sultan Çarşısı (Sukî),²²³ Valide Sultan Hamamı,²²⁴ bu mahallede yer almaktadır. Ayrıca Üsküdar ticaretinde önemli bir yere sahip olan at, bargir,

²¹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 95a. 2. "Mahalle-i Ma'mureden Hasan bin Süleyman ..."

²¹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 95a.1. Tarih: 14 Zilka'de 1012 (14 Nisan 1604). "Mahrusa-i Üsküdar'da vakı' mahallât-ı Ma'mure'den Bazarbaşı Mahallesi'nde sâkin ..."

²¹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 41b.2.

²¹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 102b.3. Tarih: Evâil-i Zilhicce 1012 (5 Mayıs 1604). "Oldur ki mahrusa-i Üsküdar'da vakı' mahallât-ı Ma'mure'den Debbağlar Mescidi Mahallesi ..."

²¹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125.vrk. 21b.1.

²¹⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 56a.2. "Üsküdar'da vakı' Mahalle-i Ma'mure'de Tavuk hanı demekle ma'ruf hanın canibinde ..."

²²⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 51b.1., 59b.1. Tarih: 4 Safer 1030 (29 Aralık 1620). No: 125. vrk. 59b.1. Tarih: 2 Şevval 1023 (5 Kasım 1614). "Mahmiye-i Üsküdar'da Mahalle-i Ma'mure'de vakı' Merhum Mehmet Ağa'nın Çeşmeli Hanı'nda ..."

²²¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 24a.1. 28 Tarih: Zilka'de 1029 (25 Ekim 1620).

²²² İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 23b.1. Tarih: Evâsıt-ı Rebiül Evvel 1012 (23 Ağustos 1603). "... Mahalle-i Ma'mure'de Valide Sultan tabet serâha bina eyledüğü Darü'l Hadis Şeyhi olan ..."

²²³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 24a.1. Tarih: Evâsıt-ı Rebiül Evvel 1012 (23 Ağustos 1603). "... Merhume ve mağfurleh Valide Sultan tabet serâha hazretlerinin sûkinde malikâne mutasarrıf olduğum serhane ve börekçi ..."

²²⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 41a.3. Tarih: 10 Cemaziyel Ahir 1012 (15 Kasım 1603). "... merhume ve mağfurleh Valide Sultan tabet serâha hamamı ..."

katır ticaretinin yapıldığı At Pazarı²²⁵ bu mahallede bulunmaktadır. Bir gayr-i müslimin işlettiği meyhane de Mahalle-i Ma'mure'de olan bir mekândır.²²⁶

1.3.2. Mahalle-i Cedide

Bazı sicil kayıtlarında az sayıda da olsa Yeni Mahalle olarak ifade edilmiştir.²²⁷ Mahalle XVII. yüzyılın sonlarına doğru ve daha sonra da hep Yeni Mahalle ismiyle anılacaktır.²²⁸ Mahalle-i Cedide de Mahalle-i Ma'mure kadar olmasa da büyük bir mahalledir. Kadı Askeri, Cami-i Kebir Mahallesi ve Reis Mahallesi,²²⁹ Takyacı el-Hac Mehmet Mahallesi,²³⁰ Kefere Mahallesi, Debbağlar Mahallesi, Mahalle-i Cedide'ye (Yeni Mahalleye) bağlıdır. Bu Cedid Mahallesi Valide Sultan'ın ve onun vakfının²³¹ yaptırmış olduğu cami-i şerif çevresinde kurulmuş ve bu caminin çevresinde mekânsal olarak genişlemiştir. Valide Sultan Vakfı'nın bina eylediği

²²⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 34b.2. At Pazarı, Üsküdar Şer'îye Sicilleri'nde hem Mahalle-i Ma'mure'de hem de Mahalle-i Cedide'de iki ayrı farklı mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

²²⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 50b.2. Tarih: 8 Şevval 1023 (11 Kasım 1614). "Mahrusa-i Üsküdar'a tâbi Mahalle-i Ma'mure'de ... Sağır İstimad nam zimminin meyhanesi kurbunda ...".

²²⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 37a.1. Tarih: 15 Cemaziyel Evvel 1012 (21 Ekim 1603). "... vakf-ı mezbûr tevâbi'inden Yeni Mahalle haricinde...", No: 109. vrk. 92a.4. "Yeni Mahalle'de sâkin ...", No: 125. vrk. 81b.1. Tarih: 13 Muharrem 1024 (12 Şubat 1615). Mahrusa-i Üsküdar tevâbi'inden Yeni Mahalle'de vakı' el-Hac Mehmet Mahallesi ...", No: 125.vrk. 61a.1. Tarih: 9 Zilka'de 1023 (11 Aralık 1614). Mahmiye-i Üsküdar tevâbi'inden Yeni Mahalle'de vakı' Cami-i Kebir Mahallesi ...".

²²⁸ Ayhan Uçar, **Üsküdar Mahkemesine Ait 403 No'lu Şer'îye Sicili**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004, s.102,129,130.,Tarih: 28 Rebiül Ahir 1154 (13 Temmuz 1741). "...Üsküdar'da Yeni Mahalle'ye varub...", "... Üsküdar'da Yeni Mahalle sâkinlerinden ...".

²²⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 45a.2. Tarih: 3 Ramazan 1023 (7 Ekim 1614). "Mahmiye-i Üsküdar'da Mahalle-i Cedide'de Reis Mahallesi sâkinelerinden ...".

²³⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 26a.1. Tarih: Gurre-i Rebiül Evvel 1012 (13 Ağustos 1603) tarihli sicilde Mahalle-i Cedide'ye bağlı bir mahalle olarak ifade edilirken ("..... Mahalle-i Cedide'de Takyacı Mahallesinde vakı' ..."); 125. vrk. 21b.1 numaralı ve 4 Cemaziyel Evvel 1023 (12 Haziran 1614) tarihli sicilde Mahalle-i Ma'mure' bağlı bir mahalle olarak ifade edilmiştir. ("Medine-i Üsküdar'da Mahalle-i Ma'mure'de Takyacı el-Hac Cağfer Mahallesi ..."). 108. vrk. 38a.2. "Mahrusa-i Üsküdar menfeattar mahallâtından Mahalle-i Cedide kurbunda Takyacı Mahallesi ...". Cedide mahallesinde sadece "Takyacı Mahallesi" ifadesi kullanılırken, Ma'mure Mahallesinde "Takyacı el-Hac Cağfer Mahallesi" ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca geniş bilgi için dipnot 243'ye bakınız.

²³¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 28b.2. Tarih: Rebiül Ahir 1012 (Eylül 1603) "Mahrusa-i Üsküdar mahallâtından Mahalle-i Cedide'de merhume ve mağfurleh Valide Sultan tabe serâha binâ eyledikleri Cami-i Şerifinin ..."

Mahalle-i Cedide Camisi (Valide Sultan Camisi),²³² Valide Sultan İmareti²³³, Valide Sultan Hanı, bu mahallenin oluşmasında ve büyümesinde önemli bir paya sahiptirler. Ayrıca Merhum el-Hac Cağfer Mescidi, Hacı Mehmet'in yaptırdığı cami,²³⁴ At Pazarı, bir de At Pazarı dâhilinde Merhum Mehmet Ağa'nın Hanı²³⁵ da bu mahallede yer almaktadır.

Nurbanu Sultan Valide-i Atik Cami, 1570 yılında başlanmış ve 1583 yılında bitirilmiştir. Sultan II. Selim'in hanımı III. Murat'ın annesi olan Nurbanu Valide Sultan adına yapılmış olan bu cami, Mimar Sinan Han'ın Anadolu yakasında yapmış olduğu en büyük külliye'dir. Cami, bir büyük, altı yarım kubbeden oluşmaktadır. Koca Sinan, camiyi Edirne Selimiye Cami'nin minyatürü olarak tasarlamış; kubbesini de iki adet fil ayağında taşıması bu esere ayrı bir güzellik katmıştır. Külliye'nin yapımı ile ilgili bir rivayete göre; Nurbanu Valide Sultan, sofradaki ekmek kırıntılarını avucunda toplar ve yemiştir. Bu durum, Safiye Sultan tarafından yadırganmış ve kayınvalidesinin bu alışkanlığını, Safiye Sultan eşi Sultan III. Murat'a devamlı şikâyet edermiş. Bir yemek daveti sırasında annesinin hareketini yadırgayan III. Murat, annesine sert bir dille avucunu açmasını söylemiştir. Nurbanu Sultan avucunu açtığı anda bu ekmek tanecikleri Allah tarafından birer inciye dönüşmüş ve bu olay üzerine Sultan III. Murat annesinden helallik istemiştir. Nurbanu Sultan'da hakkını helal etmesi için oğluna kendi adına içinde her şeyin bulunduğu bir külliye yaptırmayı şartını söylemiştir. Bu şartı kabul eden III. Murat, annesine bu eseri nereye yaptırmak istediğini sormuş, annesi de başındaki eşarbyı çıkarıp rüzgâra karşı bırakarak, eşarp nerede bulunursa külliye'nin oraya yapılması istediğini söylemiştir. Eşarp şu anda caminin bulunduğu arazinin içerisinde bir ağaca takılı olarak

²³² İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 28b.2. "Mahalle-i Cedide'de Merhume Valide Sultan tabe seraha bina eylediği Cami-i Şerifin vakfı harçları ...", No: 108. vrk. 3a.2. Tarih: Evâsıt-ı Muharrem 1012 (25 Haziran 1603). "Budur ki mahrusa-i Üsküdar'da vakı' Valide Sultan İmareti kasabı olan Anderiye veledi Haristo ...".

²³³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 40b.1. Tarih: Evâil-i Cemaziyel Ahir 1012 (Kasım 1603). "... Mahalle-i Cedide... Merhume Valide Sultan İmareti'ne gittüğümünden ...".

²³⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 20b.3. Tarih: 1023 (1614-1615).

²³⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 33a.3. Tarih: 1023 (1614-1615).

bulunmuştur. O devrin en gözde mimarı Mimar Sinan’a bu muhteşem eser yaptırılmıştır. Külliye, yirmi sekiz dönüm alan içerisinde olup, on bir bölümden oluşur. Osmanlı Devleti’nin ilk akıl hastanesi “Darul Şifa” da burada bulunmaktadır. Nurbanu Sultan’ın İtalya’nın Venedik şehrinden geldiği, onun orijini hakkındaki söylentilerdendir. II. Selim’e eş olmuş ve Müslümanlığı kabul etmiştir. Zekâsı, terbiyesi ve güzelliğiyle Şehzâde Selim’e, hanım olması uygun görülmüş, oğlu III. Murat’ın padişah olması üzerine “Valide Sultan” unvanını almıştır (1574). III. Murat Han’ın saltanatı sırasında vefat eden Nurbanu Sultan, Ayasofya Cami bahçesindeki Sultan II. Selim türbesine defnedilmiştir (1583).²³⁶

Tablo 2: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar’da Büyük Mahalleler ve Onlara Bağlı Olan Küçük Mahalleler

Mahalle-i Ma’mure	Mahalle-i Cedide
Mahalle-i Ermeniler ²³⁷	Mahalle-i Kadı askeri
Mahalle-i Rumlar ²³⁸	Mahalle-i Cami-i Kebir ²³⁹

²³⁶ www.uskudarmuftulugu.gov.tr. Nurbanu Sultan henüz on yaşlarında bile değilken Osmanlı korsanları tarafından kaçırılmış ve İstanbul’da dönemim en ünlü ticaret merkezi olan Pera’daki köle tacirlerinden birine satılmıştır. Osmanlı kaynaklarında Yahudi bir ailenin çocuğu olduğundan bahsedilirken bazı tarihçiler onun Venedikli olduğunu iddia ederler. Onlu yaşların başında saraya hizmetli yetiştirmek maksadıyla alınmış, eğitimden geçirilmiş bu sırada dönemin padişahı Kanunî’nin eşi Hürrem Sultan’ın dikkatini çekerek, Manisa sancağına eğitime gönderilmiştir. Birkaç yıl sonra Hürrem, Manisa sancağını ziyareti sırasında dikkatini çeker, adını Nurbanu koyar ve oğlu Şehzade Selim ile evlendirir. Selim Nurbanu’yu ilk defa evlendikleri gün görmesine karşın ona büyük bir aşkla bağlanır. Selim’in Nurbanu için yazdığı şiirler divan edebiyatının en güzel eserleri arasında gösterilir. Selim ve Nurbanu’nun oğlu Murat, Selim’in ölümüyle Osmanlı padişahı olur ve Nurbanu hayatına Valide Sultan olarak devam ederken Hürrem’den sonra uzun yıllar Osmanlı imparatorluğunu kapı arkasından yönetmiştir. Nurbanu Sultan sadece Mahalle-i Cedide’de hayratlar yapmamıştır. Mahalle-i Ma’mure’de de hayırları ve vakfı bulunmaktadır. No: 125. vrk. 32b.2. “Budur ki mahrusa-i Üsküdar’da Mahalle-i Ma’mure’de vakı’ Merhume Valide Sultan Hazretlerinin Vakfına bi’l-fiil müteveli olan ...”.

²³⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 27a.6. Tarih: 18 Cemaziyel Ahir 1011 (3 Aralık 1602). “... mahfel-i şer’ide Mahalle-i Ma’mure’de Ermeniler Mahallesinde...”, 108. vrk. 53a.1. “Mahmiye-i Üsküdar’da vakı’ Mahalle-i Ma’mure’de Ermeni Mahallesi ...” diye ifade edilmiştir.

²³⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 28b.1. Tarih: 19 Cemaziyel Ahir 1011 (4 Aralık 1602). “...mahfel-i şer’ide Mahalle-i Ma’mure’de Rumlar Mahallesi keferesinden Kosta veledi Anderiye...”

Mahalle-i Kefçe	Mahalle-i Reis ²⁴⁰
Mahalle-i Merhum Molla Ahmet Efendi	Kefere Mahallesi ²⁴¹
Mahalle-i Bazarbaşı ²⁴²	Takyacı Mahallesi ²⁴³
Karaca Ahmet Mahallesi	Cami-i Şerif Mahallesi
Takyacı El-Hac Cağfer Mahallesi	Mahalle-i Debbağlar ²⁴⁴
Cami-i Şerif Mahallesi ²⁴⁵	Çavuş Deresi Mahallesi ²⁴⁶
Debbağlar Mescidi Mahallesi ²⁴⁷	

²³⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 68b.2. Tarih: Evâhir-i Zilhicce 1023 (4 Ocak 1615). “Mahmiye-i Üsküdar’da vakı’ Mahalle-i Cedide’de Cami-i Kebir Mahallesi ...”.

²⁴⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 6a.2. Tarih: Evâil-i Muharrem 1023 (Şubat 1614). “Oldur ki Mahalle-i Cedide’de Reis Mahallesi sâkinlerinden ...”, No: 143. vrk. 45b.2. “Medine-i Üsküdar’da Mahalle-i Cedide’de Reis el-Hac Murad Mahallesi’nde sâkine ...” 22 Receb 1033 (10 Mayıs 1624).

²⁴¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 22a.2. Tarih: 18 Cemaziyel Evvel 1032 (20 Mart 1623). “Mahmiye-i Üsküdar’da Mahalle-i Cedide’de Kefere Mahallesi’nde sâkin ...”.

²⁴² Bazarbaşı Mahallesi Üsküdar sicillerinde genellikle Mahalle-i Ma’mure’ye bağlı ifade edilmiştir. Fakat bazı sicillerde Mahalle-i Cedide’ye bağlı olarak da yazılmıştır. No: 125. vrk. 67a.2. Tarih: 18 Zilhicce 1023 (19 Ocak 1615). “Mahrusa-i Üsküdar tevâbi’inden Mahalle-i Cedide’de vakı’ Bazarbaşı Mahallesi ...”

²⁴³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 42b.1. 1032 (1623/16124). Takyacı Mahallesi “Mahmiye-i Üsküdar’da vakı’ Takyacı el-Hac Mehmet Mahallesi’nde sâkin ...” ve 125. vrk. 42b.2 numaralı ve 25 Şaban 1023 (25 Ağustos 1614) tarihli sicilde “ Mahrusa-i Üsküdar’da Mahalle-i Cedide’de Takyacı el-Hac Mehmet Mahallesi’nden ...” diye geçmektedir. Bu mahalle sicillerde genellikle Mahalle-i Cedide’ye bağlı olarak gösterilmişken; bazı sicillerde Mahalle-i Ma’mure’ye tabi’ olarak ifade edilmiştir. No: 125. vrk. 43a.1. Tarih: Evâil-i Şaban 1023 (Ekim 1614). “Mahmiye-i Üsküdar’da Mahalle-i Ma’mure’de Takyacı el-Hac Mehmet Mahallesi ...”

²⁴⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 9a.1. Tarih: 28 Muharrem 1023 (10 Nisan 1614) “Oldur ki mahmiye-i Üsküdar’da Mahalle-i Cedide’de Debbağ Mahallesi sâkinelerinden ...” , No: 125. vrk. 9b.2. “ ... Mahalle-i Cedide’de Debbağlar Mahallesi ...”, No: 138. vrk. 112b.3. Tarih: 15 Receb 1030 (5 Haziran 1621). “Mahmiye-i Üsküdar’da Mahalle-i Cedide’de vakı’ Debbağlar Mahallesi’nde sâkin iken ...”

²⁴⁵ Cami Şerif Mahallesi 125. vrk. 8a.2 numaralı sicilde Mahalle-i Ma’mure’den diye ifade edilirken; 125. vrk. 8b.2. numaralı sicilde Mahalle-i Cedide’den diye ifade edilmiştir. 29 Muharrem 1023 (11 Mart 1614). Cami Şerif Mahallesi adını, Valide Sultan’ın inşa ettirdiği camiden almıştır. Bazı sicillerde Valide Sultan Cami-i Şerif Mahallesi olarak da yazılmıştır. No: 143. vrk. 90a.2. “Mahmiye-i Üsküdar’da Merhume Valide Sultan Cami-i Şerif Mahallesinde sâkin ...” 15 Zilka’de 1032 (10 Eylül 1623).

²⁴⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 108b.2. Tarih: Evâsıt-ı Muharrem 1033 (8 Kasım 1623). “Mahmiye-i Üsküdar’da Yeni Mahalle’de Çavuş Deresi demekle ma’ruf mahallede sâkin ...”.

²⁴⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 102b.3. Tarih: Evâil-i Zilhicce 1012 (5 Aralık 1604). “Oldur ki mahrusa-i Üsküdar’da vakı’ mahallât-ı Ma’mure’de Debbağlar Mescidi Mahallesi ...”.

1.3.3. Gülfam Mahallesi

Kanunî Sultan Süleyman'ın cariyesi olan Gülfam Hatun'un²⁴⁸ kendi adına kurulmuş olan Gülfam Vakfı'nın ve bu vakıfla beraber yapılmış olan Gülfam Camisi çevresini kapsayan bir mahalledir. Gülfam Hatun bu mahallede Gülfam Çarşısı²⁴⁹ (Gülfam Sukî) ve Gülfam Camisi'nin yakınına bir mektep inşa ettirmiştir.²⁵⁰ Gülfam Hatun Cami ile Hâkimiyet-i Milliye Caddesi arasında kurulmuş olan Gülfam Hatun Medresesi olduğu da bilinir. Gülfam Hatun, 969 (1561-1562) tarihinde, mabedini tamamlayamadan vefat ettiğine göre medresenin daha sonra yapıldığı söylenebilir. Klasik medrese üslubuna göre yapılan bu eserin hangi tarihte yıkıldığı belli değildir. Muhtemelen medrese 12 Zilhicce 1179 (22 Mayıs 1766)'daki zelzelede yıkılmıştır.²⁵¹

²⁴⁸ Gülfam Hatun camisine, Gülfam Hatun vakfına ve mahallesine ismini veren Gülfam Hatun hakkında iki rivayet vardır. Bunlardan birincisi Kanunî Sultan Süleyman'ın cariyelerinden ve daha sonra da eşlerinden olan Gülfam Hatun'dur. İkincisi ise Abdurrahman'ın kızı olan, zengin Manisa'da hayratları bulunan bir kadındır. Ancak bu Manisa'daki hayratların da Kanunî'nin cariyesi olan Gülfam Hatun'a ait olduğu da beyan edilmiştir. Ayrıca Gülfam Hatun için, adına yaptırmaya çalıştığı bu caminin hayatına mal olduğu da rivayetlerde geçmektedir. Hürrem Sultan'dan sonra Kanunî'nin gözdelelerinden olan Gülfam Hatun'un yaptırdığı camiye parasının yetmediğini duyan ve O'nu çekemeyen bir haseki, padişah ile birlikte olma sırasını kendisine verirse bunun karşılığında camisini bitirmesi için para vereceğini teklif etmiş ve bu teklifi kabul eden Gülfam Sultan, Kanunî'nin gece Gülfam'ın kendi yerine başka bir kadın gönderdiğini öğrenince, "Benim yatağımı satıp, sırasını başkasına verenden hayır gelmez, kellesini uçurun" emriyle şehit olmuştur. Bir süre sonra gerçeği öğrenen Kanunî, çok üzölmüş ve Gülfam'ın adına başlanan caminin inşaatını bitirtmiştir. (<http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/content /tl.jsp?PageName=tarihiMekanlar>, National Geographic, 2006 Ağustos sayısı)

²⁴⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 79a.1.

²⁵⁰ Banoğlu, **Tarih ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**, s.75.

²⁵¹ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/content /tl.jsp?PageName=tarihiMekanlar>

1.3.4. Davut Paşa Mahallesi

Mahalle, ismini Kara Nişancı Davut Paşa'nın yaptırdığı camiden almıştır.²⁵² Buradaki cami, bir yangında yanmış 1868 yılında tekrar tamir edilmiştir. Davut Paşa, İstanbul'u Türkleştiren devlet adamlarından biri ve Osmanlı Devleti'nin on ikinci sadrazamıdır. Davut Paşa, 1482-1497 yıllarında aralıksız on beş yıl sadrazamlık yapmış bir devlet adamıdır. Aslının nereli olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber Arnavut kökenli olduğu rivayetlerde geçmektedir. Fatih Sultan Mehmet zamanında saraya devşirme oğlanı olarak girmiş, Enderun-u Hümayun'da yetişip, Fatih Sultan Mehmet zamanında Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği yapmıştır. Boğdan ve Macaristan seferlerine (1476) katılmış, Süleyman Paşa'nın yerine Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilerek Arnavutluğun fethiyle görevlendirilmiştir (1478). Ayrıca devrin en varlıklı vezirlerinden olduğu da bilinmektedir.²⁵³ Kara Nişancı Davut Paşa cami ile birlikte Davut Paşa imaretini de yaptırmıştır. İmaretin 1770 tarihinden önce yok olduğu, belgelerde söz edilmediği görülmüştür.²⁵⁴ Ayrıca Davut Paşa adına yaptırılmış olan Merhum Davut Paşa Vakfı da bulunmaktadır.²⁵⁵

1.3.5. Salacak Mahallesi

Kasımpaşa ile Harem arasında Kızkulesi'nin karşısında bulunan kıyıya Salacak adı verilir. "Sala" köy anlamına gelmektedir. Buna göre

²⁵² Banoğlu, **a.g.e.**, s.76.

²⁵³ <http://www.istanbul.com/kesfet/semtler>

²⁵⁴ http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/content_/tl.jsp?PageName=tarihiMekanlar

²⁵⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 90b. 3., İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 39a.1., Gurre-i Şaban 1011 (Ocak 1603) tarihli sicilde, Salacak Mahallesi şu şekilde geçmektedir: "... Medine-i Üsküdar mahallâtından Salacak Mahallesinde..."

Salacak köycük manasına gelir.²⁵⁶ Üsküdar Şer'iye Sicillerinde Salacak Mahallesi "nam-ı diğer Hasan Paşa Mahallesi" olarak da geçmektedir.²⁵⁷ Fatih Sultan Mehmet, burada Akşemsettin (1390-1458) adına cami ve çeşme yaptırmıştır. Üsküdar ele geçirilince, ilk caminin burada yapılıp, ilk hutbenin burada okunması ve Cuma Namazı'nın ilk burada ifa edilmesi Salacak'ın önemini arttırmıştır. Ayrıca tarihi Salacak Mahallesi özellikle yaz ayları serin ve güzel manzaralı bir yer olduğu için dinlenmek maksadıyla gelen insanlarla dolup taşan bir yer olmuştur. Salacak Mahallesinde bulunan Üsküdar Sarayı'nı, Kanunî Sultan Süleyman, dönemin ünlü mimarı, Mimar Sinan'a yaptırmıştır.²⁵⁸

1.3.6. Toygar (Hamza) Mahallesi

Buradaki mescidi, Hamza Çelebi adlı bir şahıs yaptırmış olduğu için bu mahalleye bu ad verilmiştir.²⁵⁹ Toygar Hamza'nın tarihi şahsiyetiyle ilgili olarak değişik rivayetler vardır. Bir rivayete göre, II. Bayezîd devrinde yaşamış, vefat ettiğinde ise kendi yaptırdığı mescidin yanına defnedilmiştir. Başka bir rivayette ise III. Ahmet devrinde yaşayıp çiçekçilikle uğraştığı sanılmaktadır. Hamza baba olarak da bilinen bu zatla ilgili olarak Fatih ve Bayezîd devrinde yaşamış ünlü bir okçu olduğu da söylenmektedir. Toygar Hamza Mahallesi'nde Hüdayi Aziz Mahmud Efendi Şeyhlerinden İbrahim Efendi'nin türbesi vardır. Ayrıca Üsküdar Sicillerinde Toygar Hamza adına yapılmış "Merhum Toygar Hamza Vakfı"ndan da bahsedilmektedir.²⁶⁰

²⁵⁶ "Salacak adının nereden geldiğine dair çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan biri de Fatih İstanbul'u zabdettiği zaman, yanında bulunanlara: Askeri nereden salalım... demiş... şu karşılığı vermişler: şu yokuştan salın!..." bu yüzden de buraya Salacak adı verilmiştir... Niyazi Ahmet Banoğlu, **a.g.e.**, s.61.

²⁵⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 74a.1. Tarih: Rebiül Ahir 1030 (9 Mart 1621).

²⁵⁸ Banoğlu, **Tarihi Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**, s.61.

²⁵⁹ Banoğlu, **a.g.e.**, s.76.

²⁶⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 96a.3., İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 58a.3. Tarih: 15 Ramazanül Mübarek 1011 (26 Şubat 1603) tarihli sicilde "... Üsküdar mahallâtından Toygar Mahallesi ..." olarak da yazılmıştır.

1.3.7. (Rum) Mehmet Paşa Mahallesi

Mehmet Paşa Mahallesi,²⁶¹ ismini burada bulunan Rum Mehmet Paşa Camisi'nden almıştır. Rum Mehmet Paşa, Fatih Sultan Mehmet (1444-1446/1451-1481) devri Sadrazamları'ndan olup, Enderun da yetişmiş, saraydan çıktıktan sonrada Beylerbeyilik, Serdar ve Vezirlik görevlerinde bulunmuştur. 1466'da Mahmut Paşanın yerine Sadrazam olmuş 1470 yılında da azledilerek idam edilmiş ve camiye bitişik bir mezarlığa gömülmüştür.²⁶² Rum Mehmet Paşa Camisi, medrese, hamam ve imaretten oluşan bir külliye'dir. Bu yapılar 1471-1472 yıllarında yaptırılmıştır.²⁶³ Bu yapıdan geriye ise sadece cami ile türbe kalmıştır. Ayrıca bu mahallede Cami-i Atik diye bir ibadethane de vardır.²⁶⁴ Mahallede cami ile aynı dönemde Balaban İskeleyi yakınında yapıldığı tahmin edilen, camiye akar olarak yapılan, "Eski Hamam" olarak da bilinen Rum Mehmet Paşa Hamamı bulunmaktadır. Hamamın yapılış itibariyle Üsküdar'ın en eski hamamı olduğu tahmin edilmektedir.²⁶⁵

1.3.8. Kefçe (Dede) Mahallesi

XVI. yüzyılda yaşadığı bilinen Kefçe Dede hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Kefçe Dede'nin gerçek adı Mehmet Dede'dir. Halk arasındaki bir rivayete göre; Kefçe Dede, fakir olan kimselere ev ev

²⁶¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 5b.7.

²⁶² Banoğlu, **a.g.e.**, s.73.

²⁶³ Uzunçarşılı'nın **Osmanlı Tarihi (II. Cilt)** adlı eserinde, Rum Mehmet Paşa Camisi'nin, hicrî 870 (Miladî 1465) tarihinde yapıldığı yazılmıştır. s.615.

²⁶⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 31b.2. Tarih: 6 Recep 1011 (20 Aralık 1602). "...edüp nefsi Üsküdar mahallâtından Merhum Mehmet Paşa Mahallesinde Cami-i Atik kurbunda..." alıntısında *nefs-i Üsküdar* ifadesi de geçmektedir.

²⁶⁵ Nahide Şimşir, "XIII. Yüzyıl Ortalarında Üsküdar Ve Çevresindeki Hamamlar" **Üsküdar Sempozyumu I** s.84

dolaşarak kepçe ile yemek dağıttığı için bu isim verilmiştir. Kefçe Dede'nin kabrinin Ahmediye Cami'nin mihrabı önünde olması ve Ahmediye Cami'nin medreselerin aş evi olarak uzun seneler hizmet vermesi Kefçe Dedenin yardımseverliği ile ilgili ilginç bir tesadüftür. Kefçe Dede ile ilgili bir başka rivayet ise darphanede bulunan altınları koruması ve taşınması görevinde bulunduğu için bu ismin verildiğidir. Mehmet Dede 1540 yılında vefat etmiştir ve kabri Ahmediye Cami önündeki açık türbede bulunmaktadır²⁶⁶. Bir rivayete göre şimdiki Ahmediye Cami'nin bânisi Tersane Emini Ahmet Ağa kendisine bir türbe yaptırmak istemiş fakat gördüğü bir rüya üzerine bundan vazgeçerek Kefçe Dede'nin kabri üzerindeki türbeyi yaptırmıştır. Mahallenin ismi sicillerde “Kefçe Mahallesi” olarak geçmektedir.²⁶⁷ Sicillerden Cebeci Paşa Vakfı'nın da Kefçe Mahallesi'nde olduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁸

1.3.9. Şeyh Mahmut Efendi Mahallesi

Şeyh Mahmut Efendi Mahallesi²⁶⁹ ismini Aziz Mahmut Hüdayi Efendi Camisi'nden almıştır.²⁷⁰ Üsküdar Sicillerinde “Mahmut Efendi Mahallesi” olarak da ifade edilmiştir.²⁷¹ Aziz Mahmut Hüdayi Efendi Osmanlı devri velilerinin büyüklerindendir. Gerçek adı Mahmut'tur. “Hüdayi” ve “Aziz” sıfatları kendisine sonradan verilmiş olup, Cüneyd-i Bağdadi'nin neslinden gelmiş bir “seyit”tir. Koçhisar'da doğan Aziz Mahmut'un çocukluğu Sivrihisar'da geçmiştir. Bir asra yakın ömür süren ve sekiz padişah devri gören önemli bir şahsiyettir. İlim, tasavvuf ve edebiyat alanlarında üne kavuşmuş çeşitli yerlerde hocası Nâzırzâde ile birlikte kadılık vazifelerinde

²⁶⁶ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/uskudar>

²⁶⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk.79a.3. 14 Zilka'de 1011 (25 Nisan 1603).

²⁶⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 111. vrk. 3a.2.

²⁶⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 99a.2.

²⁷⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 99a.2.

²⁷¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 62b.6. Tarih: Ramazan 1012 (Şubat 1604). “ Hala Üsküdar'da Mahmut Efendi Mahallesinde sâkin...”

bulunmuştur. Mahallede Aziz Mahmut Hüdayi Efendi adına yapılmış cami, imaret türbe, kütüphane, hünkâr mahfeli, çeşme, derviş hücreleri, şeyh evi, fırın ve hamamdan oluşan bir külliye bulunmaktadır. On bin metrekareselik çok geniş bir alanda bulunan külliyenin bânisi, Mihrimah Sultan ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hanım Sultan'dır (Hicrî 1003 – Miladi 1594).²⁷²

1.3.10. Şemsi Paşa Mahallesi

Boğaziçi, Marmara ve Haliç'i karşısına almış olan Şemsi Paşa Mahallesi ismini şairlikle de tanınmış olan vezirlerden Ahmet Şemsi Paşa'nın burada kurduğu camiden almıştır. Ahmet Şemsi Paşa İsfendiyar Ailesinden Kızıl Ahmet Bey'in torunu ve Mirza Paşa'nın oğludur.²⁷³ Soyunun Halid Bin Velid'e vardığı da rivayet edilmektedir.²⁷⁴ Ahmet Şemsi Paşa Enderun'da eğitim almış, Yavuz Sultan Selim'in hizmetinde bulunmuş, Kanunî Süleyman zamanında Şam, Rumeli ve Anadolu'da Beylerbeyliği yapmıştır. III. Murat'ın padişahlığında devşirme usulünün değiştirilmesinde etkisi olmuştur. Üsküdar iskelesi civarında kendi adına yaptırılmış mahalleye ismini veren cami ve medresesi bulunmaktadır. Ayrıca sicil kayıtlarındaki “*Şemsi Paşa Cami şerifi kurbunda derya kenarında Şemsi Paşa Vakfı odaları*” bilgisi göz önüne alındığında Şemsi Paşa adına yapılmış vakıftan da bahsedebiliriz.²⁷⁵ Şemsi Paşa'nın kabri de hâlâ burada bulunmaktadır.²⁷⁶

²⁷² <http://www.uskudarmuftulugu.gov.tr>.

²⁷³ Solmaz, **a.g.e.**, s.8.

²⁷⁴ Banoglu, **a.g.e.**, s.67.

²⁷⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 103a.1.

²⁷⁶ Solmaz, **a.g.e.**, s.8.

1.3.11. Bülbülderesi Mahallesi

Bülbülderesi Mahallesi,²⁷⁷ Osmanlı Dönemi'nde değişik türden ağaçlar ve üzüm bağları ile dolu olan, Üsküdar ile Fıstıkağacı arasındaki derede bülbül seslerinin yoğun olduğu bir yerd , hatta dönem insanların buraya sadece bülbül sesi dinlemek için geldiği de söylenmekte olup mahallenin ismini de bu bülbül seslerinin bol olduğu dereden aldığı bilinmektedir.²⁷⁸

1.3.12. Ahmet Çelebi Mahallesi

Ahmet elebi 1567 yılında bir mescit yaptırmıştır. Mahalle de ismini bu mescitten almıřtır²⁷⁹. Caminin ahşap minaresi mimari açıdan camiye dikkat çekici hale getirmektedir. IV. Murat zamanı şeyhülislamlarından M nkariz de Yahya Efendi'nin türbesi de burada bulunmaktadır.²⁸⁰ Ayrıca Üsküdar şer'iye Sicillerinden L tf  avuş Vakfının da bu mahallede bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁸¹

²⁷⁷ İ.M. .ř.S., No: 138. vrk. 101a. 2. Tarih: 2 Cemaziyel Ahir 1030 (24 Nisan 1621). "Mahmiye-i Üsküdar'da Bülbülderesi Mahallesinde sâkin ..."

²⁷⁸ Solmaz, **a.g.e.**, s.9.

²⁷⁹ Banoğlu, **a.g.e.**, s.74.

²⁸⁰ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/uskudar>

²⁸¹ İ.M. .ř.S., No: 109. vrk. 97a.6.

1.3.13. Solak Sinan Mahallesi

Solak Sinan Mahallesi,²⁸² ismini 1548 yılında Solak Sinan Ağa tarafından tahtadan yaptırılmış olan camiden almıştır.²⁸³ Camide Kâbe resmi yapılmış bir çini pano bulunmaktadır. Üsküdar'da bu şekilde Kâbe resmi bulunan tek cami budur. Sinan Ağa bu cami için Bağlarbaşı'ndan çıkan ve Selami Ali Caddesini takiben bu mahalleye inen bir su getirtmiştir. Sinan Ağanın kabri de caminin sağ haziresinde yer almaktadır.²⁸⁴

1.3.14. Tembel Hacı Mehmet Mahallesi

Mahallede bulunan Tembel Hacı Mehmet Efendi Cami, bu mahalleye ismini vermiştir. Mahallenin ismi kaynaklarda Tembel Mahallesi²⁸⁵, Tembel Hacı Mehmet Efendi Mahallesi olarak da geçmektedir. Hacı Mehmet Efendinin kabri de bu camide bulunmaktadır. Ayrıca camide Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Sıbyan Mektebi ve Atlamataşı Han'ı bulunmaktadır.²⁸⁶

²⁸² Üsküdar sicillerinde Solak Sinan Mahallesi ifadesi haricinde, Sinan Paşa Mahallesi ibaresi de geçmektedir. Fakat bu ikisi aynı mahalle mi yoksa farklı mahalleler mi? Sorusunun cevabı kaynaklar da geçmemektedir. İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 103b.5. "Üsküdar'da Salacak'ta vakı' Sinan Paşa Mahallesi'nde sâkin ..."

²⁸³ Banoğlu, **a.g.e.**, s.80. , İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 77a.1. Tarih: 5 Şevval 1011 (16 Nisan 1603) tarihli sicilde Solak Sinan Camisi, Solak Sinan Mescidi olarak ifade edilmiştir.

²⁸⁴ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/uskudar>

²⁸⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 112b.1. Tarih: 7 Recep 1030 (28 Mayıs 1621). "Mahrusa-i Üsküdar mahallâtından Tenbel Mahallesi ..."

²⁸⁶ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/uskudar>

1.3.15. Mirahor Mahallesi

Mahalle ismini burada bulunan Mirahor Cami'den almıştır. Üsküdar'da kurulan ilk mahalledir. Cami bazı kaynaklarda İmrahor Cami olarak da geçmektedir. Camiyi Sadrazam Cağalzâde Sinan Paşa'nın mirahoru Mehmet Ağa yaptırmıştır. Mirahor Farsça kökenli bir kelime olup "ahır beyi" veya "padişahın at bakıcısı" gibi anlamlara gelir. Ayrıca burada Mihrimah Sultan ve kızı Ayşe Sultan'ın yaptırmış oldukları çeşme ve mektep de bulunmaktadır. Osmanlı Arşivinde 1792 tarihli bir kayıta "Ayşe Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı Mirahur Cami" diye geçmektedir. Sinan Paşa 1596 yılında Damat İbrahim Paşa'nın azlinde Sadrazam olmuş ve 1605 yılında Diyarbakır'da vefat etmiştir.²⁸⁷ Şer'îye Sicillerindeki kayıtlardan mahallede "*Merhum Mustafa Sûki'nin (Çarşısının)*" de bulunduğu görülmektedir.²⁸⁸

1.3.16. Hacı Hatun Mahallesi

Hacı Hatun Mahallesi,²⁸⁹ ismini Vezir İskender Paşa'nın kızı, Mihrişah Hatun tarafından yaptırılmış olan Hacı Kadın Medresesi'nden almıştır. Şer'îye Sicillerinde mahallenin konumu "*Sultantepesi'ndeki Hacı Hatun Mahallesi*" olarak belirtilmiştir.²⁹⁰ Mihrişah Hatun, Hacı Kadın namıyla ünlü olduğu için medreseye, bu isim verilmiştir. Bir de İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in kızı Sultan Hatun vardır ki, O da Hacı Kadın namıyla anıldığından bu iki kişi birbirine karıştırılabilmektedir. Mihrişah Hatun'un kendi adına yaptırdığı hamamı ve çeşmesi de bulunmaktadır. 1540 yılında vefat etmiş ve caminin haziresine gömülmüştür.²⁹¹

²⁸⁷ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/uskudar>

²⁸⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 1a.2. Tarih: 29 Ramazan 1029 (28 Ağustos 1620).

²⁸⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 93a.6.

²⁹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 99b.1. Tarih: 7 Cemaziyel Ahir 1030 (29 Nisan 1621). "Mahmiye-i Üsküdar'da Sultantepesi'nde Hacı Hatun Mahallesi'nde ..."

²⁹¹ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/uskudar>

1.3.17. Bulgurlu Mahallesi

Bulgurlu Mahallesi,²⁹² Üsküdar'ın doğusunda, denizden yüz metre yükseklikte bulunan bir mahalledir. İsmi burada bulunan Bulgurlu Mescidi'nden almıştır. Bir rivayete göre de mahalleliler bulgur işi ile uğraştıkları için bu isim verilmiştir. Hatta bu yüzden Aziz Mahmut Efendi mahalle sâkinlerine bir dibek vakfetmiştir²⁹³. Bulgurlu Mescidi, Teberdar Mehmet Ağa adına 1579 yılında yaptırılmıştır.²⁹⁴ İncelemiş olduğumuz döneme ait Şer'iye Sicillerinden anladığımız üzere Üsküdar kazasında "Bulgurlu" ismi hem bir mahalle hem de bir karye (köy) olarak belirtilmiş, bunların birbirinden ayrı yerler mi yoksa bahsedilen aynı yer mi olduğu kesin olarak belirtilmemiştir. Ancak Üsküdar Sicillerinden bunların birbirlerinden farklı yerleşim yerleri oldukları anlaşılmaktadır.²⁹⁵ Bazı sütunlardan bu yörede önceden manastır ve kilisenin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Türkler bu bölgeyi XIV. yüzyılın ilk yarısında kontrol altına almış ve Bulgurlu Dağı üzerine bir gözcü teşkilatı kurmuşlardır. Kaynaklarda "Bulgurlunun birçok yeri Aziz Mahmut Efendi'nin vakfıdır." diye bahsedilmektedir. Aziz Mahmut Efendi'nin yaptırtmış olduğu binalar mahalledeki önemli tarihi eserlerdendir.²⁹⁶

²⁹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 4a.1.

²⁹³ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/>

²⁹⁴ Banoğlu, **a.g.e.**, s.69

²⁹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 4b.2. "Mahrusa-i Üsküdar tevâbi'inden karye-i Bulgurluda sâkin ...". No: 107. vrk. 9a.4. 18 Rebiül Ahir 1011 (5 Ekim 1602) tarihli sicilde "Karye-i Bulgurludan Mehmet bin Cağfer" ve 143. 31b.2. (1032-1623/1624) numaralı sicilde "Mahrusa-i Üsküdar'a tâbi` Bulgurlu nam karye ..." ifadelerinde Bulgurlu karye (köy) olarak yazılmışken; 109. vrk. 56a.3. Tarih: Şaban 1012 (Ocak 1604) tarihli sicilde, "Üsküdar mahallâtından Bulgurlu sâkinelerinden..." ifadesiyle Bulgurlu mahalle olarak belirtilmiştir. Geniş bilgi için 344 numaralı dipnota bakınız.

²⁹⁶ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/uskudar>

1.3.18. Kara Kadı Mahallesi

Kara Kadı Mahallesi,²⁹⁷ burada bulunan Kara Kadı Alâeddin Efendi Cami'den almıştır. Alâeddin Efendi Osmanlı Devleti'nde kadılık yapmış, Kara Kadı olarak nam salmış ve kendi adına cami yaptırarak mahalleye isminin verilmesini sağlamış bir kişidir. Kara Kadı Alâeddin Efendi 1591 yılında vefat etmiştir. Bu mahalle Üsküdar Şer'iye Sicillerinde "Kadı Askeri Mahallesi" olarak da geçmektedir.²⁹⁸

1.3.19. Hayrettin Çavuş Mahallesi

Hayrettin Çavuş Sultan Süleyman Han zamanında çavuşluk yapmış bir kişidir. İstanbul'a ilk "çavuş üzümü" fidesini o getirtmiştir. Kendi adına cami yaptırarak buradaki mahalleye ismini vermiştir.²⁹⁹ Cami 1945 yılında yıkıldığından şu anda bulunmamaktadır. Sadece Hayrettin Çavuş'un türbesi bulunmaktadır. Hayrettin Çavuş (1556-1557) vefat etmiş türbesi de caminin yanına yapılmıştır.³⁰⁰ Üsküdar Sicillerinde mahalle "Çavuş Mahallesi" olarak da geçmektedir.³⁰¹ Bununla beraber, Evâsıt-ı Muharrem 1033 (8 Kasım 1623) tarihli kayıta Üsküdar'da Yeni Mahalle'ye bağlı Çavuş Deresi Mahallesi de yer almaktadır.³⁰² Fakat bu iki mahalle aynı mahalle mi, yoksa birbirlerinden farklı mahalleler mi, bu sorular hakkında sicillerde net bir

²⁹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 28b.3. Tarih: 26 Zilka'de 1029 (23Ekim 1620).

²⁹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 106. vrk. 4a.1. Tarih: 8 Safer 1011 (28 Temmuz 1602). Ayrıca bu mahalle Kara Kadı Mescidi Mahallesi olarak da ifade edilmiştir. İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 115a.4. "Üsküdar'da Kara Kadı Mescidi Mahallesi'nde bundan akdem ...", No: 125. vrk. 5b.1. "Oldur ki Üsküdar'da Kadıaskeri Mahallesinde sâkin ..." 3 Muharrem 1023 (13 Şubat 1614). No: 143. 45a.3. Tarih: 17 Receb 1032 (17 Mayıs 1623) "Medine-i Üsküdar Mahallâtından Kara Kadı Mahallesi'nde sâkin ..."

²⁹⁹ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/uskudar>

³⁰⁰ Banoglu, **a.g.e.**, s.78

³⁰¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 84a.3. , İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 92b.1. Tarih: 16 Zilhicce 1011 (27 Mayıs 1603). "Mahrusa-i Üsküdar mahallâtından Hayreddin Çavuş Mahallesi'nde..."

³⁰² İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 108b.2. Tarih: Evâsıt-ı Muharrem 1033 (8 Kasım 1623). "Mahmiye-i Üsküdar'da Yeni Mahalle'de Çavuş Deresi demekle ma'ruf mahallede sâkin ...".

bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca bu mahallede Darü's-sa'âde Ağası odaları vardır.³⁰³

1.3.20. Debbağ Mahallesi

Mahalle ismini burada bulunan ve Hacı Mehmet ve Hacı Ferhat adındaki iki kardeşin Valide Sultan'dan izin alarak yaptırdıkları Tabaklar Cami'den almıştır. Üsküdar Şer'îye Sicillerinde mahallenin ismi "Debbağlar Mescidi Mahallesi" olarak geçmektedir.³⁰⁴ Cami ise ismini Tabaklar Meydanı'ndaki bir dereden almıştır. Valide-i Atik Cami'nin yapımı esnasında cami giderlerini karşılamak için burada on iki debbağhane dükkânı kurulmuştu. Debbağ, tabak, serpmek, hayvan derilerini terbiye etmek gibi anlamlara gelmektedir. Sonradan debbağın, tabak anlamı, hem caminin hem de mahallenin adı olmuştur.³⁰⁵

1.3.21. Evliya Hoca Mahallesi

Mahalle ismini burada bulunan Evliya Hoca Cami'den almıştır. Evliya Hoca Cami, eski ismi Kurtoğlu, yeni ismi Kuşoğlu Yokuşu'nun sol köşesinde yer almaktadır. Günümüze yalnızca Evliya Hoca'nın açık türbesi kalmıştır.³⁰⁶ Mahalle, sicil kayıtlarında "Medine-i Üsküdar'da Evliya Hoca Mahallesi" olarak geçmektedir.³⁰⁷

³⁰³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 34a.2. Tarih: 28 Cemâziyel Ahir 1032 (29 Nisan 1623).

³⁰⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 102b.3. Tarih: Evâil-i Zilhicce 1012 (5 Aralık 1604). "Oldur ki mahrusa-i Üsküdar'da vakı' mahallât-ı Ma'mure'de Debbağlar Mescidi Mahallesi ...".

³⁰⁵ <http://www.uskudar-bld.gov.tr>

³⁰⁶ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/uskudar>

³⁰⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 78a.3. Tarih: 10 Zilka'de 1011 (21 Nisan 1603).

1.3.22. Arakiyeci Hacı Mehmet Ağa Mahallesi

Arakiyeci Hacı Mehmet Ağa Mahallesi,³⁰⁸ XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Arakiyeci lakaplı Hacı Mehmet Ağa'nın yaptırmış olduğu mescitten ismini almıştır. Arak kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup Türkçede ter anlamına gelir. Arakiye ise daha çok dervişlerin taktığı bir çeşit külah takkesidir. Mescidin karşısında Abbas Ağanın yaptırmış olduğu 1669 tarihli bir çeşme bulunmaktadır. Mescit yaklaşık 200 sene sonra III. Sultan Mustafa devrinde Seyyid Mehmet Emin Ağa tarafından minber konularak cami haline getirilmiştir. Hacı Mehmet Ağa'nın mescidinin bahçesinde gömülü olduğu söylenmektedir.³⁰⁹

1.3.23. Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi

Mahalle ismini Sokullu Mehmet Paşa'nın hazinedarı olan Tavaşi Hasan Ağa'dan alır. "Tavaşi", kelime olarak hadım anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde tavaşiler iki türdür. Beyazlarına "Ak Ağa", siyah olanlarına "Harem Ağası" denmektedir. Hasan Ağa'da bunlardan biridir. Bir rivayete göre Hasan Ağa, Sokullu Mehmet Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesini anlatırken onun şehit olmak için dua ettiğini ve duasının gerçekleşerek öldüğünü anlatmaktadır.³¹⁰ Üsküdar Şer'iye Sicillerinde mahalle "Hasan Ağa Mahallesi" olarak da geçmektedir.³¹¹

³⁰⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 42b.2 numaralı ve 25 Şaban 1023 (25 Ağustos 1614) tarihli sicilde "Mahrusa-i Üsküdar'da Mahalle-i Cedide'de Takyacı el-Hac Mehmet Mahallesinden ..." diye de geçmektedir.

³⁰⁹ <http://www.uskudar-bld.gov.tr./portal/uskudar>

³¹⁰ <http://www.uskudar-bld.gov.tr./portal/uskudar>

³¹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 69b.2. Tarih: 23 Şevval 1011 (5 Nisan 1603).

1.3.24. Pazarbaşı Mahallesi

Pazarbaşı Mahallesi'nde³¹² Pazarbaşı Mescidi bulunmaktadır. Mahalle ismini hem bu mescitten hem de buradaki halkın uğraşlarından almıştır. Pazarbaşı denilen kimseler Osmanlı Dönemi'nde başta padişah sarayı olmak üzere diğer bütün sarayların sebze ve mutfak ihtiyaçlarını sağlamakla görevli kimselerdir. Bu iş için özellikle Enderun Kilercilerinden seçilmektedir. Pazarbaşı Ahmet Ağa'da bunlardan biridir. Ahmet Ağa kendi adına 1697 yılında Pazarbaşı Mescidi'ni yaptırmıştır. Pazarbaşı Mahallesi Osmanlı Saraylarının yiyecek ihtiyaçlarının karşılandığı bir yerdir. Osmanlı pazarbaşıları alışverişlerini burada yaptıkları için mahalle Pazarbaşı Mahallesi olarak kalmıştır.³¹³

1.3.25. Sultantepeci (Hacı Hesna Hatun) Mahallesi

XVI. yüzyıldan beri Sultantepeci Mahallesi olarak ifade edilen mahalle, Hacı Hesna Hatun Mahallesi olarak da bilinmektedir.³¹⁴ Hacı Hesna Hatun Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı, Mihrimah Sultan'a sütannelik yapmış birisidir. Kocası Seydişehirli Kurtoğlu Arslan Ağa'dır. Arslan Ağa Kösem Sultan'a kethudâlık yapmıştır. Arslan Ağa eşi Hacı Hesna Hatun'a adını taşıyan bir cami yaptırmış bundan dolayı da mahalle bu isimle anılır olmuştur. Hacı Hesna Hatun yüksekçe bir yerde oturmak istediği için bu

³¹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 95a.1. Tarih: 14 Zilka'de 1012 (14 Nisan 1604). "Mahrusa-i Üsküdar'da vakı' mahallât-ı Ma'mure'den Pazarbaşı Mahallesinde sâkin ...".

³¹³ <http://www.uskudar-bld.gov.tr>, Ancak Pazarbaşı Ahmet Ağa'nın 1697'de yaptırdığı camiden çok önceleri Pazarbaşı Mahallesi'nin Üsküdar'da kurulduğu sicillerden anlaşılmaktadır.

³¹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 13a.3. Tarih: Cemaziyel Evvel 1011. "Mahrusa-i Üsküdar'da vakı' Sultantepeci Mahallesinde sâkine...".

mahalleye yerleştirilmiş daha sonra vezir ve sultanlar da burada oturmaya başlayınca Sultantepeci adını almıştır.³¹⁵

1.3.26. Selman Ağa Mahallesi

Selman Ağa Mahallesi³¹⁶ ismini Osmanlı Dönemi'nde Babü's-Saade Ağası (Kapı Ağası-Kızlar Ağası) olarak görev yapmış olan Selman Ağa'dan almıştır. Selman Ağa, Padişah II. Bayezîd'in fermanıyla 1508 tarihinde idam edilmiştir.³¹⁷ Bu mahallede Selman Ağa adına yaptırılmış Selman Ağa Çarşısı³¹⁸ ve Vakfı³¹⁹ da bulunmaktadır.

1.3.27. Murat Reis Mahallesi

Murat Reis Mahallesi ismini Kanunî'nin deniz ümerasından olan Murat Reis'ten almıştır. Murat Reis, Mısır Kaptanlığından azledilen Piri Reis'in yerine tayin edilmiştir. 1539 yılında yapılan Preveze Deniz Savaşı'nda gönüllü olarak savaşan Murat Reis, geniş bir şöhretin sahibi olmuştur. 1609 yılında vefat eden Murat Reis'in türbesi Rodos Adası'nda bulunmaktadır.³²⁰ Murat Reis vakfı ve odaları Mahalle-i Ma'mure'de yer almaktadır.³²¹

³¹⁵ <http://www.uskudar-bld.gov.tr>

³¹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 94b.1.

³¹⁷ <http://www.uskudar-bld.gov.tr>

³¹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 99a.1.

³¹⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 40b.4.

³²⁰ Banoğlu, **a.g.e.**, s.80.

³²¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 24a.1. Tarih: 26 Zilka'de 1029 (23 Ekim 1620). “Mahrusa-i Üsküdar'da Mahalle-i Ma'mure'de vakı' Murat Reis Mescidi Evkafı... ve vakfa aid odalar...”

Ayrıca, Torbalı Mescidi Mahallesi,³²² Gerede Mahallesi,³²³ el-Hac Murat Mahallesi,³²⁴ Hamza Fakih Mahallesi,³²⁵ Doğancılar Mahallesi,³²⁶ Yeni Cami Mahallesi,³²⁷ Karaca Ahmet Mahallesi,³²⁸ Mihr-i Mah Sultan Cami Mahallesi,³²⁹ Aşçıbaşı Mahallesi,³³⁰ Üsküdar Sicillerinde geçen Üsküdar'a ait diğer mahalle isimleridir.

1.3.28. Kandilli Mahallesi

Kandilli³³¹ adıyla ilgili değişik rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İstanbul'un fethinden sonra Kandilli mahallesinin, padişahların çok az uğradığı bir yer olmasından dolayı burada oturan bir papazın padişahların dikkatini çekmek için sultan kayıkları geçerken kandil yakmasıdır. Bir diğeri ise, IV. Murat 1632 Revan Seferi'nden döndükten sonra, bu mahalde IV. Murat'ın şehzadesi dünyaya gelmiş ve bunun için padişah burada yedi gün

³²² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk.80.b.2., Tarih: 25 Zilka'de 1011 (6 Mayıs 1603).

³²³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 71a.3., Tarih: 27 Şevval 1011 (27 Ekim 1603) tarihli sicilde "Mahrusa-i Üsküdar'da Gerede mahallesi..." şeklinde geçmiştir. Ayrıca Gerede Mahallesi'nde Gerede Mescidi ve Gerede Mescidi Vakfı bulunmaktadır. İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 15a.3., Tarih: 5 Rebiül Ahir 1032 (6 Şubat 1623).

³²⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 96b.2. Numaralı sicilde Murat Reis Mahallesi'nden farklı olarak el-Hac Murat Mahallesi de yazılmıştır.

³²⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 57a.5.

³²⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 62b.1., (1623). "Mahmiye-i Üsküdar'da Doğancılar Mahallesi"

³²⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 105a.1., Tarih: 26 Cemaziyel Ahir 1030 (18 Mayıs 1621) "Mahrusa-i Üsküdar'da vakı` Yeni Cami Mahallesi ..."

³²⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 24a.2., Tarih: 19 Cemaziyel Evvel 1023 (27 Haziran 1614). "Budur ki mahrusa-i Üsküdar'da mahalle-i Ma' mure'de Karaca Ahmet Mahallesi sâkinelerinden ..."

³²⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109.vrk. 17a.2. Mihrimah Sultan İmâreti'nin aşçısının Ürgüp'te at çalışmasıyla ilgili kayıttan bu mahallede Mihrimah Sultan İmâreti'nin olduğu anlaşılmaktadır. İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 92b.5. Ayrıca Robert Mantran Evliya Çelebi'ye atıfta bulunarak bu mahalle için " ... 100 oda ve atlar için 100 gözlü, Mihrimah Sultan Kervansarayı, aynı adlı caminin yakınındaki 100 ocaklı ve 1000 atlı ahırıyla Orta Valide Sultan Kervansarayı ..." bilgilerini yazmıştır. Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I.** s.83., Evliya Çelebi, **a.g.e.**, I.Kitap, , s.202-203.

³³⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 139. vrk. 14a.1., Tarih: 25 Ramazan 1030 (13 Ağustos 1621). "Mahmiye-i Üsküdar mahallâtından Aşçıbaşı Mahallesi sükkânından ..."

³³¹ Kandilli Mahallesi ve İsfendiyar Mahallesi incelediğimiz döneme ait Üsküdar sicillerinde mahalle olarak geçmemektedir. Fakat bu mahallelerin kuruluşu, incelediğimiz dönemde olduğu için bu konu başlığı altında yazılmıştır. Evliya Çelebi, Kandilli hakkında Seyahatnâmesinde şu ifadeler yer vermiştir. "... Hisâr-ı Gökusu'nun cenubi karşısında bağçe-i has Kandilli sene tarihinde Murad Han'ı Sâlis binâsıdır. Amma Murad Han-ı Râbi' âb-ı hevâsından haz idüp dâ'imâ bunda 'işret iderdi. Akındıburnı'nda bir kaya üzre müte'addid kasırlar ile müzeyyen bir bağ-ı cenândır. Ensesi kayalı, dağlar olmağıla bağları dardır. Bağçe üstâdi ve yüz neferât-ı vardır." Çelebi, **a.g.e.**, I. Kitap, s.200.

yedi gece kandiller yaktırarak şenlikler düzenlemiştir. Mahallenin adı da bu olaydan dolayı Kandilli olarak kalmıştır.³³² İncelemiş olduğumuz XVII. yüzyılın ilk çeyreğine ait Şer'îye Sicillerinde “Kandilli”, mahalle olarak geçmemektedir. Bundan dolayı mahallenin kuruluşu hakkında ileri sürülen görüşlerden IV. Murat'ın Revan Seferi'nden (1632) sonra kurulduğu görüşü daha doğru olarak düşünülebilir. Ancak Üsküdar Sicillerinde Kandilli, “Kandillü Bağçe” olarak geçmektedir. “... *Kasaba-i Kanlıcak mukata'asında berveçhi iltizâm emin-i beytü'l-mâl olan İbrahim Bey İbni Davud mahfel-i kazada mirî hadîka üstadlarından **Kandillü Bağçe** demekle ma'ruf bağçede üstad olan Ali bin Abdullah...*” diye geçen 24 Şevval 1012 (26 Mart 1604) tarihli verasetle ilgili kayıta Kandillinin bahçeleriyle meşhur bir yer olduğu ve burada mirî bahçe üstadının bulunduğu anlaşılmaktadır.³³³ Ayrıca bu kayıta geçen bilgiler, Evliya Çelebi'nin Kandilli hakkında yazdıklarıyla da örtüşmektedir. Bu kayıttaki bilgilerden “Kandilli” isminin IV. Murat döneminden önce 1604'lerde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1.3.29. İsfendiyar Mahallesi

Mahalle ismini İsfendiyar adında birinin yaptırmış olduğu mescitten almıştır.³³⁴ Mescit, Demirci Mescidi, İsfendiyar Tekkesi Mescidi, ya da Yağcızâde Tekkesi Mescidi olarak değişik isimlerle de bilinmektedir.³³⁵

³³² <http://www.uskudar-bld.gov.tr>

³³³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 86b.2. Tarih: 24 Şevval 1012 (26 Mart 1604).

³³⁴ Banoğlu, **a.g.e.**, s.75.

³³⁵ <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/uskudar>

1.4. Üsküdar'ın Köyleri

Yerleşik hayatın ilk kademesini köyler oluşturmuşlardır. Karye/köy Osmanlı Taşra Teşkilatı'nın en küçük birimidir. Köy halkı genellikle tarımla uğraşırdı. XVII. yüzyıl başlarından itibaren ekonominin bozulması, eşkıyalık faaliyetlerinin artması ve Celali İsyanları sonucunda köylerden şehirlere göç artmış, karye sayıları ve nüfusları da bu doğrultuda azalmıştır. Ancak bu durum daha çok Anadolu köylerinde görülmüştür. Bunun aksine Osmanlının başkenti İstanbul ve İstanbul'u oluşturan Bilad-ı Selase ve onların nahiye ve köyleri nüfuslarını artırmışlardır.³³⁶

Osmanlı köy hayatında, köy kethudâlarının yanında, köy delikanlılarının başbuğu olan “yiğitbaşılar” da etkilidir. Ayrıca Müslüman köylerde imam, gayr-i müslim köylerde papazlar sosyal hayatta önemli bir yer tutmakta idiler.³³⁷

Osmanlı idarî yapılanmasının en alt birimi olan köyler (karyeler), Osmanlı ekonomisinin yapı taşlarındandır. Tarım toplumu olan ve gelirlerinin büyük çoğunluğu topraktan alınan vergilerin oluşturduğu köylerde Osmanlı, vergisini daha kolay toplayabilmek, merkezine uzak olan bu yerleşim yerlerini daha iyi idare edebilmek için çift-hane sistemini geliştirmiştir. Köyde yaşayanların çoğunun ziraatla meşgul oldukları, klasik Osmanlı yapısı içinde çiftçi-köylü konumunun temel birim olduğu bilinmektedir. Osmanlı ekonomisinin temeli ziraata dayandığı için çiftçi-köylüler sosyal yapıda önemli bir unsurdur. Osmanlı kanunnamelerinde de aile reisi olarak nitelendirilen hane sahibi önde gelen unsurdur.³³⁸ Her şey bu birim “hane” üzerinden tespit ve hesap edilirdi. Bu çift-hane sistemi

³³⁶ Nüfus bahsi, Sosyal Hayat bölümünde Üsküdar'ın Nüfusu konu başlığı altında daha geniş bir şekilde ele alınmıştır.

³³⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, II. Cilt, s.49.

³³⁸ Feridun M. Emecen, “Osmanlılarda Yerleşik Hayat ve Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı*, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.94.

sadece Osmanlıya ait bir sistem değildir. Eski Mezopotamya uygarlıklarından, İran'dan Roma'ya, Bizans'a, Selçukluya ve daha sonra bu silsile ile Osmanlıya geçmiş bir sistemdir. Bu sistemde, bir çift öküzü ve onun işleyebileceği kadar toprağı, tapu rejimi kuralları çerçevesinde kullanımı altında bulunduran köylü ailesi, ziraat rejimin temel unsuru olarak sistemin özünü oluşturmaktadır. Çift-hane teriminde, çift, aslında bir çift öküzü ve bu öküzlerin işleyebileceği tarlaların tümünü, hane ise köylü ailesini, üretici emek ünitesini ifade etmektedir.³³⁹ Aynı zamanda hane, bir çatı altında yaşayan herkesi değil, bağımsız bir gelir kaynağına sahip olan evli çiftleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla baba evinde oturan, ama evli ve bağımsız bir gelir kaynağına sahip olan bir erkek evlat, ayrı bir hane demektir.³⁴⁰ Vergi bakımından raiyyet rüsumu sistemine göre sıralama: öncelikle çiftler yani çiftliğe sahip köylü aileler, sonra bu çiftlerin sahip olduğu toprakların yarısına sahip olan nim-çiftler, ondan sonra aile emeği esas alınarak belirlenen çiftçiler (bennâk), daha sonra ise evli olmayan fakat gelir kaynağı üreten, mücerred, kara veya caba diye anılan bekârlar gelmektedir. Ayrıca kocasının topraklarını işleten dul kadınlar da "bive" olarak sistemde yer almaktadır.³⁴¹ Köylü "çift" denilen bir ailenin geçimini

³³⁹ Halil İnalçık, "Köy, Köylü, İmparatorluk", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, 1996, s.7.8.

³⁴⁰ Halil İnalçık, "İmparatorluk ve Nüfus", **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, I. Cilt, Ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, İstanbul, Eren Yay., 2000, s.61.

³⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Köy, Köylü, İmparatorluk", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, 1996, s.7,8., Bu konuyla ilgili Mustafa Akdağ hane-çift sistemini üç gruba ayırarak, birinci grupta Raiyyet Çiftliklerini ele almış ve bu çiftlikleri şu şekilde ifade etmiştir. Raiyyet Çiftlikleri: Tapu resmi (tapu harcı) doğrudan doğruya çiftçi bir ailenin reisi üzerine yazılır ve bu aile sürekli olarak verilen bu çiftliği ekip biçer, icar olarak devlete üründen 1/10 ile ½ arasında değişen ve 1/8 çok yaygın olan bir pay verdiği gibi her yılın Mart'ında da yerine göre yirmi iki akçeden elli akçeye kadar değişik bir "çift resmi" öder. Böyle bir ailenin yetişkin oğulları varsa, ergeninden her yıl altı akçe 'mücerred resmi' ve evlisinden on iki akçe 'bennak resmi' alınır. Köyde oturup ta deftere adları raiyyete geçmiş bulunanların üzerlerine hiçbir çiftlik yazılmamış bulunsa da, böyleleri de evli ya da ergen olduklarına göre, raiyyet rüsumu denen bu iki vergiden birini ödemek zorundalar. Bundan başka köylüden, çiftçiden koyun ve arı besleyenler varsa, bu yoldan sağladıkları kazançların da, devlet toprağının otundan, suyundan, çiçeklerinden yararlandıkları için ağnam resmi (koyun vergisi), ve kovan resmi (kovan vergisi) ödetmekteydiler. Ayrıca köylü, bu topraklarda bağ, bahçe yapmış, arsalık kısmında ev kurmuş, mülk edinmiş durumda bulunduğu için harp harcamaları karşılığı bir vergi demek olan 'avarız akçesi' türündeki bütün vergilerin ödenmesine de katılmak zorundadır. Arazinin kullanım hakkı kendisine verilen köylü onu satamaz, birine bağışlayamaz, hayrına vakıf edemezdi. Arazisini çiftliğini devredebilmesi için ancak devletin rızası ve alan kişinin de ilk baştan alıyormuş gibi hazineye (yani aslında dirlik sahibine) tapu resmini ödemeyi kabul etmesiyle olabilir. Çiftçi üç yıl ekmediği arazisi için devlete ya da onun yerine tımar sahibine yetmiş beş

sağlayacak toprak parçasını kullanarak “öşrünü”, “çift akçesini” veya “ispenç” yani “boyunduruk hakkı” denilen vergileri tımarlı sipahiye ödemek zorundadır. Sipahi ise “dirlik” denen maaşını almakta, karşılık olarak asker donatmakta, savaşa gitmekte ve bulunduğu köyde asayiş sağlamaktadır. Zeamet köylerine subaşılar bakmakta ve subaşılar, buralara ait “resm-i cürm ü cinayet”, “resm-i arusâne”, “kul ve cariyeye müjdegânesi” ve diğer “bad-i heva”lardan da sorumluydular.³⁴²

Halil İncalcık’ın çift-hane sistemi olarak ifade ettiği köylü-devlet ilişkisini Halil İncalcık’tan önce farklı bir şekilde ele alıp, değerlendirenler de olmuştur. Ömer Lütfi Barkan’a göre bir çiftlik arazi mahallîne ve toprağın yetiştirme kabiliyetine göre, âlâ yerden altmış-seksen, evsât ya da orta halli yerden seksen, yüz ve edna yahut kiraç yerden yüz, yüz elli dönüm (eni ve boyu kırkar adım olan bir yüzölçümü) olarak belirlenmektedir. “Çift resmi, arza bağlanmış, öküze değil” prensibine bağlı olarak ele alan Barkan, belgelerde “çift resmi” geçmesinden dolayı halkın nazarında ki çiftlikle (bir çift öküzle işlenebilen büyüklükteki yer) dönümlerle ölçülebilen gerçek çiftlik arasında bir ilişki vardır. Ancak bu mesele daha iyi araştırıldıkça, bir çift resminin sadece bir çift öküzle tarım yapanlardan alınan bir resim (vergi) olmadığı çeşitli yükümlülüklerden oluşan bir vergi olduğu anlaşılmaktadır, diye ifade ederek Halil İncalcık’ın çift-hane sistemi düşüncesinden farklı olan bu düşünce sistemini çok daha önceden ortaya koymuştur.³⁴³

akçelik ‘çiftbozan resmi’ adıyla bir tazminat ödemek zorundaydı. Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.125,126.

³⁴² Yücel Özkaya, **XVIII. yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, Y.K.Y., İstanbul, 2008, s.30.

³⁴³ Ömer Lütfi Barkan, “Çiftlik”, **İslam Ansiklopedisi**, III. Cilt, İstanbul, 1945, s.392, 393, 394., Ayrıca bkz. Mehmet Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Tarım”, **Osmanlı**, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay. 1999, s.66.

**Tablo 2: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer'îye Sicillerine Göre
Üsküdar Merkezine Bağlı Köyler (Karyeler)**

Karye-i Bulgurlu ³⁴⁴	Karye-i Karaman (Zimmî)
Karye-i İstavros (Zimmî) ³⁴⁵	Karye-i Salacak ³⁴⁶
Karye-i Kuzguncuk (Zimmî) ³⁴⁷	Karye-i Araman
Karye-i Hadım Korusu (Zimmî)	Karye-i Kavaklı ³⁴⁸
Karye-i Kısıklı (Zimmî) ³⁴⁹	Karye-i Yenice ³⁵⁰

³⁴⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 9a.4. 18 Rebiül Ahir 1011 (5 Ekim 1602) tarihli sicilde “Karye-i Bulgurludan Mehmet bin Cağfer” ve 143. 31b.2., (1032-1623/1624) numaralı ve tarihli sicilde “Mahrusa-i Üsküdar’a tâbi` Bulgurlu nam karye ...” ifadelerinde Bulgurlu karye (köy) olarak yazılmışken; 109. vrk. 56a.3., Tarih: Şaban 1012 (Ocak 1604) tarihli sicilde, “Üsküdar mahallâtından Bulgurlu sâkinelerinden...” ifadesiyle Bulgurlu mahalle olarak belirtilmiştir. Üsküdar Sicilleri’nden, 138 numaralı defterde, 108a.3 (24 Cemaziyel Ahir 1030- 16 Mayıs 1621) varağında Bulgurlu karye (köy), bununla beraber 87b.2 (2 Cemaziyel Evvel 1030- 25 Mart 1621) varağında Bulgurlu mahalle olarak geçmektedir. Ayrıca Tapu Tahrîr defterlerinde Bulgurlu karyesi; “XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde ‘Tımar-ı Şaban, Dizdar-ı Kal’a-ı Yenice’, XVII. yüzyılın İlk çeyreğinde ise ‘Üsküdarî Hazret-i Mevlana Şeyh Seyyid Mahmud’un mülkü olarak ifade edilmiştir. Ahmet Güneş, “Üsküdar Havalisindeki Köylerin Sosyal ve Ekonomik Ahvaline Dair Bir Örnek (XVI. yüzyıl Başlarından XVII. yüzyıl Başlarına Kadar Bulgurlu Karyesi)”, **Üsküdar Sempozyumu II**, I. Cilt, İstanbul, 2005, s.43,44.

³⁴⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 12b.4. numaralı sicilde: Karye-i İstavros, Kuzguncuk, Hadım Korusu, Kısıklı karyelerinin kefereleri olarak ifade edilmiştir. Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde İstavroz köyü, İstavriz şeklinde geçmektedir. Ayrıca bu köyde İstavriz Bahçesi ve İstavriz Köşkü bulunmaktadır. Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zillî, a.g.e., IX. Kitap, YKY., İstanbul, Mart 1999, s.45. Çelebi’nin I. Kitabı’nda bu mahalde çok fazla istavriz balığı olduğundan lisan-ı Rum’da İstavriz’den galat İstavroz olduğu beyan edilmiştir. Evliya Çelebi, **a.g.e.**, I. Kitap, s. 201.

³⁴⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 127a.3. “Mahrusa-i Üsküdar’a tâbi` Salacak nam karyede sâkine Gorana Asayani ...”

³⁴⁷ “Günümüzde Kuzguncuk Mahallesi olarak bilinen yerin adının “altın kiremit” anlamına gelen Hrisekeramos olduğu ve bu ismin altın süslemeli kiremitlerle yapılmış bir kiliseden geldiği belirtilmektedir. İsim kökeniyle ilgili diğer bir rivayet ise Kosinitza adıyla anılan bu semtin, halk ağzında Kuzguncuk şekline dönüştüğüdür. Evliya Çelebi ise Kuzguncuk adının Fatih zamanında buraya yerleşen Kuzgun Baba isimli bir dervişten geldiğini söylemektedir. (Evliya Çelebi, **a.g.e.**, I. Kitap, s.201.) Burası Musevilerin İstanbul’un Anadolu yakasında ilk yerleştiği yerdir. Burada büyük bir Musevi Mezarlığı olduğu da kaynaklarda belirtilmektedir.” Niyazi Ahmet Banoğlu, **a.g.e.**, s.83.

³⁴⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 4a.2. “Medine-i Üsküdar muzâfâtından... (mürekkap dağıldığı için nâhiye ismi okunamıyor) nâhiyesine tâbi` Kavaklı nam karye ...”

³⁴⁹ Kısıklı, dar kaya oyuklarından çıkan kaynak sularına verilen isimdir. Lehçe-i Osmanî’de kısıklı “kayadan akan çeşme” olarak tarif edilir. Kısıklı isminin iki tepe arasında kaldığı içinde verildiği söylenebilmektedir. İlk olarak XIV. Yüzyılda Osmanlı topraklarına katılmış sık sık el değiştirmiş son olarak I. Mehmet tarafından kesin olarak fethedilmiştir. Yörenin fethinden önce ve sonra av mekânı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı Dönemi’nde bu yörede saray için avcı kuşu yetiştirilmekteydi. (Niyazi Ahmet Banoğlu, **a.g.e.**, s.70.)

Karye-i Kartal ³⁵¹	Karye-i Tuzla ³⁵²
Karye-i Kadı (Kadıköy) (Zimmî)	Karye-i Şile
Karye-i Çengar ³⁵³	Karye-i Felink ³⁵⁴
Karye-i Kocalı ³⁵⁵	Karye-i Kutludoğmuş ³⁵⁶
Karye-i Göcek ³⁵⁷	Karye-i Umulu
Karye-i Bayındır ³⁵⁸	Karye-i Vani ³⁵⁹
Karye-i Şeyhli ³⁶⁰	Karye-i Başbüyükli ³⁶¹
Karye-i Pendik ³⁶²	Karye-i İshaklı ³⁶³

³⁵⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 89a.4. “Kaza-i Üsküdar’a tâbi` karye-i Yeniceden...”, 107. vrk. 131b.1 numaralı ve Evâil-i Safer 1011 (21 Temmuz 1602) tarihli sicilde “Cedide nam karye” ifadesi geçmektedir.

³⁵¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 132b.4. “Üsküdar kazasında vakı` Pendik ve Kartal ve Tuzla ve... ve Darıca ve Çengar ve İstavros ve Kuzguncuk nam karye reayaları ...”, 138. vrk. 38b.2. “... Adalar Nâhiyesine tâbi` Karye-i Kartal...” Kartal karyesi Adalar nâhiyesine bağlı olarak da ifade edilmiştir.

³⁵² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 114b.3. Tarih: 17 Ramazan 1011 (28 Şubat 1603). “Veçh-i tahrîr hurufu oldur ki Üsküdar’ın ihzariyesine ve İstavros ve Kadıköy ve Kuzguncuk ve Karye-i Çengar ve Pendik ve Darıca ve Tuzla ihzariyelerine ...”, 138. vrk. 124b.2. Numaralı ve Evâhir-i Rebiül Ahir 1030 (24 Mart 1621) tarihli sicilde Tuzla Karyesi Gekbuze’ye bağlı olarak ifade edilmiştir. “... Üsküdar muzafâtından Gekbuze nâhiyesinde Tuzla karyesi ...”.

³⁵³ “Günümüzde Çengelköy Mahallesi olarak geçen yer bazı kaynaklarda “Çenkar Karyesi” olarak da geçmektedir. İsmi nereden geldiği ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre burada çapalar yapıldığı için bu isim verildiğidir. Diğer bir rivayet ise İstanbul’un fethinden sonra burada çok sayıda çengarin görülmesinden dolayı bu isim verilmiştir. “Çenkar” Farsça kökenli bir kelime olup kelime anlamı ‘yosun, çengel’dir.” Niyazi Ahmet Banoğlu, **a.g.e.**, s.88. Evliya Çelebi’nin eserinde Çengar, Çengelliköy diye ve kasaba olarak yazılmıştır. Çengel isminin fetihten sonra Yanko b. Madyan zamanından kalan çengellerden geldiği, leb-i deryâda ensesi dağlı ve bağ ve bağçeli olduğu da ifade edilmiştir. Ayrıca ahalisinin çoğu Rum olup az sayıda müslim vardır. Mükellef ve mükemmel sarayları ve padişah vüzerâ sarayları da meşhurdur. Çelebi, **a.g.e.**, I. Kitap, s. 200. Üsküdar sicillerinde Çengar karyesi sınırında Kızılçıktepesi diye bir mevki’ geçmektedir. İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 14b.3., Tarih: 28 Safer 1012 (7 Ağustos 1603). Ayrıca Çengar karyesi sınırı dâhilinde bulunan Beylerbeyi Bahçesi yakınında Çakaldağ diye bilinen bir yer vardır. İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 88b.3., Tarih: 9 Zilka’de 1032(4 Eylül 1623).

³⁵⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 132b.4., Tarih: 23 Zilka’de 1030 (9 Ekim 1621). “...Üsküdar kazasında vakı` olan Pendik ve Kartal ve Tuzla ve Felink ve Darıca ve Çengelköy ve İstavros ve Kuzguncuk ...”

³⁵⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 26a.3 numaralı (1602) sicilde Kocalı Üsküdar’a bağlı bir karye olarak ifade edilirken 109. vrk. 16b.5 numaralı (8 Rebiül Evvel 1012- 16 Ağustos 1603) sicilde “Üsküdar nevâhiyesinden Taşköprü nâhiyesinde vakı` Kocalı nam karye ...” diye Üsküdar’ın Taşköprü nâhiyesine bağlı bir karye olarak ifade edilmiştir.

³⁵⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 26b.2. Tarih: 25 Zilka’de 1029 (22 Ekim 1620). “Mahrusa-i Üsküdar’a tâbi` Kutludoğmuş ve Umulu nam karyelerde vakı` ---“. Kutludoğmuş ve Umulu karyeleri vakıf karyeleri olup vergiden mu’âf tutulmuşlardır.

³⁵⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. 58a.3.

³⁵⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 128b.1.

³⁵⁹ “Vaniköy ismini Vezir Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından Van’dan getirilen vaiz Mehmet Efendiden almıştır. Mehmet Efendiye buradan bir koru verilir bu koruyu düzenleyip bir de sebil yaptırın bu kişinin hizmetlerine karşılık buraya ‘Vanlının köyü’ anlamındaki Vaniköy denilmiştir. Vanlı Mehmet Efendi, padişah şeyhi olan biridir.” Niyazi Ahmet Banoğlu, **a.g.e.**, s.91.

³⁶⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 82a.4., 82a.5. Tarih: 28 Zilka’de 1011 (9 Mayıs 1603).

³⁶¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 49a.6. “Kaza-i Üsküdar’a tâbi` Başbüyükli nam karye...”

Karye-i Maltepe ³⁶⁴	Kanlıca ³⁶⁵
Karye-i Küçük Maltepe ³⁶⁶	Karye-i Saruhanlı ³⁶⁷
Karye-i Büyükköy ³⁶⁸	Karye-i Tavşanlı ³⁶⁹
Karye-i Burgas ³⁷⁰	Karye-i Salıçlı ³⁷¹
Karye-i Orhanlı ³⁷²	Cedide Köyü ³⁷³
Karye-i Uzunköy ³⁷⁴	

Araştırmaya konu olan döneme ait sicillerde Üsküdar'a bağlı otuz yedi köy, Üsküdar'ın nahiyelerine bağlı yetmiş dokuz köy ismi geçmektedir. Üsküdar'ın o dönemlerde sicillerde geçen toplam köy sayısı da yaklaşık olarak yüz on altı köydür. Bu köy sayıları kesinlik ifade edemezler. Sicillerde

³⁶² Çelebi'ye göre Pendik adı bu yerin fethinde görev almış Muğlâvî Pendik Koca isminden gelmektedir. Çelebi, **a.g.e.**, IX. Kitap, s.8.

³⁶³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 111b.2. "... Kocaeli Sancağında taht-ı kazanızda İshaklu nam karye ..."

³⁶⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 69b.2. "Mahrusa-i Üsküdar tevâbi'inden Maltepe nam karyeden Mihâl veledi Dimitri", Maltepe incelediğimiz dönemde, daha çok zimmîlerin yaşadığı bir köy olarak geçmektedir.

³⁶⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 111b.1. Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesinde Kanlıca, kasaba, nâhiye olarak belirtilmiştir. Ayrıca Çelebi Kanlıca hakkında şunları yazmıştır; Leb-i deryâda bağlı ve bağçeli bin iki yüz hane-i zibâlar ve ferah-fezâ yalılarıdır. İbrahim Çelebi Yalısı ve Emir Paşa Yalısı, ve Süleyman Efendi Yalısı ta nihayetinde Longazâde'nin Yalısı cümleden müzeyyen yalılarıdır. Bu şehirde asla kefare yoktur. Cümle yedi mahalle müslimdir ve yedi mihrâbdır. Çelebi, **a.g.e.**, I. Kitap, , s. 199.

³⁶⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 123a.4., Tarih: 29 Receb 1011 (12 Ocak 1603). "... Küçük Maltepe nam karyede yasakçılık hizmetinde olan ...".

³⁶⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 127a.3.

³⁶⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 134a.2., Tarih: 9 Şevval 1011 (22 Mart 1603). "Mahmiye-i Üsküdar muzâfâtından Büyükköy nam karye ..."

³⁶⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 3b.1., Tarih: Zilhicce 1022 (Ocak 1614). "Merhum ve mağfurleh Sultan Selim Han Hazretlerinin evkâfından olup mahmiye-i Üsküdar muzâfâtından Tavşanlı nam vakıf karye ..." Evliya Çelebi'ye göre Tavşanlı köyü, "... Kocaeli Sancağında İslambol Boğazhisarı kullarının iki haneli bağlı ve bağçeli ve bir câmi'li ze'âmetleri köyüdür kim cümle halkı Müslimlerdir..." Evliya Çelebi, **a.g.e.**, IV. Kitap, s.9.

³⁷⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 59a.3., Tarih: Evâil-i Muharrem 1030 (30 Kasım 1620). Ayrıca yine 138 no'lu ve 150a.1. varak numaralı defterde Burgaz (Burgas) "Mahrusa-i Üsküdar hamiyet muzâfâtından cezire-i Burgaz sâkinlerinden Kara Todos veledi Manol " diye geçmektedir. Burgaz adasında zimmîler de yaşamaktadır.

³⁷¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 53b.2., Tarih: Evâsıt-ı Şaban 1012 (18 Ocak 1604) "Mahmiye-i Üsküdar'a tâbi' Salıçlı nam karyeden ..."

³⁷² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 99b.1., Tarih: 1012 (1603 / 1604). "Üsküdar'a tabi Karye-i Orhanludan ..."

³⁷³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 132b.1., "Üsküdar'da, Cedide Köyü'nden (Yeni Köy) Drama binti Yani adlı zimmî..."

³⁷⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 23a.2., Tarih: 28 Cemaziye Evvel 1032 (30 Mart 1603). "Oldur ki mahmiye-i Üsküdar'a tabi' Uzunköy nam karyede sâkin iken vefât eden Mehmet Beşe ibni Ali..."

geçmeyen köy isimleri de olabilir. Dolayısıyla bu köy sayıları, yaklaşık ifadelerdir.

Bulgurlu hem karye³⁷⁵ (köy) olarak hem de mahalle adı olarak geçmektedir. Yani Bulgurlu isminde hem bir köy, hem de bir mahalle vardır denilebilir. Bulgurlu köyünün yakınlarında Karaağaç diye bilinen bir tarla vardır.³⁷⁶

Kuzguncuk karyesi yapı itibariyle diğerlerinden farklıdır. Bu köy bünyesinde Rumları, Yahudileri, Ermenileri ve Müslümanları bir arada yaşatma kabiliyetini göstermiştir. Tabloda vermiş olduğumuz bilgilerden “zimmî” ibareli köyler tamamen gayr-i müslim köyleri değildir. Çoğunluk itibariyle zimmîlerin yaşadığı yerlerdir.

Karye-i Pendik, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde derya kenarında ma'mur haneleri olan büyük bir kefare köyü olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca, İstanbul'un sebze ihtiyacının bir bölümünün, bağları bahçeleri bol olan bu köyden temin edildiği de yazılmıştır.³⁷⁷

³⁷⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 58a.3. Tarih: 15 Ramazanül Mübarek 1011 (26 Şubat 1603). Ayrıca geniş bilgi için 344 ve 295 numaralı dipnotlara bakınız.

³⁷⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 25a.3. Tarih: 7 Rebiül Evvel 1012 (15 Ağustos 1603). “... Karye-i Bulgurlu kurbunda Karaağaç tarlasında....”.

³⁷⁷ Çelebi, **a.g.e.**, II. Kitap, s.88.

2. ÜSKÜDAR'IN İDARECİLERİ

2.1.Ehl-i Şer

2.1.1. Kadı

Osmanlı hukuk sistemi örfî ve şer'î hukuk denen iki temel unsura dayanmaktadır. Bu hukuk sistemleri daha çok Müslüman ahaliye uygulanırdı. Bu sistemi yürüten, icra eden kadılardı. Kadı* Arapça “Kaza” kelimesinin ismi failidir. Fıkıh terimi olarak insanlar arasındaki çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözen, üst makamlarca tayin edilen kişidir. Kadıların tayin, terfi ve görevden alınmalarıyla ilgili yetkili kimseye ise Kadı'ul-Kudât denirdi.³⁷⁸

Kadı, görevini kaza denilen birçok kasabanın ve köylerin oluşturduğu idarî bir merkezde gerçekleştirir. Kazanın, genelde Osmanlı idarî yapısında eyalet-sancak sıralamasında sancaktan sonra geldiği düşünülmektedir. Fakat eyalet-sancak sıralaması tamamen askerî bir teşkilatlanmayı ifade etmektedir. Kaza ise bunlardan ayrı olarak tamamıyla sivil karakterli bir yapıdır. Kaza direk merkeze yani Divan-ı Hümayun'a bağlıdır. Kazanın sancak sınırları içerisinde kalan bölgesi de vardır. Fakat bazı sancaklarda

* Kamus-ı Türkî'ye göre 1. İfa ve icra iden, eda iden; el-Hacat; herkesin hacetlerini eda eden hak teala hazretleri. 2. Hükmü şer', mahkeme-i şer'îye reisi, ahkâm-ı şer'-i şerîfe göre herkesi muhakeme ile hükmeden adam; kadı efendi. (Kadı'ul-Kudât: Vaktiyle devletin en büyük kadısı, bütün kadılıkların reisi ve âmiri, Şeyhülislam veya kazasker makamında bulunan zat.), (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Ankara, Enderun Kitabevi, 1989, s.1029.)

³⁷⁸ İslam Ansiklopedisi, “Kadı”, XXIV. Cilt, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı Yay., 2001, s.66.

birden fazla kaza bölgesi bulunabilirdi. Böyle bir durumda sancağa bağlı tüm yerleşim yerleri idarî, askerî açıdan sancak beyine, diğer durumlarda ise kadıya bağlıydılar.³⁷⁹ Böyle bir idarî teşkilatlanmada kadı, padişahın yargı yetkisini kullanırdı. Kadılar doğrudan padişah fermanıyla atanırlardı. Kadıların özlük işlerini ise kaza-askerler yaparlardı. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti iki binden fazla kazaya ayrılmıştır.³⁸⁰

2.1.1.1. Kadıların Görev ve Yetkileri

Osmanlı Devleti'nde köyler ve nahiyeler dışındaki bütün idarî birimlerde kadılar bulunurdu. Köyler ve nahiyeler yargı merkezi sayılmıyorlardı. Kaza kadıları askerî olmayan şer'î ve hukukî konulardan sorumluydular.³⁸¹ Hâkim sayılan kadılar eyalet ve kaza kayıtlarının büyük çoğunluğunu tutmakta idiler ve gerçekte Osmanlı eyaletlerinde ve taşrasında icra yetkisinin temsilcisi sayılıyorlardı.³⁸²

Kadılar, bulundukları yerlerdeki en yüksek adlî makam olma hususiyetleriyle halkın şikâyetlerini Divan-ı Hümayun'a iletirler, tımar sahiplerinin halka yaptıkları zulümleri dinleyip, gereğini yaparlar, yolların açılmasına ve onarılmasına, vergi toplanmasına yardım ederlerdi. 25 Zilka'de 1011 (6 Mayıs 1603) tarihli sicilde ise İstanbul hasları keferelerinden 150'şer akçe cizye istenmiştir ve Üsküdar'da bu vergilerin toplanmasıyla görevli kişiler, bu vazifeyi Üsküdar kadısı emrinde çalışan mahkeme görevlileri ve ehl-i örf görevlileri eliyle gerçekleştirmişlerdir.³⁸³ Noterlik hizmetleri gibi adlî,

³⁷⁹ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s.218.

³⁸⁰ Ünal, **a.g.e.**, s.89.

³⁸¹ İlhan Yerlikaya, "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Belediye Hizmetleri", **Osmanlı**, VI. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.132.

³⁸² Bernard Lewis, **İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti**, çev. Ömer Faruk Birpınar, İstanbul, 2006, s.143.

³⁸³ No: 107. vrk. 109b.1. numaralı ve 25 Zilka'de 1011 (6 Mayıs 1603) tarihli sicilde ise İstanbul hasları keferelerinden 150'şer akçe cizye istenmiştir.

idarî, malî denetime ait pek çok görevleri ifa ederlerdi. Merkezden gelen tüm emir, ferman (“*Erkek odaların yapılmamak için varid olan emr-i şeriftir...*” gibi fermanlar.),³⁸⁴ berât tarzı yazışmaların geldiği makam, kadılık makamıydı. Kısacası kadılık makamı devlet merkezi ile taşrada yaşayan halk arasında köprü vazifesi görürdü.³⁸⁵ Kadıların ayrıca mukataa sahiplerine iltizâm tezkiresi verme, ordunun ihtiyaçlarını temin etme, yol ve konaklama yerlerini önceden kontrol etme, toplanan vergilerin orduya hızlı bir şekilde yetiştirilme, şehirlerin ve kazaların alt yapı hizmetlerini ve belediye işlerini yaptırma, vakıf mütevellilerini kontrol etme ve azletme, medreseleri kontrol etme, müderrislerin tayin ve azletme gibi görevleri de bulunmaktaydı.³⁸⁶ 10 Rebiül Ahir 1031 (22 Şubat 1622) tarihli kayıta Üsküdar’da sipahiyândan Hüseyin bin (oğlu) Mehmet’e, Üsküdar ve çevresindeki vergilerin mukataası, üç yıllığına dört yüz on bin akçelik iltizâmı Üsküdar kadısı tarafından verilmiştir.³⁸⁷ 29 Zilka’de 1029 (26 Ekim 1620) tarihli kayıda göre Mahalle-i Cedide’de Cağfer Ağa Mescidi’nin odalarının, karizlerinin Aşçıbaşı Pervane Ağa’nın karizine karışması üzerine mimar ve ehl-i vukuf görevlendirme işini Üsküdar kadısı gerçekleştirmiştir.³⁸⁸ Kara Hasan on akçeye Selman Ağa Vakfına mütevellî olarak Üsküdar kadısı tarafından görevlendirilmiştir.³⁸⁹

Kadılar, esnafın resmî başvuru makamıdır. Esnaf arasında tartışma çıktığında kethudâ ve yiğit başı seçimi, bunların görevlerinden alınması, kalfalık, ustalık sınavlarının belirlenmesi ya da esnafın eğitimi, narh, fiyat

³⁸⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107.vrk. 105a.2.

³⁸⁵ Nejat Göyünç, “Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı”, **Osmanlı**, VI. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.86.

³⁸⁶ İlber Ortaylı, **Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine**, Amme İdaresi Dergisi, Ankara, TTK. Yay., 1959, s.98.

³⁸⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 137b.3.

³⁸⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 21b.3.

³⁸⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 117b.2., Tarih: 23 Şaban 1011 (5 Şubat 1603). “Berât mütevellî-yi Vakfı Selmân Ağa, Mahmiye-i Üsküdar’da vakı’ Selmân Ağa Vakfına yevmî on akçe ile mütevellî olan... Hüseyin bin Abdullah...”ın yerine yine yevmî on akçeye Kara Hasan atanmıştır.

hareketliliği, fiyatların artırılması ya da azaltılması,³⁹⁰ mevcut gediklerin çoğaltılması ya da kaldırılması, gedik alım-satımlarının sicillere kaydedilmesi, esnaf arasında düzen ve intizamın sağlanması da, kadının veya vekili olan bab nâibinin görevleri arasında yer almaktadır. Eğer esnaf bir sorunla karşılaşrsa kadiya müracaat edip sorunlarını halleder. Yeteri kadar olan dükkânlardan hariçten fazla olarak bir dükkân açılrsa veya ölçü, vezin ve birimlerde oynama yaparak haksızlık yapılsa, başlarında yiğitbaşı ve kethudâlarla beraber esnafın ileri gelenleri kadiya başvurup sorunlarını çözerlerdi.³⁹¹ 10 Şevval 1030 (28 Ağustos 1621) tarihli sicilde Terzi Ahmet ve terzi Yusuf'un ustalık sınavını ehl-i hırfe aracılığı ile Üsküdar kadısı gerçekleştirmiştir.³⁹²

Kadı, herhangi bir suça karışmadıkça görevinden alınamaz, ancak daha yüksek bir kazaya tayin edilmek için bulunduğu görev yerinden ayrılabilirdi. Kadının ticaret yapması, borç alıp vermesi, hediye kabul etmesi, umumi ziyafetlerde bulunması yasaktı. Kadı, halife olan padişahın vekili olarak adaleti tesis etmesinden dolayı, adalete ait işlerine ve hüküm veriş şekline sadrazam karışamazdı. Kadı olabilmek için yüksek derecede tedrisât yapmak gerekiyordu. Kadılar, ulemanın kendilerini ilme adayan kişilerin eğitim-öğretim gördükleri medreselerde yetiştirilmekteydiler. Devlet memurluğuna aday olacak kişilerin, İstanbul'un büyük medreselerinden ya da eşdeğerdeki Bursa, Edirne medreselerinden mezun olmaları gerekmektedir. Ayrıca kadılığa ya da idarî mekanizmada görev almaya aday kişilerin yukarıda ifade edilen medreselerin birinde hocalık yapmış olması, resmi görev yapmasına izin veren bir diplomasının olması da onlardan istenen yeterliliklerdendir. Bundan dolayı en az yirmi yılını öğrencilikle ve hocalıkla geçirenler, en erken kırk yaşlarında “kadılık” gibi

³⁹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 62b.1., Tarih: 23 Safer 1012 (2 Ağustos 1603)., İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 77a.1., Tarih: 7 Rebiül Evvel 1023 (17 Nisan 1614)., numaralı ve tarihli belgeler, Üsküdar sicillerinde geçen bazı narh listeleridir.

³⁹¹ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, I. Cilt, İstanbul, 1995, s.292.

³⁹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 131b.2.

yüksek makamlara atanabilmektedirler.³⁹³ Yukarıda yazılan ve sonra yazılacak olan özellikler kadılarda olması gereken, kadılarda aranan özelliklerdir. Osmanlının her döneminde kadılar bu özelliklere sahipti demek yanlış olur. Osmanlının diğer kurumları zamanla nasıl bozulduysa kadılık kurumu da bozulmuştur.

Talihsiz, kazara, siyasî entrikalarla sadrazam olunabilirdi. Fakat en küçük bir kazaya, bu yollarla kadı olunması çok zor hatta imkânsız bir durumdur.³⁹⁴ Kadıların görev süresi devirlere göre on sekiz aydan üç seneye kadar değişiklik göstermekle beraber sürelerini dolduran kadılar ma'zûl olarak bir üst dereceye yükselmek için sıra beklerlerdi. Bu süre zarfında İstanbul'a gelir ve kadı asker dairesine devam edip tecrübe kazanır, sırası gelince de derecesine uygun bir kadılığa tayin olurlardı. Şayet bir kadılığa, birden fazla aday çıkarsa padişah huzurunda imtihan yapılır ve daha bilgili olan tercih edilirdi.³⁹⁵

Kadılar ve diğer mahkeme görevlileri, "hüccet-i şer'îye" ve "nakl-i şehâdet" arzları için "resm-i kitâbet", "ıtknâmelerden" (azatlıklardan) altmış akçe (bir kısmı emin ve kâtiplere), ölenin borcu çıktıktan sonra binde on beş oranında "resm-i kısmet" almaktadırlar. "Rûsum-ı enkiha", evlilik vergisi, genç ise toplam kadıya yirmi beş akçe, diğer usullerden yazışma için kadıya yirmi akçe, mahkeme hademesine beş akçe verilmektedir.³⁹⁶ Özellikle miras, tereke davalarında, mirasın büyülüğüne göre mahkeme görevlilerinin almış olduğu hissenin oranı sabit olup, para miktarı artmaktadır. "*Abdülmuttalip bin Süleyman'ın terekesinden nâibe ve kâtibe vesâir harca üç yüz akçe*"³⁹⁷, "*Emine binti Abdullah'ın terekesinden kâtibe yirmi akçe, muhzıra sekiz akçe*", "*Merhum Ali bin Mehmet'in terekesinden resm-i kısmet*

³⁹³ Mantran, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, s.76,77.

³⁹⁴ Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994, s.74.

³⁹⁵ Yusuf Halaçoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", Türkler, IX. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.824.

³⁹⁶ Özkaya, a.g.e., s.215.

³⁹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 10b.1.

altmış akçe, Paşa'ya otuz akçe, ihzariye on beş akçe..”,³⁹⁸ “*Merhum Receb bin Mehmet'in terekesinden nâibe üç yüz, kâtibe yüz akçe...*”,³⁹⁹ “*Merhum Bekir bin Derviş'in terekesinden nâibe seksen, kâtibe kırk akçe...*”⁴⁰⁰ gibi miras, tereke davalarında hisselerine düşen miktarları almışlardır.

Emekliye ayrılan kadılar mahkemelerin Şuhudü'l-Hal bölümünde görev alabilmektedirler.⁴⁰¹ İncelenen döneme ait sicillerde Şuhudü'l-Hal'de görev almış birçok kadı vardır. 23 Zilka'de 1023 (25 Aralık 1614) tarihli ve binek hayvanı satışını (kısarak, katır) konu alan belgenin Şuhudü'l-Hal'inde Abdurrahman Efendi el-Kadı görev almıştır.⁴⁰² Özellikle 138 no'lu defterde birçok kayıta kadılar, Şuhudü'l-Hal'de görev yapmışlardır. Evâsıt-ı Safer 1030 (9 Ocak 1621) tarihli “*Merhum Ahmet Efendi ibni Mahmut Efendinin verâset*” davasında Şuhudü'l-Hal'de, “*Veli Efendi bin İbrahim el-Kadı, Mehmet Efendi el-Kadı, Hüseyin Çelebi el-Kadı, Selman Efendi el-Kadı*” görev yapmışlardır. Bu kayıta dört kadının Şuhudü'l-Hal'de yer alması, diğer kayıtlarda en fazla iki kadının Şuhudü'l-Hallerde görev almasından dolayı dikkate değerdir.⁴⁰³ Muhsine Hatun ibneti Abdullah'ın vekîli olan Ali bin Ahmet ve Mustafa bin Mehmet'in ev satışını konu alan 10 Rebiül Evvel 1030 (2 Şubat 1621) tarihli Arapça belgede Ali Efendi el-Kadı,⁴⁰⁴ Rebiül Ahir 1030 (Mart 1621) tarihli “Üsküdar'da sâkin Kıptîler taifesinden Bayram bin Kâli nam Kıptî”nin “*mirî kürekçi bedeli akçesinden iki bin akçe*” borç konulu davada Selman Efendi ve Hüseyin Efendi,⁴⁰⁵ kadı olarak Şuhudü'l-Hallerde yer almışlardır. Ayrıca başka bir kayıta da yukarıda ismi zikredilen kadılardan Selman Efendi'nin ve Hüseyin Efendi'nin “*Selman Efendi el-Kadı Mehmet Çelebi ibni Halil*”, “*Hüseyin Efendi el-Kadı el-Hac Hüseyin bin*

³⁹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 65b1., Evâhir-i Zilka'de 1023 (2 Ocak 1615).

³⁹⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 139. vrk. 17b.1., Tarih: 25 Ramazan 1030 (13 Ağustos 1621).

⁴⁰⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 139. vrk. 17b.2., Tarih: 9 Şevval 1030 (27 Ağustos 1621).

⁴⁰¹ M. Akif Aydın, “Osmanlıda Hukuk”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, II. Cilt, İstanbul, 1999, s.399, 400.

⁴⁰² İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. 64a.1.

⁴⁰³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. 63b.1.

⁴⁰⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 71a.2.

⁴⁰⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 86a.3.

Abdurrahim” diye önceki kayıtlarda kısa olarak isimleri yazılmasının aksine, isimleri Şuhudü'l-Hal'de tam olarak yazılmıştır.⁴⁰⁶

2.1.1.2. Mevleviyet Kadılıkları ve Üsküdar Kadısı

“Mevleviyet”, kadılık makamının en yüksek mertebesidir. Osmanlı Devleti'nin özellikle sınırlarının genişlemesiyle, Halep, Şam, Diyarbakır, Bağdat gibi yerlerin de mevleviyet kadılığına yükseltilmesiyle, sayıları artmıştır. Bu yerlerin kadılarına “Büyük Molla” ya da “Mevâli” denilir ve onlara beş yüz akçe maaş bağlanırdı.⁴⁰⁷ İstanbul, dört mevleviyet* kadı bölgesine (İstanbul-Dersaadet, Üsküdar, Eyüp, Galata) ayrılmıştır. Bu başkentin dört mevleviyeti arasında eşitlik görünse de, İstanbul kadısı diğerlerine göre, nüfusunun oldukça fazla olması, esnaf sayısının diğerlerine oranla artıda olması, İstanbul kadısına gönderilen hükümlerin yoğunluğu, dolayısıyla onu ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir.⁴⁰⁸ İstanbul kadısının böyle ayrıcalıklı olması, diğer kadılıkların ondan bağımsız olmasını etkilemez. Bu dört kadı İstanbul'un adlî ve dinî meselelerinden sorumluydu ve her çarşamba günü hep birlikte sadrazamın huzuruna çıkıp, önemli konuları görüşürlerdi.⁴⁰⁹ Üsküdar'ın **mevleviyet** kadılığına dönüşmesi, Üsküdar kadılığına Hicrî 991 (1583) senesinde Şile ve Kandıra (Kandırı) nahiyelerinin bağlanmasıyla, niyabetten mevleviyete geçişte, Mehmet Şah Fenarioğlu Abdalbaki Efendi'nin ilk **mevleviyet** kadılığına atanmasıyla gerçekleşmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 89a.1.

⁴⁰⁷ Hasan Tahsin Fendoğlu, “Osmanlıda Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, **a.g.e.**, s.456.

* Mevleviyet Kamus-ı Türkî'ye göre; Büyük kadı, yani molla paye ve vazifesi ve daire-i kazası, mollalık anlamlarına gelmektedir. Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s.1433.

⁴⁰⁸ Mantran, **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, 1, s.285.

⁴⁰⁹ Bernard Lewis, **İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti**, çev. Ömer Faruk Birpınar, İstanbul, 2006, s.127,128.

⁴¹⁰ İstekli, **a.g.e.**, s.10.

Rebiül Evvel 1012 (Ağustos 1603) senesine kadar Mevlâna Mustafa Çelebi ibni Mahmut kadı olarak Üsküdar'da görev yapmıştır.⁴¹¹ Mevlâna Mustafa Çelebi'nin yerine Üsküdar kadılığına Nişancızâde Mehmet Efendi atanmıştır. XVII. yüzyılın başlarında Nişancızâde Mehmet Efendi'nin, Üsküdar mevleviyet kadılığı görevini ifa ettiğini, Rebiül Evvel 1012 (23 Ağustos 1603) tarihli *“Yukarı Mahalle'nin arpacılarından kesr-i harîr için hissesinden sekiz yüz akçe düşmüştür verenlerden alup vermeyenleri esâmisiyle yazup getüresiz ki hâkim oldukta hisselerine arz olunalar deyü sâhib-i devlet olan Üsküdar Efendisi Nişancızâde Mehmet Efendi Hazretleri...”* diye geçen ipek parası ile ilgili belgeden anlaşılmaktadır.⁴¹² 15 Zilka'de 1022 (27 Aralık 1613) tarihinde Üsküdar kadılığına Abdullah Efendi bin Kasım Efendi atanmıştır.⁴¹³ Bülbülzâde diye bilinen Abdullah Efendi bin Kasım Efendi'nin ölümü üzerine yerine Muharrem bin Ahmet Üsküdar kadılığına 6 Muharrem 1023 (16 Şubat 1614) senesinde gelmiştir.⁴¹⁴ 13 Zilhicce 1029 (9 Kasım 1620) senesinde Recepzâde diye meşhur olmuş Mehmet Efendi Üsküdar kadısı olarak atanmıştır.⁴¹⁵ Ayrıca Recepzâde, Mevlana Mehmet Efendi diye de yazılmıştır ve 1620-1623 yılları arasında Üsküdar mevleviyet kadılığında görev yapmıştır.⁴¹⁶ 20 Ramazan 1032 (18 Temmuz 1623) senesinde *“Mevlana Seyyidina Hazret-i Sinan Efendi bin eş-Şeyh Aydın”* Üsküdar kadılığına atanmıştır.⁴¹⁷

⁴¹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 21b.3.

⁴¹² Nişancızâde Mehmet Efendi kısa bir süre önce 7 Safer 1012 (17 Temmuz 1603) senesinde Mahalle-i Ma'mure'ye nâib olarak atanmıştır. (İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 18a.3., 25b.2.) Rebiül Evvel 1012 (23 Ağustos 1603) tarihinde, nâibliğe atanmasından yaklaşık bir ay sonra Üsküdar kadılığına atanmıştır. İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 1a.3.

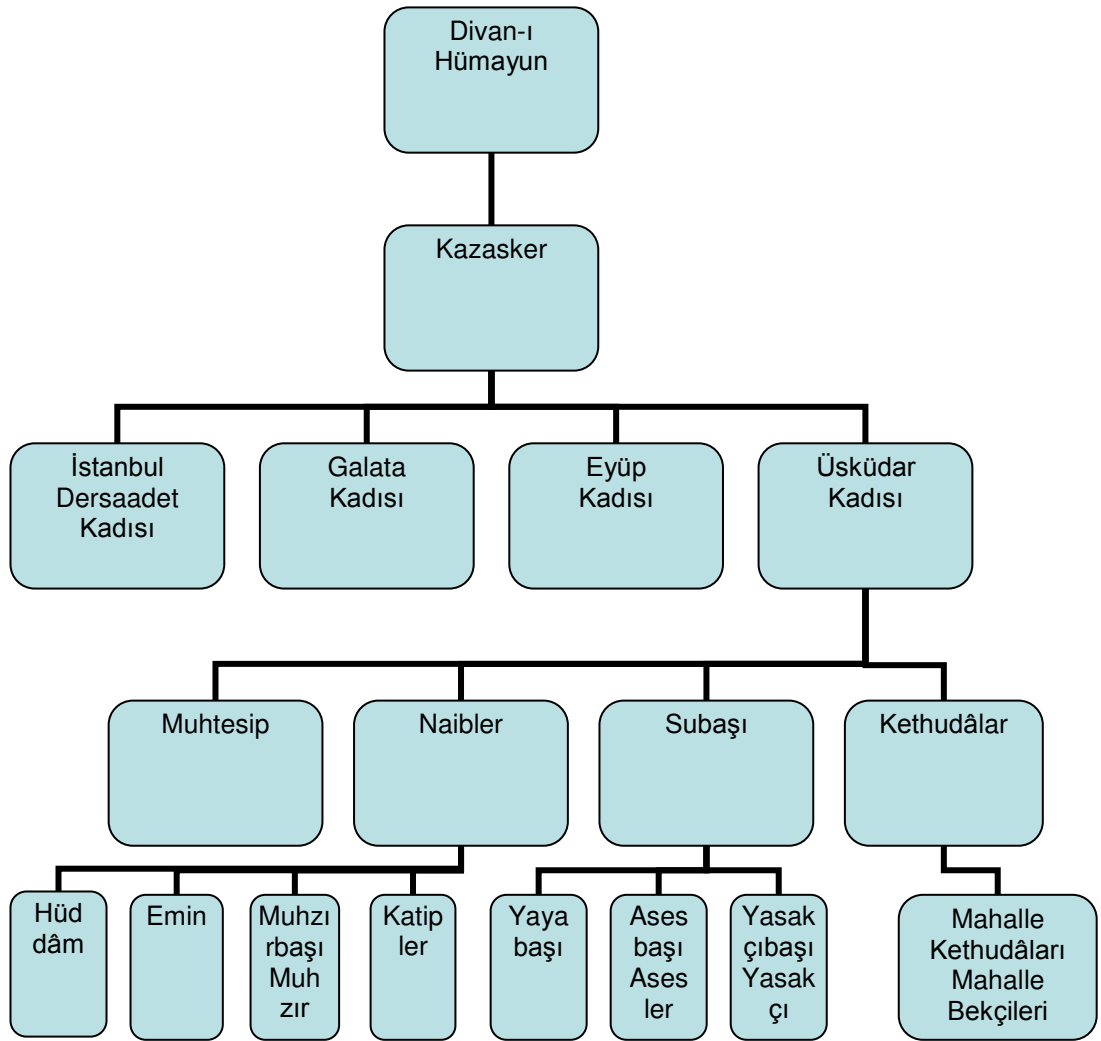
⁴¹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 1a.1.

⁴¹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 5b.3.

⁴¹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 38a.1. Ayrıca Recepzâde Mehmet Efendi 29 Cemaziyel Evvel 1029 (2 Mayıs 1620) tarihli kayıta Recep bin Mehmet olarak ta yazılmıştır. İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 79b.3.

⁴¹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 100b.1.

⁴¹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 1a.1.

Şekil 2: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul İçinde Üsküdar'ın Kaza-Kadılik Teşkilatlanması

Üsküdar kadılık makamının ve Üsküdar idarî teşkilatının diğer İstanbul kadılıklarından farklı bir yapısı vardır. İstanbul diğer sancak-kaza idarelerinden farklı bir yönetim yapısına sahip olsa da özünde Osmanlı coğrafyasının büyük çoğunluğunda devam ettirilen kaza yönetim birimlerine benzemektedir. XVI. yüzyılın sonuna kadar “Kapudan Paşa” asayiş yönünden İstanbul’un sancak beyi olmasıyla beraber şehrin mevleviyet kadılıklarına subaşı atama yetkisini de elinde bulundurmuştur. “Kapudan Paşa” makam olarak daha yüksek bir mevkide olduğu halde Cezayir (Adalar) Beylerbeyi unvanı almış ve Üsküdar kazası da bu Cezayir (Adalar) eyaletinin sancaklarından olan Kocaeli’ne bağlanmıştır.⁴¹⁸ Kısacası Üsküdar sancak-kaza yapılanmasında Cezâyir (Adalar) Eyaletinin Kocaeli sancağına, kaza-kadı yapılanmasında İstanbul’a bağlıdır.

2.1.2. Nâib

Kadı kaza veya sancak bölgesine tayin edildiğinde buralara bağlı tüm şehir, kasaba, nahiye ve köylerden sorumluydu. Bu kadar geniş bir coğrafyada görevini yerine getirmedeki fizikî ve işlevsel zorluklardan dolayı kadı kendisine bazı yardımcılar seçerdi. Kadı, kendi bölgesindeki küçük yerleşim birimlerine yani nahiyelerin başına bir nâib tayin ederdi. Nâib bütün yetkilerini kadının şahsından almaktadır. Nâib,⁴¹⁹ kelime olarak “vekil, halife” anlamına gelmektedir. Genellikle kadıların, tayin oldukları yerlere gidemedikleri takdirde, kendi yerine gönderdikleri kişiler için kullanılmıştır.⁴²⁰

Kadı gidemediği yerlere, gönderdiği nâibler dışında, bulunduğu yerde de bir nâib görevlendirirdi. Kadı özellikleri yeterli olan kişiyi nâibi olarak

⁴¹⁸ Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.88.

⁴¹⁹ Kamus-ı Türki’ye göre nâib vekil, kaymakam, kadı vekili, bir kazayı arpalık suretiyle deruhde etmiş olan zâta vekaleten mahallinde kadılık iden me’mur-u şer’î. Şemsettin Sami, **Kamus-ı Türkî**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989, s.1403.

⁴²⁰ Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarihi Lugatı**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986, s.235.

önerir kazasker onaylarsa o kişi göreve başlardı. Bir kazaya bir iki yıllığına nâib gönderilirdi, süresi dolan nâiblerin almış olduğu kararlar “fetvahane-i âli” tarafından kontrol edildikten sonra, gerektiği takdirde onların tekrar nâibliğe atanmaları, İrade-i Seniyye (padişah emri) ile gerçekleşirdi. Nâibler kadıların düzenlediği “niyabet muraselesi (nâiblik yazısı)” ile atanırlardı. Nâibi tayin eden kadı, onaylayan ise kazaskerdi. İstihlaf (nâib atama) yetkisi olmayan kadı nâib seçemezdi.⁴²¹ Ayrıca “mevleviyet” üzere görev yapan kadılar, özellikler Bursa, Kütahya gibi büyük merkezlerdeki kadılıklara sadece nahiyeler değil, aynı zamanda kazalar da bağlanmıştı. “Mevleviyet”, “Molla” olan bu büyük kadılıkların kendilerine bağlı bazı küçük kazalara da, nahiyelerin haricinde nâibler tayin ettikleri görülmüştür.⁴²²

Bunun yanında nâib tayini yetkisine sahip olmayan kadılar, “nâib” gerektiğinde bu ihtiyaçlarını şu şekilde giderebiliyorlardı: Sadece kendi huzurlarında hükmetmek üzere nâib atayabiliyorlardı. Böyle durumlarda o nâibin kadı huzurunda vereceği hüküm geçerli olurdu. Tayin edilen nâib başka bir yerde tarafları ve şahitleri dinleyip karar verdiğinde, o karar, kadının kontrol ve onayından sonra geçerli olurdu. Burada önemli olan husus, mahkemenin kadının düşüncelerine uygun olup olmadığıdır. Keşif, ilk soruşturma ve şahitler hakkında güvenilirlik soruşturması açmak gibi, mahkemeye yardım edebilecek durumlarda nâibler, kadıya yardım için görevlendirilebilirlerdi.⁴²³

Nâib tayinine yetkili olan kadının görevden alınması veya bazı sebeplerden dolayı görevini yapamaz duruma gelmesi veya ölmesiyle nâibin görevine son verilmezdi. Yeni kadı gelene kadar mahkemeye ve kadılık görevine, eski kadının nâibi bakmaktadır. Ayrıca kadıların tutmuş

⁴²¹ Hasan Tahsin Fendoğlu, “Osmanlıda Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, **Osmanlı**, VI. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.457.

⁴²² Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.99.

⁴²³ Abdülaziz Bayındır, “Osmanlıda Yargının İşleyişi”, **Osmanlı**, VI. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.435.

oldukları Şer'îye Sicillerine göre nâiblerin, daha çok sorgu hâkimliği görevi yaptıkları görülmektedir.⁴²⁴

Kadı, nâib tayin ederken genellikle bulunduğu kaza bölgesinin ulemasından seçmektedir. Nâibliğe aday olan ulemanın, o bölgenin medreselerinden icâzet alması gerekmektedir. Bu özelliklere haiz kişileri kadı, bazen başka işlere de tayin edebilmiştir. Nâib seçiminde bunlara dikkat edilmesinin sebebi, mahkeme ve kaza işlerinde çalışacak kişilerden belirli bir tahsil ve hukuk bilgisinin gerekliliğinin istenmesidir. Bir nâibde, bir kadıda bulunması gereken dürüstlük, ahlak, bilgi ve fazilet gibi özelliklerin de bulunması gerekiyordu. Nâibler, vazifelerinin önemine göre; kaza nâibleri, kadı nâibleri, mevali nâibleri, bâb nâibleri, ayak nâibleri ve arpalık nâibleri olmak üzere altı kısma ayrılmaktadır.⁴²⁵ Daha önce de ifade edildiği gibi kadı her nahiyeye nâib tayin edebiliyordu. Ama bu, her dönem böyle olmamıştır. Bu durum, nahiyenin büyüklüğüne, çevresine ve diğer büyük nahiyelere uzaklığına göre değişebilmektedir. XV. yüzyılda İstanbul'da on üç nahiye olmasına rağmen beş nâib görevliydi. Bu beş nahiye nâib verilmesinin sebebi, nahiyelerin diğer nahiyelere olan uzaklığından, nüfusun çokluğundan ve iç hacminin büyüklüğündendir. Yine de bu beş nâib bütün işlere yetişememektedir. Bu doğrultuda merkezden yeni nâiblerin tayini istenmiştir.⁴²⁶ XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar Sicillerinde nahiyelere nâib atamaları yer almazken Üsküdar'ın mahalleleri olan Mahalle-i Ma'mureye ve Mahalle-i Cedide'ye oldukça fazla nâib atamalarının yapıldığı görülmektedir. Bu atamalar aşağıda yazılmıştır. Ayrıca Üsküdar'ın büyük mahallelerinde mahkemelerin kurulduğu "... *mahrusa-i Üsküdar'da vakı' Mahalle-i Cedide mahkemesinde nâib olan Mehmet Efendi ...*" diye geçen kayıttan anlaşılmaktadır.⁴²⁷

⁴²⁴ Bayındır, **a.g.e.**, s.436

⁴²⁵ Yusuf Halaçoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", **Türkler**, IX. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.824.

⁴²⁶ Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimdeki Rolü Üzerine", s.98.

⁴²⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 117a.2., Tarih: Evâhir-i Receb 1030 (20 Haziran 1621).

Nâibler, kadı adına onun görevlerini yaparlarken aynı zamanda, davalara bakmak, keşfe çıkmak da görevleri arasındadır. Ancak kadının sahip olduğu tüm yetkilere haiz olup olmadıkları ve mülki otoriteye sahip olup olmadıkları kesinlikle belli değildir. Normal hukuk davaları dışında kat'ı ve hırsızlık gibi olaylara da bakmışlardır. Nâibler görevlerini kötüye kullandıklarında kadı tarafından görevden alınmışlardır. Bazen ise hükümet nâibin görevden alınması için kadıyı ikaz etmiş veya ona emir vermiştir.⁴²⁸

Araştırmaya konu olan döneme ait sicillerde Üsküdar'da nâibler daha çok keşif vazifesini ifa etmişlerdir. Üsküdar'da Subaşılar her hangi bir suç veya olay ihbar edilirse ya da halktan birisi gelip şikâyetle bulunursa mahkeme, olayı araştırmak ve suçüstü yapmak için kadı tarafından “nâib” göndermiştir. “*Kadıköy kurbunda helâki olan sefine yolcularından İbrahim bin Mehmet*” adlı kişinin yirmi bir hayvanının telef olması olayını Üsküdar'da “**ayak nâibi**” olan Molla Ahmet araştırmak için gönderilmiştir.⁴²⁹ “...Üsküdar'da nâibü'l bâb olan fahrü'l müderrisin İbrahim Efendi...” diye geçen koyun ticaretini konu alan başka bir kayıta ise nâib çeşitlerinden “**bâb nâibi**” yer almaktadır.⁴³⁰ “*Mahmiye-i Üsküdar subaşı olan Yusuf Bey ibni Abdulmennân tarih-i kitab gecesı nısfü'l leylde (gece yarısında)*”, Toygar Mahallesinde Ahmet Beşe adlı kişinin evinde birbirlerine namahrem olan kişilerin şirb-i hamr (içki içmek) ettiklerinin ve meclis-i fısk yapmalarının haberi gelince, suçüstü yapmak için “*üzerlerine nâib irsâl olunup keşf olunmak matlubumdur*” diyerek mahkemeden nâib talep edilmiştir. Mahkeme de Mevlana Hüseyin Efendi'yi olayı araştırması için görevlendirmiştir.⁴³¹ Yine başka bir şirb-i hamr ve namahrem kişilerin birlikte meclis-i fısk etmelerini konu eden sicilde, “*Üsküdar'da bi'l-fi'il subaşı olan Mehmet Bey bin İbrahim*” öğleden sonra (*ba'de'l zuhr*) Kahveci Hüseyin adlı kişinin bağında zikredilen suçları işleyenleri araştırmak ve suçüstü yapmak için câlib-i şer'den nâib istemiştir. Mevlâna Mustafa Efendi (nâib) keşif

⁴²⁸ Ortaylı, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimdeki Rolü Üzerine”, s.99.

⁴²⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 6a.4., Tarih: Gurre-i Safer 1012 (11 Temmuz 1603).

⁴³⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 114b.3., Tarih: 5 Muharrem 1013 (3 Haziran 1604).

⁴³¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 52b.2., Tarih: 17 Muharrem 1030 (12 Aralık 1020).

yapmak için gönderilmiştir.⁴³² Üsküdar'da Çavuş Mahallesi çarsısında, öğle vaktinde (*vakt-i zührîde*), mir-i miran Mehmet Paşa'nın adamlarından Çerkez Ahmet bin Abdullah tarafından nacak ile yaralanmış olarak bulunan Ali bin Memi'nin hâlini keşfetmek için Mevlana Ebubekir Efendi "*mestûre'l esâmi olan müslimîn ile*" diye tabir olunan güvenilir Müslümanlarla olay mahalline gitmiştir.⁴³³ Üsküdar'da derya kenarındaki Hassa Bahçeleri'nin sahilinde gece vakti Şaban bin Abdünnebi adlı kişinin yaralanması olayını araştırmak için Mevlana Mehmet Efendi görevlendirilmiştir.⁴³⁴ "*Kaza-i Üsküdar'a tâbi' Yoros nâhiyesinde Anadolu Hisarı hâricinde vâkı' Ağa Kapusu Mahallesindeki*" Kasım bin Abdullah'ın öldürülmesi olayını araştırmak için beytü'l-mal emini olan İbrahim Bey bin Davut'un talebiyle nâib Süleyman vazifelendirilmiştir.⁴³⁵ "*Mahmiye-i Üsküdar'da bi'l-fiil subaşı olan Mehmet Bey ibni İbrahim nam cundi*" Şevval ayının yirmi sekizinci gece yarısında meclis-i şer' den Üsküdar'da Torbalı Mahallesi'nde Hüseyin Beşe ibni Hasan adlı kişinin nacakla öldürülmesi olayını araştırmak için nâib talep etmiştir. Talebi doğrultusunda olay mahalline "*mestûre'l esâmi olan müsliminle*" birlikte nâib Mevlana Ebubekir keşfe gönderilmişlerdir.⁴³⁶ Bazı dava, olay ya da hüccetlerde keşif ve araştırma için mahkemeden talep edilen nâib yerine mahkemenin diğer memurlarının da görevlendirildiği olmuştur. Gülfam Mahallesi'nden Fatıma binti Mehmet adlı kadın Yusuf Efendi İbni Abdulbasir adlı kadıya otuz altı bin akçeye sattığı evinin özelliklerini tespit ettirmek için mahkemeden nâib talep edilmiş fakat mahkeme nâib yerine, mahkeme kâtiplerinden fahrü'l müderrisin Mevlâna Murat Efendi görevlendirmiştir.⁴³⁷

Üsküdar'da görev yapan nâibler, keşif ve olay mahallini araştırmanın yanında kadı gibi mahkemede hüccetler verebilmektedirler. Özellikle

⁴³² İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 87b. 3., Tarih: 7 Zilka'de 1032 (2 Eylül 1623).

⁴³³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 48a.3., 49a.3. Tarih: 27 Recep 1032 (27 Mayıs 1623). "*mestûre'l esâmi olan müslimîn*" tabirinin anlamı, isimleri yazılmış ya da isimleri gizlenmiş Müslümanlardır.

⁴³⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 49a.1., Tarih: 29 Recep 1032 (29 Mayıs 1623).

⁴³⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 3a.5., Tarih: Evâil.-i Rebiül Ahir 1011 (2 Ekim 1602).

⁴³⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 83a.3., Tarih: 28 Şevval 1032 (25 Ağustos 1623).

⁴³⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 68a.3., Tarih: 29 Safer 1030 (23 Ocak 1621).

boşanma davalarında bu tarz hüccetlerin nâib tarafından verildiği görülmektedir. “Üsküdar’da nâib olan Cağfer Efendi ibni eş-Şeyh Behram”ın imzasıyla ve hatmiyle Rahime binti Mehmet ve Mustafa bin Enbiya adlı karı-koca, Rahime binti Mehmet’in beş yüz akçe mehr-i müeccel ve üç yüz akçe iddet nafakasından feragat etmesi karşılığında boşanmışlardır. Bu boşanma hüccetini **nâib** Cağfer Efendi imzalamıştır.⁴³⁸ “Üsküdar’da vakı’ Cedide Mahallesi’nde nâib olan Mehmet Efendi imzasıyla mûmzâ ve hatmiyle mahtum hüccet-i şer’iye” ile Cedide Mahallesi’nde yaşayan Fahriye binti Ali adlı kadın altı yüz akçe mehr-i müeccelinden ve nafaka-i iddetinden feragat ederek, **nâib** Mehmet Efendi’nin yukarıda geçen hüccetiyle boşanmışlardır.⁴³⁹ Nâiblerin yukarıda zikredilen görevlerinin yanında eşkıyaların yapmış oldukları tecâvüz ve saldırılar karşısında gereken önlemlerin alınması için de görevlendirildiği sicillerde geçmektedir. “... *hâlâ Karadeniz’de fesad u mazarrat kasdına huruç eden Kazak eşkıyasının boğazdan taşra ba’zı yerlerde şâhikaları görüldüğü makarr olmağla taht-ı kazalarında leb-i deryada vakı’ olan yalılarda kasabât ve kurrâ muhkem ve hıfz u hırâset olunup...*” diyerek bu eşkıyalara karşı “*şahinci ve doğancı ve mütekâ’id vesâir Müslüman ve zimmîden ve tekâlif-i örfiden mu’âf ve alâ emirlü ve beratlu... ne miktar kimesneler var ise cümlesi mükemmel ve mürettep alât u harb ve tüfenk olanları tüfengi ile mu’accilen ihrâç ve muhâfazaya iktizâ eden yerlere tevzi’ olunması için...*” bahsi geçen görevliler ve önlemler için gönderilen fermanla “...*husus-u mezbûre için bir nâib ta’yin edüp...*” diyerek nâib ta’yin edilmesi merkezden emredilmiştir.⁴⁴⁰

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar’da görev yapan nâibler:

12 Zilhicce 1011 (23 Mayıs 1603) Ahmet bin Mehmet Üsküdar’da.⁴⁴¹

19 Zilhicce 1011(30 Mayıs 1603) Abdurrahman Azizi Üsküdar’da.⁴⁴²

⁴³⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 63a.3., Tarih: Gurre-i Ramazan 1032 (29 Haziran 1623).

⁴³⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 117a.2., Tarih: Evahir-i Receb 1030 (20 Haziran 1621).

⁴⁴⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 136b.2., Tarih: Receb 1033 (Nisan 1624).

⁴⁴¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 90a.5.

⁴⁴² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 102a.1.

- Muharrem 1012 (Haziran 1603) Ali bin Mehmet Mahalle-i Cedide'de.⁴⁴³
 7 Safer 1012 (17 Temmuz 1603) Mehmet Efendi Mahalle-i Ma'mure'de.⁴⁴⁴
 2 Cemaziyel Ahir 1012 (7 Kasım 1603) Salih bin Mustafa Mahalle-i Ma'mure'de.⁴⁴⁵
 15 Zilka'de 1022 (27 Aralık 1613) Hüseyin bin Hasan Mahalle-i Cedide'de.⁴⁴⁶
 26 Zilka'de 1023 (28 Aralık 1614) Hafız Ahmet bin Mustafa Mahalle-i Cedide'de.⁴⁴⁷
 4 Muharrem 1024 (3 Şubat 1615) Recep bin Ramazan Mahalle-i Cedide'de.⁴⁴⁸
 27 Şaban 1023 (2 Ekim 1614) Mustafa Efendi Mahalle-i Cedide'de.⁴⁴⁹
 29 Muharrem 1030 (24 Aralık 1620) Mevlana Hüseyin Efendi Üsküdar'da.⁴⁵⁰
 Evâhir-i Recep 1030 (20 Haziran 1621) Mehmet Efendi Mahalle-i Cedide'de.⁴⁵¹
 28 Rebiül Evvel 1031(10 Şubat 1622) Hüseyin bin Hasan Mahalle-i Cedide.⁴⁵²
 29 Recep 1032 (29 Mayıs 1623) Mevlana Ebubekir Efendi Üsküdar'da.⁴⁵³
 1 Ramazan 1032 (29 Haziran 1623) Cağfer Efendi ibni Behram Üsküdar'da.⁴⁵⁴
 Gurre-i Şevval 1032 (29 Temmuz 1623) Sefer bin İlyas Mahalle-i Cedide.⁴⁵⁵
 10 Muharrem 1033 (3 Kasım 1603) Seyyid Sefereddin bin Seyyid Mehmet.⁴⁵⁶

Nâibler, halktan daha çok haraç alarak, bu aldıklarını da kadiya göndererek kadılık müessesesinin yozlaşmasına sebep olmuştur. Zamanla Niyabet Makamının (Nâiblik) rüşvetle alınıp satılan açık arttırmaya tâbi bir geçim vasıtası olmasıyla yargının bağımsızlığı zedelenmiştir. Yargı paraya

⁴⁴³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 1a.1

⁴⁴⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 18a.3.,25b.2. "Nişancızâde diye tanınan Mehmet Efendi"

⁴⁴⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 39b.2.,43b.1. "Salih bin Mustafa adlı kişi Kadı Mahmut Medresesi'nde müderris iken müvellâ (nâib) olarak Üsküdar'ın mahalle-i Ma'muresi'ne atanmıştır."

⁴⁴⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 1a.1.

⁴⁴⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 63a.1.

⁴⁴⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 70a.3.

⁴⁴⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 41b.1., "Mustafa Efendi, Merhum eş-Şeyh Halil Efendi'nin soyundan gelmektedir."

⁴⁵⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 52b.2., "... kibel-i şer'-i şerifden üzerlerine nâib irsâl olunup keşif olunmak matlubumdur dedikte savb-ı şer'-i şerifden Mevlana Hüseyin Efendi ..."

⁴⁵¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 117a.2., "Mahrusa-i Üsküdar'da vakı' Mahalle-i Cedide mahkemesinde nâib olan Mehmet Efendi..."

⁴⁵² İ.M.Ü.Ş.S., No: 139. vrk. 46b.1.

⁴⁵³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 48a.3.

⁴⁵⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 63a.3., "... Mahmiye-i Üsküdar'da nâibü's-şer' olan Cağfer Efendi ibni eş-Şeyh Behram..."

⁴⁵⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 3b.1.

⁴⁵⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 24a.2.

endekslenmiş ve sonuçta ne kadılar nâiblerini, ne de merkezi hükümet kadılarını kontrol edebilmişlerdir.⁴⁵⁷

XVII. yüzyılın başlarından itibaren kadılar, usulsüz olarak nâibleri iltizâm ile tayin etmeye başladılar. Her ne kadar merkezi hükümet bunu yasaklamaya çalışsa da yolsuzluk ve adaletsizliğe sebep olan bu uygulama Osmanlı idarî yapısında bir usul olarak yerleşmeye başladı. Yine aynı dönemde kadıların bölgelerinde “devre çıkması” diye adlandırılan bir usulsüzlük yerleşti. Nâibler teftiş ve keşif işleri için az sayıda insanla gitmeleri yeterli olan yerlere bile mülkî, askerî amirler ve kalabalık bir heyetle giderek köylerdeki halkı zor duruma düşürüyorlardı. Bunun devamında istek dışı miras taksimi, normal ölüm ve kaza sonucu ölümlerden suret almak gibi yolsuzluklara başvuruyorlardı. Kadılar böylece fazla kazanç elde etmeye çalışıyorlardı. Nâibliğin ve kadılığın bozulmasının sebebi ise ekonomik ve iktisadî hayattaki bozukluklardan kaynaklandığı söylenebilir.⁴⁵⁸

Osmanlı taşra sisteminin temeli olan kaza sistemi ve kadılık makamı birbirini tamamlayan yapılardır. Bu yapılar içerisindeki “nâiblik” makamı ise yürütme organına, padişahların yardımcıları vezir-i azam ve vezirlere işlevselliği açısından benzetilebilir. Nâiblik makamının bozulması, diğer makam ve sistemlerin de etkilenmesine ve bozulmasına sebep olmuştur. Nâiblik makamı, hukuk ve taşra sistemleri çarkının bir dişlisidir. Bu dişlideki arıza tüm sisteme zarar verir. Tarihî olaylar ve sistemler birbirlerinden bağımsız değildir. Sürekli bir etkileşim halindedir. “Nâiblik” makamı da Osmanlı Devleti’nin duraklaması ve parçalanmasına paralel olarak XIX. yüzyıla kadar devam edebilmiştir. 1826’da İhtisab Nezareti’nin geniş yetkileriyle kurulmasıyla kadılar ve nâibler nüfuz ve yetkilerini yavaş yavaş kaybetmeye başladılar. Tanzimat ile beraber yeni nazırlıkların

⁴⁵⁷ Fendoğlu, **a.g.e.**, s.457.

⁴⁵⁸ Ortaylı, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimdeki Rolü Üzerine”, s.100.

kurulmasıyla bu kurumlar tamamen fonksiyonlarını bir daha geri alamayacak şekilde kaybetmişlerdir.⁴⁵⁹

2.1.3. Şuhûdü'l-Hâl

Şuhûdü'l-Hâl, kadıların mahkemelerde gerçekleştirmiş olduğu yargılamalara şahitlik eden heyete verilen isimdir. Her duruşmada aynı kişilerin bu heyette olma zorunluluğu yoktur. Fakat duruşmaların konusuna göre ve suçluların sosyal hayattaki statülerine göre aynı kişiler, aynı konulu mahkemelerde yer almışlardır. Yani bunlar, mahkemelerde bilirkişi sıfatıyla bulunmaktadır. Bu heyeti oluşturan kişiler mahkemenin yapıldığı bölgenin tanınmış eşrafından, güvenilir kimselerden oluşturulmuştur.⁴⁶⁰ Bu heyetin sayıları beş-altı veya daha fazla olabilmektedir. Şuhûdü'l-Hâli oluşturan kişiler mahkemenin işleyişine veya mahkemenin kararına herhangi bir şekilde müdahale etmez, edemez, sadece kadıların adil karar vermesine şahitlik ederek, kadıları varlıklarıyla dolaylı şekilde etkilerlerdi. Bazı yönlerden günümüzdeki batı mahkemelerindeki jüriye benzemesine rağmen Şuhûdü'l-Hâlin, mahkemelerin kararlarına doğrudan müdahale etmemelerinden dolayı, “batı hukuk kurallarında var olan ve hâkimin kararına doğrudan etki eden jüriden” farklı yapıda olmuştur. Şuhûdü'l-Hâl olarak zaman zaman eski kadıların, hatta kazaskerlerin görev yapması bu görevin ne kadar önemsendiğini göstermesi açısından da dikkate değerdir.⁴⁶¹ Üsküdar Sicillerinde mahkemelerin Şuhûdü'l-Hâl bölümlerinde emekliye ayrılmış kadıların bulunduğu da görülmektedir. Şuhûdü'l-Hâl bölümünde görev almış emekli kadıları, “Mevleviyet Kadılıkları ve Üsküdar Kadısı” konu başlığı altında ele alınmıştır. Ayrıca nâibler de Şuhûdü'l-Hâl bölümünde görev almışlardır. “*Karye-i Tuzla’dan Nikola veledi Lederiş adlı*

⁴⁵⁹ Yerlikaya, **a.g.m.**, s.132.

⁴⁶⁰ Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.100.

⁴⁶¹ M. Akif Aydın, “Osmanlıda Hukuk”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, s.399, 400.

zimmînin İbrahim Paşa bin Abdullah'a bir çift öküz bahasından iki bin akçelik" borcuyla alakalı davada Şuhudü'l-Hal bölümünde Numan ibni Çelebi adlı nâib görev almıştır.⁴⁶²

Şer'î yapıdaki Osmanlı mahkemelerinde bazı davalarda bu heyetin içerisinde Müslümanların yanında gayr-i müslimler de görülmektedir. Bu gayr-i müslimler genellikle zimmî davalarında Şuhudü'l-Hâl heyetine katılmaktadırlar. Araştırmaya konu olan döneme ait belgelerde, hiçbir Müslüman'ın davasında Şuhudü'l-Hâl'de zimmî görülmemektedir. Özellikle gayr-ı müslimlerle ilgili olarak "*Üsküdar kazasına tâbi' Kuzguncuk nam karyeden olup mürt olan Vasil veledi Tıranoş nam zimmînin...*"⁴⁶³ gibi veraset, miras davalarının yer aldığı belgelerde Şuhudü'l-Hâl'de zimmîler yer almaktadır. "*Mahmiye-i Üsküdar'a tâbi' karye-i Kadı sükkânından Hıristodari veledi Todari nam nasrâniye*" ile "... veledi Dimitri nam nasrâniye" arasındaki bağ satışı konulu kayıta Şuhudü'l-Hâl'de Müslümanlarla birlikte zimmîler yer almaktadır.⁴⁶⁴ Müslümanlarla beraber gayr-i müslimlerin de bulunduğu Şuhudü'l-Hâllerde isimler yazılırken öncelik her zaman "*Kalender Bey bin Mehmet, Mustafa Bey bin Mehmet, ..., ..., Lazar veledi Virtos, Bıyıklı Dimo veledi,...*"⁴⁶⁵ ve "*Hasan Paşa el-Muhtesib, İbrahim Ağa ibni Abdullah, Mihal veledi Maypos, İstimad veledi Yorgi, Apostol veledi Nikola, Doros veledi İstimad, Yani veledi Nikola,...*"⁴⁶⁶ diye yazılan bağ satışı konulu iki kayıta olduğu gibi Müslümanlarda olmuştur. Ayrıca dış ülkelerden Osmanlıya gelmiş yabancıların işlemiş oldukları suçlarda ve savaşlarda esir alınmış yabancıların esirlikten kurtarıma davalarında da Şuhudü'l-Hâl'de zimmîler yer almıştır. "*Todorik veledi Karş*

⁴⁶² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 77b.3., Tarih: 7 Zilka'de 1011 (18 Nisan 1603).

⁴⁶³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 59a.1., Tarih: 23 Ramazan 1011 (6 Mart 1603).

⁴⁶⁴ Genelde Müslümanların kendi aralarındaki davalarda veya mahkemeye intikal etmiş olaylarda Şuhudü'l-Hâl'de sadece Müslümanlar yer alırken 24 Safer 1030 (18 Ocak 1621) tarihli (Arapça) Rahime binti Mahmut ile Mustafa bin Enbiya'nın nikâhını konu alan belgede Şuhudü'l-Hâl'de gayr-i müslimler de yer almıştır. İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 67a.2., Tarih: 24 Safer 1030., Şuhudü'l-Hâl'de "... Mihal veledi Maypos, İstimad veledi Yorgi, Apostol veledi Nikola, Doros veledi İstimad, Yani veledi Nikola ... " isimli zimmîler geçmektedir.

⁴⁶⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 86b.3., Tarih: 5 Zilka'de 1032 (31 Ağustos 1623).

⁴⁶⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 67a.3., Tarih: 27 Safer 1030 (21 Ocak 1621).

nam efrenciye savaşta Osmanlıya esir düşmüş, Üşküdar'a gelmiş ve burada otuz dokuz bin akçe" karşılığında esirlikten kurtulması ile ilgili davada şuhudü'l-Hâl heyetinde zimmîler de bulunmuştur.⁴⁶⁷ Rumlarla ilgili davalarda ya da mahkemeye intikal etmiş bir olayda ise şuhudü'l-Hal'de, Müslümanlarla birlikte Rumlar; Yahudilerle ilgili ise Müslümanlarla beraber Yahudiler de yer alabilmektedir.⁴⁶⁸ Fakat bu durum zimmîlerle ilgili her davada söz konusu olmamakla birlikte hangi davalarda şuhudü'l-Hal'de zimmîlerin bulunup bulunmadığı ile ilgili kesin bir yargıya ulaşmak yanlış anlaşılabilir. "*Yahudilerin Yanbolu cema'atinden İlya veledi Bani*" adlı Yahudi'nin ev satışı ile ilgili kaydında şuhudü'l-Hal'de hiç zimmî yoktur ve sadece Müslümanlar bulunmaktadır.⁴⁶⁹ Sicillerde nadiren de olsa hiçbir Müslüman'ın olmadığı şuhudü'l-Hâller de bulunmaktadır. "*Üşküdar'da Bit Pazarı kurbunda sâkin olan hayyât (terzi) taifesinden Yani veledi Pakrad*" adlı zimmînin ev satışından alacağı ile ilgili kayıta şuhudü'l-Hâl'de sadece Rum zimmîler yer almıştır.⁴⁷⁰ Müslümanlarla zimmîler arasındaki davalarda şuhudü'l-Hâl'de hem Müslümanlar hem de zimmîler yer almaktadır. Bazı zimmîlerle ilgili davalarda şuhudü'l-Hal bölümünde zimmîlerin din adamları da görev almışlardır. Üşküdar'da (köy ismi karalanmış) ... karyesinde ev satışı ile ilgili kayıta mahkemede şuhudü'l-Hâl bölümünde "*Papa Anderiye veledi Antemo*" adlı papaz yer almaktadır.⁴⁷¹

Esnaf ile ilgili mahkemeye intikal etmiş olaylar ve davalarda şuhudü'l-Hal bölümünde esnaftan ve meslek gruplarından kimseler de bulunmaktadır. Üşküdar debbağlarından Ebubekir bin Seyyid Ahmet ile ilgili kayıta mahkemenin şuhudü'l-Hal bölümünde ilk yedi isimden sonra

⁴⁶⁷ İ.M.Ü.ř.S., No: 107. vrk. 74b.1,2., Tarih: 4 Zilka'de 1011 (15 Nisan 1603).

⁴⁶⁸ Rumlarla ilgili örnekler yukarıda verilmiştir. Freñesko veledi Savari ile Üřküdar'da Kuzguncuk Karyesi'nden Küçük Selanik Cema'atinden İsâk veledi İlyaz adlı Yahudi'nin ev satışı konulu davasında mahkemede şuhudü'l-Hal bölümünde Yakub veledi ...(babasının adı yazılmamış) adlı Yahudi yer almaktadır.

⁴⁶⁹ İ.M.Ü.ř.S., No: 107. vrk. 85b.2., Tarih: 23 Zilka'de 1011 (4 Mayıs 1603).

⁴⁷⁰ İ.M.Ü.ř.S., No: 138. vrk. 118b.2. Tarih: 8 şaban 1030 (28 Haziran 1621). şuhudü'l-Hâl kısmında Yani veledi Yorgi, Keriç veledi Polo, Hirto veledi Apostol, Yani veledi Anderiyon, Komyonos veledi Hristo..."

⁴⁷¹ İ.M.Ü.ř.S., No: 107. vrk. 16b.2., Tarih: 10 Cemaziyel Evvel 1011 (26 Ekim 1602).

debbağlık mesleğini icra eden kişiler yer almıştır.⁴⁷² Üsküdar'ın Sinan Paşa Mahallesi'nden neccâr Hasan bin Abdullah'ın kereste parası ile ilgili davada, mahkemede Şuhudü'l-Hal bölümünde neccâr Hasan'ın mesleğiyle alakası olmamasına rağmen Kahveci Hüseyin bulunmaktadır.⁴⁷³ Ayrıca mahkemelerin Şuhudü'l-Hal bölümlerinde yukarıda zikredilenlerin haricinde subaşılar, müderrisler, imamlar, cundîler, müezzinler, hatipler, kâtipler ve farklı meslek erbâbı kişiler görev almışlardır.⁴⁷⁴

Tablo 3: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Ehl-i Şer'e Dair Atamalar ve Ücretler

Defter No	Adı	Görevi	Günlük Ücreti	Görev Yeri
107. vrk. 107b. 1.	Seyyid İsmail Efendi	Mütevelli	5 Akçe	İst. Zirk Ağa Vkf. ⁴⁷⁵
107. vrk. 115b. 1.	Musa bin Seferullah	Mütevelli	10 Akçe	Ebu İshak Vkf.
107. vrk. 117b. 2.	Kara Hasan	Mütevelli	10 Akçe	Süleyman Ağa Vkf.
107.vrk.119b.1.	51.Bölükten Mehmet	Mütevelli ⁴⁷⁶	30 Akçe	Hersek Bey. Vkf.
107.vrk.125a.3.	Hüseyin Yoldaş	Câbi (Vakfa)	5 Akçe	Abdullah Ağa Vkf.
107.vrk.126a.2.	Seyyid Halife	İmam ve Hatip	1 Akçe	Kry. Tavşancıl ⁴⁷⁷

⁴⁷² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 55b.3., Tarih: 8 Şaban 1012 (11 Ocak 1604).

⁴⁷³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 53b.1., Tarih: 8 Şaban 1032 (7 Haziran 1623).

⁴⁷⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 89a.1., Tarih: Cemaziyel Evvel 1030 (Nisan 1621). "Mehmet Çelebi el-Hatip", 89a.2., "Mehmet Bey Kâtib-i Defter-i Hakânî, Rıdvan el-İmâm", 86b.1., "Mevlana Osman Efendi el-Müderriş, Mustafa bin Süleyman el-Cundî", İ.M.Ü.Ş.S., No: 106. 2a.1., "Mustafa Bey Subaşı".

⁴⁷⁵ Zirk Ağa Vakfı hariç diğer vakıfların ve yerleşim birimlerinin hepsi Üsküdar'dadır. Zirk Ağa Vakfı İstanbul'dadır.

⁴⁷⁶ Silahdarandan 51. bölükte yevmî otuz akçe ulufe alan Mehmet Üsküdar'da Hersek Bey Vakfı'na kendi ulufesiyle tayin olmuştur.

⁴⁷⁷ Tavşancıl köyü, Üsküdar Kazasının Gekbuze nâhiyesine bağlıdır.

107.vrk.127b.1.	Mehmet Çavuş	Mütevelli	7 Akçe	İbrahim Ağa Zaviyesi
107.vrk.129b.1.	Ramazan	Şeyh	10 Akçe	Hacı Ahmet Paşa Vkf.
107.vrk.131b.3.	İsmail bin Süleyman	Şeyh	10 Akçe	Ahmet Paşa Zaviyesi
107.vrk.131b.4.	Mehmet bin Hasan	Hafız (cüz okuma)	2 Akçe	Hüsrev Ağa Cami
138.vrk.154a.3.	Sadık Halife	İmam ve Hatip	12 Akçe	Halidere Camii

2.2. Ehl-i Örf

Üsküdar, idarî yapılanmada sırasıyla Cezâyir Beylerbeyi, Kocaeli Sancak Beyi'ne bağlıdır. Bundan dolayı ehl-i örf görevlilerin atanması Kocaeli Sancak Beyi tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁷⁸ Fakat Üsküdar kaza merkezi olduğu için, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar Sicillerinde, ehl-i örf görevlilerin başı konumunda bulunan Beylerbeyi'nin ve Sancak Beyi'nin isimleri geçmemektedir. Genellikle ehl-i örf görevlilerden, asayişin teminini sağlamakla görevli olan subaşı, muhtesip, ases, yasakçıbaşı, yayabaşı gibi görevliler yer almaktadır.

2.2.1. Subaşı

Eski Türk Dilinde, “sü” kelimesi ordu, asker anlamlarına gelmekte olup, “sülemek”, orduyu sevk etmek, orduyu sefere göndermek demektir.

⁴⁷⁸ Akdağ, a.g.e., II. Cilt, s.88.

Subaşı* da ordu komutanı ifadesi ile özdeşir.⁴⁷⁹ Acemi ocaklarındaki küçük rütbeli zabıtlara ve kapıkulu süvarileri arasında sefer zamanlarında irtibat işleri için ve sulh zamanlarında vergi tahsili maksadıyla seçilen kişilere de subaşı denirdi.⁴⁸⁰ Subaşı asayiş ile ilgili olaylardan sorumlu, rüsum-ı örfiye toplayan, bazen zaim olarak da anılan, emin diye de adlandırılan kişilerdir ve subaşılar kadının emrinde çalışırlar. Subaşılar kendilerine bağlı asesbaşı ve aseslerle birlikte hem asayiş korurlar hem de hâsıl olan “rüsum-ı serbestî”yi veya “bâd-i heva” resimlerini ve bazı şehir içi mukataa gelirlerini toplamak ile mükellefler.⁴⁸¹

Ayrıca “Subaşılığın”, muhtelif memuriyetlerin unvanı olduğu da anlaşılmaktadır. M. Zeki Pakalın’a göre “Subaşılık, biri mirî diğeri tımar subaşılıkları” olmak üzere iki kısımdan oluşur. Mirî subaşılar şehirlerde ihtisap vazifesi ile mükellef olan subaşılardır. Bunların vazifesi gündüzleri kol gezerek çarşı, pazar ve mahalle aralarının temizliğini temin ettirmek, yıkılma tehlikesine maruz kalan evlerin yaptırılması için “mimarbaşıya” haber vermek, geceleri “asesbaşı” ile kol gezerek uygunsuz takımının teftiş ve araştırılması ile meşgul olmak gibi zabıta ve belediyeye ait işlerdi. Bunların elinde kırbaç ve kamçı bulunurdu, şüphelendikleri kimsenin ellerini, kollarını bağlamaya ve kadı nâibi ile ya da nâibsiz bazı evleri basıp aramaya yetkili idiler.”⁴⁸²

Tımar subaşılıkları ise sipahi ve sancak beyi arasında bir yerdedir. Eyalet ve sancak merkezlerine bağlı küçük yerleşim birimlerinde idarî amirlik yaparlardı. Bunlara dirlik olarak tımar verilirdi. Bunlar da diğer tımar sahipleri gibi tımarlarını tasarruf ederler, sipahi, zaim gibi harbe katılıp, yanlarında başka cebelü de götürürlerdi. Kadılar gibi bunlara da merkezden

* Kamus-ı Türkî’ye göre: Bir memleketin zabt u rabtına bakan adam. (Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.837).

⁴⁷⁹ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s.224.

⁴⁸⁰ Yerlikaya, **a.g.m.**, s.133.

⁴⁸¹ Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt., s.87.

⁴⁸² Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü**, III. Cilt, İstanbul, MEB., 1983, s.259.

hüküm gönderilirdi ve merkezden, Divan-ı Hümâyün tarafından atanırlardı. Köy subaşılarını sancakbeyi atardı.⁴⁸³

Sancaklarda güvenlik âmiri konumundaki subaşılar Osmanlı günlük hayatında önemli rol oynamışlardır. Sancak beyinin ücretli adamları olmalarına rağmen kadının emrinde çalışmaktadırlar.⁴⁸⁴ Kadının hükümlerinin uygulanmasını sağlayan ehl-i örfen subaşı ve muhtesibdir. Muhtesib, iktisadî hayatın denetimini üstlenmişken subaşı da genel güvenlik ve düzen ile ilgili kadı hükümlerini uygulardı.⁴⁸⁵ Subaşı, kentin asayişini sağlamaya çalışırken muhtesip ile işbirliği yapardı. Sarhoşları, şehre ve şehir halkına zarar veren serserileri yakalayarak cezalandırmakta, kavga eden, sarhoş olan, başka yaramazlıkları yapanları tutuklama, kışlarına vurma, suçları büyük olanları falakaya yatırma gibi yetkilere de sahipti. Tartıda hile yapanları halka teşhir etmekte idiler. Ayrıca bu cezaya çarptırılanlardan alınan para cezalarının bir kısmı da subaşılarının kendilerine verilmekte idi.⁴⁸⁶ Subaşılar, asesleri ve mahalle bekçilerini kullanarak huzuru sağlamaya çalışmışlardır. Subaşıların mahkemelerle yakın bir ilişkisi vardır. Hapsine karar verilen kişileri hapsedmek, hapishaneye nezaret etmek, cezaları uygulamak, ceza ile ilgili vergileri toplamak subaşılar a ait görevlerdendir. Subaşılık büyük çoğunlukla altı bölük halkından bir asesbaşıya verilirdi. Fakat bu usûl, XVIII. yüzyılda değişmeye başlamış ve altı bölük halkından olmayan kişiler de kadı arzı ile subaşı olabilmışlerdir.⁴⁸⁷

Araştırmaya konu olan döneme ait Üsküdar Şer'iye Sicillerinde mahkemeye intikal etmiş birçok olayın takipçisi subaşılar olmuşlardır. Subaşılar, içki içenlerin basılmasında, akşam vaktinde boş boş gezenlerin, kaçak kölelerin yakalanmasında ve mahkemeye çıkarılmalarında etkili

⁴⁸³ Yerlikaya, **a.g.m.**, s.133,134.

⁴⁸⁴ Özkaya, **XVIII. yüzyılda Osmanlı Toplumu**, s.210.

⁴⁸⁵ Ergenç, **XVI. yüzyılın Sonlarında Bursa**, s.141.

⁴⁸⁶ Yerlikaya, **a.g.m.**, s.134.

⁴⁸⁷ Özkaya, **a.g.e.**, s.210.

olmalarının yanında yaralama, kavga gibi birçok olayın faillerinin yakalanmalarını ve suçüstü yapmayı gerçekleştirmişlerdir. “*Mahrusa-i Üsküdar’da bi’l-fi’il subaşı ve zâbitü’l evâbık olan fahrü’l akrân Yusuf Bey ibni Abdullah*” adlı subaşı, sahibinden kaçmış olan Perihan binti Abdullah adlı cariyeyi yakalamış ve cariyeyi sâhibine teslim edene kadar adı geçen subaşıya günlük onar akçe nafaka tevdi edilmiştir.⁴⁸⁸ “*Mahmiye-i Üsküdar subaşı olan Yusuf Bey ibni Abdulmennân tarih-i kitap gece nısf-ı leylîde meclis-i şer’-i şerife hâzır olup takrîr-i kelâm*” ederek Üsküdar’da Toygar Mahallesi’nde Ahmet Beşe adlı kişinin evinde birbirine nâmahrem kişilerin içki içtikleri haber verilince olay mahalline subaşı Yusuf Bey, nâible beraber gidip Fatıma binti Mustafa, Ayşe binti Mustafa adlı kadınlarla birlikte Mustafa bin Ali, Ali bin Abdullah ve Mustafa bin Abdülkerim’i yakalayıp mahkemeye getirdiğini bildirmiştir.⁴⁸⁹ Üsküdar’ın Mahalle-i Cedide subaşı olan Mehmet Bey bin Derviş, “*katırcı taifesinden Piyale bin Abdullah’ı işâ (yatsı) vaktinde kol gezerken*” Vâlîde Sultan’ın yaptırdığı hanın yakınında üç yolun birleştiği yerde gece gezdiği için tutuklayıp mahkemeye çıkarmıştır.⁴⁹⁰ Mahrusa-i Üsküdar’da Mahalle-i Ma’mure’de subaşı olan Ahmet Bey bin Mehmet, Kayıkçı Bayram adlı kişiyi sürekli sarhoş gezdiği ve bazı kimseleri rencide ettiği için yine sarhoş vaziyette gezerken yakalayıp mahkemeye getirmiştir.⁴⁹¹ 13 Şaban 1023 (18 Ekim 1614) tarihli fermanla Üsküdar’daki hanlarda bulunan tüfeklerin Yeni Mahalle (Mahalle-i Cedide) subaşı eliyle toplanıp gönderilmesi istenmiştir.⁴⁹² Merkeze getirilmesi istenen suçlular subaşı aracılığıyla getirilmektedir. Hanlarda kalmaları istenen fakat hanlarda kalmayıp evlerde kalmaya devam eden tüccârların yakalanıp, “Üsküdar Efendisi hazretleri” hitabıyla kadıdan “*subaşı ma’rifetiyle divâna göndermeleri*” istenmiştir.⁴⁹³

⁴⁸⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 43a.1., Tarih: 25 Zilhicce 1029 (25 Kasım 1620).

⁴⁸⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 52b.2., Tarih: 27 Muharrem 1030 (22 Aralık 1620).

⁴⁹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 6b.2., 6b.3., Tarih: Muharrem 1023 (Şubat 1614).

⁴⁹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 32a.2., Tarih: 20 Cemaziyel Ahir 1023 (28 Temmuz 1614).

⁴⁹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 73a.1.,

⁴⁹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 76a.4., Tarih: 26 Cemaziyel Evvel 1023 (4 Temmuz 1614).

“*Sipâhiler Ağası defteriyle zümre-i mezbûreden yirmi bir bölükten Hasan Mustafa’ya*” Üsküdar’da Subaşılık görevi verilmiştir.⁴⁹⁴ “*Silahdârândan Mahmud Ağa’nın tezkîresi mucibince zümre-i mezbûreden ve dokuzuncu bölük emekdârlarından Cağfer*” Mahalle-i Cedide’ye subaşı olarak atanmıştır.⁴⁹⁵ Vâlîde Sultan mütevellisi Hüseyin “*mektub gönderüb Mahalle-i Cedide subaşılığı hizmetinde kimesne olmayub subaşı olan kimesne kendü hevâsında olmağla silahdârândan on yedinci bölük emekdârlarından Mehmet*”in subaşılık hizmetinin hakkından gelebileceğine kâdir olduğunu beyân ederek Mehmet’in subaşı olmasını ricâ etmiştir.⁴⁹⁶ “*Silahdâr olup elli birinci bölükte mülâzım emekdârlarından Ahmet Mehmet (ibni ya da bin ibareleri kayıtta yer almamaktadır)*” Mahalle-i Cedide’ye subaşı olarak atanmıştır.⁴⁹⁷ Savaşlarda iyi hizmette bulunan sipâhilere ödül olarak Subaşılık vazifesi verildiği de olmuştur. “*Sipâhi oğlanlarından yüz on sekizinci bölükte yirmi bir akçesi alan İbrahim... yarar olup seferde küllî hizmette bulunduğundan*” dolayı Kanlıcak subaşılığına atanmıştır.⁴⁹⁸

2.1.2. Muhtesib

Muhtesib kelimesi Arapça “Hisba”dan gelmekte olup günlük hayatta “Müslümanların, iyiye uymak, kötüyü izlememek hususunda birbirleriyle olan ilişkilerini tanzim eden kurallar bütünü” olarak tarif edilmiştir.⁴⁹⁹ Muhtesib, Müslümanların yaşadıkları bölgelerde, onların Cuma namazları için camiye gitmelerine özen göstermekte, sayı olarak kırkı geçen Müslüman toplulukların cemaat teşkilatının kurulmasını sağlamaktadır. Ramazan ayında alenen oruç yiyenleri, içki içip sarhoş olanları, iddet

⁴⁹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 73b.2., Tarih: 6 Şaban 1023 (11 Ekim 1614).

⁴⁹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 76b.3., Tarih: 4 Zilhicce 1022 (15 Ocak 1614).

⁴⁹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 76b.4., Tarih: Gurre-i Muharrem 1023 (11 Şubat 1614).

⁴⁹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 76b.5., Tarih: 11 Muharrem 1023 (21 Şubat 1614).

⁴⁹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 120a.3., Tarih: 2 Şaban 1011 (15 Ocak 1603).

⁴⁹⁹ Ortaylı, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimdeki Rolü Üzerine”, s.102.

beklemeden evlenen kadınları, yasak musikî aletleri çalanları velhasıl şeriata karşı gelenleri hesaba çekme yetkisine de sahiptir.⁵⁰⁰ Muhtesib, aynı zamanda kadının, çarşı- pazarın, satılan malların ve bu mallarda bulunması gereken vasıfların, fiyatların denetlenmesi, narh işlemlerinin kontrol edilmesi gibi işlerin de en önemli yardımcısıdır.⁵⁰¹ Muhtesib yine kadı ile beraber para rayicine dikkat etmek ve alışverişin bu rayiç üzerinden yapılmasını ve iaşe ve ibâde maddelerinin fiyat istikrârını sağlamakla da mükelleftir. Muhtesib, kadının yanında eşraftan ve lonca temsilcilerinden bir heyetle narh tespitini gerçekleştirmekle de görevlidir.⁵⁰²

Muhtesib özünde dinsel bir memur olmasından dolayı medrese mezunları arasından seçilmesi gerekmektedir, çünkü şariat kurallarını bilmek temel görevleri arasındadır. Şariat bilgilerinin yanında padişahlar tarafından çıkarılan kanunnameleri, İstanbul ekonomik hayatının koşullarını da bilmek zorundadır. Muhtesib, Kadının kanatları altında olmasına rağmen, kadı, ekonomi ile ilgili sorunların çoğunu muhtesibin üzerine bindirmektedir. İhtisab iltizâmını bir yıllık süre için satın aldığından dolayı muhtesib, fiili olarak bir mültezimdir.⁵⁰³

Araştırmaya konu olan döneme ait Üsküdar Sicillerinde muhtesib konulu ya da muhtesible ilgili davalar yeteri kadar bulunmamasına rağmen

⁵⁰⁰ Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi (Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat)**, İstanbul, 1987, s.15.

⁵⁰¹ M. Akif Aydın, “Osmanlıda Hukuk”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, II. Cilt, İstanbul, 1999, s.397.

⁵⁰² Ortaylı, **Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimdeki Rolü Üzerine**, s.103., Ayrıca Özer Ergenç **muhtesib** hakkında XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa adlı eserinde şu bilgiler yer vermiştir: “Toplumun ve toplum içindeki bireylerin çıkarlarının zedelenmemesi için, İslam hükümdarı ve şeriatın hükümdarı adına uygulayıcısı olan kadılar, her türlü önlemi almakla yükümlüdürler. Komşusuna zarar veren birini, etrafını rahatsız eden sarhoşu, toplumun değer yargılarının dışında kalan davranış sahiplerini bozuk nitelikli mal satan sanatkârı, spekülâtörü, fazla ücret isteyen satıcıyı izlemek ve men etmek bunların görevidir. Klasik İslam devrinden itibaren Müslüman hükümdarı adına, bu hususların izlenmesi ile görevlendirilen kimseye muhtesib denmiştir. Osmanlılarda da, yukarıda sözünü ettiğimiz görevleri, kadı’nın denetimi altında muhtesib yüklenmişti. Fakat, devrinin en gelişmiş teşkilatını gerçekleştirmiş olan bu devlette, padişahın yüksek otoritesini tesis etmeyi sağlayacak ve bu yolla re’âyânın adâlet içinde bulunmasını gerçekleştirecek geniş bir ehl-i örf taifesi olduğundan menşe’deki görevleri bütünüyle devam etmesine rağmen muhtesib, özellikle “sanat erbâbı”nın ve “çarşı ve pazarlardaki muâmelât”ın takipçisi olarak görülür.” Ergenç, a.g.e., s.151.

⁵⁰³ Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara, V Yay., 1986, s.141,142.

birkaç belgede ve mahkemenin Şuhudü'l-Hal bölümünde yer almıştır. “*Budur ki Merhume Vâlide Sultan mütevellisi olan Hüseyin Ağa tarafından Mahalle-i Ma’mure ihtisâbına Murad Beşe ibni Abdullah tefvîz eyledük*” diyerek Mahalle-i Ma’mure ihtisâblığına Murat Beşe ibni Abdullah atanmıştır.⁵⁰⁴ Ayrıca “*Rahime binti Mahmut ile Mustafa bin Enbiya*”⁵⁰⁵’nın nikâhı ile ve “*Mahmiye-i Üsküdar’da Mahalle-i Ma’mure sâkinlerinden Anastas veledi Nikola*”⁵⁰⁶’nın bağ satışı ile ilgili kayıtların Şuhudü'l-Hal bölümünde **muhtesib** olan Hasan Paşa görev almıştır.

2.2.3. Ases, Asesbaşı

Subaşının yardımcıları konumundadırlar. Subaşı olanların yanlarına, genellikle altı bölük halkından bir asesbaşı veya asesler kethudâsı ile asesbaşısının ihtiyacı kadar asesleri ve her bölüğe birer ases bölük başısı tayin edilmektedir. Asesler, bölükler halinde gruplara ayrılmaktadırlar.⁵⁰⁷ Asesbaşı ve aseslerin birçok görevi olmasına rağmen genelde “*kentin gece boyunca asayişini temini*” vazifesini gerçekleştirdikleri düşünülmüştür. Osmanlıda kim olursa olsun ve gündüz ne kadar erken biterse bitsin, Ramazan geceleri hariç sokağa çıkmak, sadece elde bir el feneri ile serbesttir. Geceleri el fenersiz başıboş, avare ya da herhangi bir iş için sokağa, çarşıya çıkanları, yasaklara uymayanları yakalamak ases ve asesbaşılarının görevlerindendir. Geceleri bu şekilde yakalanan kişilere genellikle uygulanan ceza gece boyunca onları hapsedmek ya da külhanlara teslim edip, sabaha kadar hamamlara odun taşıtmaktır. Bu cezaya çarptırılan kişilerin üstleri başları toz toprak olduğu için bu cezayı aldıkları

⁵⁰⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 76a.5., Tarih: Gurre-i Şaban 1023 (6 Eylül 1614).

⁵⁰⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 67a.2., Tarih: 24 Safer 1030 (18 Ocak 1621).

⁵⁰⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 67a.3., Tarih: 27 Safer 1030 (21 Ocak 1621).

⁵⁰⁷ Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.92.

anlaşılır ve halk arasında bunlara serseri, it kopuk anlamında *külhanbeyi* (fırın efendisi) lakabı takılmıştır.⁵⁰⁸

Asesbaşı, yeniçeri ocağının yirmi sekizinci ortanın çorbacısının adıdır. Asesbaşı, başında yeşil çuhadan çatal kalafat, arkasında zağra yakalı ve yeşil kaplı divan kürkü, bacağında ak çakşır, ayağında ise sarı yemeniden oluşan bir elbise ya da üniforma giyerdi.⁵⁰⁹

Subaşına, gündüz bekçisi, kolluk kuvveti; ases ve asesbaşlarına ise gece bekçisi ve gece kolluk kuvveti diyebiliriz. Ayrıca Asesbaşı, yanındaki asesleri ve zabitleri ile birlikte Cuma günleri sadrazamın gideceği cami yolu üzerinde tertibat almakla, güvenliği sağlamakla görevliydi ve İstanbul'da sadrazam esnafı denetlemek için “kol” a çıktığında diğer görevliler ile beraber asesbaşı da bulunurdu. Bosna Kanunnamesi'nin (1530) “Kanun-ı Ser-asesân” başlıklı maddesine göre “ve aseslik dahi, her ayda her bir dükkândan birer akçe ve gece ile çarşıda tutulan kimsenin cerimesinin nısfın subaşı ve nısf-ı aharın dahi ases alır.” diyerek⁵¹⁰ dükkânlardan ayda bir akçe aidat ve suçlulardan alınan para cezalarının yarısını subaşı, diğer yarısını da asesbaşı almaktadır. Asesbaşına ve aseslere yardım etmek için her mahalle halkı ücretlerini kendileri ödemek şartıyla geceleri mahallelerinde düzeni sağlamak amacıyla bekçiler tutmuşlardır. Bu uygulamayı gayr-i müslimler de kendi mahallelerinde, kendilerinden birini, bir gayr-i müslimi bekçi olarak çalıştırarak uygulamışlardır.⁵¹¹

XVII. yüzyılın ilk çeyreğine ait Üsküdar Şer'îye Sicillerinde ases ya da asesbaşı görevlileri pek fazla geçmemiştir. Daha çok *yasakçı* ve *yasakçıbaşılar* kayıtlarda yer almıştır. 24 Cemaziyel Evvel 1011 (9 Kasım 1602) tarihli Bozahaneler mukataâsının verilmesiyle ilgili belgede mukataayı alan kişilere, “... **subaşı ve ases ve yeniçeri taifesinden ba'de karışmayub**

⁵⁰⁸ Mantran, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, s.78.

⁵⁰⁹ Yerlikaya, a.g.m., s.135.

⁵¹⁰ Yerlikaya, a.g.m., s.135.

⁵¹¹ Akdağ, a.g.e., II. Cilt, s.87.

cürm ü galizleri zuhur ederse şer'-i şerîf kadı ma'rifetiyle görölüp haklarından geline, ... bozahaneler adet-i kadîme üzere işleyüb bi veçh hariçten ases subaşı karışmayub veçh-i meşrûh üzere mezbûrlar mübâşeret eyleyeler... ” diyerek ases ve subaşıl原因 işlerine karışmaması ve bu mukataayı alan kişiler herhangi bir suça iştirak ederlerse kadı marifetiyle cezalandırılacakları buyrulmuştur.⁵¹² Sadece yukarıda zikredilen kayıta ases geçmektedir.

2.2.4. Yasakçı

Yasakçı lügatte “*vaktiyle bir resmî adamın önünden geçüp herkesin takribini ve memerr (yol) üzerinde durmasını yasak iden adam, yaver; sefir ve konsolos vesaire muhafızı, kavas*”⁵¹³ anlamlarına gelmesiyle beraber, İstanbul’a Anadolu’dan ve diğer yerlerden gerçekleşen göçleri önlemeye çalışan, İstanbul’dan kaçırılan ihtiyaç maddelerini ele geçirmekle yükümlü olan görevlilere de denmektedir.⁵¹⁴ XVI. yüzyılın sonlarından itibaren asayişsizliğin artmasından dolayı subaşının yanına takviye kuvvet olarak yasakçılar tayin edilmiştir. Yasakçılar, subaşı ve kadının yardımcısı olarak olağanüstü şartlar sebebiyle ortaya çıkmıştır. Yasakçılar genellikle kapıkulu askerlerinden meydana gelmiştir. Sahte kapıkulu olarak ortaya çıkanları, halka rahatsızlık verenleri yakalamak, bağ ve bahçelere zarar verilmesini, hırsızlık yapılmasını önlemek de yasakçının görevleri arasındadır.⁵¹⁵ *Yasakçıbaşının*, yukarıda anlatılan görevlerinin yanında büyük meblağlara ulaşan vergi gelirlerinin mukataalarını da toplamak vazifeleri arasındadır.⁵¹⁶

⁵¹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 125a.1. 24 Cemaziyel Evvel 1011 (9 Kasım 1602).

⁵¹³ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.1029.

⁵¹⁴ Özkaya, **a.g.e.**, s.212.

⁵¹⁵ İlber Ortaylı, **Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine**, Amme İdaresi Dergisi, Ankara, TTK. Yay., 1959, s.101.

⁵¹⁶ Ergenç, **XVI. yüzyılın Sonlarında Bursa**, s.138.

XVII. yüzyılın ilk yıllarında Üsküdar Şer'îye Sicillerinde genellikle *yasakçı* tayinleri görülmektedir. “*Bi'l-fi'il Üsküdar'a tâbi' Mahalle-i Cedide'de yasakçı olan atmış yedinci bölükten Mustafa nam yoldaş...*” görevinden alınıp yerine “*dergâh-ı mu'allâm yeniçerilerinden otuz yedinci bölükten İbrahim nam yoldaş...*” **yasakçı** olarak tayin edilmiştir.⁵¹⁷ “*Bi'l-fi'il Üsküdar'a tâbi' Mahalle-i Cedide'de vakı' olan kırkinci cemâ'atten Mustafa nam yoldaş ref' olunub yerine dergâh-ı âli yeniçerilerinden beşinci bölükte Mustafa nam yoldaş nasb u ta'yin olunup ... yasakçılık hizmetinde istihdâm oluna.*”⁵¹⁸ mektubuyla 7 Cemaziyel Evvel 1012 (13 Ekim 1603) senesinde Mahalle-i Cedide yasakçılığına Mustafa adlı yeniçeri atanmıştır. “*Altmış yedinci bölükten Mustafa nam yoldaş*” Mahalle-i Cedide yasakçılığı görevinden alınmış yerine “*dergâh-ı mu'allâ yeniçerilerinden otuz yedinci bölükten İbrahim nam yoldaş*” atanmıştır.⁵¹⁹ “*Yeni Mahalle'de yasakçı olan Mustafa Paşa hizmet-i merkûmeden hüsn-ü ihtiyârıyla*” kendi isteğiyle ayrılmış yerine kısa bir süreliğine dergâh-ı âlî yeniçerilerinden Mehmet Paşa ve daha sonra Ömer ta'yin olmuştur.⁵²⁰ Yukarıda atamaları gerçekleşen yasakçıların hepsi yeniçerilerden seçilmiştir. Ayrıca İlber Ortaylı'nın “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine” adlı makalesinde “*yasakçı*” ile “*ases*” kelimeleri, eş anlamlı olarak yazılmıştır.⁵²¹

Önceki konularda bahsi geçen ases ve asesbaşılarının yaptığı vazifelerin hepsini yasakçı da yapmaktadırlar. Bununla birlikte yasakçılar bağ ve bahçeleri korumakla da görevlendirilmişlerdir. Üsküdar'da “*Kızıl Ada bağlarında vakı' olan yasakçı yoldaşı ref' olunup yerine dergâh-ı âli yeniçerilerinden onuncu cemâ'atten Ahmet*”⁵²² adlı yoldaş Kızıl Ada bağlarına ve “*Yoros ve Kuzguncuk bağlarında hâlâ yasakçı olan doksan*

⁵¹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 1a.2., Tarih: Evâhir-i Rebiül Evvel 1010 (Eylül 1601).

⁵¹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 1a.2., Tarih: 7 Cemaziyel Evvel 1012 (13 Ekim 1603).

⁵¹⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 1a.3., Tarih: Evâhir-i Rebiül Evvel 1012 (8 Eylül 1603).

⁵²⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 1b.6., Tarih: 10 Muharrem 1012 (20 Haziran 1603).

⁵²¹ Ortaylı, *Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine*, s.101.

⁵²² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 136a.3., Tarih: 21 Muharrem 1011 (11 Temmuz 1602).

beşinci cemâ'atten Mustafa"⁵²³ adlı yoldaş tekrar Yoros ve Kuzguncuk yasakçılığına tayin olmuşlardır.

Üsküdar yasakçılarından "Ahmet Paşa bin Mehmet" hırsızlık olayını mahkemeye bildirip, keşif yapmıştır. Keşif sonucunda çalınan eşyaların listesi kadı sicillerine kaydedilmiştir.⁵²⁴ Başka bir sicil kaydında ise "*Üsküdar'da bi'l-fi'il yasakçıbaşı olan Mustafa Subaşı ibni Mehmet yoldaşlarından Yasakçı Hasan bin Mustafa'nın Zilhicce'nin (sene 1011-9 Haziran 1603) yirmi dokuzuncu gecesi akşam vaktinde, Bozacı Yusuf'un dükkânı önünde Mustafa Ağanın hizmetçilerinden Bilal bin Abdullah ve arkadaşı Ebubekir'in Hasan bin Mustafa tarafından bıçakla yaralanması*" olayını Mevlânâ Mehmet ile araştırmaya gittikten sonra Yasakçıbaşı Mustafa Subaşı failleri tutuklayıp mahkemeye çıkarmıştır.⁵²⁵ Bu sicil kaydında yasakçıbaşının isminde subaşı unvanı bulunmaktadır. Bu bilgiden hareketle *yasakçıbaşları* aynı zamanda subaşı unvanı alabiliyorlar ya da *yasakçıbaşılar* subaşılarından seçilebilmektedir de denilebilir. Bunun gibi Üsküdar'a ait Şer'îye Sicillerinde, adi suçları işleyenlerin, kavga edenlerin, başıboş gezenlerin tutuklanmalarının, yasakçılar tarafından gerçekleştirildiği kayıtlarda geçmektedir. Ayrıca yasakçıların gözetiminde hapis cezasını çeken suçluların olduğu, "*mahrusa-i Üsküdar'da Sultantepeci Mahallesi'nde sâkin olup... Yasakçıbaşı yedinde hapis olunan İshakzâde Ali*"nin kız karındaşları olan Ayşe ve Belkıs'ın İshakzâde Ali'nin serbest bırakılması için Ali'ye kefil olmalarını⁵²⁶ ve "*Üsküdar'da yasakçılık hizmetinde olan Ali Paşa bin Abdullah*", Gürcü asıllı Yusuf bin Abdullah adlı köleyi yakalayıp hapsedmesini konu eden kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁵²⁷

⁵²³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 136a.4., Tarih: 21 Muharrem 1011 (11 Temmuz 1602).

⁵²⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 95b.5.

⁵²⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 96b.3. Tarih: 9 Zilhicce 1011 (20 Mayıs 1603).

⁵²⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 57a.1., Tarih: Muharrem 1030 (Aralık 1620).

⁵²⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 6b.4., Tarih: 2 Safer 1012 (12 Temmuz 1603).

2.2.5. Diğer Görevliler

Yukarıda başlıklarda ifade edilen görevlilerin dışında XVII. yüzyılın başlarındaki Üsküdar Şer'îye Sicillerinde, korucu, korucubaşı, yaya ve yayabaşı görevlileri de yer almaktadır. Korucular yeniçeriler içerisinde uzun süre görev yaptıktan sonra sefer hizmetinde kullanılmayan İstanbul muhafazasında kalıp ocağı bekleyen ya da sefere gidip çadırları bekleyen ihtiyar yeniçerilerdir. Ayrıca has ahıra bağlı mera ve çayırı beklemekle mükellef olanlara da korucu denirdi.⁵²⁸ “*Mahrusa-i Üsküdar’a tâbi’ Kocaeli’nde vakı’ Hassa koruları korucubaşı olan Mahmut Beşe bin Mehmet*” adlı korucuya, “*Mahrusa-i mezbûreye tâbi’ Yenice nam karye kurbunda olan meşelik içinde Mehmet bin Ali ve refîki*” üzerlerine para basıyorlar (*bir kalıb akçe keser*) diye Yenice köyünden bazı kimseler Mehmet bin Ali’yi yakalayıp teslim etmişlerdir. Bu kayıta korucubaşının görevi, “... *hassa koruları korucubaşısı*” olarak açıkça yazılmıştır.⁵²⁹ Ayrıca aynı korucubaşı başka bir sicilde “*Üsküdar ve Yoros Kazalarında korucubaşı ve zâbitü’l evâbık olan râfiü’l kitâp fahrü’l akrân Mahmud Çelebi bin Mehmet*” diye yazılmış ve adı geçen korucubaşına “*iş bu iki re’s siyah kısrak Yoros Kazasına tâbi’ Esenceli nam karye sınırında bilâ-sâhib gezerken karye-i mezbûre ahâlisinden Mustafa ve...*” adlı kişiler bu iki boşta gezen bargiri bulup teslim etmişlerdir. Korucubaşı Mahmud Çelebi bin Mehmet de bu bargirler için “*cânib-i şer’den nafaka*” talep etmiştir ve her gün için iki bargire yirmi akçe nafaka verilmiştir.⁵³⁰ İki yüz bin akçelik borç ile ilgili yine aynı defterde ve aynı varaktaki kayıta ise “*Mahmiye-i Üsküdar’da Mehmet Paşa Mahallesi sâkinlerinden Hüseyin ibni Mehmet nam korucu...*” diye yazılmıştır.⁵³¹

⁵²⁸ Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarihi Lügati**, İstanbul, 1986, s. 189.

⁵²⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 101a.5., Tarih: 18 Cemaziyel Ahire 1030 (10 Mayıs 1621).

⁵³⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 111a.4., Tarih: Gurre-i Receb 1030 (22 Mayıs 1621).

⁵³¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 111b.1., Tarih: Gurre-i Receb 1030 (22 Mayıs 1621).

Üsküdar kayıtlarında subaşılar ile birlikte *yayabaşı* unvanı da kullanılmıştır. Yayabaşı, yeniçeri ocağının kuruluştaki en eski teşkilâtı olup cemaat ortaları diye anılan ve ocakta birden yüz bire kadar sıra numarası alan bugünkü bölük karşılığı topluluğun kumandanıdır. Yayabaşıların yirmi dört akçe yevmiyeleri olup, taşra hizmetine çıkarlarsa yirmi beş bin akçelik zeamet alırlardı.⁵³² “Üsküdar’da *dergâh-ı âli yayabaşılarından Hüseyin Subaşı bin Ali’nin at kiralaması*”⁵³³ ve “*dergâh-ı âli yayabaşılarından Mehmet Subaşı bin Abdülmennân’ın yedi sikke altına at satın alması*”,⁵³⁴ “*dergâh-ı âli yayabaşılarından Mehmet Subaşı bin İsmail’in otuz yedi sikke altuna at satın almasını*”⁵³⁵ konu eden kayıtlarda yayabaşı unvanı geçmektedir. Bu iki kayıttan atlarla ilgilidir. Yayabaşılarının taşrada hangi vazifeyi yaptıkları hakkında incelenen döneme ait sicillerde bilgiye ulaşılamamıştır.

Tablo 4: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar’da Ehl-i Örf Atamaları ve Aldıkları Ücretler

Defter No	Adı	Görevi	Günlük Ücreti	Görev Yeri
107.vrk.120b.3.	Mehmet bin Abdullah	Mukataa Emni ⁵³⁶	12 Akçe	Kanlıcak
107.vrk.121a.1.	76.Bölükten Ali	Subaşı ve Beytülmal Emni ⁵³⁷	21 Akçe	Üsküdar
107.vrk.123a.3.	85.Cemaatten	Yasakçı	---	Kry. Pendik

⁵³² Sertoğlu, **a.g.e.**, s.363.

⁵³³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 92b.1., Tarih: 8 Zilka’de 1012 (8 Nisan 1604).

⁵³⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 100a.1., Tarih: Zilka’de 1012 (Nisan 1604).

⁵³⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 100a.2., Tarih: Zilka’de 1012 (Nisan 1604).

⁵³⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 120b.3. Tarih: 16 Recep 1011 (30 Aralık 1602). “Silahdarandan 47. bölükte günlük on iki akçe ulufe alan Mehmet bin Abdullah Üsküdar kazasına bağlı Kanlıcak mukataasını İngürüs seferlerinde yaptığı hizmetler karşılığında, 16 Recep 1011 senesinden itibaren kendi ulufesiyle beraber tayin olmuştur.”

⁵³⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 121a.1. “Sefer-i hümayundaki başarılarından dolayı.”

	İbrahim			
107.vrk.123a.4.	20.Bölükten Mehmet	Yasakçı	---	Kry. Küçük Maltepe
107.vrk.136a.3.	10.Cemaatten Ahmet	Yasakçı	---	Kızıl ada bağlarına
107.vrk.136a.4.	95.cemaatten Mustafa	Yasakçı	---	İstavros, Kuzguncuk
107.vrk.137b.2.	167.Bölükten Korkut	Mukataa Kâtibi	4 Akçe	Üsküdar
108.vrk.1a.1.	5.Bölükten Mustafa	Yasakçı	---	Mah. Cedide
108.vrk.1a.2.	37.Bölükten İbrahim	Yasakçı ⁵³⁸	---	Mah. Cedide

Osmanlı Devleti'nde, dönem dönem devlet idaresinde hizmette bulunanlara, "bayramlık" adıyla bayramdan önce harçlık verilmektedir. Hicrî 1029 (1619-1620) tarihli 138 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili'nin kapak bölümünde kime ne kadar bayramlık verildiği yazılmıştır. Üsküdar'da devlet hizmetinde çalışan, Zağarcılara otuz, Sekbanlılara altmış, İçkapıcılara yüz, Taşrakapıcılara elli, Şiledarlara elli, Peşkeşçilere (Pişkeşçilere) otuz, Peyklere otuz, Sevâiklere otuz, Çavuşlara yüz, Çadır Muhtarlara on, Kapudan Beyi'ne on akçe "bayramlık" verilsin diye ferman buyrulmuştur.⁵³⁹

⁵³⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 1a.2. "5. bölükten Mustafa bu vazifeye ehil değil diye yerine 37. bölükten İbrahim atanmıştır."

⁵³⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 0. (defterin kapak bölümü) Tarih: 1029 (1619-1620).

Tablo 5: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Ehl-i Şer ve Ehl-i Örf Görevliler

Defter No	Adı	Görevi	Görev Yeri
106.vrk.32a.2	Mehmet Bey bin Osman	Subaşı	Mah. Cedide
107.vrk.25b.2	Mehmet Çelebi ibni Hüseyin	Subaşı	Üsküdar
107.vrk.102a.2	Ali Bey bin Sefer	Subaşı	Üsküdar
107.vrk.136a.3.	10. Cemaatten Ahmet (Yeniçeri)	Yasakçı	Kızıl Ada Bağları
107.vrk.136a.4.	95. Cemaatten Mustafa (Yeniçeri)	Yasakçı	İstavros, Kuzguncuk
107.vrk.137b.2.	167. bölükten Korkut	Mukataa Emni	Üsküdar
108.vrk. 1a.3.	Nişancızâde Mehmet Efendi	Kadı	Üsküdar
108.vrk.41b.2.	Mehmet Bey bin Abdulmennân	Subaşı	Mah. Ma'mure
109.vrk.114b.3.	İbrahim Efendi bin Mehmet	Nâib	Üsküdar
125.vrk.6b.2.	Mehmet Bey bin derviş	Subaşı	Mah. Cedide
125.vrk.21a.1.	Ahmet Bey bin Mehmet	Subaşı	Mah. Ma'mure
125.vrk.33a.3.	Hüseyin Ağa ibni Abdulmennân	Mütevelli ve Beytûlmal emini	Valide Sultan Vakfı
125.vrk.48b.1	Hasan Bey bin Mustafa	Subaşı	Mah. Cedide
138.vrk.43a.1.	Yusuf Bey bin Abdullah	Subaşı	Üsküdar
143.vrk.5b.2.	Fazıl Efendi	Nâib	Mah. Ma'mure
143.vrk.7a.2.	Hüseyin Bey bin Abdullah	Sb., Beytûlmal Emni	Üsküdar
143.vrk.100b.1.	Mevlana Mehmet Efendi	Kadı	Üsküdar

II. BÖLÜM

SOSYAL ve EKONOMİK HAYAT

1. SOSYAL HAYAT

1.1. Üsküdar'da Aile Hukuku

Üsküdar'da aile hukuku, Osmanlı aile hukukunun küçük çaplı bir örneği olmasıyla beraber, İstanbul'a yakınlığı ile onun bir parçası olarak, merkezdeki ve şehir hayatındaki aile hukuku açısından önemli bir yere sahiptir. Araştırmamızın bu bölümünde Üsküdar'da Kadın, Evlenme, Boşanma, Nafaka, Mehir, İşlenen Suçlar gibi konu başlıklarıyla Üsküdar'da Aile Yapısı ve Aile Hukuku incelenecektir. Osmanlı aile yapısının oluşmasında gelenek, din ve bu ikisinin bileşkesiyle ortaya çıkan siyaset faktörleri etkilidir. Osmanlı aile yapısı, gelenek faktörü, toplumların yaşamış oldukları coğrafyanın etkisi, diğer toplumlarla olan etkileşimler, inancın, dilin ve yaşam tarzının ortaya çıkardığı kültür, tarihi vasıtalarla, destanlar, efsaneler, masallar ve benzeri tüm sözlü kültürün ürünlerinin aktarımıyla oluşmuştur. İtaat kültürü, böyle bir kültür dünyasının Osmanlıda, Türklerde

ve Doğu insanında oluşturduğu bir gelenektir. İtaati önemli kılan bu gelenek Türkler aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne ve Osmanlı aile kültürüne intikal etmiştir. Bu yapıda erkek, karısı ve çocukları üzerinde tüm tasarruflarını tanrı adına başarıyla kullanmaktadır.⁵⁴⁰ Geleneksel yapıyla beraber, din faktörü Osmanlı toplum düzeninin felsefi temellerini belirleyen önemli bir etkidir.⁵⁴¹ İslam dini bireyin ve toplumun günlük yaşamında en küçük ayrıntıya bile etki eden bir kurumdur. Dolayısıyla Osmanlı aile yapısı ele alınırken, bu iki faktör çerçevesinde ve siyasetin bütünleştirici olgusuyla araştırılması gerekmektedir.

1.1.1. Osmanlıda Kadın

Kadın kelimesi öz Türkçe bir kelime olup “katun, katın, kadın” şekillerinde kullanılmıştır.⁵⁴² Osmanlı Devleti'nin kurulmasından önce Anadolu'nun Türkleşmesi süresince, Türk kadınlarının kurmuş oldukları “Bacıyan-ı Rum” teşkilatı önemli görevler ifa etmiştir. XII. yüzyılda Orta Asya'dan gelen ve sürekli batıya göç eden Türk boyları, Anadolu'ya yerleşebilmek, sınır boylarına varabilmek için misafirleri ağırlayan, onlara hizmet eden, gece yatmalarını, karınlarını doyurmalarını sağlayan muazzam bir sosyal dayanışma örgütü oluşturmuşlardır. “Bacıyan-ı Rum” dinî, tasavvufî faaliyetlerinin yanında, örgücülük ve dokumacılık işleri ve askeri faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁵⁴³ Bununla beraber siyasal ve toplumsal dayanışmanın bir aracı olarak Ahilik Teşkilatının kolu olarak kurulan bu teşkilat Türkmen kız ve kadınları organize ederek örgücülük ve dokumacılığa yöneltip debbağlanan derilerin yünlerini işleme ve

⁵⁴⁰ İsmail Doğan, “Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri, Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri”, **Osmanlı**, V. Cilt, Ankara, 1999, s.372.

⁵⁴¹ Doğan, **a.g.e.**, s.372.

⁵⁴² Divan-ü Lügat-it-Türk'te katun olarak geçmektedir. Katun: Kadın, hatun, afrasyab kızlarından olanların adı. Divan-ü Lügat-it-Türk dizini, Ankara, TDK. Yay., 1972, s.60.

⁵⁴³ Ethem Cebecioğlu, “Bacıyan-ı Rum”, **Osmanlı**, V. Cilt, Ankara, 1999, s.415,416.

değerlendirme işlerini de gerçekleştirmişlerdir.⁵⁴⁴ Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nde, Şeyh Edebali'nin kızı Osman Gazi'nin eşi Mâl Hatun'un şahsında kadın ve kadının önemini daha iyi anlaşılmaktadır. Mâl Hatun ile Osman Gazi, Ahilik Teşkilatı ve bu teşkilata bağlı Bacıyan-ı Rum gibi onun alt kolları olan teşkilatların, kadınların, anaların desteğini alarak beylikten devlet haline gelmiştir. Kadınların Devleti'nin Kuruluşu'nda, yükselişinde ve yıkılmasında etkili oldukları söylenebilir. Anadolu'nun Balkanların ve İstanbul'un birçok yerinde kadınlar adına kurulmuş vakıflar, imaretler, hanlar kadınların toplumsal alanda ne kadar önemli bir yere sahip olduklarını bize açıkça göstermektedir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın cariyesi Gülfam Hatun adına kurulmuş Gülfam Hatun Vakfı'nın imaretleri, odaları, çarşıları; Nur Banu Valide Sultan Vakfı ve bu vakfın yan kolları, Padişahın eşleri, carileri, valide sultanları, kızları ve yüksek rütbeli devlet adamlarla alakalı kadınlar adlarıyla kurulup Üsküdar'ın şehirleşmesinde, gelişmesinde, önemli bir yer tutan kuruluşlar olmuşlardır. Bu vakıflar ve onların icraatları Üsküdar Şer'îye Sicillerinde ifade edilmektedir. Batı dünyasında Oryantalistlerde Osmanlı ve Şark toplumunda kadının tamamen toplum hayatından soyutlandığı, hareme kapatıldıkları gibi bir yanlış anlayış vardır. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, Anadolu kadını hiç de sanıldığı gibi toplum hayatından men' edilmemiştir. Üstelik kadınlar serbestçe, mahkemeye gitmekte, dava açabilmekte ve başkaları tarafından dava edilebilmektedirler. Hatta kendi akrabalarını, kocalarını, kardeşlerini dava edebilmişlerdir.⁵⁴⁵ Kadınlar tarafından vakıflar kurulması ve mülk alım-satımı yapılması, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yaşamındaki kadınların önemini yansıtmaktadır.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ Mikail Bayram, **Bacıyan-ı Rum (Anadolu Selçukluları Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)**, Konya, 1987, s.38.

⁵⁴⁵ Feriha Karadeniz, "XVI. Ve XVII. yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bakış", **Osmanlı**, V. Cilt, Ankara, 1999. s.453.

⁵⁴⁶ Ruth M. Roded, "Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması", **Osmanlı**, V. Cilt, Ankara, 1999, s.421.

Şer'îye Sicillerinde Osmanlı toplum yapısını, aile hayatını anlamamızı sağlayan birçok kayıt vardır. Bu kayıtlar günümüz Türkçesine çevrildikçe tarihimizi, Osmanlı Devleti'ni çok daha iyi anlamış ve kavramış olacağız. Ronald C. Jennings'in Kayseri Şer'îye Sicillerine göre Osmanlı kadını hakkında yapmış olduğu araştırma, Osmanlıdaki kadını tanımamız açısından önemlidir. Jennings Osmanlı mahkemelerinin gayr-i müslim kadınlar dâhil tüm dava açmak isteyenlere açık olduğunu ifade etmiştir. Kadınların nikâh, boşanma, mülkiyet hakları ve miras gibi konularda kendilerine haksızlık yapıldıklarını düşündükleri zaman rahat bir şekilde mahkemeye gidip dava açabildiklerini söylemiştir. Jennings'in incelediği dönemde Kayserili kadınların yüzde sekseni bizzat mahkemeye gelmiş, sadece yüzde yirmisi yerlerine vekil göndermişlerdir. 1605-1625 Döneminde kadınların Kayseri'deki gayrimenkul işlemlerinden yüzde kırkında yer aldıklarını ve kadınların aldıklarından üç kat daha fazla satmaya istekli oldukları görülmüştür.⁵⁴⁷ Yine araştırmaya konu olan döneme ait Üsküdar Şer'îye Sicillerinde, Osmanlı kadınının sosyal hayatta aktif rol aldığı görülmektedir. Üsküdar'da vakı' merhum Fazıl Paşa evkafının mütevellisi olan İbrahim Çavuş yerine "Kerime" adlı hatun müteveli olarak atanmıştır.⁵⁴⁸ Yine başka bir Üsküdar Şer'îye Sicili'nde el-Hac Mustafa Vakfı'nın "nâzırı" olan Rabia Hatun; Üsküdar'a bağlı "Kutludoğmuş", "Umulu" karyelerinin, kendi nâzırı olduğu vakfa ait karyeler olduğunu ifade ederek, bu köylerden haksız yere vergilerin istenmemesi gerektiğini belirterek kadiya başvurup, nazırı olduğu köylerin haklarını aramayı bilmiştir.⁵⁴⁹ Bu kayıtlarda Osmanlı kadınının toplumsal hayatın bir parçası olduğunu ve toplumsal hayatta önemli bir yere sahip oldukları açıkça görülmektedir.

⁵⁴⁷ Ronald C. Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18 (1975), s.51,114., Ruthe M. Roded, *a.g.e.*, s.421.

⁵⁴⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 138a.2.

⁵⁴⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 26b.2., "... *Kerime nam hatun...* " diye sicilde geçmektedir.

1.1.2. Üsküdar'da Evlenme, Mehir, Boşanma, Nafaka

1.1.2.1. Evlenme

Evlilik müessesesi, Osmanlı Devleti'nde ve İslam'da sosyal hayatın temel taşlarından birisidir. İslam düşüncesinde, akıl ve baliğ olup kendi başına bu akdi yapabilecek durumda bir kızın, nikâhta mutlaka rızasının alınması gereklidir. Osmanlı Devleti'nde dönem dönem evlenecek kızlar velilerinin izni olmadan evlenebilmiş olsalar da Kanunî Dönemi'nde velilerinin izni olmadan nikâh akdi kıyamamışlardır. XVI. yüzyıldan sonra bu izin olmadan da evlenebilmişlerdir.⁵⁵⁰ Evlenmede yaş alt sınırı kızlarda dokuz, erkeklerde on iki; üst sınır ise İmameyn'e göre on beş, Ebu Hanife'ye göre kızlarda on yedi, erkeklerde on sekizdir.⁵⁵¹

Çok eşle evlilik (Poligamy) sanıldığı gibi tüm Osmanlı ve İslam coğrafyasında bütün erkeklerin gerçekleştirdiği bir olgu değildir. Çok eşle, en fazla dört kadınla evlenmek İslam'ın tavsiye ettiği bir durum değildir. İslam'dan önce yedi, sekiz, on, belki daha fazla kadınla evlenenlerin sayısını, İslamiyet dörtle sınırlamıştır. İslamiyet'in ilk yıllarında savaşlarda birçok kadının dul kalması ve bunun sonucunda ekonomik sıkıntılarla karşılaşılması, savaşçı bir toplumda çok eşliliği kaçınılmaz bir olgu haline getirmiştir.⁵⁵² Tabi buradan herkes dört kadınla evlenecek anlamı çıkarılmamalıdır. Osmanlı ve İslamiyet tek eşli evliliği tavsiye etmektedir. Osmanlı uygulamalarında bu durum görülmektedir. "XVII. yüzyıl İstanbul'una ait yirmi Şer'îye Sicili üzerinde yapılan araştırmada iki bin altı yüz yetmiş kişiden, bin yedi yüz yirmi sekizinin vefatları anında evli oldukları

⁵⁵⁰ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.365,366.

⁵⁵¹ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, II. Cilt, s.86,87.

⁵⁵² Abdurrahman Kurt, "Osmanlı Toplumunda Poligami", **Osmanlı**, V. Cilt, Ankara, 1999, s.397.

tespit edilmiştir. Bunlardan dört yüz seksen altısını kadınlar, bin iki yüz kırk ikisini erkekler oluşturmaktadır. Erkekler içerisinde bin yüz kırk yedi kişinin birer, seksen dört kişinin ikişer, yedi kişinin üçer, dört kişinin ise dörder karısı bulunmaktadır. Bin yüz kırk yedi kişinin (%92.35) birer eş sahibi olması askerî sınıf (kısa bir tanımla bütün kamu kesim için kullanılan bir terim) içinde tek eşli evliliğin hâkim bir durumda olduğunu göstermektedir.”⁵⁵³ Başka bir araştırmaya göre “XVI. yüzyıl Bursa’sında dokuz yüz otuz dokuz erkekten iki kadınla yirmi iki kişi (%2), üç kadınla iki kişi (%0,2) bulunmaktadır, dört kadınla birden evli bulunan kimse bulunmamaktadır.”⁵⁵⁴ Bu iki örnekten anlaşılabacağı üzere Osmanlı Devleti’nde çok eşli evlilik toplumsal hayatta kabul gören bir uygulama olmamıştır. İncelenen döneme ait Üsküdar Sicillerinden 129. numaralı defterin ilk on dokuz varağında yaklaşık on üç tereke kaydı ölen erkeklere ait olup, bu terekelerden sadece ikisinde iki kadınla evlilik vardır.⁵⁵⁵ 125. numaralı defterde ise tereke kayıtlarından sadece bir tanesinde iki kadınla hatta ölen karısıyla beraber üç kadınla evlilik vardır.⁵⁵⁶

İncelenen döneme ait Üsküdar Sicillerinde nikâh kayıtları genellikle Arapça yazılmıştır. Bununla beraber Osmanlıca yazılanı da vardır. Evâhir-i Rebiül Evvel 1012 (Eylül 1603) tarihli Arapça nikâh kaydında Kasım bin Hacı el-Kıptî ile Zeynî binti Musa el-Kıptîyye’nin nikâhları, Mustafa bin Ali el-Kıptî, Pazarlı bin Kurt el-Kıptî, Recep bin Mehmet ve Baba Davut bin Ali el-Muhtar’ın şahitlikleriyle kıyılmıştır. Bu nikâhta mehr-i müeccel, “*el- Mehr-i*

⁵⁵³ Sait Öztürk, “Osmanlı Devleti’nde Çok Eşli Evlilik”, *Türkler*, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.379.

⁵⁵⁴ Akyılmaz, *a.g.e.*, s.367.

⁵⁵⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 129. vrk. 14a.2.,14b.1., Tarih: Evâhir-i Zilka’de 1025 (8 Ocak 1617). Merhum Muharrem Çelebi’nin Ayşe binti Turgut ve Ayşe binti Çağfer adlarında iki karısı vardır. Bu eşlerine mirasından 10.192’şer akçeyle beraber mehr-i müeccel olarak Ayşe binti Çağfer’e 500 akçe, Ayşe binti Turgut’a 1000 akçe verilmiştir.

⁵⁵⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 10b.1.,11a.1., Tarih: 20 Safer 1023 (1 Nisan 1614). Merhum Abdülmuttalip bin Süleyman’ın tereke kaydında eşleri olan Nefise Hatun’a 1000 akçe mehir parası ve 1696 akçe mirasından hisse; Mülayim Hatun’a 2000 akçe mehir parası ve 1696 akçe mirasından hisse düşmüştür. Ayrıca daha önce ölen karısı Safiye Hatun’un mehr-i müeccel parası olan 1000 akçe Safiye Hatun’un kızı Meryem Hatun’a verilmiştir. Yukarıdaki tasnif edilen kayıtlara, dışarıdan gelip Üsküdar’da vefat etmiş ve mallarına beytü’l-mal eminlerinin el koydukları tüccarların kayıtları ve ölen kadınların ve mirasından borçlar düşüldükten sonra geriye bir şey kalmamış olan kayıtlar, eşlerle ve çocuklarla ilgili bilgilerin olmamasından dolayı dâhil edilmemiştir.

müeccel meblağ-ı karrara elfî hamsemân dirhem fizzî rayiç-ü fi'l-vakt" diye 1050 dirhem o günün değerinden gümüş olarak karara bağlanmıştır.⁵⁵⁷ Yine 4 Safer 1030 (29 Aralık 1620) tarihli başka bir Arapça kayıta "*Rahime binti Mahmut zevce ile Mustafa bin ...*" zevcin nikâhında "*el-mehrûha el-müeccelü'l-ma' kud-u aliye nikâhüha vehüve meblağ-ı karrara hamse mie dirhem fizzî rayiç-ü fi'l-vakt ve alâ nafaka-i iddetühâ selase mie dirhem*" diye mehr-i müeccel beş yüz dirhem o günün değerinde gümüş ve iddet nafakası da üç yüz dirhem gümüş olarak belirtilmiştir.⁵⁵⁸ 4 Cemaziyel Ahir 1023 (12 Temmuz 1614) tarihli "*Üsküdar'da Kadı Askeri Mahallesi'nden Emine binti Hamza ile Mustafa bin Şaban'ın*" nikâhında, Mehmet bin İbrahim ve Baba Davut bin Ali şahitlik etmişlerdir. Şahitlerin şehâdetiyle ve dört yüz akçe "mehr-i müeccel" karşılığında bu iki kişi evlenmişlerdir.⁵⁵⁹ Nikâh kayıtlarının Arapça yazılanlarında mehir ve nafakalar "... *dirhem fizzî (dirhem gümüş)*" olarak kayıt edilirken Türkçe olanlarında mehir ve nafakalar "*akçe*" olarak yazılmıştır. Dirhem, eski bir ağırlık ünitesi olup, 3.2075 gram ağırlığına denk gelmesine rağmen, boşanma ve evlenme kayıtlarında mehir ve nafaka için kullanılan "dirhem fizzî"nin karşılığı, bir dirhem gümüş ağırlığında olan para ünitesi olup, 14 kirat yani 2.8065618 gram olarak kabul edilmiştir.⁵⁶⁰ Bu bilgiye dayanarak 1050 "dirhem fizzî"nin (dirhem gümüşün) 2.946 gram (yaklaşık olarak 3 kilogram) gümüşe, 500 "dirhem fizzî"nin 1.403 gram (yaklaşık olarak 1.5 kilograma) gümüşe karşılık geldiği söylenebilir.

Boşanmış, dul kadınların tekrar evlenebilmeleri için belirli bir müddet beklemeleri gerekmektedir. Bu süreye iddet* süresi denir. Yani kadının önceki kocasından hamile olup olmadığının anlaşılabacağı kadar bir zamanın geçmesidir. Üsküdar'da subaşı olan Mehmet Bey bin (baba adı yazılmamış) nam cundî, Evliya Hoca Mahallesinde oturan Raziye binti Abdullah adlı kadını "*...bundan akdem merkûme Raziye'yi zevç-i mütellak olan Mehmet*

⁵⁵⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 30a. 2. Tarih: Evâhir-i Rebiül Evvel 1012 (Eylül 1603).

⁵⁵⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 67a.2. Tarih: 4 Safer 1030 (29 Aralık 1620)

⁵⁵⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 29a.4. Tarih: 4 Cemaziyel Ahir 1023 (12 Temmuz 1614).

⁵⁶⁰ Sertoğlu, a.g.e., s.86.

* İddet: Kamus-ı Türki'ye göre "Zevcinden ayrılan veya zevci vefat eden kadının tekrar evlenmek için beklemeğe mecbur olduğu müddet-i şer'îye: iddetini ikmâl etmeden evlenemez.", s.929.

bin Muslı nam kimesne tatlık eyledikten sonra iddet-i şer'iyesi tamam olmadan iddet içinde nefsinı Mehmet bin... nam kimesneye tezvîç eyledüğün istima' eyledim...” sözleriyle mahkemeye şikâyet etmiştir. Raziye adlı kadın savunmasında “...*tarih-i merkûmeden dört ay mukaddem merkûm Mehmet beni tatlık eyledükten sonra üç def'a hâiz olup iddetim tamam olmağla nefsimi tezvîç eyledim...*” diyerek tekrar evlenmesine mâni olan iddet süresini doldurduğunu, yeniden evlenmesini engelleyecek bir durumun olmadığını şahitlerin şehâdetiyle ve “*yemîn billah*” ile beyan ederek davaya konu olan suçlama düşmüştür.⁵⁶¹

1.1.2.2. Mehir, Çeyiz, Başlık, Kalın

Mehir, “*İsnâyi münâkihede zevç tarafından zevceye ta'yin olunan akçe ki, iki nevi olup*”, “*mehr-i mu'accel*” peşin verilen ağırlıktan ve “*mehr-i müeccel*” müfârekat veya vefat vuku'unda verilmesi iktiza eden meblağdan ibarettir.⁵⁶² “Mehir” kelimesi “mihr” olarak da kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda “mihr-i mu'accel” ve “mihr-i müeccel” şeklinde yazılmıştır.⁵⁶³ Mehir'in İslam hukukunda amacı, kocanın talak (boşanma) yetkisini istediği gibi kullanmasını engellemektir. Bu anlamda kadına verilmiş bir silahtır.⁵⁶⁴ Mehir, eşler arasında mal ayrımı ilkesi bulunduğundan, tamamen kendisine aittir ve kadının ekonomik güvencesidir. Osmanlı Devleti'nde kadının, Avrupalı kadınların kocalarına vermekle yükümlü oldukları “drahoma”ya benzer çeyiz (cihaz) hazırlama zorunluluğu yoktur. Çeyiz dinî bir emir olmayıp tamamen örfî bir uygulamadır. Kadının getirdiği çeyiz, mehir gibi kadının malıdır, ne kocası ne de babası kadının izni olmadan kullanabilir.⁵⁶⁵

⁵⁶¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 58a.1. Tarih: 17 Şaban 1032 (16 Haziran 1623).

⁵⁶² Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s.1436.

⁵⁶³ Sertoğlu, **Osmanlı Tarihi Lugatı**, İstanbul, 1986, s.226.

⁵⁶⁴ Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, II. Cilt, s.105.

⁵⁶⁵ Kurt, **a.g.e.**, s.444.

“Geleneksel ailenin yapısı içinde en önemli üye kadındır. Fakat gerek aile içindeki gerekse toplumdaki statüsü, üretim fonksiyonu ile orantılı değildir. Kadının aile ve toplum içindeki statüsü çocuklarının sayısı ve yaşlılık ile yükselir. Geleneksel toplumda kadının özgürlüğünü söz konusu etmek niyetinde değiliz. Bu konuda kendi değer sistemimizle yapılacak bir yaklaşım geçerli ve gerekli değildir. Üretim sürecine kendi özgür kararıyla katılmadığı için, bu toplumda erkeğin özgürlüğünden söz etmek de mümkün değildir. Ancak kadının ailenin erkeklerine bağımlılığı evlilikten sonra devam eder ve bir aileden diğer aileye transfer edilen üretici emek unsuru konumundadır. Bu transfer karşılığında ödenen değer, başlık, kalın veya başka terimlerle adlandırılır ki, genel sanının tersine, sadece Osmanlı-İslam toplumuna özgü bir uygulama değildir. Çünkü İslam hukukunda mehr iki kısımda ödenir (mehr-i mu’accel ve mehr-i müeccel) ve kadının kendisine ait olup, daha çok boşanma ve dulluk halinde ekonomik güvencesini sağlamaya yönelik bir edinimdir. Oysa başlık, kalın gibi uygulamaların fıkıh kitaplarındaki hükümlerle ilgisi yoktur. İlk evlilik ve ekonomik bağımlılık yaşının küçük olduğu geleneksel toplumlarda gelin için damadın böyle bir ödeme yapması yaygın bir gelenektir. Demek ki bu gelenek, ne sadece Türkiye’ye ne de Arap ve İslam ülkelerine özgüdür. Evlilikte bu tür ödemeler bütün geleneksel kırsal toplumlarda rastlanan bir özelliktir. Konu üzerinde bu yüzden yalnızca hukuki değil, sosyolojik yönden de durulması gerekir. O takdirde hukukî mevzuatla toplumsal uygulama arasındaki ilişkiler anlaşılabilir.”⁵⁶⁶

Mehir dinî nikâhın bir emri olmasıyla beraber sadece Müslümanlar tarafından uygulanan bir kural değildir. Osmanlı Devleti’nde gayr-i Müslimler de nikâhlarında mehir vermişlerdir. Üsküdar’da, Cedide Köyü’nden (Yeni Köy) Drama binti Yani adlı zimmî kadın, kocasından iki akçe mehr-i müeccel almıştır.⁵⁶⁷ “*Mahmiye-i Üsküdar’da Mahalle-i Cedide’de sâkine*

⁵⁶⁶ İlber Ortaylı, “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Ankara, 2004, s.59.

⁵⁶⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 132b.1. Tarih: 1011-1012 (1602-1603).

olan *Harâstân binti Babahan* ” adlı Ermeni kadın, ölen kocası Simavin’e vekîl olan büyük kızının kocası Agob veledi Harâbiye huzurunda kocasının mirasından iki bin akçelik mehr-i müeccelini talep etmiştir. Fakat bu isteğe vekîl olan Agob, “... *iki bin akçe hakkı var idi lâkin hâl-i... kemâl-i sıhhatinde iken meblağ-ı mezbûru hâkimü’ş-şer’ huzurunda iki yüz akçeye sulh olub...*” diyerek iki bin akçeden iki yüz akçeye indirildiğine dair “*hüccet-i sulhü*” göstererek karşı gelmiştir. Harâstân adlı Ermeni iki yüz akçelik mehir-i müeccel almıştır.⁵⁶⁸ İncelenen döneme ait sicillerde en yüksek mehr-i müeccel ve mehr-i mu’accel Pinâyoti adlı nasrâniye kadının vekîli olan babası Kalve veledi Matyos adlı kişiye verilmiştir. Mehr-i müeccel sekiz bin akçe, mehr-i mu’accel ise on iki bin akçedir. Fakat mahkemede bu rakamlar tartışma konusu olmuş ve toplamda on yedi bin akçeye anlaşılmıştır. Bu kayıta zimmî bir kadın için hem mehr-i müeccelin hem de mehr-i mu’accelin aynı anda çok yüksek bir miktarda (Bu miktar Müslümanlar için de oldukça fazladır.) verilmiş olması dikkate değerdir.⁵⁶⁹

Üsküdar’da hekimlik mesleği icra eden Deniz bin Gazi’nin vefatı üzerine Hristiyan eşi “Saliha binti Küpeli” (Müslüman ismi olmasına rağmen belgede Hristiyan “Nasraniye” olarak geçmektedir ve Saliha adlı kadın aynı zamanda Kiptî’dir) ölen kocasının mallarından “*Nikâhım akd olunmuş dört bin akçe (bu miktar oldukça yüksektir) mehr-i müeccelim vardır.*” diyerek “*udul-ü müsliminden Bazar bin Mustafa ve Suri bin Mustafa*” adlı kişilerin şehâdetleriyle, ölen kocasının büyük oğulları Bayram ve Mehmet’in huzurunda dört bin akçelik mehr-i müeccelini almıştır.⁵⁷⁰

Üsküdar’da Kadı Askeri Mahallesi’nden Emine binti Hamza ile Mustafa bin Şaban’ın nikâhı, Mehmet bin İbrahim ve Baba Davut bin Ali’nin şehâdetleriyle dört yüz akçe “mehr-i müeccel” karşılığında

⁵⁶⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 85a.1. Tarih: 3 Zilka’de 1032 (29 Ağustos 1623).

⁵⁶⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 55b.3. Tarih: 24 Şaban 1032 (23 Haziran 1623).

⁵⁷⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 29a.3., Tarih: Zilka’de-i Şerif 1029 (Eylül 1620).

gerçekleşmiştir.⁵⁷¹ Üsküdar'da İsmihan binti Muharrem adlı kadın, kocasının kendisini talak-ı selase ile boşamasından dolayı, zevci Mustafa bin Hasbi'den iki bin akçelik mehr-i müeccellini ve iddet nafakasını mahkemede talep etmiştir. Fakat İsmihan hatunun kocası Mustafa, mehr-i müeccelinin iki bin akçe değil, sadece bin akçe olduğunu söyleyip “*ziyâdesini inkâr*” etmiştir.⁵⁷²

Kocası vefat eden Emine Hatun ibneti Kurt, Beytü'l-Mal eminden kocasının metrukâtından bin altı yüz akçelik mehr-i müeccelini istemekte ve mehrini almıştır.⁵⁷³ Cemile binti Abdullah'ta ölen kocasının malından iki bin akçelik mehrini ve bin akçe diğer mallarından gelen hakkını alabilmek için mahkemeye başvurmuştur.⁵⁷⁴

Bir de yukarıda geçen mehr-i müeccel uygulamalarının haricinde farklı mehir uygulamaları da sicillerde geçmektedir. Evâhir-i Rebiül Evvel 1012 (Eylül 1603) tarihli kayıta, Kasım bin Hacı el-Kıptî ile Zeynî binti Musa el-Kıptî'nin nikâhında mehr-i müeccel için şöyle bir tabir kullanılmıştır: “*el-mehr-i müeccel meblağ-ı karrara elfi ve hamsemân dirhem fizzî râyic-ü fi'l-vakt*” diye para yazılmadan 1050 dirhem gümüş, olarak mehr-i müeccel belirtilmiştir.⁵⁷⁵ Bu tarz mehr-i müecceller daha çok Arapça evlenme ve boşanma kayıtlarında görülmektedir. Yukarıda evlenme konu başlığında bu tarz mehr-i müecceller yazılmıştır. Mehrini alamadan vefat eden bir kadının mehri, kocasının ölümünden sonra ölen kadının kızına intikal edebilmektedir. 20 Safer 1023 (1 Nisan 1614) tarihinde Merhum Abdülmuttalip bin Süleyman'ın tereke kaydında daha önce ölen karısı Safiye Hatun'un mehr-i müeccel parası olan bin akçe, Safiye Hatun'un kızı Meryem Hatun'a verilmiştir.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 29a.4.

⁵⁷² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 93a.6. Tarih: 7 Zilka'de 1012 (7 Nisan 1604).

⁵⁷³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 64b.2.

⁵⁷⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 25a.1.

⁵⁷⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 30a. 2. Tarih: Evâhir-i Rebiül Evvel 1012 (Eylül 1603).

⁵⁷⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 10b.1., 11a.1.,

Mahkeme kayıtlarında yer alan bu Üsküdarlı kadınlar kimi zaman doğrudan kendileri kadı mahkemelerine müracaat ederek, kimi zaman ise yakınlarından birine ya da esnaftan birisine vekâlet vererek dava açmışlardır. Sonuç olarak hangisi olursa olsun kadınların o dönem için mahkemeye başvurmaları, haklarını aramaları aslında onların medeni cesaretlerinin olduğunu, toplum dışına itilmiş varlıklar olmadıklarını, göstermesi açısından önemlidir.

1.1.2.3. Boşanma (Talak)

Talak, lügate göre “boşama”, “menkuheyi bırakma, nikâhın feshi, ref’i” anlamına gelmektedir.⁵⁷⁷ Talak, boşanma ya da boşama yetkisi İslam hukukuna göre erkeğe verilmiş bir yetkidir. Osmanlı kadı mahkemelerinde de genellikle bu yetkinin erkekler tarafından kullanıldığını görülmektedir. Talak üç defa söylendiğinde evlilik bağı sona erer. Buna talak-ı selase denir. Yani bir koca, eşine üç defa “ boş ol ” derse karısını boşamış olur. Bununla beraber kadına önceden bu yetki verilirse de o da bu hakka sahip olmaktadır. Bununla beraber boşanma niyetiyle söylenen laflar da “Seni boşadım.” gibi, boşanmak için yeterli olmuştur. Nikâh sırasında tek taraflı evlenmeye son vermek demek olan “talak yetkisi”ni koca, karısına da verebilir. Buna tefviz-i talak denilmekte ve “Nefsini ihtiyar et.”, “İşin kendi elindedir.”, “Dilersen kendini boşa.” cümleleriyle tefvîz hakkını kadın kullanabilmektedir.⁵⁷⁸ Osmanlı Devleti’nde aile hukukundaki talak çeşitlerinden biriside “muhalaa” ya da “hul” denilen karşılıklı anlaşarak evliliğe son vermektir. Bu tür boşanmalar evliliği çekilmez hale gelen kadının, kocasından kurtulmak için kadına verilen bir haktır. Fakat bu boşanma türünde kadının mehr-i müeccelinden vazgeçmek, hatta üzerine

⁵⁷⁷ Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s.886.

⁵⁷⁸ Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, II. Cilt, s.111-113,117.

bir şeyler vermek zorunda kalabilir.⁵⁷⁹ Osmanlı kadı sicillerinde bu tip boşanmalar sıklıkla görülmektedir. Yukarıda mehir konu başlıklı kısımda ifade edilen Ayşe Hatun ibneti Mehmet adlı kadının, kocasından dört bin akçelik mehrinden vazgeçip, üzerine de bazı eşyalarını kocasına vererek boşanma işlemi gerçekleşmiştir.⁵⁸⁰

Üsküdar'ın Cedide Mahallesinde oturan el-Hac İsmail bin eş-Şeyh Mehmet adlı kişiyle karısı Emine Hatun ibinti Mehmet adlı kadın, mahkemede kadı huzurunda Emine Hatun'un *"beş bin akçelik mehr-i müeccelinden ve nafaka-i iddetinden vesâir zevciyete müt'eallik olan hukukundan"* feragat etmesiyle boşanmışlardır.⁵⁸¹ Ayrıca *"Medine-i Üsküdar'da Selman Mahallesinde sâkine Fatıma Hatun ibinti Abdullah..."* adlı kadın, Veli bin Ali adlı kocasından *"udul-ü ricâlden Mustafa Bey ibni Abdullah ve Ali bin Hamza"*nın şehâdetleriyle kendi mehr-i müecceli olan üç yüz akçeden ve iddet nafakası beş yüz akçeden feragat etmesi neticesinde boşanmıştır. Fakat daha sonra Fatıma Hatun kocasından feragat etmiş olduğu mehr-i müeccelini ve iddet nafakasını mahkemede talep edince, Veli bin Ali yukarıda ismi geçen şâhitleri mahkemeye getirtmiştir. Şâhitlerin ifadeleri doğrultusunda çıkan kararla Fatma Hatun ne mehir ne de nafaka alabilmiştir.⁵⁸² Başka bir belgede ise Ayşe Hatun ibneti Mehmet isimli kadın dört bin akçelik ki bu da miktar olarak yüksek bir meblağdır, mehr-i müeccelinden feragat ederek kocasından boşanmıştır. Hatta mehrinde feragat etmesine rağmen kocasına ek olarak, *"bir beyaz mendil ve bir yemeni, yorgan ve bir alaca bez yastık ve bir çift don, gömlek ve iki makreme ve bir ibrişim"*, eşyalarını da kocası Mustafa bin Ahmet'e vermiştir.⁵⁸³

⁵⁷⁹ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.369.

⁵⁸⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 61a.1,

⁵⁸¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 30a.1., Tarih: Rebiül Âhir 1012 (Eylül 1603).

⁵⁸² İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 38a.3. Tarih: 3 Recep 1032 (3 Mayıs 1623).

⁵⁸³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 61a.1, Tarih: 9 Zilka'de 1023 (11 Aralık 1614), "... Zevci olan Mustafa bin Ahmet nam kimesne muvâcehesinde takrîr-i kelâm kılub müvekkilem ile zevci mezbûr beyinlerinde inde'l adl tesmiye olunan dört bin akçe mehr-i müeccel vesâir hukuk-u şer'iyesinden müvekkilem feragat edüp..."

Ayrıca şartlı talakla kadına bu yetkiyi veren koca, karısı tarafından boşanabilmektedir. Koca, karısına “**Bir daha içki içersem talak-ı selaseyle boşanmış olursun.**” ya da “**Bir daha sefere gidersem boşanmış olursun.**” gibi, şahitler huzurunda boşanma yetkisini karısına verirse ve karısı şart koştuğu olay gerçekleşirse kocasını şahitlerin şehâdetiyle, kadı huzurunda boşayabilmektedir.⁵⁸⁴ Bu tür boşanmaların sebebi, kocanın ya tüccar olduğu ya da yabancı diyarlarda iş bulmaya gittiği için veya başka sebeplerden dolayı uzun süre eve gelememesidir. Böyle hallerde boşanmak hem kadının hem de erkeğin hakkı olabilmektedir. Koca, belirli bir tarihe kadar dönmediği takdirde karısının boş olacağını beyan eder ya da bu işi gerçekleştirecek bir vekil tayin eder. İşte bu tür boşanmalara “**şartlı boşanma**”, “**şartlı talak**” sözleşmeleri denmektedir.⁵⁸⁵ Ayşe binti Ahmet isimli kadın kocasının kendisine giysilerini vermediği ve dayak atıp eza, cefa çektirdiği için Üsküdar mahkemesine başvurup şikâyet etmesi üzerine kocası Mustafa bin Mehmet, “*Bundan sonra zevcem Ayşe’nin nafakasını ve giysilerini getirmezsem, dayak atıp, eziyet edersem Ayşe benden bâin-i talak ile boş olsun*” diyerek şart ileri sürmüştür.⁵⁸⁶ Bu davada davayı açan Ayşe kadın, boşanma davası açmayıp, kocasını kendisine yaptığı kötü muameleden dolayı şikâyet etmektedir. Yani Osmanlı kadını mahkemeye başvurup kocasını şikâyet ederek hakkını arayabilmektedir. “*Medine-i Üsküdar mahallâtından Tenbel Mahallesinde sâkine Havlet binti Abdullah nam hatun kocası Hüseyin bin Mustafa*”yı, daha önce “*darb etmemeye talâk-ı bâin ile mutallaka olmak üzere şart etmesine*” rağmen tekrar “*muhkem darb*” etmesiyle mahkemeye şikâyet ederek boşanmak istemiştir.⁵⁸⁷ Başka bir sicil kaydında “Mehmet bin Abdullah” adlı kişi “*bundan sonra bir daha içki içersem zevcem Meryem binti Abdullah benden bâin-i talak ile boş olsun.*” diyerek “şartlı talak” yetkisini karısı Meryem’e

⁵⁸⁴ Akyılmaz, **a.g.m.**, s.369.

⁵⁸⁵ Halil İnancık, Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İnancık, Donald Quataert, Suraiya Faroqhi, “Kentlerde Toplumsal Yaşam, Kadın ve Aile”, II. Cilt, İstanbul, 2004, s.721.

⁵⁸⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 44a.1., Tarih: 7 Şabanül Muazzam 1023 (12 Eylül 1614).

⁵⁸⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 100a.3. Tarih: 3 Muharrem 1012 (13 Haziran 1603).

bırakmıştır.⁵⁸⁸ Bununla beraber bu yetkiyi alıp kullanan kadınlar da oldukça fazladır. Âlime binti Osman adlı kadın, kocası Hüdaverdi bin Turgut'un "... *bir daha donanma-yı hümayun ile sefere gidersem zevcem benden talak-ı selase ile mutallaka olsun ...*" dedikten sonra tekrar donanmayla sefere gitmesi üzerine, karısı Alime, mahkemede kocası Hüdaverdi'yi boşamıştır.⁵⁸⁹ Yine bu babda Üsküdar'da Belkis Hanım'ın kocası Rumeli'ye sefere gittiğinde, kendisini birkaç kez nafakasız bırakması üzerine kocasına kızması, kocasının "... *dört aya kadar gelmezsem talak-ı selase ile boş olursun...*" demesi ve altı ay sonra gelmesi üzerine Belkis Hanım, kocası Mustafa bin Abdullah'ı mahkemede kadı huzurunda şahitlerin şehâdetleriyle boşamıştır.⁵⁹⁰ Üsküdar'ın Mahalle-i Cedide'sinden Ayşe Hatun ibinti Abdullah adlı kadın, kocası Seyit Mustafa Çelebi'nin bundan iki sene önce Rumeli'ne giderken "...*bir sene tamamına değin gelmezsem zevce-i müvekkile-i mezbûre Ayşe benden talâk-ı bâin ile mutallaka olsun...*" diye şart koşması üzerine Ayşe Hatun, "*şart-ı tatlîke*" şâhit olan Müslümanların şehâdetleriyle kocası Mustafa'dan boşanmıştır.⁵⁹¹

Üsküdar'a bağlı "*Mahalle-i Cedide'de Reis Mahallesi'nden Ayşe binti Abdullah kocasının izni olmadan âhara giderse*" "talak-ı selase" ile boşanmış olacağını şart ettiğini söyleyerek mahkemeye başvurmuş fakat kocası Ahmet bin Müstecâb, karısının âhara gitmesine rızasının olmadığını ama giderse de "talak-ı selase" ile boşanmış olacağını söylemediğini yemin billah ile ifade edince mahkeme boşamamıştır.⁵⁹² Bu kayıttan Osmanlı mahkemelerinin çok da boşama taraftarı olmadıklarını anlıyoruz. Ayrıca diğer belgelerde geçen şahitler gibi davacı Ayşe'nin iddiasını destekleyecek şahitleri yoktur. Bu da davayı kaybetmesinin sebeplerinden olabilir. Üsküdar'da Hasan Ağa Mahallesi'nden Osman bin Gaffan beş aydır

⁵⁸⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 51a.3., "Oldur ki Mehmet bin Abdullah nam kimesne zevcesi Meryem binti Abdullah nam hatuna ikrâr u şart edip ba`de'l-yevm eğer şîrb-i hamr ederse zevcem mezbûre Meryem benden bâin-i talak ile boş olsun yedinde gibbe't-tasdik ma vakı` bi't-talep kaydolundu."

⁵⁸⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 7b.4.

⁵⁹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 83b.1.

⁵⁹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 5b.3. Tarih: 21 Rebiül Ahir 1032 (22 Şubat 1623).

⁵⁹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 6a.2., Tarih: Evâil-i Şehri Muharrem 1023 (11 Şubat 1614).

karısının kaybolduğunu ve firar ettiğini söyleyip, Ali Bey bin Mehmet'in evinde bulunduğunu mahkemeye bildirmiştir. Bunun üzerine karısı Kerime binti Hasan, kocası Osman'ın kendisini "talak-ı selase" ile boşadığını şahitlerin şehâdetiyle ispatladıktan sonra Ali Bey bin Mehmet'le evli olduğunu mahkemeye ve eski kocasına kabul ettirmiştir.⁵⁹³

"Budur ki mahrusa-i Üsküdar'da Mahalle-i Ma'mûre'de Karaca Ahmet Mahallesi sâkînelerinden Hümâ binti Ahmet nam hatun mahfel-i kazada zevcî olan Hacı Mehmet bin Ahmet nam kimesne muvâcehesinde takrîr-i kelâm edüp mezkûr Mehmet beni bundan akdem iki defa bâin-i talak ile tatlîk edüp hâlâ dahî benim ile hali` edüp bana bâin-i talak ile boş ol demiştir suâl olunmasını talep ederim dedikte gıbbe's-sual mezkûr Hacı Mehmet cevâbın verüp bundan akdem mezkûreyi bâin-i talak ile tatlîk eyledim lâkin üç talak zikr eylemedim cümleden iki talak olmuştur deyücek mezkûrenin takrîr-i kelâmına muvâfık beyyine talep olundukta ityân u beyyineden âcize olmağın mezkûr Hacı Mehmet üç defa bâin-i talak ile tatlîk eylemedüğüne yemin teklîf olundukta veçh-i meşrûh üzerine yemîn-i billahü'l-azîm ettikten sonra ma vakı' bi't-talep kayıt tahrîr olundu fi 19 şehr-i Cemaziyel-Evvel sene 1023 (27 Haziran 1614)".⁵⁹⁴

Yukarıdaki sicil kaydında geçen "**bâin-i talak**" kısaca, kocaya boşadığı eşine ancak yeni mehir ve yeni nikâhla dönme imkânı veren boşanma çeşididir. Yukarıdaki belgede tartışma konusu olan üç talak, iki talak meseleleri önemlidir. Çünkü koca bir ya da iki talaktan sonra eşine dönmek isterse yeni bir evlenme akdi yapması lazım, yok üçüncü talaktan sonra tekrar evlenmek isterse "**hulle**" yaptıktan sonra evlenebilir.⁵⁹⁵ Bu uygulamalar boşanmayı zorlaştırmak içindir. Erkeğe verilen boşanma yetkisinde erkek istediği şekilde, kafasına buyruk kullanmasın diye erkeği

⁵⁹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 69b.2., Tarih: 23 Şevval 1011 (5 Nisan 1603).

⁵⁹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk 24a.2., Tarih: 19 Cemaziyel Evvel 1023 (27 Haziran 1614).

⁵⁹⁵ Hulle: Kamus-i Türki'ye göre hulle; (talâk-ı selase) üç talakla terk olunan zevcenin tekrar nikahı kast olunmakta ertesi gün tatlîk etmek şartıyla bir diğerine nikah olunması (s.558). Ayrıca hullede ikinci kocayla cinsi münasebette bulunması şarttır. Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, s.116.

dizginleyen, frenleyen kanunlar vâ'z edilmiştir. Mehir parası, hulle bu uygulamalardandır. “... *Üsküdar mahallâtından mahalle-i Cedide sâkinlerinden Mehmet bin Mahmut...*”ün zevcesi (Kıptî) Güllü kocasının kendisini boşadığı halde evli olarak yaşadıklarını mahkemeye bildirmesi üzerine kocası Mahmut “*talâk-ı selase ile tatlik etmedüm...*” diyerek şahitlerin “*merkûme zevce-i mesfûreyi iki tatlik etti üç kere tatlik etmedi*” diye şehâdetleriyle **hulle** yapmaktan kurtulmuş sadece nikâh tazelemek (yenilemek) zorunda kalmıştır.⁵⁹⁶

Gayr-i müslimlikten, din değiştirerek İslam olan kadınlar mahkemeye başvurarak kocalarını (Müslüman olmayan) boşayabilmektedirler. Gayr-i müslim karı koca ikisi bir arada Müslüman olurlarsa, İslam hukukuna göre aralarında evlenme engeli yoksa nikâh akdleri aynen devam eder. Kocasının Müslüman olması, kadınında ehli kitap bir dine mensup olması halinde yine evlilik devam eder. Kadının Müslüman olup, erkeğin eski dininde kalması halinde hâkim kararı ile evlilikleri sona erdirilir.⁵⁹⁷ Üsküdar’da “*Mahalle-i Cedide’de Kefere Mahallesi’nden mühtediye ve müşerrefiye olan Rabia binti Abdullah*” adlı kadın İslamiyet’i kabul edip Simavin veledi Hadid isimli Ermeni kocasını, bazı eşyalarını da alarak mahkemede kadı ve şahitler önünde boşamıştır.⁵⁹⁸ “*Mahmiye-i Üsküdar’a tâbi’ karye-i Kadı’da sâkîne Ayşe binti ...*” adlı kadın Müslüman olduktan sonra Hristiyan olarak hayatını devam ettiren kocası Yorgi veledi Vasal’ı çocuklarının da velâyetini alarak boşamıştır.⁵⁹⁹ Bununla beraber, “*mahrusa-i Üsküdar’da Sultantepe Mahallesi’nde Merad veledi Kirkor*” adlı zimmîyi (Müslüman olmayan kocasını) “*şerefi İslâm ile müşerrefe olan Ayşe binti Abdullah*” adlı kadın boşamıştır.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 106. 31b.1. Tarih: Evâsıt-ı Ramazan 1011 (26 Şubat 1603).

⁵⁹⁷ Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, II. Cilt, s.348.

⁵⁹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 29b.2., Tarih: 5 Cemaziyel Âhir 1023 (13 Temmuz 1614).

⁵⁹⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 86b.2. Tarih: 29 Şevval 1032 (26 Ağustos 1623).

⁶⁰⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 72b.4., Tarih: Gurre-i Zilka’de 1011 (15 Nisan 1603).

Bazı boşanma davalarında karı kocaların çocuklarının velayeti tartışma konusu olmuştur. Genelde çocukların annelerine verildiği ve bunların geçimi için babanın nafaka verdiği görülmektedir. Aşağıda nafaka bahsinde bu konuya değinilmiştir. Boşanmadan sonra kadın tekrar başkasıyla evlenirse çocukların velâyeti konusunda çocuk eğer küçükse çocuk anneden alınıp babaya verilebilmektedir. Üsküdar'da Mehmet Çelebi ibni Mehmet, “*nefsini âhara tezvîç ettüğünden*” dolayı eski karısı Katibe binti Abdullah'tan “*Katibe'nin veledde hakkı olmadığından*” diyerek üç yaşındaki sulbî oğlu Şaban'ın velâyetini istemiştir. Mahkemede Kâtibe adlı kadının “*kendini âhara tezvîç ettiğini itiraf etmesi üzerine*” çocuğu babasına verilmiştir.⁶⁰¹ Üsküdar'ın Ma'mure Mahallesi'nden Hacı İsmail bin Şeyh Mehmet adlı kişi boşanmış olduğu ve iki oğlu için dörder akçe nafaka verdiği karısı “*Emine Hatun ibneti Mehmet'i*” oğullarının nafakalarını vermek için eve geldiğinde, karısının evde bulunmamasından dolayı tekrar, boşadığı karısını gördüğünde “*âhar kimesnelerin evlerinde gece kalmağın niçin nâmahrem kimesneler ile sevişüb alâka edersin ... iddet-i talâk tamam olmadan gezme âhar yerlerde...*” diye uyarıda bulunması karşılığında karısının kendisine küfretmesini şahitlerin şehâdetiyle kadıya şikâyet etmiştir.⁶⁰²

1.1.2.4. Nafaka

“*Lugatte, te`ayyuş (geçim) için lazım olan akçe, ihtiyacât-ı zaruriye masrafı ve yetimlere veya tatlîk (boşanmış) olunmuş bir kadına vesâir eşhâsa (şahıslara) te`ayyüşler için cânib-i şer'-i şerîften tahzîr olunan ve verdirilen akçe*” anlamındadır.⁶⁰³ Nafaka, kocanın, karısına nakit veya aynı olarak hayatını devam ettirebilmesi için gerekli yiyecek ve diğer ihtiyaç

⁶⁰¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 48a.4., Tarih: 26 Receb 1032 (26 Mayıs 1623).

⁶⁰² İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 31b.2., Tarih: Evâhir-i Rebiül Ahir 1012 (7 Ekim 1603).

⁶⁰³ Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s.1497.

maddelerini temin etmesidir. Koca, karısına yılda en az iki kez giysi almak zorundadır, mesken ve hizmetçi masraflarını, karısının nafakası olarak yapmalıdır. Evlilikten doğan nafaka borcu dışında, fakir ve kazanma imkânından mahrum bulunması, nafaka verecek şahsın başkasına muhtaç olmaması nafaka alacak ve verecek olan şahıslarda olması gereken özelliklerdir. Çocuk ve torunların mallarının bulunmaması ve kazanmaya güçlerinin yetmemesi şartıyla babaya nafaka vaciptir. Bununla beraber fakir olan, gücü yetmeyen anne ve babaya, nine ve dedeye nafakasını çocukları ve torunları vermelidir. Bir de bunların haricinde boşanan kadınların iddet süresi boyunca -yani kadının tekrar evlenene kadar belirli bir süre beklemek zorundadır- boşandıkları kocaları, nafakalarını vermekle mükelleftir.⁶⁰⁴ Nafaka konusunda Müslüman eş ile gayr-i müslim eş arasında fark yoktur. Kadın ehl-i kitap olmayan bir gayr-i müslimse o zaman Müslüman koca nafakadan mu'âf olur. İkisi de gayri müslimse İslam hukukuna göre uygun şekilde nafaka verilir.⁶⁰⁵ “*Mahmiye-i Üsküdar’a tâbi’ karye-i Kadı’da sâkine Ayşe binti Abdullah nam hatun...*” Hristiyanlıktan İslamiyeti seçmiş fakat İslamiyeti kabul etmemiş, kocası Yorgi veledi Vasal’ı boşamış ve kızları Fatıma ve Rabia (Kızları da Müslüman olmuşlardır.) için eski kocasından nafaka talep etmiştir. Mahkeme kız çocukları için “*tarih-i kitaptan her birisine yevmî üçer akçe*” nafaka verilmesine karar vermiştir.⁶⁰⁶

XVII. yüzyıl başlarındaki Üsküdar Şer’iye Sicillerinde daha çok boşanan çiftlerden kocanın, çocukları ve eski karısı için vermiş olduğu nafaka çeşitleri yoğunluktadır. “*Mahrusa-i Üsküdar mahallâtından Mahalle-i Ma’mure sâkinelerinden Emine Hatun ibneti Ahmet*” adlı kadını, “*zevcî el-Hac İsmail bin Mehmet’in talak-ı selase*” ile boşaması üzerine Emine Hatun, iki küçük çocuğu için dörder (4’er) akçe günlük nafaka almıştır.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, II. Cilt, s.107,124,127,128.

⁶⁰⁵ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, II. Cilt, s.349,350.

⁶⁰⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 86b.2. Tarih: 29 Şevval 1032 (26 Ağustos 1623).

⁶⁰⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 25b.3., Tarih: 7 Rebiül Âhir 1012 (14 Eylül 1603).

“Üsküdar’da Hacı Hatun Mahallesi’nde sâkîne olan Rahime binti el-Hac Bayram” adlı kadın boşandığı kocasından, “*nikâh akdinden yedi yüz akçe, nafaka olarak üç yüz akçe ve karz-ı şer’îden iki yüz yetmiş akçe*” toplam bin iki yüz yetmiş akçe almıştır.⁶⁰⁸ Nafaka, karı kocanın karşılıklı olarak mahkemede anlaşmasıyla belirlenirdi. Bununla beraber kadın kocasından boşandıktan sonra yeniden evlenmesi için belirli bir müddet beklemesi (iddet süresi) gerekmektedir. Boşanan kadına bu zaman zarfında eski kocası **iddet nafakası** vermektedir. “*Mahmiye-i Üsküdar sâkinelerinden Rahime binti Mehmet nam hatun*” boşanmış olduğu eski kocası Mustafa bin Enbiya’dan **iddet nafakası** olarak üç yüz akçe istemiş ve mahkeme bu miktarı kabul etmiştir.⁶⁰⁹ “*Mahmiye-i Üsküdar’da Solak Sinan Mahallesi’nde sâkîne Peymane binti Abdullah nam hatun*” boşandığı kocası Mehmet bin Abdullah’tan sulh ile **iddet nafakası** olarak dört yüz akçe almıştır.⁶¹⁰ Üsküdar’da Zeynep Hatun ibneti Muhammet adlı kadın, Celil bin Aydın adlı hattat kocasından mahkemede **iddet nafakası** olan yedi yüz akçeyi talep etmiştir.⁶¹¹ Fakat Üsküdar Sicillerinde her boşanan kadının iddet nafakası almadığı görülmektedir. Bazen de iddet nafakasının verilmesi daha önce taahhüt edilmesine rağmen, kadın feragat edebilmektedir. Kocasından ayrılan kadın, nafakasından karşılıklı anlaşarak feragat edebilir ya da değişik şekillerde istifade edebilir. Üsküdar’ın Mahalle-i Ma’muresi’nde oturan Gülşen Hatun ibneti Abdullah adlı kadın boşandığı kocası İbrahim bin Abdülhamit’ten dört bin altı yüz akçeye kocasından satın aldığı evin parasını tamamlayabilmek için kocasından alması gereken “*beş yüz akçe nikâh ve üç yüz akçe iddet nafakasını*” kocası İbrahim’e bırakmıştır.⁶¹² Üsküdar’ın Cedide mahallesinden Emine Hatun ibinti Mehmet adlı kadın kocası İsmail bin eş-Şeyh Mehmet’le mahkeme huzurunda karşılıklı anlaşarak **iddet nafakasından** vazgeçmiştir.⁶¹³

⁶⁰⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 17a.3., Tarih: 24 Şevvalül Mükerrrem 1029 (22 Eylül 1620).

⁶⁰⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 63a.3., Tarih: Gurre-i Ramazan 1032 (2 Temmuz 1623).

⁶¹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 66a.2., Tarih: 10 Ramazan 1032 (8 Temmuz 1623).

⁶¹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 66b.2., Tarih: 8 Ramazan 1032 (6 Temmuz 1623).

⁶¹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 35b.2., Tarih: 16 Recebül Mücerreb 1023 (22 Ağustos 1614).

⁶¹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 30a.1., Tarih: Rebiül Âhir 1012 (Eylül 1603).

Nafaka hem evlilik süresi boyunca kocanın karısına bakmakla mükellef olduğu, hem de boşandıktan sonra eğer çocuğu da varsa yine mahkeme kararıyla karısına vermek zorunda olduğu meblağdır. Her ne kadar kocanın zenginliğine bağlı olarak nafaka miktarı değişse de yaklaşık olarak ekonominin yıllara göre değişkenliğini bize göstermesi açısından önemlidir.

1.2. Osmanlı Devleti'nde ve Üsküdar'da Gayr-i Müslimler (Yahudiler, Rumlar, Ermeniler)

1.2.1. Osmanlı Devleti'nde Zimmî Anlayışı

Ehli kitap olan gayr-i müslimler, İslam devletinin egemenliğinde yaşamayı kabul ettikleri takdirde kendilerine “Allah ve Peygamberin Zimme”si verilir ve böyle kimselere “zimmî” denilir. İslam ülkesinde hayatlarına devam ettiren zimmîlere “Gayr-i Müslim tebâ’ ” veya “Gayr-i Müslim reaya” denmektedir. “Zimme”*, himaye (koruma), sahip çıkma, koruma mecburiyeti, birinin emniyetini taahhüt etme gibi anlamlara gelmektedir. İslam devleti, içeriden ve dışarıdan gelebilecek her türlü saldırılara karşı korumayı ve onların kutsallarını emniyet altına almayı Allah adına taahhüt etmektedir.⁶¹⁴ İslamiyet gayr-i müslimlere büyük tolerans göstermiş, Hristiyan, Musevi ve Zerdüşť dinlerini resmen kabul etmiştir. Ancak bu dinlerin mensuplarını kâfir veya kefare yani İslam’ı kabul etmeyenler olarak tanımlamışsa da bunlara resmî dilde “zimmî”

* Zimmî: Cizye ile mükellef Hristiyan teb`â. (Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarihi Lügatı**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986, s.376)

⁶¹⁴ Cevdet Küçük, “Osmanlı Devleti'nde (Millet Sistemi)”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.208.

denilmiştir.⁶¹⁵ Zimmet akdi ile İslam hukukunda devlet gayr-i müslimlere din ve ibadet özgürlüğü tanımakta, onların can ve mal güvenliklerini garanti altına almaktadır. Osmanlı, gayr-i müslimlerin İslam toplumu içerisindeki konumlarını tespit eden uygulamaları benimsemiştir. İslam devletlerinde gayr-i müslimlerin himaye altına alınmasına karşılık onlardan bazı vergiler talep edilmiştir. Tarımda haraç adı altında ve askerlik karşılığı kafa vergisi cizye adı altında vergiler toplanmıştır. Tanzimat'tan sonra cizye vergisi (askerlik) kaldırılmış olsa da bunun yerine gayr-i müslimlerden “bedel-i asker” adı altında yine bu vergiyi almıştır.⁶¹⁶ Üsküdar Sicillerinde de gayr-i müslimler için zimmî ifadesi kullanılmıştır. Özellikle Rumlar için zimmî ifadesi “... *Kartal nam karyede Todari veledi Yani nam **zimmî***”⁶¹⁷, “... *Karye-i Samandıra sâkinlerinden Malulu veledi Pinayot nam **zimmî***”⁶¹⁸ şekillerinde geçmektedir. Bazı sicillerde ise zimmî ifadesi yerine tâbî' olduğu cemaatle birlikte dini ya da milliyeti, “... *Karye-i Kadıdan Kandid binti Nikola nam **nasraniye***...”, sicilinde olduğu gibi yazılmıştır. Ayrıca Yahudiler Üsküdar Sicillerinde; “... *İzdin cemaatinden Devid veledi Musa nam **Yahudi***...”⁶¹⁹ diye yer alırken; Ermeniler de, “*Mahrusa-i Üsküdar'da mahalle-i Cedide'de Kefere Mahallesi'nde Karımkaş veledi Hudaverdi nam **Ermeni*** ve Dorvar veledi Hobsâr nam **Ermeni**”⁶²⁰ diye geçmektedir.

1.2.2. Fatih'le Başlayan Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nde kuruluştan itibaren Müslüman Türklerle gayr-i müslimler birlikte yaşamışlardır. Fakat bu dönemde Osmanlı Devleti ile

⁶¹⁵ Yuluğ Tekin Kurat, “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.217.

⁶¹⁶ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”, **Türkler**, X. Cilt, Yeni Türkiye Yay., Semih Ofset, s.216.

⁶¹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 51a.3.

⁶¹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 52b.2.

⁶¹⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 15b.2.

⁶²⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 29a.1.

gayr-i müslim tebâ arasındaki ilişkiler hukuki bir zemine oturtulmamıştır. Fatih döneminde ise Fatih'in diğer alanlarda yapmış olduğu yenilikler ve düzenlemelerle beraber gayr-i müslim reayanın statüsü konusunda da yenilikler, düzenlemeler yapılmıştır. Fatih önce Ortodoks Rum reaya daha sonra da Galata zimmîlerine bazı idarî, adlî ve hukukî özerkler (muhtariyetler) vermiştir. İlk olarak Ortodoks Rumlara patrik olarak Gennadius'u atamış ve bu kişinin ruhani ve cismani liderliği altında, Ortodoks Rumları bir cemaat haline gelmiştir.⁶²¹ Ortodoks Rumlara verilen bu haklar diğer gayr-i müslimlere de (Musevilere, Ermenilere) verilmiştir. Kendi içlerinde önemli bir özerklik alanına sahip olan cemaatler devletin küçük bir modeli olarak yapılanmışlardır. Bu cemaatsel sistemin temel yapısını millet sistemi oluşturur. Millet* kavramı Arapça "Mille" kelimesinden türetilmiştir. Mille, "bir söz" anlamına gelmektedir. Yani millet kavramı, muayyen bir sözü ya da vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğu demektir. Bu, Kuran'da "din" ve "şeriat" anlamında kullanılmıştır. Klasik İslam kaynaklarında millet terimi din, mezhep ya da bir din veya mezhebe bağlı topluluk anlamında ifade edilmiştir.⁶²²

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yirmi farklı etnik kökene sahip gayr-i müslim topluluk yaşamıştır. Bunlar: Rumlar, Yunanlılar, Bulgarlar, Sırp, Hırvatlar, Karadağlılar, Boşnaklar (Osmanlıyla beraber büyük çoğunluğu, yüzde doksani, Müslümanlığı kabul etmişler.), Arnavutlar (Osmanlı idaresiyle yaklaşık yüzde yetmiş Müslüman olmuştur.), Romenler (Eflâklılar ve Boğdanlılar), Türkler (Gagavuzlar, Gökoğuzlar), Macarlar, Çingeneler (Osmanlı idaresinde yüzde ellisi İslamiyet'i seçmiştir.), Ermeniler, Gürcüler, Süryaniler, Kildaniler, Araplar (Marunî, Melkit ve

⁶²¹ Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", **Türkler**, s.216.

* Kamus-ı Türki'ye göre: 1. Din, mezhep: millet-i İbrahim; din ve millet ikisi birdir. 2. Bir din ve mezhepte bulunan cemaat; millet-i İslam; Mille-i muhtelif rüesası. (Lisanımızda bu lügat sehven ümmet ve ümmet lügati millet yerine kullanılıp, mesela 'Mille-i İslamiye' ve 'Türk Milleti' ve bilakis 'Ümmet-i İslamiye' diyenler vardır; hâlbuki doğrusu 'Millet-i İslamiye' ve 'Ümmet-i İslamiye' ve 'Türk Ümmeti' demektir; zira Millet-i İslamiye bir ve Ümmet-i İslamiye yani din-i islamiye tâbî akvam ise çoktur. Tashihin istimali elzemdir.), s.1400.

⁶²² Bilal Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım", **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.236.

diğerleri), Yahudiler, Kiptîler (Mısır'ın Araplardan önceki yerli halkı), Habeşlerdir.⁶²³

Tebâ (Reaya) önce gayri resmî olarak 1453'ten sonra Fatih ile beraber hukukî olarak milletlere bölündü. En büyük millet Ortodokslardı. Millet sisteminin amacı basitçe, gayr-i müslim cemaatler için imparatorluğun yönetsel olarak ikincil ve hukuki olarak birincil yapısını oluşturmaktır.⁶²⁴ Millet sisteminde her cemaat salt bir dinî topluluk değil, aynı zamanda idarî bir komün niteliği de taşımaktaydı. Osmanlı devleti, toplum üzerindeki yetkilerini genel yönetim, güvenlik, maliye ve askerlik gibi konularda sınırlandırmış, bunların dışında kalan eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, adalet, nüfus, dinî işler ve vakıf hizmetleri gibi temel fonksiyonları din ya da mezhep esasına dayalı millet teşkilatları eliyle yürütölmek üzere gayr-i müslim topluluklara devretmişti. Batıdaki komün idareleri ya da bugün ki deyimle belediye yönetimleri, yalnızca bulundukları şehir ve kasabalarla sınırlı bir hizmet yetkisi ve sorumluluğa sahip oldukları halde Osmanlı cemaat yönetimleri kendi cemaatlerinin işlerini bir tek merkezden idare etmek yetkisine sahip olmakla nüfus ve hâkimiyetlerini tüm Osmanlı şehir ve kasabalarına hatta köylerine kadar ulaştırmışlardı. Cemaat liderleri yalnızca dinî otoriteyi değil, aynı zamanda idarî otoriteyi de temsil etmekteydiler. Devlet nezdinde cemaatini temsil etme ve onların sosyal hayatı konusunda sorumluluk taşıma gerektiğinde Divan-ı Hümâyunda cemaati adına söz söyleme yetkisine sahip oldukları için kendilerine “millet başı” adı verilmişti. Bu nedenle millet liderleri, kendi dindaşlarının başka devletlerdeki yönetimlerden daha geniş yetkiler verilmişti. Çünkü Osmanlı Devleti'nde cemaat yönetimleri salt bir kilise örgütü olarak düşünölmemişti.⁶²⁵

⁶²³ Yavuz Ercan, “Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.199.

⁶²⁴ Arzhi Khan, “Osmanlı İmparatorluğu: Çok Kültürlölüğün Doğulu Mimari”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 1999, s.233.

⁶²⁵ Eryılmaz, **a.g.m.**, s.237.

Dinî bir sahiplenmeyi ifade eden millet sözünü gerçekten de bugünkü “nation” (millet) anlamında kullanmak, şark milletlerine Osmanlı asırlarının özellikle son asırda getirdiği bir kullanım şeklidir. Birey, doğduğu millet kompartımanı içinde o cemaatin ruhani, mali, idarî otoritesine bağlı olarak hayatını devam ettirir. Fakat dinden dönerse kompartımanını değiştirir. Gayr-i müslimlerin din değiştirmelerini yani bir dinden öbürüne geçmelerini İslam Devleti’nin kanun yapıcılarının hoş görmez. Bu durum için tek istisna İslamiyet’in seçilmesidir. Genel uygulamada da din değiştirme pek fazla olmamış, fakat Hristiyan cemaatinin mensuplarından bazılarının mezhep değiştirdikleri görülmüştür.⁶²⁶

Osmanlı Devleti’nde gayr-i müslimler ile ilgili bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Kılık kıyafette Müslümanlara benzememek, bazı istisnalar hariç ata binmemek, silah taşımamak ve kaldırımdan yürümek bunlardan bazılarıdır.⁶²⁷ Kılık kıyafet ayrımı ve ayrı mahallelerde oturma gibi sınırlamalar gayr-i müslim cemaatler tarafından benimsenmiştir.⁶²⁸ Sadece gayr-i müslimler için görülmesine rağmen bu kurallar Müslüman - zimmî toplumun bütün bireyleri için geçerlidir. Zimmîlerin yani gayr-i müslimlerin, Müslüman’a benzer kıyafet giymeleri yasak olduğu gibi Müslümanların da zimmîler gibi giyinmeleri hoş karşılanmamıştır. Osmanlı Devleti’nde hâkim unsur Müslümanlar olduğu için Müslümanlar gayr-i müslimlerin giyinmelerine bir özentî duymamıştır. Mühimme defterlerinde Yahudiler tarafından kendi cemaat mensuplarının kıyafet kurallarına uymadıkları için ettikleri şikâyetlerin kayıtları mevcuttur. Bu kayıtlardan da bu sınırlamaların gayr-i müslimlerce de kabul gördüğü anlaşılmaktadır.⁶²⁹ Gayr-i müslimler içinde Müslümanlarla karışmama, dinini, gelenek ve göreneklerini, bu şekilde devam ettirme gibi bir olgu söz konusudur. İslam devletindeki ve özellikle Osmanlı Devleti’ndeki millet biçiminde teşkilatlanma ve bireyin bu

⁶²⁶ Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, X. Cilt, s.217.

⁶²⁷ Eryılmaz, *a.g.m.*, s.239.

⁶²⁸ Ortaylı, *a.g.m.*, s.217.

⁶²⁹ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın sonuna kadar)*, Ankara, 1999, s.13.

teşkilata sahipliği modern dünyadaki azınlık statüsü ve psikolojisinden hem öznel hem de nesnel esaslar itibariyle farklıdır.⁶³⁰ Bu yasaklamaların çoğu sembolik ve temsilî bir nitelik taşımaktaydı ve uygulamada ciddi sıkıntılara sebep olmuyordu. Bu kısıtlamalar idarî düzenlemeler şeklindeydi. Asli hukuk bakımından cemaatler ve Müslümanlar arasında eşitsizlik yoktu. Ayrıca kıyafet sınırlaması sadece Osmanlı Devleti'nde uygulanmamıştır. Daha önce Avrupa'da da böyle uygulamalar yapılmıştır. Ancak bu iki uygulama arasında mahiyet farkı bulunmaktadır. Avrupa'da bu uygulama bir milleti aşağılamak için kullanılmıştır. IV. Latran Konsilinde (1215) Yahudilere göğüsleri üzerine dikilmiş çark şeklinde bir kumaş parçası taşıma zorunluluğu getirilmiştir. Latran Konsilinde alınan bu karar, XX. yüzyılda Hitler tarafından da uygulanmıştır. Yahudiler, toplama kamplarına, göğüslerine çark şeklinde işaretler takılarak götürülmüşlerdir.⁶³¹ Osmanlı Devleti'nde, Ortaçağ Avrupası'nda olduğu gibi hukuk kurallarının sınıflara, milletlere ve dinlere göre farklı uygulamaları bulunmuyordu. Bundan dolayıdır ki gayr-i müslimlerin bütünü ile Osmanlı yönetiminin dışında tutulduğunu söylemek doğru değildir. Bir gayr-i müslim tebâ Türk ve Müslüman kimliğini benimsemese bile yönetimde üst kademelere gelebilmesi ve yüksek rütbeli devlet memuru olabilmesi için önünde bir engel yoktur. Müslüman olmak, Osmanlı yönetiminde belli makamlara gelebilmek için gerekli bir şart değildir. Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmadığı halde dış işlerinde etkili görevlerde bulunan, bakanlık yapan, elçi olarak yurtdışına gönderilen gayr-i müslimler de vardır. Sadece sadrazam ve ordu komutanı gibi çok üst düzey (egemenlikle ilgili siyasi makamlar) görevlere getirilmeleri konusunda sınırlamalar olmuştur.⁶³² Osmanlı Devleti'nin altı yüz yıllık uzun tarihi boyunca, topraklarında Müslüman olanlarla, Müslüman olmayan topluluklar birlikte yaşamayı başarmışlardır. Bilhassa Klasik Dönem'de bu birlikte yaşayış barış, huzur ve güven içinde geçmiştir. O kadar ki Osmanlı Devleti'ne karşı kimi zaman haksız iddialar

⁶³⁰ Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, X. Cilt, s.217.

⁶³¹ Eroğlu, *a.g.e.*, s.14.

⁶³² Eryılmaz, *a.g.m.*, s.239.

ileri süren batılı düşünürler dâhil bu dönem için “Osmanlı barışı” deyimini kullanmışlardır.⁶³³

1.2.3. Millet Sistemine Karşı Görüş

Millet sistemi hakkında farklı düşünceler de öne sürülmüştür. XVI. yüzyıl ile beraber çok uluslu bir devlet haline gelen Osmanlı, imparatorluk boyutlarına ulaşmıştır. Bu kadar büyük bir devletin ekonomik ihtiyaçları da sınırlarının büyüklüğüne oranla çoğalmıştır. Bu yüzyılda Osmanlı topraklarında yaklaşık olarak sekiz milyon nüfus vardır ki bunun yarısını Müslümanlar diğer yarısını da gayr-i müslimler oluşturmuşlardır. Özellikle Rumeli’de üç milyon sekiz yüz seksen iki bin gayr-i müslime karşın bir milyon iki yüz bin Müslüman bulunmaktadır. Osmanlı Devleti’nin nüfusu XVI. yüzyılın sonuna doğru yaklaşık yirmi milyonu bulacaktır. O devrin şartlarına göre bu nüfus oldukça fazladır ve bu nüfusun ihtiyaçları karşılamak da bir o kadar zordur. İslam İmparatorluğu olan Osmanlı da İslamiyet’i kabul ettirmenin özendirici tarafları olmasına karşın devlet, Müslüman olmayanları zorla İslamlaştırma politikasını asla kabul etmemiştir. İktisadî açıdan gayr-i müslimlerin varlığı Osmanlı için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’nin masraflarının çokluğu onu böyle bir siyasete mecbur etmiş olabilir. Örneğin; XVI. yüzyılın başında kayda geçmiş sekiz yüz doksan dört bin dört yüz on iki Hristiyan hanesi mevcuttur. Bu Hristiyanların İslamlaştırılması Osmanlı Devleti için iki bin sekiz yüz kilo altının kaybı anlamına gelmektedir ki bu da Devlet için ciddi bir ekonomik kayıptır.⁶³⁴ Ekonomik kayıp düşüncesi Osmanlı Devleti’nin en düşük rütbedeki memurlarına da sirayet etmiştir. Bu konu ile alakalı Üsküdar Sicillerinde güzel bir örnek vardır. Müslüman olmuş Ahmet bin Abdullah ve zevcesi Emine binti Abdullah adlı kişilerin İslamlığına subaşı

⁶³³ Ercan, **a.g.m.**, s.197.

⁶³⁴ Kurat, **a.g.m.**, s.218.

olan Kurt Bey ibni Mehmet, “*bana onların İslam sevâbı lazım değil, ben onlardan cerime alsam gerektir*” diye karşı gelmiştir.⁶³⁵ Bu belge bize Osmanlının alt kademelerinde görevli olan bir memurunun zimmîlere nasıl yaklaştığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu olay bize, Millet sisteminin oluşmasındaki ekonomik faktörlerin de etkisi olabileceğini göstermektedir. Ancak bu konuda kesin yargıya varmak, yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilir.

Osmanlı mahkemelerinde, Müslüman olmak davacı veya davalı için lehte bir olgudur. Fakat bu durum bütün davalar için geçerli değildir. Özellikle dinî konuları ihtiva eden davalarda bu durumu görmek mümkündür. “*Mahrusa-i Üsküdar’da Sultantepe Mahallesi’nde Merad veledi Kirkor* (Ermeniler arasında sıkça kullanılan bir isim olarak sicillerde geçtiği için Ermeni olma ihtimali yüksektir.) *nam zimmî mahfel-i şer’e gelüp takrîr-i kelâm edüp sâbıkan zevcem olup şeref-i İslâm ile müşerreffe olan Ayşe binti Abdullah nam-ı mühtediyeden*” altı yaşındaki küçük oğlunu ve yedi yaşındaki küçük kızını istemiştir. Karısı Ayşe binti Abdullah savunmasında kız çocuğunun Hatice ismini, erkek çocuğunun da Mehmet ismini alarak İslamiyet’i kabul ettiklerini beyan edip zimmî babalarına verilmemesi gerektiğini mahkemeye söylemiştir. Mahkeme de çocukların Müslüman olmalarını göz önüne alarak mühtediye (Müslüman olmuş) annelerinde kalmalarına karar vermiştir.⁶³⁶

Benjamin Braude’nin ‘Osmanlı Millet Düzeninin Kuruluş Efsaneleri’ makalelerinde “Genellikle Osmanlı Devleti’nin Müslüman olmayan uyruklarının millet düzeni çerçevesi dâhilinde yönettiği sanılır. Bu görüşün

⁶³⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 72a.1., Tarih: 5 Rebiül Evvel 1030 (28 Ocak 1621). “Bundan akdem garîm (borçlu) taifesinden olup hâlâ şeref-i İslam ile müşerreffe olan Ahmet bin Abdullah ve zevcesi Emine bin Abdullah nam kimesneler meclis-i şer’-i şerîfde istemeye geldiklerinde mahmiye-i Üsküdar’da Mahalle-i Cedide’de subaşı olan Kurt Bey ibni Mehmet nam cundî mezbûrân Ahmet ve Emine’yi niçün Müslüman edersiniz bana onların, İslam ü sevabı lazım değil ben onlardan cerime alsam gerektir deyü mezbûrânın İslamlarına nizâ’ edüp taraf-ı tenkide olduğu ki hakika-i bi’l-hal bi’t-taleb ketb olundu. Tahrîren fi’l-yevmü’l-hâmis min Rebiül Evvel lisene-i selâsin ve elf.”

⁶³⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 72b.4., Tarih: Gurre-i Zilka’de 1011 (15 Nisan 1603).

temelinde Osmanlı yönetiminin, dini ne olursa olsun, bir zimmîye birey olarak değil bir cemaatin üyesi olarak muamele ettiği varsayılmaktadır. Millet başı ister patrik olsun ister haham, devlete karşı cemaatinden, cemaatine karşı da devletten sorumlu olan idarî görevliydi. Rum, Ermeni, Yahudi gibi resmen tanınmış her cemaatin maddî ve adlî özgürlüğü bu görevli aracılığıyla sürdürülüyordu. Milletin anlamı, yanılmanın bir kaynağı, terimin kendisidir. Özetle, millet dinsel olarak tanımlanmış bir halk demektir. Kuran'da millet Muhammed öncesi 'İbrahim dini' (Millet-i İbrahim) bağlamında kullanıldığı Ortaçağ kullanımında ise Yahudiler, Hristiyanlar ya da Müslümanlar anlamına gelebildiği halde Tanzimat Dönemi'nden önceki en yaygın Osmanlı Türk kullanımı, zimmîlere karşıt olarak Müslümanlar cemaatini adlandırıyordu. Kanunî Sultan Süleyman döneminde Şeyhü'l İslam Ebusuud Efendiye atfedilen fetvada ve Osmanlı İslam imparatorluğu için yaygın olarak kullanılan 'din ve devlet, mülk ve millet' sözünden de bu anlam ortaya çıkıyordu. Buna göre, millet genellikle Müslüman olmayanları işaret etmektedir.⁶³⁷ Benjamin Braude, millet sistemini eleştirel bir gözle ele almış ve böyle bir sistemin olmadığını, en başta millet kelimesinin yanlış şekilde kullanıldığını ifade etmiştir. Millet sistemiyle alakalı, Osmanlı Devleti'nin Fatih ile başlayan Yükselme Dönemiyle beraber, gayr-i müslimler tarafından ortaya atıldığı ileri sürülen destansı* bazı mit olaylara dayandırılarak ortaya çıktığını ifade edip, bu destansı olayların birçoğunun gerçekte var olmadığını ya da objektif belgelere dayandırılmadığını ileri sürmüştür.

Yine Benjamin Braude, millet sisteminin olmadığını "Millet Sisteminin İlginç Tarihi" adlı makalesinde daha farklı bir şekilde ifade etmiştir. İlk olarak millet sisteminin Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyunca azınlıklara muamelesinin temelini teşkil eden bir vasıta olduğu iddiasını yanlış olarak kabul edip, Osmanlının güçlenmeye başladığı ilk yüzyıllarda, gayr-i

⁶³⁷ Benjamin Braude, "Osmanlı Millet Düzeninin Kuruluş Efsaneleri I", **Tarih ve Toplum**, S.40, İstanbul, Nisan 1987, s.34.

* Benjamin Braude, "Osmanlı Millet Düzeninin Kuruluş Efsaneleri II", **Tarih ve Toplum**, S.41, İstanbul, Nisan 1987, s.12,14.

müslimlerin imparatorluk nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğunu ve bu durumun Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır'ı fethetmesine kadar değişmediğini ifade ederek demografik bakış açısıyla Müslümanların azınlıkta olduğunu ifade etmiştir. Hristiyan ve Yahudilerin kendi mahkemelerinin yanında boşanma, miras ve diğer problemleri için Müslüman mahkemelerine başvurduklarını ifade ederek Yahudilerin Ortodoks Kilisesi'nin aksine cemaat örgütlenmelerinin piramit şeklinde olmadığını yazmıştır. Sadece Ortodoks Patriği eşitler arasında birincidir. İmparatorluk çapındaki malî, idarî sistem, milletler olarak beyan edilen sistemin kontrolünde olmamıştır. Bundan dolayı Osmanlı kanunlarının klasik çağında hatırı sayılır ölçüde ancak hiçbir şekilde mutlak olmayan yerel topluluk özerkliği olmasına rağmen ortada ne milletler ne de bir sistem vardı. Bu düşüncelerini XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı Budapeştesi'nde birçok gümrük kayıtları ve ticaretin etnik paylaşımının işleyişiyle alakalı bir araştırmayla desteklemeye çalışmıştır. Nüfusunun büyük çoğunluğunun Hristiyan olmasına rağmen bu gümrüğe kayıt yaptıran tüccarların %68'inin Müslüman olması ve gayr-i müslimlerin oranının Müslümanlara göre çok az olmasıyla, millet sisteminin olmadığını, ekonomik açıdan desteklemeye çalışmıştır.⁶³⁸ Gayr-i müslimlerin Üsküdar mahkemelerinde şer'î hukuka göre boşanma, evlenme, köle azat etme, miras davaları gerçekleştirdikleri görülmektedir. Üsküdar'da, Cedide Köyü'nden (Yeni Köy) Drama binti Yani adlı zimmî kadın iki akçe mehr-i müeccel almıştır.⁶³⁹ Pinoyati adlı zimmî kadın sekiz bin akçe mehr-i müecceli, on iki bin akçe mehr-i mu'aceli mahkemede talep etmiştir.⁶⁴⁰ *Harâstân binti Babahan* adlı Ermeni kadın, ölen kocası Simavin'e vekîl olan büyük kızının kocası Agob veledi Harâbiye huzurunda kocasının mirasından iki bin akçelik mehr-i müeccelini talep etmiştir. Fakat bu isteğe vekîl olan Agob iki bin akçeden iki yüz akçeye indirildiğine dair "hüccet-i sulhü" göstererek karşı gelmiştir. Harâstân adlı Ermeni iki yüz akçelik mehir-i

⁶³⁸ Benjamin Braude, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.245,246,247.

⁶³⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 132b.1. Tarih: 1011-1012 (1602-1603).

⁶⁴⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 55b.3. Tarih: 24 Şaban 1032 (23 Haziran 1623).

müeccel almıştır.⁶⁴¹ Karye-i Kadıköy'den Kosta adlı zimmînin terekesinden zevcesi yedi bin yedi yüz doksan akçelik bir hisse alırken oğlu bu meblağın yaklaşık üç katı kadar yirmi üç bin altı yüz yetmiş akçe hisse almıştır.⁶⁴² Bu uygulamalar Osmanlının şer'î ve örfî hukukunun kanunları olmasına rağmen zimmîler tarafından da kullanılmıştır. Ancak bu uygulamaların Osmanlının zorlamasıyla mı yoksa zimmîlerin kendi isteğiyle mi gerçekleştiği hakkında kesin bir yargı belirtmek yanlış anlaşılabilir.

Osmanlı her ne kadar gayr-i müslim tebâyı kendinden kabul etmiş gibi görünse de aslında uygulamada onları Müslümanlardan ayrı tutmuş, onlara farklı davranmıştır. Şer'îye Sicillerinde birçok örnekte Müslümanlar hakkında saygı ve hürmet ifade eden deyimler kullanılırken, örneğin Müslümanlardan ölenler için "*fevt oldu*", "*vefat etti*", "*hakkın rahmetine kavuştu*" gibi saygı içeren, gayr-i müslimler için "*müld oldu*", "*helak oldu*", "*helâki oldu*" gibi saygı içermeyen hatta onları aşağılayan ifadeler kullanılmıştır. Ayrıca Müslümanlar için oğlu anlamında "*ibni*" kelimesi kullanılırken gayr-i müslimler için "*veled*" gibi; Müslümanlar için adı geçen anlamında "*müşarünileyh*" kullanılırken gayr-i müslimler için "*mesfûr*" gibi küçültücü deyimler kullanılmıştır.⁶⁴³ "*Üsküdar'a tâbi' Kuzguncuk karyesinde sâkine iken hâlîke olan Dekâne binti Toyoflu nam nasraniye*",⁶⁴⁴ "*mahmiye-i Kostantiniyye'de bundan akdem müld olan Lazârî veledi Musa nam Yahudi*",⁶⁴⁵ "*Üsküdar tevâbi'inden Kuzguncuk nam karye sâkinlerinden Papa Yasef veledi İstimad nam râhib zimmî*",⁶⁴⁶ "*Karakinise nam karye sükkânında Kostantin veledi Yani nam zimmî ... arızadan ifâkât bulmayup biemrullah mürt olursam*"⁶⁴⁷ şeklinde yazılan kayıtlarda olduğu gibi gayr-i müslimler sicillere kayıt edilirken Müslümanlardan farklı bir biçimde yazılmışlardır. Bu farklı nitelermelerin gayr-i müslimler tarafından

⁶⁴¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 85a.1., Tarih: 3 Zilka'de 1032 (29 Ağustos 1623).

⁶⁴² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 71b.1., Tarih: 26 Şevval 1011 (8 Nisan 1603).

⁶⁴³ Akdağ, a.g.e., II. Cilt., s.67.

⁶⁴⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. 127a.3. Tarih: 8 Ramazan 1030 (27 Temmuz 1621).

⁶⁴⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 60a.2. Tarih: Evâil-i Ramazan 1011 (Temmuz 1621).

⁶⁴⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 94b.2. Tarih: Zilka'de 1012 (Nisan 1604).

⁶⁴⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 37b.2. Tarih: 24 Receb 1023 (30 Ağustos 1614).

kabullenildiği ya da kabullenilmediği hakkında kesin bir şey söyleyemeyiz. Ancak bu tarz nitelermelere karşı azınlıklardan herhangi bir karşı koyma veya şikâyet incelenen sicillerde geçmemektedir. Yukarıda yazılan bilgiler ve örnekler pragmatik tarihçilik açısından hoş görünen millet sisteminin, uygulamada çok da abartıldığı gibi olmadığını göstermektedir

1.2.4. Osmanlı Devleti'nde ve Üsküdar'da Yahudiler

İstanbul ve çevresinde M.Ö. 390'dan itibaren, yani daha Roma Devri'nde Yahudiler mevcuttur. Bizans döneminde şehrin en önemli azınlıklarından birini oluşturdular. Ancak İstanbul Yahudileri, Selanik'teki dindaşlarından farklı olarak yalnızca bir mahallede bugünkü Pera civarında Stenum'da yaşamaktaydılar. İstanbul'un fethinin ardından kitlesel bir iskân siyaseti uygulandı ve böylece kente gönüllü ya da zorunlu olarak yerleştirenler, Osmanlı İmparatorluğunun Selanik'ten sonra en önemli ikinci Yahudi cemaatinin çekirdeğini oluşturdular.⁶⁴⁸

Osmanlı yönetimi altındaki Yahudiler XVI. yüzyıl boyunca Venedik'teki ticari faaliyetlerini geliştirmeye devam ettiler. Osmanlı himayesindeki Yahudiler 1492-1520 döneminde Adriyatik Limanlarına yerleşip, Adriyatik ticaretinde Dubrovnik'in aktif ortağı ve rakibi olarak sahneye çıktılar. Yahudilerin İspanya'dan 1412'de, Portekiz'den ise 1497'de kovulması Osmanlı kentlerine ve özellikle de İstanbul ve Selanik'e çok büyük çapta bir göçe sebep oldu. Bu Yahudilerin Osmanlı hükümetince yerleştirildiği önemli liman kentlerinden bazıları da Selanik ve Avlonya idi.⁶⁴⁹

⁶⁴⁸ Rena Molho, "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", **XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Gayri Müslimler**, Ed. Pinelopi Stathis, çev. Foti ve Stefo Benlisoy, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003, s.78.

⁶⁴⁹ Halil İncalcık, "Yahudiler ve Adriyatik", **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, I. Cilt, Ed. Halil İncalcık ve Donald Quataert, İstanbul, Eren Yay., 2000, s.324.

Geçmişte diğer Balkan kentlerinin Yahudileriyle birlikte bu kentin de Yahudi nüfusu 1454 ve 1455'te II. Mehmet tarafından İstanbul'a sürgün edilmişti.

Fatih döneminde Yahudilerin yoğun olduğu yerler şöyle sıralanmıştır: Hasköy, Kasımpaşa, Balat, Fener, Cibâli, Unkapanı, Balıkpazarı, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Belek, Yeniköy, Büyükdere, Üsküdar, Dağhamam, Bağlarbaşı, Kuzguncuk, Selamsız, Beykoz, Kadıköy, Moda, Fenerbahçe, Yedikule, Bakırköy, Yeşilköy, Küçükçekmece, Kınalı, Heybeli, Burgaz ve Büyük Ada.⁶⁵⁰ Robert Mantran, "XVII. yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul" adlı eserinde de bu yerleşim yerlerine ilave olarak Fatih Sultan Mehmet'e ait bir vakfiye göre çoğu Haliç kıyılarında olmak üzere on yedi Yahudi Mahallesi olduğunu ifade etmektedir. Bu Yahudi Mahalleler şu şekilde sıralanmıştır: Balıkpazarı, Bahçekapı (ikiside Eminönü'nde), Acemoğlu (Yemiş İskelesi civarında), Karaşemsi ve Timurtaş (Tahtakale yakınında).⁶⁵¹

"Bu yerleşim yerlerinden Balat, Hasköy, Ortaköy ve Kuzguncuk tartışmasız İstanbul'da görülebilecek en sefil yerleşim yerleridir.", diyen Bertrand Bareilles İstanbul'da yaşayan Yahudilerin fizikî yapılarını ve kişisel özelliklerini şöyle ifade etmiştir: Doğuda güzel kadınlar boldur, ama bazı hoş istisnalar dışında bu kadınları Yahudi mahallesinde aramamak gerekir. Yahudilerdeki fiziksel bozulma, hem bu ırkın adeta bitkisel yaşam sürdüğü sağlıksız yerlerle hem de yakın akraba evlilikleriyle açıklanabilir. Yarım yüzyıl öncesine kadar on beşine giren ergen çocuklar sık sık on ikinci baharlarındaki kuzenleriyle evlendirilirdi. Erkekler de daha güzel veya yapılı değildir. Ayrıca çelimsiz ve hastalıklı görüntü onlarda da karşımıza çıkar. Rumlardan ve Ermenilerden bile daha tutumlu ve sade yaşarlar. Dilencilik yapmazlar. Kendi içlerindeki fakirlere yardım etmek üzere cemaat para ayırır. Asla sarhoş görünmez ve sadece aile içinde eğlenirler. Yahudi de Rum gibi erkek kardeşini okutur ve kız kardeşlerini evlendirir. Bu coğrafyadaki Yahudilerin özel yaşamlarında suçlanabilecek bir şey olmadığı

⁶⁵⁰ Eroğlu, a.g.e., s.98.

⁶⁵¹ Mantran, XVII. yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, s.61.

gibi kuzeyli dindaşlarından hem de batılılardan üstündür. Türkiye’de nüfus merkezleri, Selanik ve eylemlerinin temel kaynağı dönme denen Müslüman Yahudilerdi. Dönme, İsrailinin onu kendinden kabul edeceği kadar Samî kalmış ama Türk’ün güveneceği kadar da Müslümanlaşmıştı. Türkiye Yahudileri, Mağribiler ile aynı zamanda ve aynı dalga içinde İspanya’dan sürülen ailelerin torunlarıdır. Kimileri Afrika’ya kaçmak zorunda kalmış kimileri de Türklerden sığınma hakkı istemiştir. Kuşkusuz Samîleri inançlarından vazgeçmek veya yaşadığı topraklardan atılmak arasında tercih yapmak zorunda bırakan İspanyol hoşgörüsüzlüğü ne kadar kınansa azdır. Daha sonra II. Philippe döneminde Yahudileri İspanya’da kalmaya ve Katolik olmaya zorlayarak İspanyolların bu suçlarını iyice kabartmışlardır.⁶⁵²

Baskılar sonucunda Avrupa’dan kaçmak zorunda kalan ve Osmanlıya yerleşen Yahudiler: Beraberlerinde yeni zanaatlar, teknikler ve meslek getiren, yabancı dil bilen, Avrupa’daki dindaşlarıyla ilişkilerini muhafaza eden ve yüksek kültür düzeyleriyle ayırt edilen İber yarımadası Yahudileri (Sefarad) ülkenin iktisadi, siyasi ve kültürel hayatına önemli katkılarda bulundular. II. Bayezîd’in, Yahudi unsurunun Avrupa ülkelerinin ekonomisine ve kültürüne yaptığı katkıları bildiği için Yahudilerin imparatorluğa yerleşmelerine izin verdiği söylenmektedir.⁶⁵³ Yahudiler İstanbul’da birçok meslek icra etmişlerdir. Uzmanlık gerektiren esnaf grupları arasında yer almış ve aynı zamanda Türkler ve Frenkler arasında arabuluculuk görevini üstlenmişlerdir. Çoğu zaman sarraflık yapmış, Osmanlı iç ticaretiyle uluslararası ticaretine büyük ilgi duymuşlardır. Ayrıca başta hekimlik olmak üzere birçok serbest meslekleri de icra etmişlerdir. İstanbul’da 1494’te kurulan ilk matbaanın Yahudilere ait olması Osmanlı kültürel ve sosyal hayatında Yahudilerin ne kadar etkili olduğunu bize göstermesi açısından önemlidir. Bu matbaayı İberya (İspanya, Portekiz) yarımadası kökenli Yahudiler kurmuşlardır. Yeni maden döküm teknikleri ve

⁶⁵² Bertrand Bareilles, **İstanbul’un Frenk ve Levanten Mahalleleri, Pera, Galata, Banliyöler**, İstanbul, 2003, s.199,203.

⁶⁵³ Molho, **a.g.e.**, s.78.

bazı yeni kumaş dokumalarını getirenler de İberyâ Yahudileri olmuştur.⁶⁵⁴ Ayrıca Yahudilerden mücevherciler, peynirciler, kaşar imalatçıları, inci tüccarları, teshipçiler, kumaş tüccarları, meyhaneciler (Rumlarla rekabet halinde) gibi meslekleri icra edenler de vardır.⁶⁵⁵ Osmanlıda Yahudi cemaati, Osmanlıların bir milletine tekabül edecek şekilde ayrı bir “ulus” olarak kabul edilmektedir. Yahudilerden bireysel veya kolektif düzeylerde çeşitli vergiler de alınabilmektedir.⁶⁵⁶

Osmanlı Devleti’nde Yahudiler, genel olarak iki grupta ele alınabilir. Birincisi Rabbani Yahudiler, ikincisi Karailerdir.* Bir de bunların haricinde XVII. yüzyılda ortaya çıkmış Sabetay Sevi’nin yolundan gelen Sabetaist (Dönme Yahudiler) Yahudiler vardır.⁶⁵⁷ Bu gruplar da kendi aralarında alt cemaatlere bölünmüş, kollara ayrılmıştır. Rabbani Yahudiler; kendi arasında Romaniot (Romalılar), Eşkenazlar (Aşkenazlar), Sefaradlar ve Mustağribeler diye dörde ayrılır. Romaniotlar Roma döneminden kalan, Grekçe konuşan, Grek kültürünü devam ettirdikleri için övünen ve Avrupa’dan gelen Yahudileri küçümseyen bir gruptur. Eşkenazlar, daha çok Almancanın ve Almanların etki alanlarında yaşayan, Doğu Avrupa’da, Karadeniz’in kuzeyinde hayatlarını idame ettiren ve Osmanlıya göç eden Yahudilerdir.⁶⁵⁸ Eşkenaz Yahudileri Almancayla İbranicenin karışımı “Yiddişçe” dilini kullanmışlardır.⁶⁵⁹ Müstağribe Yahudiler ise Kuzey Afrika’da, Mezopotamya’da yaşayan Araplaşmış Yahudilerdir. İkinci grup olan Karailer ise Mezopotamya, Irak menşeli bir Yahudi kolu olmakla beraber Osmanlı ile 1361’de I. Murat’ın Edirne’yi fethiyle karşılaşmışlardır. Bu fetihle Edirne onlar için bir ilim merkezi haline gelmiş, İstanbul’un fethiyle

⁶⁵⁴ Robert Mantran, **XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Eren Yay., 1991, s.51.

⁶⁵⁵ Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara, 1986, s.62.

⁶⁵⁶ Robert Mantran, **XVI. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 1995, s.69.

* Robert Mantran’ın İstanbul hakkındaki eserlerinde “Karailer” Yahudilerinin yerine ‘Karayitler’ Yahudileri ifadesi kullanılmıştır.

⁶⁵⁷ Eroğlu, **a.g.e.**, s.75,76.

⁶⁵⁸ Eroğlu, **a.g.e.**, s.77.

⁶⁵⁹ Eroğlu, **a.g.e.**, s.78.

Karailik'in merkezi İstanbul olmuştur. Fetih'ten sonra Karfu, Parga, Selanik, İzmit ve Kırım'dan birçok Karai İstanbul'a göç etmiştir. XII. Yüzyıl seyyahlarından Tudelalı Benjamin, Galata'da beş yüz Karay'ın yaşadığını belirtip, Karaköy isminin "Karay Köy" den geldiğini ileri sürmüştür.⁶⁶⁰

Bunların haricindeki dönmelik hareketi, İzmir Yahudilerinden olan Sabetay Sevi'nin 1666'da Mesihliğini ilan etmesiyle başlar ve birçok Yahudi'yi etrafına toplar. Divan'ın, Mesihliğini ispat etmesini istemesi üzerine ispat edemeyen Sabetay, cezadan korkarak Müslüman olur. Fakat Müslümanlığı sadece şekilde kalmıştır. Kendisine inananlar da şeklen Müslüman olup, kendi eski inançlarını devam ettirmişlerdir.⁶⁶¹ Sabetay Sevi'nin ölümünden sonra Sabetaycılar da Karakaşi, Yakubiler ve Kapaniler olmak üzere üçe ayrılırlar.

Aşağıdaki tabloda sadece XVII. yüzyılın başlarında Üsküdar ve çevresindeki Yahudiler ve bunların bağlı olduğu cemaatler yazılmıştır. Ahmet Hikmet Eroğlu'nun "Osmanlı Devleti'nde Yahudiler" adlı eserinde ise, Selanik tapu tahrir defterlerinde geçen yirmi altı Yahudi cemaati yazılmıştır. Bu defterde bulunan Yahudi cemaat isimlerinden hiçbirisi Üsküdar Sicillerinde geçen Yahudi cemaat isimlerine benzememektedir. Üsküdar ve çevresinde özellikle Kuzguncuk Karyesi'nde,⁶⁶² Mahalle-i Cedit'in Kefere Mahallesi'nde⁶⁶³ Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları sicillerden anlaşılmaktadır. Üsküdar'da Şer'iye Sicillerine göre Üsküdar ve çevresinde "*Küçük Selanik, Yanbolu, Zeytunî, İzdin*" isimleriyle anılan dört farklı Yahudi cemaat teşekkülleri bulunmaktadır.⁶⁶⁴ Bu cemaat isimlerini Yahudiler,

⁶⁶⁰ Eroğlu, **a.g.e.**, s.79,83.

⁶⁶¹ Eroğlu, **a.g.e.**, s.87.

⁶⁶² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 15b.2. Tarih: 1032 (1623). "... Kuzguncuk nam karyeden İzdin cemaatinden Devid veledi Musa ...".

⁶⁶³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125.vrk. 23a.2. Tarih: 23 Cemaziyel Evvel 1023 (1 Temmuz 1614)"... Üsküdar'da Mahalle-i Cedide'de sâkin Yahudi taifesinden iş bu hâmilü'l-kitap Yasef veledi Yahuda ..."

⁶⁶⁴ Geniş bilgi için tablo: 6 bakınız. Bu Yahudi cemaatlerinden İzdin ve Zeytunî cemaatleri aynı topluluğu kastetmektedir. Çünkü İzdin ile Zeytin ya da Zeytun, Rumeli'de aynı kazanın farklı isimleridir. Bundan dolayı sicillerde dört farklı cemaat geçiyormuş gibi olsa da aslında Üsküdar'da üç farklı Yahudi cemaat teşekkülü vardır, denilebilir.

gelmiş oldukları yerlerden almışlardır. Küçük Selanik cemaatinin Selanik'ten, Yanbolu cemaatinin Bulgaristan'dan Silistire Sancağı'na bağlı Yanbolu kazasından, Zeytunî ve İzdin cemaatinin de Rumeli'deki Eğriboz Sancağı'na bağlı İzdin (Zeytin, Zeytun) kazasından geldiği söylenebilir. Üsküdar Sicillerinde geçen Yahudilerle ilgili kayıtlarda Yahudiler hakkında fazla bir bilgi yer almamaktadır. Bağlı bulundukları cemaat teşekküllerine, yaşadıkları mahallelere ulaşılabilir. Bu durum Üsküdar'da Yahudilerin çok az olduklarını ve kadı mahkemelerine çok da başvurmadıklarını ya da sorunlarını kendi cemaat teşekkülü içerisinde çözdüklerini göstermektedir. Ayrıca, sadece bir kayıta da “*Şişan veledi Yakop nam kazzâz (ipekçi) Yahudi*” yapmış olduğu meslekle birlikte yazılmıştır.⁶⁶⁵

Tablo 6: Üsküdar'da Yahudiler

Defter No	İsim	Yer	Cemaati
107. vrk. 60a.2.	Lazeri veledi Musa		
107. vrk. 72a.2.	İsak veledi İlyas		Küçük Selanik
107. vrk. 103a.3.	Nesim veledi Sibtan		
107. vrk. 85b.2.	İlya veledi Bani	Karye-i Kuzguncuk	Yanbolu
109. vrk. 19a.5.	Simirya veledi Kırtakoz		
109. vrk. 33a.4.	Bünyamin veledi Polini	Karye-i Kuzguncuk	Zeytun
109. vrk. 113a.5.	Yahuda veledi Yasef		
109. vrk. 37b.6.	Bünyamin veledi Pasga??	Karye-i Kuzguncuk	
125. vrk. 23a.2.	Yasef veledi Yehuda	Mahalle-i Cedide (Kefere Mahallesi)	
138. vrk. 13a.4.	Yasef veledi İdin		
138. vrk. 15b.2.	Devid veledi Mura	Karye-i Kuzguncuk	İzdin
138. vrk. 15b.2.	İlyas veledi Devid	Karye-i Kuzguncuk	İzdin
138. vrk. 15b.2.	Mutatiye veledi Yasef	Karye-i Kuzguncuk	İzdin
138. vrk. 15b.2.	Sebâti veledi İsak	Karye-i Kuzguncuk	İzdin

⁶⁶⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 94a.1. Tarih: 1012 (1603,1604).

1.2.5. Osmanlı Devleti'nde ve Üsküdar'da Rumlar

Osmanlı İmparatorluğu dünyada pek az ülkede rastlanacak, sadece bugünkü sınırları içinde olsa dahi, dinî çeşitliliğe ve birçok farklı mezhebe ev sahipliği yapmıştır ve yapmaya devam etmektedir. Osmanlı Dönemi'nde Hristiyanlığın birçok farklı cemaatleri ve mezhepleri, devletin güvencesi ile hayatlarını devam ettirmişlerdir.⁶⁶⁶ Bunlar içerisinde Osmanlı toplumunda Rumların özellikle Ortodoks Rumların farklı bir yeri vardır.

Osmanlı topraklarında Rumlar, Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer gayr-i müslim topluluklardan nüfus bakımından oldukça fazladır. Bu nüfus fazlalığı, aynı zamanda Rumların Osmanlı coğrafyasında diğer gayr-i müslimlere göre daha geniş bir yayılma alanları olduğunu gösterir. Rumlar her ne kadar İstanbul, İzmir ve çevresi, Trakya, Adalar merkezli bir yaşam sürüyorlarmış gibi görünse de, aslında Anadolu'nun birçok yerinde, Karadeniz'de hayatlarını idame ettirmektedirler. Bundan dolayı Rumlar Osmanlı Devleti'nin aslî unsuru olan Müslümanlardan sonra, siyasal, sosyal ve ekonomik yapıda en etkili cemaat topluluğu olmuşlardır. Onların bu etkisi Osmanlının son dönemine kadar devam etmiştir.

Rumlar, Osmanlı coğrafyası genelinde nüfus olarak diğer gayr-i müslimlerden fazla olmasına rağmen İstanbul ve çevresinde Yahudilerden daha kalabalık değillerdir. Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyıl İstanbul'unda Ermenilere ait yirmi yedi mahalle varken, Rumların üç yüz dört, Yahudilerin altı yüz elli yedi mahallesi vardır. Bu da bize Rumların Ermenilerden on kat fazla olduğunu, Yahudilerin de yarısı kadar olduklarını göstermektedir. Ancak bu bilgi Evliya Çelebi'nin abartma karakteristik yapısıyla değerlendirilip, bu durum üzerine şüpheyle yaklaşılmalıdır. Bu sayılar

⁶⁶⁶ Ortaylı, "Osmanlı Yönetiminde Dinî Gruplar", **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I**, s.269.

kesinlik arz etmez.⁶⁶⁷ Ancak Üsküdar için Rum nüfusunun, Ermeni ve Yahudi nüfusuna göre fazla olduğu söylenebilir. Üsküdar'ın geneline yayılmış, birçok mahalle ve köyünde Rumlar, yaşamlarını sürdürürken Yahudiler ve Ermeniler sadece belli başlı yerlerde, kendi mahalle ve köylerinde hayatlarını devam ettirmektedirler.

İstanbul ve Üsküdar Rumlarının büyük çoğunluğu İstanbul'un yerlisi değildirler. 1453'te Fatih'in İstanbul'u fethini izleyen yıllarda, fetihten önce Bizans'ta yaşayan ve fetih sırasında çatışmadan kurtulan Bizanslılar, Osmanlının Rum iskânı politikası sonucunda Anadolu'nun ve Balkanların Edirne, Bursa, Gelibolu, Filibe gibi yerleşim yerlerine sürülmüşlerdir. Sürülen Bizanslı Rumların yerine, başlangıçta Mora ve Ege adalarından (Taşoz, Semadirek, Midilli gibi) sonra İzmir'den ve Sinop, Samsun ve Trabzon'un fetihlerinden sonra bu yerlerden Rumlar yerleştirmişlerdir. Bu iskân politikasının sebebi, Osmanlı merkezinde ve çevresinde fetihten dolayı, Osmanlı Devleti'ne karşı intikam duyan, kin besleyen ya da öç almak isteyen gayr-i müslimlerin ortaya çıkma ihtimali olmasındandır. Ayrıca fetihle beraber, Bizans'ın surları içinde ve çevresinde yaşayan Bizanslı Rumların kırılan, ezilen gururlarını tamir etme düşüncesi de bunların göç ettirilmesinde, psikolojik ve sosyolojik sebepler arasında sayılabilir.⁶⁶⁸

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet boş kalan Ortodoks Rum Patrikliği'ne yeni bir başkan seçmek istemiştir. Fatih'in fermanı üzerine bir araya gelen kilise başkanları ve bir kısım halkın, 1439'da akdedilen Floransa Konsili'nden beri, batı kilisesine karşı duran Georgios'u istemelerinden dolayı "Gennadios" unvanı ile patrik seçilmiştir. Fatih, Gennadios'u huzuruna kabul edip, ona kıymetli bir asa hediye ederek ihsanlarda bulunmuş ve onu "Milletbaşı" seçmiştir. Ülkede yaşayan bütün

⁶⁶⁷ Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I**, s.55,56. Evliya Çelebi'ye göre Üsküdar'da yetmiş mahalle Müslüman ve on bir mahalle Rum ve Ermeni Mahallesi ve bir Yahudi mahallesi vardır. Fakat Frenk mahallesi Üsküdar'da bulunmamaktadır. (Evliya Çelebi, I. Kitap, YKY., s.202.)

⁶⁶⁸ Mantran, **XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, s.49.

Ortodoksların idarî ve sosyal işleri onun şahsında toplanmıştır.⁶⁶⁹ Aslında Osmanlı bu özerk ve otonom yapıyla, kendine düşmanlık besleyen Bizanslı Rumları onore etmiş, onları kendisine bağlamıştır. Rum ve Ortodoks Kilisesi için, Osmanlı fetihleri ile zayıflayan, eriyen ve biten Bizans'ı kendisine merkez yapmış olan Ortodoks mezhebi, Bizans'ın yıkılmasıyla tarih sahnesinden silinmesine ramak kala, Osmanlı Devleti'nin bu kiliseye sahip çıkmasıyla küllerinden yeniden doğması, çok daha önemlidir.

Rum Ortodoksların merkezinin “Fener Kilisesi” olması hasebiyle İstanbul'da, Hristiyan nüfusu önemli bir kısmını Rumlar oluşturmaktadır. Rumların kent içine dağılmış birçok merkezleri vardır. Fener, Samatya, Galata, Kadıköy, Boğaz'daki çeşitli köyler, Adalar bu merkezlerden bazılarıdır.⁶⁷⁰ Kadıköy, XVII. yüzyılda Üsküdar'a bağlı ismiyle müsemma olmuş, Rumların çoğunlukta olduğu bir köydür. Kurulduğu coğrafyanın avantajlarıyla, tarihsel gelişim sürecinde, tekâmül edecek ve İstanbul'un önemli semtlerinden biri olacaktır. Fakat incelendiği döneme ait sicillere göre XVII. yüzyılın başları Kadıköy'ün tekâmülü için erken bir zaman dilimidir ve bu dönemde hayatını Üsküdar'ın gölgesinde geçirmeye devam edecektir.

İstanbul'daki tüm evler birbirine benzer, hepsi aynı plana göre yapılmıştır. Fakat Rum evleri temizlik havasıyla farklılık gösterir. Kırım Savaşı'na kadar Rum evlerinin pencerelerinde, Türk evlerinde olduğu gibi kafesler vardır. Rum kadınları, Türk kadınları gibi dönem dönem peçe takmışlardır.⁶⁷¹

Rum erkekleri toplumsal hayatta önemli rol üstlenmiştir. Özellikle de fetihten sonra gönderilen Rumların, tekrar geri gelmeleriyle nüfusları hızla artmıştır. Rumlar iyi tanımlanmış meslekleri icra eden aktif bir unsuru temsil

⁶⁶⁹ Eroğlu, **a.g.e.**, s.69.

⁶⁷⁰ Bareilles, **a.g.e.**, s.221.

⁶⁷¹ Bareilles, **a.g.e.**, s.223.

etmektedir. Rumlar denizcilikle ciddi şekilde ilgilenmişler ve denizcilikle ilgili, gemicilik, taşıyıcılık, balıkçılık, tekne imalatı gibi mesleklerde mahir olmuşlardır. Ayrıca marangozluk, Yahudilerle beraber meyhanecilik, içki üreticiliği gibi meslekleri de icra etmişlerdir. Osmanlı yönetim kadrosunda da Rumların yer aldığını görülmektedir. XVII. yüzyılda Koca Penayotis Sultan'a tercümanlık etmiş, Aleksandros Mavrokordatos, Reisü'l Küttab danışmalığı ve tercümanlık mesleğini ifa etmiştir.⁶⁷² Üsküdar Sicillerinde yukarıda anlatılan mesleklerle beraber Rumların "*mahrusa-i Üsküdar'da bitpazarı kurbunda sâkin olan hayyât (terzi) taifesinden Yani veledi Pakrad*"ın ev satışından olan borcuyla ilgili kayıta terzilik,⁶⁷³ "*mahrusa-i Üsküdar'da simitçi fırınında habbaz olan Yani veledi Mekşe*"nin çatlayan bargirinin bedelini istemesiyle ilgili kayıta *habbazlık (fırıncı)*, simit fırınında habbazlık,⁶⁷⁴ Üsküdar'a bağlı Karye-i Çengar'dan Yani veledi Kuzgancı *marangozluk (neccâr)*⁶⁷⁵, "*mahmiye-i Üsküdar'da Mahalle-i Cedide meyhanecilerinden Todari veledi Anderi ve Anaştas veledi Mihal ve Apostapol veledi ve Nikola veledi ve Daraso veledi (son üç ismin babalarının adları yazılmamış) ...*",⁶⁷⁶ "*mahmiye-i Üsküdar'da meyhaneci Pinayot veledi Zaker nam zimmî ...*"⁶⁷⁷lerin meyhanecilik, Karye-i İstavros'dan Yani veledi Petro'nun *odunculuk (hattap)*,⁶⁷⁸ Anderiye veledi Yani'nin *kasaplık*,⁶⁷⁹ Karye-i Kadıköy'den Todari veledi Aleksi yine *kasaplık*,⁶⁸⁰ Üsküdar'ın Cedide Mahallesi'nde Malkoç veledi Vasal'ın *bozacılık*,⁶⁸¹ Trabzonî Katenderî veledi İstariyano'nun *kuyumculuk*,⁶⁸² Üsküdar'da Selman Ağa

⁶⁷² Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I, s.57,58.

⁶⁷³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 118b.2. Tarih: 8 Şaban 1030 (28 Haziran 1621).

⁶⁷⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 119b.4. Tarih: 9 Şaban 1030 (29 Haziran 1621).

⁶⁷⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 78b.4.

⁶⁷⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. 90b.2. Tarih: 2 Zilka'de 1032 (28 Ağustos 1623).

⁶⁷⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 127a.3. Tarih: 24 Ramazan 1030 (12 Ağustos 1621).

⁶⁷⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 49a.1.

⁶⁷⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 18b.2.

⁶⁸⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 25a.3. Tarih: 7 Rebiül Evvel 1012 (15 Ağustos 1603).

⁶⁸¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 3a.3.

⁶⁸² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 85a.3. Tarih: 23 Zilka'de 1011 (4 Mayıs 1603). "... Trabzonî Katenderî veledi İstariyano nam zimmî kuyumcu..."

Mahallesi'nden Astol veledi Astamo'nun *arakiyecilik*,⁶⁸³ mesleklerini yaptıkları görülmektedir.

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar ve çevresinde yaşayan gayr-i müslimler içerisinde Rumlar, yerleşim yeri olarak birçok farklı mahalle ve köylerde yaşamlarını devam ettiren ve en kalabalık nüfusa sahip olan topluluktur. Rumlar Üsküdar Mahallerinden: Mahalle-i Cedide'de Kefere Mahallesi'nde, Mahalle-i Ma'mure'de Rumlar Mahallesi'nde,⁶⁸⁴ Selman Ağa Mahallesi'nde,⁶⁸⁵ Kefçe Mahallesi'nde,⁶⁸⁶ Üsküdar'ın Köyleri'nden: Kartal Karyesi'nde,⁶⁸⁷ Kadı Karyesi'nde,⁶⁸⁸ Çengar Karyesi'nde,⁶⁸⁹ İstavros Karyesi'nde,⁶⁹⁰ Tuzla Karyesi'nde,⁶⁹¹ Kuzguncuk Karyesi'nde,⁶⁹² Burgas Karyesi'nde,⁶⁹³ Adalar Nahiyesinde Büyük Karye'de, Salacak Karyesi'nde,⁶⁹⁴ Kınalıada'da (Hanalluada),⁶⁹⁵ Heyblüada'da, Hadımkorusu Karyesi'nde, Kısıklı Karyesi'nde,⁶⁹⁶ Karaman Karyesi'nde ikamet etmişlerdir.

⁶⁸³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 61b. 2., Tarih: Tarih: 24 Ramazan 1011 (7 Mart 1603). Arakiye: Tiftikten ince külah ki dervişler giyer. (Kamus-ı Türkî, s. 934.) Bunları satan kişiye de arakiyeci denir.

⁶⁸⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 67a.3. "... Mahalle-i Ma'mure'de sâkin Atanas veledi Nikola ...".

⁶⁸⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 61b. 2., Tarih: Tarih: 24 Ramazan 1011(7 Mart 1603).

⁶⁸⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 22a.1. "... Mahalle-i Ma'mure'ye tâbi Kefçe Mahallesi'nde sâkin Yanya veledi Simo ..."

⁶⁸⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 14a.4. "... Karye-i Kartal'da Aleksandır veledi Gora ...".

⁶⁸⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138.vrk. 74b.3. "Mahmiye-i Üsküdar kazasına tâbi Kadıköy nam karye zimmîlerinden Yorgi veledi Manol ...", 76a.1. "... Kadıköy'de Komnani binti Aleksi ...", 89a.2. "Oldur ki mahmiye-i Üsküdar muzafâtından Kadıköy'de sâkin Yenaki veledi Hristodoros ...".

⁶⁸⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 21.a.5. "Kaza-i Üsküdar'da Çengar nam karye sükkânından Anderiye veledi Yani ve Anderiye veledi Astrati ...".

⁶⁹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 57b. 2. "Mahrusa-i Üsküdar tevâbi'inden İstavros nam karyede sâkin Yani veledi Anderiye ..."

⁶⁹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 77b.3. "... Karye-i Tuzla'da Nikola veledi Lederinç ..."

⁶⁹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 58b.2. "... Karye-i Kuzguncuk'ta Pasgal veledi Mihal ...", 58a.1. "Üsküdar Kazasına tâbi Kuzguncuk nam karyede Ayastol veledi Anderiye ..."

⁶⁹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 59a.3. "... Karye-i Kuzguncukta Papayostavdaki veledi Yani ... İstavraki veledi Hristaflov ..."

⁶⁹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 127a.3. "Mahrusa-i Üsküdar'a tabi Salacak nam karyede sâkine Gorana Asayani ..."

⁶⁹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 45a.2. "Mahmiye-i Üsküdar muzafâtından Adalar nâhiyesine tabi Kınalıada demekle ma'ruf karyede sâkin Dimitri veledi Nikola ..."

⁶⁹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 12b.4. numaralı sicilde: Karye-i İstavros, Karye-i Kuzguncuk, Karye-i Hadım Korusu, Karye-i Kısıklı; karyelerinin kefereleri olarak ifade edilmiştir.

Tablo 7: Üsküdar'da Rumlar

Defter No	İsim	Yer
107. vrk. 14a.4.	Aleksandır veledi Gora	Karye-i Kartal
107. vrk. 15a.4.	Seryanos veledi Yorgi	Kadıköy
107. vrk. 21a.5.	Andre veledi Yani	Çengar nam karye
107. vrk. 27b.1.	Kosta veledi Andre	Mahalle-i Ma'mure'de Rumlar Mah.
107. vrk. 77b.3.	Nikola veledi Lederinç	Karye-i Tuzla
108. vrk. 22a.1.	Yanya veledi Simo	Mahalle-i Ma'mure'ye tâbi' Kefçe Mah.
108. vrk. 24b.3.	Nikola veledi Filori	Karaman köyü
108. vrk. 24b.4.	Yani veledi Karaçımak	
108. vrk. 36b.2.	Mihal veledi Nikola	Mahalle-i Ma'mure
108. vrk. 36b.2.	Kosta veledi Anderiye	Mahalle-i Ma'mure
108. vrk. 60a.3.	Anderiye veledi Mavredi	
109. vrk. 3a.3.	Yani veledi Yorgi	Karye-i İstavros (Sultani Karye)
109. vrk. 9a.5.	Akramnol veledi Yorgi	Karye-i Kuzguncuk
109. vrk. 9a.5.	Astarin veledi Tomazda	Karye-i Kuzguncuk
109. vrk. 9a.5.	Curcine binti Memol	Karye-i Kuzguncuk
109. vrk. 9a.5.	Kiryakoz veledi Cerviz	Karye-i Kuzguncuk
109. vrk. 18b.3.	Hirnos veledi Nikfori	Karye-i Büyük
109. vrk. 22b.4.	Sezel veledi Yalu	Karye-i Çengar
109. vrk. 22b.4.	Yanol veledi Malyoz	Karye-i Çengar
109. vrk. 24b.3.	Vasilin binti Yorgi	
109. vrk. 49a.1.	Nikola veledi Atnaş	Heybelüada
125. vrk. 3a.2.	Hirnisgo veledi Yani	Mahalle-i Cedide
125. vrk. 3a.3.	Malkoç veledi Vasal	Mahalle-i Cedide
138. vrk. 21b.1.	Kalik veledi Dimo	Karye-i Kadı (Kadıköy)
138. vrk. 22.b.4.	Zostodali veledi Yorgaki	Karye-i İstavros
138. vrk. 25b.2.	Mavridi veledi Yorgi	Karye-i İstavros
138. vrk. 26.a.1.	Yorgi veledi Anderun	Karye-i İstavros
138. vrk. 27a.1.	Kiryakoz veledi Apostali	Karye-i İstavros
138. vrk. 28b.1.	Trandoflu veledi Kosta	Karye-i İstavros

	(oğulları: Hristodali, Kosta, Polcizan)	
138. vrk. 29b.4.	Nanoş veledi Yorgi	Karye-i İstavros
138. vrk. 29b.4.	Mihal veledi Petro	Karye-i İstavros
138. vrk. 29b.2.	Anastas veledi Tranas	Karye-i Kuzguncuk
138. vrk. 29b.2.	Dimitri veledi Tranas	Karye-i Kuzguncuk
138. vrk. 38b.2.	Aleksandira binti Manol	Adalar Nahiyesine tâbi' Karye-i Kartal
138. vrk. 45a.2.	Dimitri veledi Nikola	Adalar Nahiyesine tâbi' Kınalı Ada
138. vrk. 58b.2.	Paskal veledi Mihal	Karye-i Kuzguncuk
138. vrk. 59a.2.	Todari veledi Kordoş	Karye-i Kuzguncuk
138. vrk. 59a.2.	Astani veledi Yani	Karye-i Kuzguncuk
138. vrk. 59a.3.	Papayostavdaki veledi Yani	Karye-i Burgas
138. vrk. 59a.3.	İstavraki veledi Hristaflov	Karye-i Burgas
138. vrk. 78b.2.	Mavredi veledi İstiraki	Karye-i Kadı
138. vrk. 89a.2.	Yenaki veledi Hristodoros	Karye-i Kadı
138. vrk. 99b.2.	Feruşe veledi Tologos	Karye-i Kadı
138. vrk. 127a.3.	Dimitri veledi Tranas	Salacak nam Karye
138. vrk. 127a.4.	Gorana binti Asayani	Karye-i Kadı

1.2.6. Osmanlı Devleti'nde ve Üsküdar'da Ermeniler

Ermeniler, daha çok doğu bölgelerinde ve Kafkaslarda hayatlarını devam ettirirken yaşamış oldukları coğrafyanın Osmanlıya rakip ve düşman olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türk devletlerinin hâkimiyet alanları içerisinde olması, onları Osmanlı için ehemmiyetli bir duruma getirmiştir. Bölgedeki Ermenilerin rakip Türk devletleriyle ve Venediklilerle ittifak kurup Osmanlı Devleti'ne karşı gelme ihtimalinden dolayı, Ermeniler bu hassas bölgelerden, İstanbul'un ve Balkanların daha güvenli yerlerine iskân siyaseti

doğrultusunda göç ettirilmişlerdir.⁶⁹⁷ Böylece doğunun Ermenileri, batıya İstanbul ve çevresine gelmiş oldular. Bununla beraber Fatih Sultan Mehmet, Rumlara verdiği dinî özerklik gibi, 1461'de Ermenilerin ruhani reisi Hovakim'i Bursa'dan İstanbul'a getirtmiş ve Ermeniler bu patriklik aracılığıyla idare edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet tarafından Ermenilerin Tokat, Sivas ve Kayseri'den getirtilerek Sulumanastır semtine yerleştirilmelerinin ardından Bursa, Ankara, Bayburt ve Adana'dan gelenler 1641 yılına kadar Galata ve Samatya'ya yerleştirilmişlerdir.⁶⁹⁸ Ermeni patriği, cemaatinin her türlü sosyal işlerinde başvurulacak makam olmuştur. Ermeni Patriği, cemaate ait gelir ve giderleri düzenleyen, dinî işler dışında şahıs ve aile hukukuyla ilgili sorunlarla ilgilenen, hatta Osmanlının tasdiki şartıyla, cemaatinden olan kişileri suçlarına göre hapsedebilen ve sürgüne gönderebilen bir patrik olmuştur. Ayrıca İran ticareti sayesinde, tüccarlık yapan birçok Ermeni, Üsküdar'a gelmiş, burada ticaret yapmış, bazıları da İstanbul ve çevresine yerleşmişlerdir.⁶⁹⁹

Osmanlı XVII. yüzyılda İstanbul'da, Marmara kıyısında Samatya, Sulumanastır, Yenikapı, Kumkapı, Balat, Topkapı, Haliç'in kuzey kıyısında Hasköy, Kasımpaşa, Galata, Boğaziçi'nde Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme ve Üsküdar yerleşim alanlarında hayatlarını devam ettirmişlerdir.⁷⁰⁰ Bu coğrafyada yaşayan Ermeniler, akıllı, girişimci, elleri becerikli, düşünmeyi bilen, özelliklere sahipken hep ikincil roller oynamış topluluklardır. Bu ahlakî vasıflarının yanında güzel ve sağlam yapıları da onların fiziksel avantajlarıdır.⁷⁰¹

Hem bu ahlaki vasıfları, hem çalışkan olmaları geniş bir coğrafyaya yayılarak, Müslümanlarla içli dışlı bir hayat sürmeleri, onları Osmanlıya daha yakın bir konuma getirmiştir. Osmanlı sarayında, dışişlerinde görevler

⁶⁹⁷ Benjamin Braude, "Osmanlı Millet Düzeninin Kuruluş Efsaneleri II", S.41, İstanbul, Mayıs, 1987, s.15.

⁶⁹⁸ Mantran, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, s.52.

⁶⁹⁹ Eroğlu, a.g.e., s.72.

⁷⁰⁰ Mantran, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, s.53.

⁷⁰¹ Bareilles, a.g.e., s.211.

almışlar, tercümanlık yapmışlar, son dönemlerde bakan bile olmuşlardır. Bu özelliklerinden dolayı Osmanlı, onlara “Millet-i Sâdika”, “Güvenilir, Emin Millet” unvanı vermiştir.

Osmanlı ve İstanbul Ermenileri daha çok toptancılık, kambiyo ve bankacılık yapmışlardır. Özellikle transit ticaretle ve uluslararası ticaretle önemli bir konuma sahiptirler. XVII. yüzyıldan sonra Ermeniler bankacılık faaliyetlerinde hâkim unsur haline gelmişlerdir. Ayrıca Ermeniler sarraflık ve bundan daha mütevazı olan merkepçilik, pastırmacılık, bakkal gibi meslekleri de ifa etmişlerdir. XVIII. yüzyılda İstanbul’da Rumlar ve Yahudilerle rekabet edecek hale gelmişlerdir. Ayrıca kendi aralarında çok ciddi bir birlik ve dayanışma içinde bulunmaları, onları Rumlardan hatta Yahudilerden ayırmaktadır.⁷⁰²

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar Sicillerine göre, Üsküdar ve çevresinde Ermeniler; karye (köy) yerleşim yeri olarak sadece Kuzguncukta ikamet ettikleri görülmektedir.⁷⁰³ Mahalle olarak genellikle Mahalle-i Ma’mure’ye bağlı Ermeni Mahallesi’nde⁷⁰⁴ hayatlarını devam ettirmekle beraber, Mahalle-i Cedide’de Kefere Mahallesi’nde,⁷⁰⁵ Mahalle-i Ma’mure’ye bağlı Kefçe Mahallesi’nde⁷⁰⁶ ve Sultantepe Mahallesi’nde⁷⁰⁷ de ikamet eden Ermeniler bulunmaktadır.

⁷⁰² Mantran, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat, s.53.

⁷⁰³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 38a.4. “... Karye-i Kuzguncukta Keşhor veledi Dadavar ...”

⁷⁰⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 53a.1. “... Mahmiye-i Üsküdar’da vakı` Mahalle-i Ma’mure’den Ermeni Mahallesi’nde sâkin olup bundan akdem ... Tayson veledi Yagop ve Kosta veledi Anderiye ve Dimitri veledi İstebâna ve Atnaşi veledi Nikola ve Nikola veledi Lazri ve Andon veledi Manatas ve Nikola veledi Todari nam Ermeniler ...”

⁷⁰⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 29b.2. “Budur ki mahrusa-i Üsküdar’da Mahalle-i Cedide’de Kefere Mahallesi sâkinlerinden Simavin veledi Hadid ...”

⁷⁰⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 1b.1. “... Kefçe Mahallesi’nde sâkin Sanok veledi Alsoder ...”, 1b.3. “...Kefçe Mahallesinden Altuna binti Ferhat ve Şamin veledi Nikogas ...”

⁷⁰⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 72b.4., Tarih: Gurre-i Zilka’de 1011 (15 Nisan 1603). “Mahrusa-i Üsküdar’da Sultantepe Mahallesi’nde Merad veledi Kirkor...”.

Tablo 8: Üsküdar'da Ermeniler

Defter No	İsim	Yer
106. vrk. 5b.2.	Bayram veledi Lâzar	-----
107. vrk. 28a.6.	Ferhad veledi Yagoz	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
107. vrk. 28a.6.	Toros veledi Dador	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
107. vrk. 28a.6.	Border veledi Berkiz	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
107. vrk. 28a.6.	Mircan veledi Toros	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
108. vrk. 42a.2.	Varhad veledi Yagop	
108. vrk. 53a.1.	Toyson veledi Yagop	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
108. vrk. 53a.1.	Kosta veledi Anderiye	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
108. vrk. 53a.1.	Nikola veledi Todari	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
108. vrk. 53a.1.	Dimitri veledi İstebâna	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
108. vrk. 53a.1.	Atnâşi veledi Nikola	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
108. vrk. 61a.2.	Evansır veledi Todor	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
109. vrk. 31a.1.	Vartan veledi Meşk	Şebin Karahisar'dan gelmiştir.
109. vrk. 38a.4.	Keşhor binti Hırahor	Karye-i Kuzguncuk
109. vrk. 34b.5.	Lâzari veledi Pandazi	-----
109. vrk. 34b.5.	Seryano veledi Lasgari	-----
109. vrk. 86a.4.	Tomar veledi Serhoş	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
109. vrk. 86a.4.	Hasri Hüdaverdi	Mahalle-i Ma'mure'de Ermeni Mahallesi
125. vrk. 2a.1.	Hacader veledi Asoder	-----
125. vrk. 2a.1.	Maço veledi İstimad	-----
125. vrk. 2a.1.	Anharaz veledi Sadi	-----
125. vrk. 1b.1.	Sanok veledi Alsoder	Kefçe Mahallesi
125. vrk. 1b.3.	Altuna binti Ferhat	Kefçe Mahallesi
125. vrk. 1b.3.	Şamin veledi Nikogor	Kefçe Mahallesi
125. vrk. 29b.2.	Dokim Simavin veledi Hadid	Mahalle-i Cedide'de Kefere Mahallesi
138. vrk. 26a.2.	Hacator veledi Asvazder	Mahalle-i Ma'mure
138. vrk. 26a.2.	Boğus veledi Sanus	Mahalle-i Ma'mure
138. vrk. 26a.2.	Mandevak veledi	Mahalle-i Ma'mure

	Mekredis	
138. vrk. 26a.2.	Merad veledi Sikâ	Mahalle-i Ma'mure
138. vrk. 26a.2.	Papaz Şakir veledi Anos	Mahalle-i Ma'mure
138. vrk. 26a.2.	Hanem veledi Merad	Mahalle-i Ma'mure
138. vrk. 26a.2.	Badesâr veledi Vendik	Mahalle-i Ma'mure
138. vrk. 29a.1.	Karımkaş veledi Hüdaverdi	Mahalle-i Cedide'de Kefere Mahallesi
138. vrk. 29a.1.	Dorvar veledi Hobsar	Mahalle-i Cedide'de Kefere Mahallesi
138. vrk. 85a.4.	Setrad veledi Mekidel	Kaza-ı Tokat'tan gelmiştir.
138. vrk. 22b.4.	Harib veledi Asvaroz	-----
138. vrk. 66b.1.	Sıdika veledi Serkis	-----

Kuzguncuk, birçok devletin hayalini kurduğu toplumsal bir yapıya sahipti. Osmanlı toplumsal yaşamında gayr-i müslimler ile Müslüman tebâ ayrı mahallelerde, ayrı köylerde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Fakat bu ayrı yaşam tarzı keskin çizgilerle çizilmemiştir. Zimmî (gayr-i müslim) bir köy diye ifade edilen bir yerleşim yerinde Müslümanlar da yaşamışlardır. Ancak böyle köylerde nüfusun büyük çoğunluğu zimmîlerin elindedir. Bunun zıddı durumlar da olmuştur. Yani nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olanların yanında az sayıda zimmîlerin de bulunduğu yerleşim yerleri mevcuttur. Fakat “Kuzguncuk Karye’si (köy)” bu anlattıklarımızdan farklıdır. Çünkü Kuzguncuk, yukarıda verdiğimiz tablolardan da anlaşılacağı üzere Rum Ortodoksları, farklı Yahudi Cemaatlerini, Ermenileri ve Müslümanları, nevi şahsına münhasır yapısıyla bir arada yaşatma becerisini göstermiş mükemmel bir örnektir. Yanbolu Cemaatinden İlya veledi Bani,⁷⁰⁸ Zeytun

⁷⁰⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 85b.2

Cemaatinden Bünyamin veledi Polini,⁷⁰⁹ İzdin Cemaatinden Sebâti veledi İsak⁷¹⁰ Kuzguncukta yaşayan Yahudilerden bazılarıdır. Ermenilerden Keşhor binti Hırakor,⁷¹¹ Keşhor veledi Dadavar XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar'ın Kuzguncuk Karyesi'nde yaşamlarını devam ettirmişlerdir.⁷¹² Rumlar, Kuzguncukta hayatlarını devam ettiren zimmîler arasında araştırmaya konu olan döneme ait Üsküdar Şer'îye Sicillerindeki kayıtlarda en çok yer alan topluluktur. Bu bilgiye dayanarak Kuzguncuk Rumlarının sorunlarını genellikle Osmanlı mahkemelerinde çözmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Rumlar için Kuzguncuk'ta en kalabalık gayr-i müslim topluluk da diyebiliriz. Akramnol veledi Yorgi,⁷¹³ Astarin veledi Tomazda,⁷¹⁴ Curcine binti Memol,⁷¹⁵ Paskal veledi Mihal,⁷¹⁶ Todari veledi Kordoş,⁷¹⁷ Astani veledi Yani⁷¹⁸ Kuzguncuk'ta yaşayan Rumlardan bazılarıdır.

1.3. Üsküdar'da Kölelik ve Cariyelik

Osmanlıda kölelik ve cariyelik müessesinin mikro düzey uygulamalarının Üsküdar örneğine değinmeden, genel olarak köleliğin ne olduğunu, İslamiyet'te kölelerin konumunu, Avrupa'da ve dünyada köleliğe nasıl bakıldığını anlamamız gerekmektedir.

⁷⁰⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 33.a.4.

⁷¹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 15b.2.

⁷¹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 38a.4.

⁷¹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 38a.4.

⁷¹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 9a.5.

⁷¹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 9a.5.

⁷¹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 9a.5.

⁷¹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 58b.2.

⁷¹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 59a.2.

⁷¹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 59a.2.

1.3.1. Köleliğe Genel Bakış

Köleliğin başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, muhtemelen insanoğlunun medenileşme yönünde attığı ilk adım olan, tarım hayatının (yerleşik hayat) başlamasıyla beraber, toplum haline gelen insan gruplarının, kendilerinden daha zayıf, daha güçsüz, daha muhtaç olan toplulukları kendi gündelik işleri ve çıkarları için kullanmasıyla başlar. “Her şey zıddıyla kaimdir.” düsturuna göre kuvvetlinin yanında zayıf, güçsüz olanlar da ortaya çıkmıştır.⁷¹⁹ İslamiyet’e kadar olan zaman zarfında genelde hukuk açısından kölelere herhangi bir maldan daha fazla yer vermeyen kölelik müessesesi İslamiyet ile diğer emsallerine göre (Avrupa, Amerika ve Asya) daha farklı, daha sistemli, daha insancıl hale getirilmiştir.⁷²⁰ Köleliğin yaygınlaşması ve çoğalması insan toplulukların ya da devletlerin birbirleriyle savaşmaya başlamalarıyla gerçekleşmiştir. İnsanlık tarih boyunca savaştan kaynaklanan kölelik için, savaştan galip gelen taraflar, mağlup olanlar için “*Neden öldürelim köle olsunlar.*” diyerek bu çok eski kurumu oluşturmuştur.⁷²¹

“*Günümüz fikir ortamında en önemli şey itikat, hatta sınıf değil ama ırktır.*”⁷²² diyen Bernard Lewis kölelik meselesine de bu zaviyeden bakarak ele almıştır. Irk araştırmaları, İslam dünyasında da kölelik sorununu öne çıkarmıştır. Bu meseleyi “İslami koşullar ve çevresinde değil de Ortaçağ koşullarına göre incelemem gerekiyor.”⁷²³ diye ifade ederken aslında ayrı bir tartışma konusunu da ortaya atmıştır. Ortadoğu’da kölelik meselesini araştırırken, İslamiyet’teki ırk, millet kavramlarını iyi anlamak gerekir. Bu coğrafyada bu meseleyi Ortaçağ ve Yeniçağ Batı dünyasının düşünce sistemi ve yapısıyla incelemek, tezat oluşturmaktadır. Bu konuyu bu şekilde

⁷¹⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, **İslam ve Osmanlı Hukuku’nda Kölelik ve Cariyelik, Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme**, İstanbul, 1996, s.26.

⁷²⁰ Nihat Engin, **Osmanlı Devletinde Kölelik**, İstanbul, 1998, s.9.

⁷²¹ Fendoğlu, **a.g.e.**, s.26.

⁷²² Bernard Lewis, **Ortadoğu’da Irk ve Kölelik**, çev. Enver Günsel, İstanbul, 2006, s.7.

⁷²³ Lewis, **a.g.e.**, s.8.

açıklamasına rağmen Bernard Lewis kısmî de olsa İslamî düşünceyle köleliği anlatmaya çalışmıştır.

Batı medeniyetinin mihenk taşı olarak kabul edilen Eski Yunan medeniyetinde de kölelik vardır. Buradaki kölelik Batı dünyasının köleliğe bakış açısını bir nebze olsun bize anlatmaktadır. Hatta Eski Yunan ve Roma'nın kölelik anlayışı Ortadoğu'da da İslamiyet'in doğuşuna, İslamiyet'in bir sistem olarak ortaya çıkmasına kadar geçen zaman diliminde kabul görmüş bir anlayıştır. Eski Yunan'da kölelik oldukça yaygındır. Yunan şehirlerinin hemen hemen hepsinde halkın büyük çoğunluğunu esirler oluştururdu. Fakirlik sebebiyle köleleşenlerin yanı sıra savaşlar, eşkıyalık ve yabancı köle ithali, Eski Yunan'daki köleliğin kaynakları arasındaydı.⁷²⁴ Köleliğin meşru olduğu zemin üzerine kurulu, Atina Site Devletleri'nde köle pazarları vardır. Eski Yunan'da kölenin azad edilmesi nadiren vuku bulurdu. Ne köle ne de azadlı köleler vatandaş sayılmazdı. Eski Yunan ve Roma'da kölenin mal (res) olduğu kabul edilirdi. Fakat Roma'da suç işleyen köle, zarara uğrattığı kişiye göre şahsen, kendisi sorumlu olurken, Eski Yunan'da zararı sahibi çekerdi.⁷²⁵ Kölelerin büyük çoğunluğu efendilerinin evinde otururdu. Her evde en az bir köle bulunur, yedi kölesi bulunmayan aileler fakir sayılırdı. Zenginlerin genelde yüzden fazla kölesi bulunurdu. Kölelerin kazançları genellikle efendisinin olurdu. Yunanlılar, kölelerinin öldürülmelerinin yasak olmasından dolayı övünmelerine rağmen, kölelerini istedikleri gibi çalıştırır, hapseder, aç bırakır, kırbaçla döver, vücutlarını kızgın demirle dağlayabilirlerdi.⁷²⁶

Roma'da köleciler ekonominin önemli unsurları olan ticaret ve ziraatın temel direği sayılırdı. Roma'nın ilk dönemlerinde kölelerin durumu oldukça rahattır. Köleler ailelerin birer ferdi sayılır, aynı çatı altında yaşarlardı. Roma'nın büyük fetihlerinden sonra özellikle Roma şehri

⁷²⁴ Engin, **a.g.e.**, s.14.

⁷²⁵ Fendoğlu, **a.g.e.**, s.42.

⁷²⁶ Engin **a.g.e.**, s.15.

savaşlardan elde edilen kölelerle dolunca, Romalılar kendilerinden olmayan bu büyük insan kitlelerine yabancı ve soğuk davranmaya başlamışlardır. Şehir hayatının gelişmesi, artan nüfus neticesinde iki tür kölelik ortaya çıkmıştır. Birincisi; efendisinin köydeki tarlalarını işleten, toprakla beraber alınıp satılan köleler. İkincisi ise şehirde efendilerinin yanında yaşayan, onların zevk ve eğlencesi haline gelen köleler.⁷²⁷ Netice itibariyle, hangi kategoriye girerse girsin köleler ya da kölelik insan hayatını yok sayan, insanı hiçe indiren, insanlığın utanç tablolarından biridir.

Yeniçağla beraber coğrafi keşiflerin neticesinde dünyanın el değmemiş birçok yerini keşfeden Avrupa'yla beraber kölelik transatlantik bir ticaret kurumu haline gelmiştir. Tabi bunda sömürgeciliğin, merkantalist düşüncenin ortaya çıkıp gelişmesinin etkisi büyük olmuştur. Avrupa'nın sömürgecilik ve ticaretle zenginleşmesiyle refah seviyesi yükselen halkın ihtiyaçları, kölelik müessesesi ile giderilmiştir. Artan ihtiyaçlar doğrultusunda Batı dünyasında Yeniçağla beraber kölelerin nüfusu her geçen gün amudi olarak yükselmiştir. Bu arada Batı dünyasının aksine İslam dünyasında, kölelerin sürekli azad edilmeleri, bazı kölelerin hadım edilmesi, asker olan kölelerin, yüksek rütbelere terfi ettirilmesi ve özgür olması, özgür kölelerin çocuklarının da hür doğması, kölelerin birbirleriyle evlenmelerinin teşvik edilmemesi, uzak ve gelişmemiş yerlerden gelen kölelerin bağışıklık sistemlerinin gelişmemesine paralel olarak köleler arasında ölüm oranının fazla olması, sebeplerine bağlı olarak kölelerin nüfus artışları gün geçtikçe, azalmıştır.⁷²⁸

Aslında Batı dünyasında köleliği ele alırken onu Avrupa ve Amerika köleliği olarak ikiye ayırmamız gerekir. Avrupa'da kölelik, XV. asırdan itibaren yavaş yavaş hız kesmeye başlarken Amerika kıtasında kölelik; Amerika'nın yeni bir kıta olması, Avrupa'dan Amerika'ya giden göçmenlerin Kızılderililerden ve Güney Amerika'da Azteklerden almış oldukları büyük

⁷²⁷ Fendoğlu, a.g.e., s.47.

⁷²⁸ Lewis, a.g.e., s.21.

toprak parçalarını işletebilmeleri için büyük çapta insan gücüne ihtiyaç duymaları nedeniyle, bu yenedünyada hızla gelişmiş ve büyümüştür. Ancak XVIII. asırda Montesquieu (1689-1755) ve Voltaire (1694-1778) gibi düşünürlerin, Avrupa devletlerini ve insanlarını, köleliğin ilgasına davet etmeleriyle kölelik sistemine ilk darbe vurulmuştur. Fransa'da 1791'de İhtilal Meclisi çıkarmış olduğu kanunla köleliği kaldırmış olsa da 1802'de Napolyon tekrar meşrulaştırmıştır. Fransa'da kölelik 1838 yılında tamamen kaldırılmıştır.⁷²⁹ İngiliz Hukuku XIX. yüzyıla kadar köleliği teşvik etmekte, İngiliz Devleti bizâtihi kendisi köle ticareti yapmaktaydı. İngiltere 1685 tarihinde çıkarmış olduğu bir kanuna göre kölenin efendisine en küçük bir karşı gelmesinde, köleyi öldürmeye izin vermiştir. İngiltere'de köle ticareti 1807'de kaldırılrsa da, köleliğin kaldırılması 1833'te başlamış, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin dördüncü maddesi ile resmen kaldırılmıştır.⁷³⁰

Amerika'da kölelik, Amerika'nın yerlisi olan Kızılderililerden Avrupa'dan gelen göçmenlerin büyük arazi parçalarını ele geçirerek bu arazi parçalarında çalışacak iş gücü ihtiyacıyla başlar. Yeni kıtaya giden Avrupalılar Kızılderilileri köleleştirememelerine rağmen onları soykırıma tabi tutarak bu yeni kıtanın sahibi olmuşlardır. Geniş alanlara sahip olan beyaz adamın ihtiyaçlarını giderebilmek için XVI. yüzyılda Afrika siyah köle ticareti başlamaktadır. Portekiz Devleti 1697 senesinde bu ticareti kendisi yapmıştır. İngiltere iki yüz yıl bu ticareti tekeline tutmayı başarmıştır. Bununla beraber Almanya, İspanya gibi büyük Avrupa Devletleri de bu ticaretten nasiplerine düşen payı almışlardır.⁷³¹ Amerika'da beyaz adam modernitenin nimetlerini köle ticaretinde de kullanmıştır. Commerio Gazetesi'nin 5 Eylül 1867 tarihli nüshasında; "Dikiş ve ütü bilir on dört yaşında genç bir zenci kızı satılıktır. Çay verebilir. Mükemmel bir oda hizmetçisidir.", yine aynı gazetenin 9 Eylül 1867 baskısında "Zarif ve güzel

⁷²⁹ Fendoğlu, **a.g.e.**, s.60.

⁷³⁰ Fendoğlu, **a.g.e.**, s.60,61.

⁷³¹ Fendoğlu, **a.g.e.**, s.64.

bir melez satılıktır.”, “Yirmi yaşında tecrübe için ariyet de verilebilir.” diye ilanlar yazılmıştır.⁷³² Amerika’da köleliği kaldırma hareketi 4 Temmuz 1876 tarihli Bağımsızlık Bildirisi’ndeki, ‘Bütün insanlar eşit yaratılmış...’ maddesiyle başlamıştır. Bu hareket Amerika’da üç aşamayla son bulmuştur. 1814-1885 yılları arasında ilk aşama köleliği kaldırmaya yönelik değil, daha çok köle ticaretini kaldırmaya yöneliktir. İkinci aşama ise 1885-1919 yılları arasında Afrika’dan zorla köle getirilmesine karşıdır. Üçüncü aşama ise Milletler Cemiyeti ile başlayıp Birleşmiş Milletlerin faaliyetleri ile devam eden dönemi kapsayan ve İnsan Hakları Bildirgesi’yle köleliğe son veren dönemdir.⁷³³

1.3.2. Köle ve Cariye Kelimesinin Mahiyeti

Köle; kul, çâkir, abd, bende, gulam, anlamlarına gelir.⁷³⁴ Türkçede köleden başka halayık, esir ve ‘kadın köle’ anlamında cariyе, odalık; Farsçada bende, gulam, kadın köle için kaniz; Arapçada abd, rakik, memlûk, kinn, gulam, rakabe, vasif, milkü’l-yemin ve kadın köleler için memlûke, vasife, cariyе, eme ve gurre kelimeleri kullanılmıştır. İspanya’da siyah köleler için hâdim kelimesi tercih edilmiştir.⁷³⁵ Kelimenin kökünü teşkil eden ibadet ve ubudiyet mefhumunda “kulluk” ve “itaat” manası vardır. Kulluk ve itaat Allah’a yapılıyorsa abd, “hür insan”; kula itaat ediliyorsa “köle” manasına gelir.⁷³⁶ Ayrıca Arapçada “esir” kelimesi aynı anlamda kullanılmaktadır. Esir kelimesi Osmanlıda daima “köle” anlamındadır. Günümüz Türkçesindeki “esir” kelimesi ise “tutsak” kelimesi ile ifade edilmiştir. Osmanlıda “kölelik” mefhumu için de “esaret” kelimesi kullanılmıştır. Göktürklerde köle kelimesi erkekler için “kul”, kadınlar için

⁷³² Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, VIII. Cilt, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994, s.507,508.

⁷³³ Fendoğlu, **a.g.e.**, s.68.

⁷³⁴ Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s.1213.

⁷³⁵ İslam Ansiklopedisi, “Köle”, I. Cilt, İstanbul, 1988, s.237.

⁷³⁶ İslam Ansiklopedisi, “Abd”, I. Cilt, İstanbul, 1988, s.57.

“kün” (küng); Uygur metinlerinde “küngüz” cariye anlamındadır. ‘Tigin’ kelimesinin de kul, köle anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca “karabaş” kelimesi dişi ve erkek farkı gözetmeksizin köle anlamında kullanılmıştır.⁷³⁷ Diğer dillerde köle ve kölelik şu şekilde ifade edilmiştir: Fransızcada köleye “esclave”, köleliğe “esclavege”; İngilizcede köleye “slave”, köleliğe “slavery”, Almancada “sklave, sklavin”, köleliğe “sklaverei” denmektedir. Osmanlıda ise kölelik terminolojisinde, serbest bırakılmış köleye “azadlı”; azad etmeye, “ıtk”, azadnameye “ıtkname”, kölelerden alınan gümrük vergisine “Üsera-yı Zenciye Resmi.” denilmiştir.⁷³⁸ Kaçak köle için “rıkk-ı abık”, “abd-i abık” terimlerinin kullanılması da önemlidir.

Cariye, genel olarak doğuda ve batıda harpte esir edilen veya para ile satın alınan kadın anlamına gelmektedir. Cariye sahibi, cariyenin üzerinde mutlak tasarruf hakkına sahiptir. İsteddiği işi gördürür, istifraş (yatak hizmeti) eder veya satılabilir. Hukuk açısından cansız eşyadan, maldan farksızdır. Cariye alıp satmak bir ticaret işidir.⁷³⁹ Ahmet Akgündüz “Osmanlıda Harem” kitabında bütün cariyeleri aynı kategoriye katmaz. O, cariyeleri iki grupta toplar: Birincisi, sahiplerinin ve efendilerinin sadece “mülk-i menfaat” ve “mülk-i rakabe” olduğu yani cariyenin günlük çalışmasından istifade edebildikleri, bunun dışında cinsel hayat yaşamalarının yasak olduğu ve istifraş hakkına sahip olmadıkları cariyeler, temizlik işi yapan, yemek pişiren, bebek büyüten ve kendileri gibi köle olan erkeklerle evlenebilen kimselerdir. İkincisi ise, sahiplerinin hem “intifa” hem de “istifraş” hakkına sahip olduğu köle kadınlardır. Bir çeşit nikâhlı eş durumundadırlar. Cinsel hayatı, eşinden başkasına haramdır. Bunlardan doğan çocuk ümm-i veled adını alır ve artık satılamaz. Hür adamın çocuğunu dünyaya getirdikten sonra statüleri değişir, efendilerinin vefatından sonra hürriyetlerini elde ederler.⁷⁴⁰

⁷³⁷ Engin, **a.g.e.**, s.3,4.

⁷³⁸ Ehud R. Toledano, **Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890**, İstanbul, 1994, s.XIII.

⁷³⁹ Sertoğlu, **a.g.e.**, s.61.

⁷⁴⁰ Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlıda Harem**, İstanbul, 1997, s.32-33.

1.3.3. Osmanlı Devleti'nde Kölelik ve Cariyelik

Osmanlı Devleti'nde kölelik ve cariyelik müessesesini ele alırken öncelikle İslamiyet'te kölelik konusu irdelenmelidir. İslamiyet bu müesseseyi yoktan var etmemiştir. Muhtemelen sosyal ve iktisadi sebeplerden dolayı birdenbire kaldırılması imkân dâhilinde olmayan köleliği çok vahşi bir vaziyetten kurtarıp mümkün olduğu kadar medeni bir hale getirmeye ve sonuç olarak kaldırmaya çalıştı.⁷⁴¹ Kölelik İslam dünyası için kara bir leke olmamıştır. İslam dünyasında ve Osmanlılarda kölelik nesiller boyu süren ve devamlılığı olan bir kurum değildi. Yani anası babası köle olan kişiler çok büyük bir ihtimalle hür statüsü kazanabiliyorlardı.⁷⁴² İslamiyet köleliğe bazı müdahalelerde bulunarak köleliği azaltmaya ve bitirmeye çalışmıştır. Öncelikle köleliğin kaynağını, sebeplerini azaltma yönünde adımlar atılmıştır. Borçluluk, ihtiyaç, kuvvetlilik vb. çok sayıda sebepleri varken İslamiyet, köleliği sadece savaş hakkı olarak yani savaşta esir edilenler için başvurulması mümkün bir alternatif olarak kabul etmiştir. İkinci olarak kölelere karşı kötü muameleyi yasaklamıştır. Osmanlı kölelerinin çoğu büyük ihtimalle ev içi hizmetlerde çalışmaktaydı. Dönemin geniş hane halklarının çarklarının erkek ve kadın köleler olmadan dönmesi mümkün görülmemektedir.⁷⁴³ İslam hukuku köleliği kaldırmaya yönelik şer'i hükümler va'z etmiştir.⁷⁴⁴ Bu hükümleri şöyle sıralayabiliriz.

⁷⁴¹ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, 'Özel Hukuk', II. Cilt, İstanbul, 1996, s.42.

⁷⁴² Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları", **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, 1999, s.23.

⁷⁴³ Halil İnalcık, Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Suraiye Faroqhi, "Loncalar Dışındaki İşçiler; Gezgin Tüccarlar, Kadınlar ve Köleler", İstanbul, 2004, s.720.

⁷⁴⁴ Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, II. Cilt, s.43.

Kitabet, Kuran'ın tavsiye ettiği bir yol olup kölenin efendisine bir bedel ödeyeceğini şart koşmasıyla aralarında yaptıkları akde denir. Bu tür köleye “mütakep köle” denir.⁷⁴⁵

Tedbir, Kölenin sahibi kendi ölümünden geçerli olmak üzere veya belli bir koşulun yerine gelmesine bağlı olan bir yemin ederek, kölesini serbest bırakabilir.⁷⁴⁶ Ayrıca efendinin sağ iken, ölümünden sonra kölesinin hür olacağını beyan etmesi de kölenin serbestliği için yeterlidir. Bu tür kölelere de “müdebber köle” denir. Bu duruma misal teşkil eden güzel bir örnek Üsküdar Kadı Sicillerinden 129 numaralı defterde şöyle ifade edilmiştir. “..., orta boylu, açık kaşlı, gökyüzlü, sarışın, Rusyetü'l-asl Selâmet binti Abdullah... Üsküdar'da vakı' Hacı Hatun Mahallesi'nde... sâkîne olup bundan akdem vefat eden Sâkîne Hatun binti Seferin zâhirde varis-i ma'rufu olan ummî kız karındaşı Ayşe Hatun ve lieb karındaşı Emine binti Sefer mahzarında tasdik olup Seyyidem müteveffâ-yı merkûme Sâkîne Hatun hal-i kemâl-i sahihinde (sıhhatinde) vefâtiyetinden kırk gün mukaddem, azad olmak, beni kadim-i mukayyet ile **müdebber** etmiş idi hala ben “**tedbir-i**” merkûmeyle âtika ile mu'tika oldum vakı' hal...”⁷⁴⁷

Ümm-i veled, daha önce ifade edildiği gibi, bir efendinin başkasıyla evli olmayan cariyesinden çocuk sahibi olmak istemesiyle, cariyeye “ümm-i veled” olur ve en geç efendisinin ölümüyle hürriyetine kavuşur.⁷⁴⁸

Diyet, zihar, adam öldürme, yeminden dönme gibi bazı suçların İslam Hukuku'nda cezasının kefareti (diyeti) köle azad etmektir.⁷⁴⁹ Bununla beraber zihar** yapmanın ve Ramazan orucunu bozmanın kefareti de köleyi hürriyetine kavuşturmadır.⁷⁵⁰

⁷⁴⁵ Cin, Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, II. Cilt, s.43., Akgündüz, **Osmanlıda Harem**, s.131.

⁷⁴⁶ Toledano, **a.g.e.**, s.15.

⁷⁴⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No:129. vrk. 8a, 2., Tarih: Evâil-i Şevval 1025 (26 Ekim 1616).

⁷⁴⁸ Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, II. Cilt, s.43.

⁷⁴⁹ Akgündüz, **Osmanlıda Harem**, s.131.

** Zihar: İslamiyet'ten önce herhangi bir kişi eşine “Sen bana annemin sırtı gibisin ya da annem gibisin” derse, bu söz boşanma sebebi olurdu. İslamiyet bu boşanma sebebini köle azad etme

1.3.4. Köle Azad Etmeye Üsküdar Örneği

İslamiyet'te köle azad etme her daim teşvik edilen bir olgu olmuştur. Köle azad etme, Osmanlı Devleti'nde oldukça yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Köle azad etme hem köleliği bitirme hem de İslamiyet'i yayma aracı olarak kullanılmıştır. Köle ve cariyelerin bir kısmının Müslüman olmalarında, efendilerinin dinlerine girmekle daha rahat bir hayat tarzına ulaşma ya da kısa bir sürede "azadlı" olarak kölelikten kurtulma düşüncesi oldukça etkili olmuştur. Bundan dolayı ihtida edenlerin, Müslüman olanların sayısını tahmin etmek zordur. Bununla beraber kölelere din değiştirmeleri için baskı yapılmamıştır.⁷⁵¹

Köleler ve cariyeler azad edildiklerinde kendilerine azadname, ıtkıname belgeleri verilir ve Şer'îye Sicillerine azadname kayıtları yazılırdı. Beyana göre sahibi ölümünden önce şahitler huzurunda "*Ben ölünce hürsün.*" derse sahibi öldükten sonra köle veya cariyeye özgürlüğüne kavuşurdu. Herhangi bir şikâyet mevzu bahis olursa, şahitlerinin şehâdetiyle azatlığı, özgürlüğü sicillere yazılırdı. Bazen de köleler, sahiplerinin hayattayken sözlü beyanıyla, herhangi bir azadlık hücceti vermesi gerekmeden de hürriyetlerine kavuşabiliyorlardı. Kaçak köle diye yakalanan "*Ferman bin Abdullah, Kangırı Sancağına bağlı Çerkes kasabasının kadısı Ali Şah Efendi'nin ıtknâme vermeden*" Ali Şah'ın sözlü beyanıyla azad ettiğini şahitlerle ispatlayarak kaçak köle muamelesi görmekten kurtulmuştur.⁷⁵²

kefaretiyle düzenlemiştir. Yani bir kimse kendisine kan bağıyla akraba olan annesi, kız kardeşi, halası gibi kendine haram olan yakınlarının herhangi bir uzvunu, karısıyla özdeşleştirirse köle azad etmesi gerekir. Bu sadece eşler için geçerlidir. Cariye için böyle bir durum söz konusu değildir. (El-Kuduri, Ebu'l Hasen: Kitabu'l-Kudûri, tıpkıbasım, İstanbul, 1975, s.126.)

⁷⁵⁰ Fendoğlu, **a.g.e.**, s.200.

⁷⁵¹ Engin, **a.g.e.**, s.147,148.

⁷⁵² İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 44b.1.

“Oldur ki Mahmiye-i Üsküdar mahâllatından Mahalle-i Cedide (Yeni mahalle) sâkînlerinden Küngan Bey bin Abdullah meclis-i şer‘-i şerîfte iş bu orta boylu, kara yağız, kara gözlü ve ellerinin başparmakları yumru Boğdanü’l-asl Ayşe binti Abdullah nam cariyeye mahzarında bi’t-tav‘us-saf ikrâr ve itiraf edip cariyeye-i mezbûreyi hasbetallahü teala ----- malımdan azad eyledim.” diyerek Küngan Bey adlı kişi cariyesi Ayşe binti Abdullah’ı azad etmiştir.⁷⁵³ Yine Mahalle-i Cedide’den Veli Bey ibni Abdullah adlı kişi, Gürcü asıllı cariyesi Peymâne binti Abdullah’ı *“... vusûle vesile i’tâk edüp malımdan azâde eyledim ba‘de’l-yevm ... gibi hür olup kimesne hukukuna mâni’ olmaya...”* diyerek hürriyetine kavuşturmuştur.⁷⁵⁴

Osmanlı sosyal hayatında, köle azad etme müessesesinin, sadece Müslümanlar tarafından uygulandığı düşünülmektedir. Aslında Müslümanlarla birlikte gayr-i müslimler de köle azad etmişlerdir. Tabi bu durum gayr-i müslimlerin köle bulundurmalarının yasak olmasından değildir. Çünkü Osmanlıda bu yasağın sürekli uygulanmadığı ve yasağın açıklar verdiği sicillerde açıkça görülmektedir. İncelenen dönemde *“Üsküdar’da vakı’ olan Valide Sultan İmareti’nin kasabı Anderiye veledi Haristo”*,⁷⁵⁵ adlı zimmî Eflâk asıllı cariyesini *“... iş bu mesfûre ve mezbûre cariyeyi hasbetallah malımdan azad edüb...”* diyerek kadı huzurunda cariyesini azad etmiştir.⁷⁵⁶ Bu sicilde ne kadı ne başka birisi tarafından *“Sen gayr-i müslimsin köle bulunduramazsın.”* babında bir hitap yoktur. Aynen bir Müslüman nasıl kölesini azad ediyorsa, gayr-i müslim de aynı şekilde dualarla kölesini azad etmiştir.

⁷⁵³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 106. vrk. 18b.2.

⁷⁵⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 8b.1., Tarih: Evâhir-i Muharrem 1012 (10 Temmuz 1603).

⁷⁵⁵ Aslında Hırsto olması lazım fakat kâtip Haristo diye yazmıştır.

⁷⁵⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 3a.2.

Tablo 9: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Bazı Azatlı Köleler

Sicil No	Azad Olan Köle Adı	Uyruğu	Azad Eden
*108. vrk. 8b.1	Peymane binti Abdullah	Gürcü	Halil Bey ibni Abdullah
108. vrk. 3a.2		Eflâklı	Anderiye veledi Hırsto
108. vrk. 50b.4	Emine binti Abdullah	Gürcü	Fâtıma binti Abdullah
108. vrk. 55b.4	Yasemin binti Abdulmennân		Mehmet Bey bin Abdulmennân
**138. vrk. 151a.5	Hidayet binti Abdullah	Eflâklı	Ayşe Hatun

Bunların haricinde, “*Ayşe Hatun azad-ı ıtknamesi, Hidayet binti Abdullah*”⁷⁵⁷ başlığı altında Arapça ifadelerle ıtkname, köle azatlığı sicillerde yer almıştır. Ayrıca savaşta tutsak olup köle statüsüne gelmeden, esirlikten para karşılığında kurtarılan savaş esirleri de vardır. Osmanlı askerlerinden veya tebâsından diğer devletlere savaşta esir düşenler yüksek paralar karşılığında serbest kalabiliyorlardı. “*Cezire-yi Sakız sâkînlerinden Todori veledi Karç nam efrenci meclis-i şer’de baisü’l kitab Üsküdar’lı Receb bin Abdullah nam râcil mahzarında ikrâr edip bundan akdem mezbûr Recebin darü’l harbde vakı’ ----- kalede esir oldukta otuz dokuz bin (39.000) akçe verip mezbûru esirlikten halas edip ve meblağ-ı mezbûrda merkûm Receb’in ammîsi olup hala İnebolu nam kasabada sâkîn saraççı Abdi bin Karahasan emr-i kabul ü haviye kefalet ile kefil olmuş*

* 108 numaralı defterdeki köle ve cariye ıtknâme hüccetleriyle ilgili kayıtların çoğunluğu Arapça yazılmıştır.

** Arapçadır.

⁷⁵⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 151a.5.

*idi.*⁷⁵⁸ Savaşta esir düşmüş Üsküdarlı Recep'in kefaleti olan otuz dokuz bin (39.000) akçeyi, İnebolu'da saraççılık yapan amcası Saraççı Abdi, Todari veledi Karça ödeyerek Üsküdarlı Recep'i esirlikten kurtarmıştır.

1.3.5. Üsküdar'da Kaçak (Kaçgun) Köleler ve Cariyeler

Araştırmaya konu olan döneme ait Üsküdar Sicillerindeki köle kayıtlarının birçoğu kaçak kölelerle ve cariyelerle ilgili belgelerdir. Bu kölelerin kaçış sebepleri belgelerde geçmemekle beraber, bir insanın “köle” statüsüne düşmesi ve “köle” olması kaçmasının en büyük sebebi olsa gerek. Her ne kadar İslam kültür ve medeniyeti kölelere haklar verse de azadlığı birçok şekilde teşvik etse de kölelere ve cariyelere kötü muameleyi yasaklasa da kölelerin kaçmalarını engelleyememiştir. Bu doğrultuda Üsküdar, özellikle Avrupa yakasında yaşayan kölelerin kaçış noktalarındaki ilk yer olması hasebiyle önemli bir konumdadır. Bu arada İstanbul'daki ve Üsküdar'daki kölelerden memleketlerine kaçan olmuş mu ya da ne kadarı ülkelerine geri dönmüş? Sorularının cevaplarıyla ilgili sicillerde pek fazla kayda rastlanmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde kaçak köle yerine kaçmak anlamında “âbık” kelimesi kullanılmıştır.⁷⁵⁹ Belgelerde de genelde “rık-ı âbık” tamlamaları “kaçak köle” anlamındadır. Kaçak köleyi yakalayıp kadiya ya da devlet görevlisine teslim eden “köle ve cariyeye müjdesi, muştuluğu” almaktadır. Köle ve cariyeye müjdesi, muştuluğu, kaçan kölenin tutulduğu yerin sahibine olan uzaklığına göre değişiklik göstermektedir.⁷⁶⁰ Uzaklık bir günlük mesafe, yaklaşık otuz beş, kırk kilometre ise otuz akçe; iki günlük mesafe ise altmış akçe; üç veya daha fazla günlük bir mesafede ise yüz akçe kaçgun köle

⁷⁵⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 75b.2., 3.

⁷⁵⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, **a.g.e.**, s.249., İslam Ansiklopedisi, “Abık”, I. Cilt, İstanbul, 1988, s.306.

⁷⁶⁰ Ziya Kazıcı, **Osmanlıda Vergi Sistemi**, İstanbul, 2005, s.160.

muştuluğu verilmektedir.⁷⁶¹ Kadı, kaçak olduğu ispatlanan köleyi taziren cezalandırmaktadır. Yakalanan köle “Ben köle değilim ya da kaçak değilim.” dediğinde bu iddiasına karşı yakalayanlar onun köle ya da kaçgun köle olduğunu ispatlayamazlarsa, o kişi serbest kalmaktadır.⁷⁶² Kaçak köleye mahkemeye çıkana kadar geçen zaman zarfında günlük nafaka bağlanmaktadır. Ayrıca bu zamana değin evinde kaldığı kişiye de belirlenen miktarda yevmî (günlük) akçe verilmektedir.⁷⁶³ Bu uygulamanın örnekleri aşağıdaki tablo: 10’da ifade edilmiştir.

Tablo 10: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer’iye Sicillerinde Geçen Kaçak Köleler

Defter No	Köle Adı	Sahibinin İkametgâhı	Yakalayan	Nafaka Miktarı (Günlük)	
				Köleye	Koru yana
107.49a.3	Ahmet bin Abdullah	Mahmiye-i Kostantiniye’de Ahur Kapısı	Subaşı Davut Bey ibni Ahmet	5 akçe	
107.105a.4	Hırvat asıllı Kata		İbrahim bin Abdullah ve Ali bin Abdullah	4 akçe	
107.108b.2	Eflâklı Yasemin binti Abdullah		Kasım bin Abdullah, Mustafa bin Abdullah	5 akçe	
107.113a.3	Arap Ahmet bin Abdullah	İstanbul’dan	Yasakçı Hasan Paşa bin Abdullah nam yeniçeri	5 akçe	

⁷⁶¹ Robert Anhegger – Halil İnalcık, **Kanunname-i Sultani, Ber Mucib-i Örfi Osmanî**, Ankara, 1956, s.27.

⁷⁶² Fendoğlu, **a.g.e.**, s.252.

⁷⁶³ Fendoğlu, **a.g.e.**, s.253,254.

107.114a.4	Gürcü asıllı Muhabbet binti Abdullah	İstanbul'da Ahmet Çelebi nam kâtip	Derviş bin Abdullah yediyle Subaşı Ali Bey bin Sefer	5 akçe	
107.114b.1	Eflâklı Osman bin Abdullah	_____	Çorbacı Yoldaşlarından Ahmet bin Abdullah, Mehmet bin Hüseyin	5 Akçe	
107.116a.3	Ali bin Abdullah	Edirne kapısından Mustafa Çelebi	Pehlivan Ahmet bin Bayram	4 Akçe	
107.125b.3	Rus asıllı Âkile	İstanbul'dan Korukavak semtinden Belkıs Hatun	Ahmet Bey	5 Akçe	
107. vrk. 135a.3	Hasan bin Abdülbaki	İstanbul'dan Yusuf Bey	Yave Emni Hüseyin bin Bayram	5 Akçe	
107. vrk. 138b.2	Geyvan bin Abdullah		Mehmet bin Ali	3 Akçe	
108. vrk. 30b.3 ⁷⁶⁴	Cuma bin Abdullah	İstanbul'da Edirne kapısı ⁷⁶⁵ kurbunda	Yasakçı İbrahim Bey bin Abdullah	5 akçe	2 akçe
108. vrk. 44b.1 ⁷⁶⁶	Ferman bin Abdullah	Kangırı (Çankırı) sancağın bağlı Çerkeş nam kasaba	Subaşı Mehmet Bey bin Abdulmennân		
125. vrk. 3b.1	Yusuf bin Abdullah		Vakıf Karyesi Tavşanlı Subaşı Abdurrahman bin	5 Akçe	

⁷⁶⁴ “Ahmet Subaşı’nın talebiyle gulam-ı mezbûre tarih-i merkûmeden yevmî beş akçe nafaka ile hafızına yevmî iki akçe hıfzıyete takdir ve kibel-i şer’den ta’yin olup sene isna aşere ve elf. Rebiül Ahirinin yirmi üçüncü günü” 23 Rebiül Ahir 1012 (30 Eylül 1603).

⁷⁶⁵ “Üsküdar’ın taşrasında bir aracıyla firar ederken yakalanmış.”

⁷⁶⁶ “Ferman bin Abdullah köle olmadığını Çerkeş kasabasının kadısı Ali Şah Efendi’nin kendisini azad ettiğini fakat ıtıkname vermediğini” beyan etmesi üzerine, nafaka bağlanmamıştır.

			Hasan		
125. 44a.2	vrk.	Dehvan bin Abdullah	Mustafa bin Mehmet		
138. 31a.1	vrk.	Mülayim binti Abdullah	Konstantiniye'de avrat pazarı kurbunda vakı' Şeker hoca mah.		
138. 43a.1	vrk.	Perihan binti Abdullah	Mustafa Bey Subaşı Yusuf Bey ibni Abdullah	10 akçe	
138. 77a.3	vrk.	Siyavuş bin Abdullah	Vilayet-i Rumeli'nde kaza- i Varna Bostancılar Çavuşu olan Hüseyin Çavuş bin Mustafa		

Yukarıdaki kaçak köleler ile ilgili tabloda verilen nafaka ücretleri bize o dönemde bir insanın günlük asgari ihtiyaçlarını göstermesi açısından önemlidir. Hatta kaçak köleler için günlük verilen nafakalarla asgari geçim miktarlarındaki değişim görülmektedir. Hicrî 968 (1560 / 1561)- 970 (1562 / 1563) senelerini kapsayan 23 numaralı Üsküdar Şer'îye Sicillerinde tüm kaçak kölelere bağlanan nafaka miktarı iki akçedir.⁷⁶⁷ XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde ise 107 numaralı Hicrî 1010 (1601-1602) tarihli, 108 numaralı Hicrî 1011 (1603-1604) tarihli ve 125 numaralı Hicrî (1613-1614) tarihli Üsküdar Sicillerinde kaçak kölelere nafaka olarak üçer, dörder ve beşer akçe ücret mahkeme tarafından verilmiştir. 138 numaralı Hicrî 1029(1619 / 1620) - 1030 (1620 / 1621) tarihli defterde ise bu kaçak kölelere verilen nafaka miktarı yüzde yüz artarak on akçeye çıkmıştır.⁷⁶⁸ 143 numaralı ve

⁷⁶⁷ Sümeyye Akça, **Üsküdar Kadılığı 23 No'lu ve Hicri 968-970 Tarihli Sicillerin Diplomatik Yönden İncelenmesi; Metin ve İnceleme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul,2005, s.12.

⁷⁶⁸ Tablo 10'de bu konuyla ilgili birçok örnek sicil vardır.

1032 (1622-1623), 1033 (1623-1624) tarihli defterde de kaçak kölelerle ilgili nafakalar on akçe olarak verilmeye devam edilmiştir.⁷⁶⁹

1.3.6. Köle ve Cariyelerin Müslüman Olması

Osmanlı, kölelik müessesesini İslamiyet'i yayma aracı olarak kullanmıştır. Kölelere Müslüman olmaları teklif edilse de bu konuda onlara baskı uygulanmamıştır. Hiç kimse köleleri veya esirleri Müslüman olmaları konusunda zorlamamıştır. Üç defa üst üste Müslüman olmaları teklif edilir, teklif kabul edilmezse “sen bilirsin” diye salını verilmiştir. Bunun sebebi de Müslümanların kendi insanlarının üstünlüğünü kabul edip, İslam ümmetinin sayısını artırma düşüncesidir.⁷⁷⁰ Kölelerden İslamiyet'i kabul etmeyenler olsa da cariyelerin neredeyse tamamı Müslüman olmuşlardır. Doğu ve Orta Avrupa'da insanların, Osmanlı Devleti'ne esir düşmüş,⁷⁷¹ cariyeye olmuş, sonra memleketlerine dönmüş kadınlara iyi gözle bakmamaları, onlara değer verilmemesi, toplumdaki dışlanmaları, onların İslamiyet'i seçmelerinde, Müslüman cariyeye olmalarında ve daha sonra azad edilerek “Osmanlı kadını” olmalarında etkili olmuştur.⁷⁷² Ayrıca İslam Hukuku'nda ve Osmanlı kanunlarında Müslüman kölelerin eşya gibi değil de “insan” olarak değerlendirilmesi, azadlık müessesesinin teşvik edilmesi İslam dinini seçmelerinin sebepleri arasındadır. Gayr-i müslimlerin köle ve cariyeye bulundurmaları yasak olmasına rağmen, bu yasağa genellikle uyulmamıştır,

⁷⁶⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 131a.1.

⁷⁷⁰ Engin, **a.g.e.**, s.144,145., Ayrıca bu eserde Osmanlıda köle, esir olmuş bazı yabancıların yaşadıkları yazılmıştır. Şöyle ki: 1552-1556 yılları arasında Sinan Paşa'nın kölesi olarak İstanbul'da yaşamış olan Pedro'nun (Sans'ın) hatıratı buna örnektir. “Pedro (Sans): Paşa beni çok severdi bu yüzden elde edebileceğim bütün imkânları sayıp, hatta padişahın hekim başısı olabileceğimi söyleyerek beni Müslüman yapmaya kalkıştı, fakat kabul etmedim.” Pedro (Sans) şöyle devam ediyor: Osmanlıda kendi istekleriyle Müslüman olanlar asıl memleketlerine dönebildiklerinde, Osmanlı'nın zorla, işkenceyle Müslüman yaptığı yalanına başvurarak kendilerini mazlum ve haklı gösterme çabalarına girmişlerdir.

⁷⁷¹ Üsküdar Sicillerinin kölelikle ilgili kayıtlarında araştırmaya konu olan dönemde Üsküdar ve çevresinde daha çok Rus asıllı, Doğu Avrupalı ve Kafkas kökenli köleler bulunmaktadır. Ayrıca bu kölelerin isimleri ve orijinleri hakkında daha geniş bilgi için tablo: 11'e bakınız.

⁷⁷² Engin, **a.g.e.**, s.147.

onların evlerinde bulunan köle ve cariyelerin İslamiyet'i seçip daha rahat bir hayat tarzına geçmeyi arzulamaları da din değiştirmelerinde önemli bir unsurdur. Üsküdar'da bir Yahudi'nin cariyesinin İslamiyet'i seçmesi bu konuya güzel bir örnektir.

“Yasemin binti Abdullah nam cariyetü'l rus iş bu orta boylu, açık kaşlı, Elâ gözlü, sarışın, Kadya nam rusyetü'l-asl cariyeye benim liüm kız karındaşımdır bir Yahudi'nin cariyesi imiş lâkin hala Müslüman olmak muradıdır deyü İslam'a temeyyüz olundukta Müslüman olup Gülfizâr nam tesmiye olunduktan sonra mezbûre Gülfizâra sual olundukta karye-i Kuzguncukta sâkin ismi ma'lum değil bir Yahudi'nin memluke-i cariyesiyim ve mezbûre Yasemin liüm kız karındaşımdır deyü. Şuhudü'l-hâl Cemal bin..., Muslı Bey bin Mehmet, Şemsettin bin Sadık, Mehmet Çelebi bin Cemalettin el-İmam fi 23 Safer lisene 1011” (12 Ağustos 1602).⁷⁷³

Bu belgeden birinci olarak Rus asıllı Katya isimli cariyenin, Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu cariyenin sahibinin Yahudi olması başka düşünceler ve soruları çağrıştırmaktadır. Niçin bu Yahudi'nin adı için “ismi ma'lum” değil ifadesi kullanılıyor? Cariye, sahibinin adını bilemeyecek mi? Bildiği halde niçin söylemek istemez? Acaba gayr-i müslimlerin köle ve cariyeye bulundurmalarının yasak olmasından dolayı efendisini ihbar etmiş gibi olmamak için olabilir mi? Yahudi'nin cariyesi Katya Müslüman olduğunu bildirmek için niçin sadece kendisi gitmiyor da, kendisi gibi cariyeye olan kız karındaşı Yasemin mahkemeye başvuruyor? Tabi ki bu soruların cevaplarını kesin olarak veremeyiz. Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İslamiyet'i kabul etmenin avantajlarını kullanmak istemiş olabilirler. Ya da İslamiyet'i gerçek anlamda benimsemiş, anlamış ve kabul etmiş de olabilir. Bu sorularla ilgili daha çok varsayım sayabiliriz. Ancak bu görüşler sadece varsayımdır, net bir yargıya ulaştırmaz.⁷⁷⁴

⁷⁷³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 135b.4.

⁷⁷⁴ İslam dünyasında ve Osmanlı Devleti'nde kölelik ve köle ticareti vardır. Avrupa ve Amerika'daki, her türlü insafı ve hukuku bir yana bırakan, vahşi hayvan avcılığıyla köleleri avlayıp

Tablo 11: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Sicillerinde Geçen Bazı Köle ve Cariyelerin, İsimleri ve Uyuşukları

Defter No	Köle ve Cariyelerin İsimleri	Uyuşuk
106.vrk.2b.1	Gaffân bin Abdullah	Eflâklı
106. vrk.7b.3	Aynü'l Hayat binti Abdullah	Rus
106. vrk.18b.1	Ayşe binti Abdullah	Boğdanlı
107. vrk.106a.4	Hırvat asıllı Katya nam cariye (Katya binti Abdullah)	Hırvat
107. vrk.110a.2	Yasemin binti Abdullah	Eflâklı
107. vrk.113a.3	Ahmet bin Abdullah	Arap
107. vrk.114b.1	Osman bin Abdullah	Eflâklı
107. vrk.116a.3	Ali bin Abdullah	Arap
107. vrk.125b.3	Akile nam cariye	Rus
107. vrk.135a.3	Hasan bin Abdalbaki	
107. vrk.135b.3	Yasemin binti Abdullah	Rus
107. vrk.135b.3	Gülfizâr binti Abdullah	Rus
107. vrk.138b.2	Geyvan bin Abdullah	Rus
107. vrk.139a.2	Ahmet bin Abdullah	Gürcü
108. vrk. 8b.1	Pemane binti Abdullah	Gürcü

pazarlayan, onları bir hiç olarak gören, köle anlayışının aksine bu coğrafyada, kölelerin azad edilmesini teşvik eden efendisi ile evlada yakın bir ilişki kuran hatta efendisine varis dahi olabilen bir kölelik müessesesi hüküm sürmüştür. (Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, s.339.) Osmanlı Devleti'nde kölelik, Fransız İhtilali ile beraber dünyadaki değişim sürecinde XIX. Yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde kölelik, Abdülmecit'in 1847'de "Üserâ-yı Zenciye'nin Men'i ile Tüccar ve Mütecasirlerinin Cezalandırılması Hakkındaki Ferman" ile yasaklanmıştır. Bu yasaklar ya tam anlamıyla uygulanamamış ya da Osmanlı Devleti geleneksi yapısıyla bir şekilde bu ticarete müsaade ettiği için tekrarlanmıştır. "Üsera-yı Zenciye Ticaretinin Men'ine Dair Kanunname" ye göre 1891'de ve "Çerkez ve Diğer Köle ve Cariyelerin Üsera-yı Zenciye gibi Alım Satımı Yasaklanmasına Dair" Sultan Reşat'ın iradesine göre köle bulunduranlara ve yapanlara, hapis ve müsadere cezaları verilecektir. Sultan Reşat'ın iradesine göre Osmanlı topraklarında hür olmak asıldır. Cumhuriyet ile beraber 1924 Anayasası'nda kölelik yasaklanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti "Köleliğin, Köle Ticaretinin ve Köleliğe Benzer Kurum ve Uygulamanın Kaldırılması Sözleşmesini" 17 Temmuz 1964'te onaylamıştır. (Fendoğlu, **a.g.e.**, s.313,314.) Kölelik müessesesi, sanayileşen Batı dünyasında insan gücünün yerini alan makinelerle değişim sürecine girmiştir. Bu değişim sürecinde kölelik kaldırılmış gibi görünse de aslında kabuk değiştirmiştir. Siyah-beyaz ayrımı, dinler ayrımı, sınıf farklılıkları gibi insanoğlunun kendinden olmayanı, kendisine benzemeyeni dışlayan, "ötekileştiren", "modern kölelik" doğmuştur.

108. vrk. 23b.2	Üftade binti Abdullah	Eflâklı
108. vrk. 32a.2	Ahmet bin Abdullah	
108. vrk.44a.1	Ferhat bin Abdullah	Rus
108. vrk. 47b.1	Kerime binti Abdullah	Macar
125. vrk. 3b.1	Yusuf bin Abdullah	Hırvat
125. vrk. 35a.2	Kâmile binti Abdullah	Rus
125. vrk. 44a.2	Dehvân bin Abdullah	Eflâklı
129. vrk. 8a.2	Selamet binti Abdullah	Rus
138. vrk. 16a.1	Davut bin Abdullah	Rus
138. vrk. 24b.2	Üftade binti Abdullah	Rus
138. vrk. 31a.1	Mülayim binti Abdullah	Rus
138. vrk. 43a.1	Perihan binti Abdullah	Eflâklı
138. vrk. 57a.5	Gülistan binti Abdullah	Rus
138. vrk. 70a.2	Yasemin binti Abdullah	Rus
138. vrk. 77a.4	Siyavuş bin Abdullah	Eflâklı
138. vrk. 101a.4	Zeynep binti Abdullah	
138. vrk. 151a.5	Hidayet binti Abdullah	Eflâklı
138. vrk. 159a.1	Yusuf bin Abdullah	Rus

1.4. Üsküdar'da İşlenen Suçlar

Araştırmamızın bu bölümünde ilk olarak Osmanlıda suçlar ve bu suçlara verilen cezalar ifade edilecektir. Bu suçlar Üsküdar örneğiyle desteklenecektir. İnsanoğlunun var olduğu tarihten itibaren, insanın olduğu her yerde suç ve ceza var olagelmıştır. Suç sadece erkeklerin gerçekleştirdiği bir olay değildir. Kadını, erkeği, yaşlısı, genci herkesin gerçekleştirmesi muhtemel bir olgudur. Toplum yaşayan bir organizma gibidir. Sürekliliği, bağlayıcılığı, etkileşimi, aktivitesi, hareketliliği olan bir olgudur. Osmanlı toplumu da, diğer toplumlar gibi suçtan azad edilmiş bir toplum değildir. Toplumun temel dinamiklerinden kadınlar da insan olma potansiyelinden dolayı suça iştirak etmiş, suç işlemiştir. Günümüz toplumunda çağın gelişmişliğine, değişimine göre yeni suçlar ortaya çıkmış

olsa da, genel, klasik anlamda her çağda standart olarak gerçekleşmiş, hırsızlık, kavga, zina, adam öldürme gibi adi suçlar Osmanlı toplumunda da sık sık görülen suçlar arasında olmuşlardır. Osmanlı hukukunda suç “cerime” (cürüm) denilmekte ve Allah’ın yasaklayıp hakkında ceza tayin ettiği fiil diye tarif edilmektedir. Cerime (cürüm) kelimesinin yanında bazen cinayet kelimesi de kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nde, Tanzimat Dönemi’nden sonra da suç üç şekilde olmak üzere tasnif edilmiştir. Had, cinayet ve ta’zir suçlarıdır. Bunlardan had ve cinayet suçları kısas ve diyet gerektiren suçlardır. Had gerektiren suçlar: zina, iffete iftira (kazf), içki içme (şirb), hırsızlık (sirkat), yol kesme (hirabe = kat-ı tarik), dinden dönme (riddet), isyan (bağy) dır. ta’zir ise “alıkoymak, ıslah etmek” anlamında olup Kuran’da ve sünnette tespit edilemeyen suç ve cezalara denir. ta’zir cezaları ulu’l-emr denilen idareciler tarafından belirlenmektedir.⁷⁷⁵ İslam hukukunda ve Osmanlı Devleti’nde hukukun temel kaynağı Kuran’dır.⁷⁷⁶ Kuran ile beraber, sünnet, icma (âlimlerin bir konu üzerinde ittifakı) ve kıyas (ilmi ve kaza-i içtihat, Kuran ve sünnetteki hukuki tahlillerden bir çıkarım elde ederek görüş ileri sürme) hukukun temelleri arasında yer almaktadır.⁷⁷⁷

Osmanlı hukuk sisteminde davalar; davacı, davalı, bunların vekilleri ve kadı arasında açık ve sözlü olarak yapıldı. Her birisinin görev alanları belli olup, kimse diğerrinin görevini ihlâl etmezdi. Sövme, hakaret, öldürme ve yaralama suçları özel hukuka girer ve şahsi dava açılması gerekirdi. Hırsızlık ve kazif (zina iftirası) gibi kamu hukukunun ihlâli sayılan suçların bakılması da şahsi dava açmaya bağlıydı. Toplumla ilgili suçlarda dava kendiliğinden var kabul edilirdi. Toplumu oluşturan her birey bu tür suçlarla mahkemeyi haberdar etmekle ve davaya bakılmasını sağlamakla görevliydi. Bir suçun işlendiğini gören, duyan kadı tek başına olaya el koyabileceği gibi, her bir Osmanlı vatandaşı da mahkemeye başvurarak kadıyı durumdan haberdar edebilirdi. Mahkemeye şahitler getirip dinlettirebilirdi. Haklarında

⁷⁷⁵ Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, I. Cilt, s.298,311,325.

⁷⁷⁶ Mustafa Avcı, “Osmanlı Hukukunda Para Cezaları”, **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.91. Aynı zamanda bir suç karşılığında alınan para cezalarına da “cerime” denmektedir.

⁷⁷⁷ Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, I. Cilt, s.119.

ihbarda bulunan kişiler mahkemeye getirilerek dava başlar, yargılama yapılır, suç ispat edilirse gereken cezalar tatbik edilirdi.⁷⁷⁸

1.4.1. Zina ve Fiil-i Şenî'

Zina, erkek ve kadının evlilik, evlilik şüphesi veya mülkiyet bağı bulunmadan kendi rızalarıyla cinsi münasebette bulunmalarıdır.⁷⁷⁹ Fiil-i şenî' ise şenaat kelimesinden gelmekte, habis, ayıp, utanacak, zina gibi ma'yup ve memnu' ise, hukuk ıstılahında ale'l-ıtlak âdâb-ı ismete ve ahlâk-ı umumiyyeye dokunan ef'âle denir.⁷⁸⁰ Üsküdar Şer'îye Sicillerinde genellikle fiil-i şenî' ifadesi ile ilgili olaylar gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti, İslam hukukunu resmî hukuk sistemi olarak kabul etmekle beraber, Türk devlet geleneğinin kendine has özelliklerinden de etkilenmiştir. İslam hukukunda açıkça hükümlerin olmadığı alanlarda "ulu'l-emre" (yöneticilere) yasama yetkisi verilmiş ve bu yetkiyi kullanarak yöneticiler, "örfî hukuk" diye bilinen "kanunnameleri" va'z etmişlerdir. İşte bu kanunnamelerde zina, fiil-i şenî' gibi suçların cezaları açıkça ifade edilmiştir. Fatih'in Kanunnamesi'nde zina suçunu işleyenlerin cinsiyetlerine, medeni hallerine ve gelir düzeylerine göre ayrı ayrı cezalar verilmiştir. Fıkıh kitaplarında geçen recm (taşlayarak öldürme)⁷⁸¹ veya celde (sopa veya kırbaç benzeri şeylerle dövme) gibi cezalar yer almamaktadır. Bazı maddelerde "*kadı ta'zir ura*" ifadesinden sonra *ağaç (sopa) başına bir akçe*

⁷⁷⁸ Abdülaziz Bayındır, "Örneklerle Osmanlıda Ceza Yargılaması", **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.70.

⁷⁷⁹ Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, I. Cilt, s.312.

⁷⁸⁰ Şemsettin Samî, **a.g.e.**, s.878.

⁷⁸¹ "Recm (taşlayarak zânileri öldürme) cezası Osmanlıda, taassup hüküm sürdüğü bir dönemde bir kere verilmiş ve uygulanmış, fakat hiç hoş karşılanmadığından bir daha tekrarlanmamıştır. Miladi 1680 yılında, İstanbul'da Aksaray'da kocası seferde olan bir kadının ipekçilikle geçinen bir zımmi gençle zina halinde yakalandığı iddia edildi. Mahkeme kadının recm edilmesine, delikanlının da idamına hükmetti. Rumeli kazaskeri hükmü istemeyerek tasdik etmiş, bu hüküm ve olay ulema arasında nefretle karşılanmıştı. Bir daha böyle ceza verilmedi.", İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I.**, "Osmanlı Toplumunda Aile", s.63.

ceza (cürm) alma veya ağaç (sopa) başına iki akçe ceza (cürm) alma, ilavelerle sopa cezaları para cezalarına çevrilmiştir.⁷⁸²

Fatih'in 1488 tarihli ceza kanununun birinci faslında evli ve zengin olana üç yüz akçe ceza, orta halliye iki yüz akçe ceza, fakire yüz akçe, çok fakire elli akçe, daha çok fakire ise kırk akçe para cezası kesilecektir, diye belirtilmiştir. Ergenin zinasında ise ekonomik durumuna göre yüz, elli, kırk ve otuz akçe cürüm alınacaktır. Fuhşa aracılık eden kadına sopa başına bir akçe, cariyenin zinasında da hür insanın cezasının yarısı kadar para cezası, sarkıntılık suçuna sopa başına bir akçe, ispatlanamayan zina suçuna iki sopaya bir akçe para cezaları alınacaktır.⁷⁸³

“Yavuz Sultan Selim Han'ın (1512-1520) Kanunnamesine göre bir kimsenin zina yaptığı şer'an sabit olursa o kimsenin geliri bin akçe veya daha fazla olursa, bir suçu da yoksa böyle zengin kimselerden dört yüz akçe, aynı şartları haiz orta halli birisinden iki yüz akçe, fakir olanından kırk akçe ceza alınır. Çok daha yoksul olanlardan ise otuz akçe alınır. Eğer zina yapan ergen zenginse yüz akçe, orta halli ise elli akçe, fakirse otuz akçe alınır. Zina yapan kimse şayet kadınsa ve zenginse ondan da zengin erkekten alınan ceza alınır. Orta halli kadın, orta halli erkeğin verdiği akçeyi, fakir kadın da fakir erkeğin verdiği akçeyi ceza olarak verir. Zinayı evli kadın yaparsa, ceza ücretini kocası verir. Eğer kadın zenginse ve kocası da varsa ve zina yapmışsa “*köftehorluk kınılığı*” diye zengininden yüz akçe orta hallisinden elli akçe, fakir olanından otuz akçe alınır. Bekâr biri zina yaparsa onunda cezası ergen erkeğin cezasının aynısıdır. Aynı işlemi köle ve cariyeye yapsa diğer serbest erkekle serbest kadından alınan cezanın yarısı alınır. Zina kastı ile bir kimsenin evine zorla giren şahıs da evli ise evliden alınan ceza, bekârsa bekârdan alınan ceza alınır.”⁷⁸⁴

⁷⁸² İsmail Acar, “Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası”, **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.83,84.

⁷⁸³ Mustafa Avcı, “Osmanlı Hukukunda Para Cezaları”, **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.92.

⁷⁸⁴ **Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi**, çev. Hadiye Tuncer, Ankara, 1987, s.11,12.

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) Kanunnamesine göre zina yapan evli erkeğin ve kadının ekonomik durumuna göre, üç yüz, iki yüz, yüz, elli veya kırk akçe, ergenin zinası halinde gelir durumuna göre yüz, elli, otuz akçe, kız-oğlan zinası ergenin cezasının aynısı, zina yapan köle ve cariye ayrıca gayr-i müslim ise cezası yarı orandadır. Ana veya babasının cariyesi veya boşandığı kadınla cinsel münasebette bulunan ta'zir olunur. Sopa başına iki akçe ceza alınır.⁷⁸⁵

Tablo 12: Kanunnamelere Göre Zina Yapanlardan Alınan Para Cezaları

Kanunname	Zengin	Orta halli	Fakir	Çok Fakir	Daha Çok Fakir	Zengin	Orta Halli	Fakir	Çok Fakir
Fatih	300 Akçe	200 Akçe	100 Akçe	50 Akçe	40 Akçe	100 Akçe	50 Akçe	40 Akçe	30 Akçe
Yavuz Sul.	400 Akçe	200 Akçe	40 Akçe	30 Akçe		100 Akçe	50 Akçe	30 Akçe	
Köftehor Kınılığı	100 Akçe	50 Akçe	30 Akçe						
Kanunî	300 Akçe	200 Akçe	100 Akçe	50 Akçe	40 Akçe	100 Akçe	50 Akçe	30 Akçe	
II. Selim	300 Akçe	250 Akçe	200 Akçe			200 Akçe	150 Akçe	100 Akçe	

Livata (homoseksüel, sodomy ilişkiler) cinsel birliktelikler de zina suçu gibi kabul edilmiş ve zinaya verilen cezalar gibi ekonomik güçlerine göre para cezaları kesilmiştir. Ayrıca tüm bu suçları Müslüman değil de gayr-i müslim işlerse, medeni hali ve diğer durumlara göre Müslümanlar için

⁷⁸⁵ Avcı, “a.g.m.”, **Türkler**, X. Cilt, s.93.

yukarıda ifade edilen cezaların yarısı gayr-i müslimden istenmiştir.⁷⁸⁶ Bazı dönemlerde hadd-i zina (zina suçu ve cezası) için sürgün ve hapis (tağrib) cezaları da verilmiştir.⁷⁸⁷ Ayrıca mahalleli veya mahallenin ileri gelenleriyle beraber subaşı, uygunsuz ilişkiler kuranların evlerine baskın düzenleyip onları teşhir ederek alayla mahkemeye getirmişlerdir. Bununla beraber zina suçlusuna “kürek” cezası da verilmiştir.⁷⁸⁸

Üsküdar’da Mahalle-i Cedide’de Cemile binti Ahmet adlı kadının her gece fiil-i şenî ve fısk yapmak için evine erkekleri aldığı ve bu kadının “fahişe” olarak bilindiğini, “*mah-ı Cemaziyel Evvel guresi gecesinde Mehmet (babasının adı karalanmış)*” adlı kişiyi evine alıp fiil-i şenî yaptıklarını, olaya vakıf olan Müslümanların şahitlikleriyle mahkemeye haber verilmesi üzerine yakalanmışlardır.⁷⁸⁹ Zina davalarında İslam hukukuna göre dört şahit gerekmektedir. Bu dava dört şahidin şahitliğinde gerçekleşmiştir. Ayrıca zina edenin suçunu dört defa ikrâr etmesi ve davanın zaman aşımına uğramaması gerekmektedir.

“*Medine-i Üsküdar’da bi’l fiil subaşı olan fahrü’l-akran Ali Bey ibni Safer nam kimesnenin vekil-i şer’isi olan Celaleddin bin Derviş nam kimesne mah-ı Muharremül Haramın dokuzuncu gecesi meclis-i şer’e gelüp takrîr-i kelâm edüp mahmiye-i merkûme mahallâtından merhum Şemsi Paşa Cami-i Şerifi kurbunda vakı’ Rüstem Paşa odaları demekle ma’ruf odalarda*” namahrem birkaç fahişe avratlarla içki içip “*birlikte yatmaları*” haberi gelince, Müslümanların ileri gelenleriyle birlikte, o halde onları basıp yakalanmaları ve subaşı tarafından tutuklanıp mahkemeye getirilmeleriyle ilgili bu belgede, Şaban bin Mustafa adlı kişiyle yatar vaziyette yakalanan kadının ismi yazılırken sadece kendi adı (Fatıma binti) şeklinde yazılıp

⁷⁸⁶ Acar, “a.g.m.”, **Türkler**, X. Cilt , s.85,86.

⁷⁸⁷ Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, I. Cilt, s.312.

⁷⁸⁸ Ortaylı, “a.g.m.”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, s.62,63.

⁷⁸⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 106. vrk. 22a.2.

babasının adı yazılmamıştır.⁷⁹⁰ Kadının isminin tam olarak yazılmamasının nedeni, ya kadın rencide olmasın diye ya etkin bir aileye mensup bir kişi diye ya da kâtip bilinçsiz bir şekilde yazmasını unuttuğundan olabilir. Bundan önceki belgede de “zânî” kadının babasının ismi yazılmamıştır. Ama çoğu belgede baba adları da yazılmıştır. Bu yüzden bu fiili işleyen kadınların baba adları yazılmaz diye bir genelleme yapılamaz.

13 Cemaziyel Ahir 1012 (18 Kasım 1603) seneli Üsküdar Sicili’nde; “*Raziye binti Abdullah nam namahrem avrat*” ile “Abdülaziz bin Bayezîd”, Abdülaziz’in evinde, “...*mezbûre fahişe soyunup henüz meclis-i fıska mübaşeret oldukları müşahede olundukta...*”, -yakalandıklarında- Raziye binti Abdullah’ın savunması hayli ilginçtir. “*Abdülaziz hastadur.*” zannedip “*Şifa bulsun diye gelmiş idim*”, ifadesiyle kendini savunmuştur.⁷⁹¹

Küçük bir erkek çocuğuna fiil-i şenî’yi (buradaki anlamı livata) evinin ahırına götürüp gerçekleştirmiş olan Mustafa bin Abdullah’ın suçunu inkâr etmesi üzerine, çocuğun annesi Saliha binti Hüseyin’in, şahitlerin dinlenmesini talep etmesinden sonra, şahitlerin şehâdetleriyle, Mustafa bin Abdullah’ın suçu sabit olmuştur.⁷⁹²

⁷⁹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 102a.1., Tarih: 1011 (1602)

⁷⁹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 41b.2.

⁷⁹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 1a.2., “Mahmiye-i Üsküdar’da Mirahor Mahallesi sâkinelerinden Saliha binti Hüseyin nam Hatun meclis-i şer’de Mustafa bin Abdullah muvacehesinde takrîr-i kelâm edüp tarihi kitap günü kabli salatü’z-zuhr hazır-ı bi’l-meclis olan sulbi oğlu Mehmet sağîri Merhum Mustafa sâkinden ahz edüp gittikte sâkîn olduğu menzilin ahırına atup fiil-i şenî` eylemişti vakı` hal mezbûr Mustafa’dan sual olunup takrîr -----(mürekkep dağılmış okunamıyor) ve mûcib-i matlubumdur dedikte gıbbe’s-sual mezbûr Mustafa sağîr-i mezbûra fiil-i şenî` eylediğini inkâr ettüğünde müddeiye-yi mezbûreden şâhid mubeyyine talep olundukta udul-ü müsliminden el-Hac Receb bin Hüseyin ve Ahmet Çelebi ibni Mehmet nam kimesneler meclis-i şer’-i şerife liecli’ş-şehâde hazırân olup fil-vakı` müddeiye-yi mezbûre Saliha Hatun’un oğlu merkûm Mehmedî mezbûr Mustafa sukiden ahz edip sâkîn olduğu menzilin ahırına atup fiil-i şenî` eylemeğin sağîr-i merkûm feryâd u figân ettikte merkûm Mehmet’in avazı istima` olunup ahura varıldıkta yedinden halas eyledik bu hususa şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü şehâdet-i şer’ iye ettiklerinde ba’de’t-tasdik ve ----- (mürekkep dağılmış) şehâdetleri haber-i kabûlde vakı` olduktan sonra sağîr-i mezbûrun mahall-i mak’ad bi-nazar olundukta fil-hakika mecrûh olup demi zâhir olmağın ma vakı` bi’t-talep ketb olundu. Hurrire fil-yevmü’t-tasi` min şehr-i Ramazanül Mübareke lisene tis`a ve işri’in ve mie ve elf. 1029 (8 Ağustos 1620).

Başka bir belgede bir erkek çocuğuna yine bir fiil-i şenî' kastı teşebbüsü olmuştur. “Üsküdar’da Hasan Ağa Mahallesi’nde yaşayan Ali Bey bin Abdullah’ın sulbî oğlu Mehmet akrabası Elif Hatun’un evinden kendi evine gelirken Abacı Musa adlı kişi yoluna çıkıp hâşâ fiil-i şenî’ kastıyla” dükkân içine çektikten sonra, çocuk Mehmet kendini kurtarmak için Abacı Musa’nın belindeki bıçağı alıp Musa’yı sol omzundan yaralayarak kaçmış ve babasıyla mahkemeye başvurmuşlardır. Yapılan tetkikât sonucunda Abacı Musa suçlu bulunmuştur.⁷⁹³

Gayr-i müslim zimmî İstimad veledi Mahol ile Kasım bin Abdullah’ın zevcesi Meryem binti Abdullah, fiil-i şenî’ kastı için bir evde beraberken Mahalle-i Cedide subaşı olan Hasan Bey bin Mustafa, güvenilir Müslümanlar tarafından basılıp mahkemeye, kadı huzuruna çıkarılmışlardır.⁷⁹⁴

1.4.2. Şirb-i Hamr (İçki İçmek) ve Hamrın (İçkinin) Sebep Olduğu Suçlar

İslam hukukçularının tamamı şarap dâhil her çeşit sarhoşluk veren içkilerin haram, yani dinen yasak olduğu konusunda hemfikirdirler. Osmanlı Devleti’nde uygulanışına göre içki içme suçunun had cezası için iki rükün vardır. Birincisi az da olsa şarap içmek ya da sarhoş olacak kadar diğer içkilerden içmektir. İkincisi ise ceza-i kasıt ve iradenin olmasıdır. Bir kimsenin zoruyla içirilen içkiler cezayı gerektirmez. Bu iki rükünden biri olmazsa had cezası uygulanmaz, ta’zir cezası uygulanır. Bu cezaların uygulanabilmesi için iki erkek şahidin şahitlikleri, suçlunun suçunu kabul etmesi ve sarhoşluk hallerinin belirlenmesi gerekmektedir.⁷⁹⁵

⁷⁹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 69a.1., Tarih: Rebiül-Evvel 1030 (Ocak 1621).

⁷⁹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 48b.1., Tarih: 5 Şevval 1023 (8 Kasım 1614).

⁷⁹⁵ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri**, I. Cilt, İstanbul, 1990, s.110,111.

Fatih'in Kanunnamesine göre içki içenin cezası iki sopaya bir akçe; II. Bayezîd'e göre aynı, iki sopaya bir akçe cezaya çarptırılır.⁷⁹⁶ Yavuz'un Kanunnamesine göre, "Bir kimse şarap içse kadı ceza vererek her iki sopa başına bir akçe; Müslüman bir kimse şarap satarsa yahut şarap yapsa ve o maksatla üzüm sıkarsa kadı tarafından sopa cezasına çarptırılır, iki sopa başına da bir akçe cereme alınır. Bir kimse şarap içilen bir yerde otursa ve kendisi şarap içmese yine ceza görür, dayak atıldıktan gayri üç sopa karşılığı bir akçe de cereme alınır."⁷⁹⁷ Kanunî'nin Kanunnamesi'ndeki cezalar da Yavuz'un kanunlarının aynısıdır.

Üsküdar'da subaşı olan Ali Bey ibni Sefer birkaç erkeğin ve birkaç fahişe kadının beraber şarap içtiklerini duyunca "*mestûre'l esâmi cemaat-i müslimin*" diye tabir edilen güvenilir Müslümanlarla keşif yapıp, içki âlemi yapanları yakalayıp mahkeme huzuruna çıkarmıştır.⁷⁹⁸

Mahalle-i Cedide'de subaşı olan Ahmet Bey, Sema? adlı namahrem hatun ile acemi oğlanı Mustafa'yı "*işret üzereyken*" yakalamış, Sema adlı kadın ise acemi oğlanı Mustafa'nın kendisini ayarttığını beyan ederek suçunu kabul etmiştir.⁷⁹⁹

*İçki içip (şirb-i hamr), sarhoş (sekrân) olan Ali Çavuş ve arkadaşları, Mahalle-i Cedide'de bulunan at pazarında Osman Paşa bin Çelebi adlı kişinin yolunu kesip, Ali Çavuş bıçağıyla sarhoş vaziyette, Osman Paşa'yı "sağ budundan" yaralamıştır. Osman Paşa'nın feryâdını duyan mescitteki Müslümanlar gelip, Osman Paşa'yı Ali Çavuş'un elinden kurtarmışlar ve Ali Çavuş "udûl-ü nasdan Mustafa Çelebi bin Hasan ve Mehmet Bey bin Abdullah ve Ahmet Bey bin Mehmet ve Süleyman bin Abdullah" şehâdetleriyle tutuklanmıştır.*⁸⁰⁰

⁷⁹⁶ Avcı, a.g.m., *Türkler*, X. Cilt, s.94,95.

⁷⁹⁷ **Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi**, çev. Hadiye Tuncer, s.16.

⁷⁹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 102a.1., Tarih: 1011 (1602)

⁷⁹⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 17b.3.

⁸⁰⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108, vrk. 30a.3., Tarih: 3 Rebiül Âhir 1012 (10 Eylül 1603).

“Mahalle-i Cedide’de bi’l fiil zâbit olan fahrü’l-emâsil ve’l-akrân Ahmet subaşı bin Abdulmennân nam cundî”, Ümmühan binti Abdullah nam namahrem avrat ile Balaban bin Hüseyin ve Hüseyin bin Pazargî adlı Kıptîleri, “Ali Ağâ bahçesi demekle ma’ruf mevzî’de meclis-i fîsk-ı mühibbe edüp şîrb-i hamr eyledüklerinde haberlerin alup” olay mahalline geldiklerinde, yukarıda anlatılan manzarayı görüp, subaşı Ahmet ve Hoca İsmail el-Hac Veli, Ali bin Mustafa, zanlıların ağzında olan “râyahâ -i hamr istişmâm” (içkinin içilip içilmediğini, zanlıların ağızlarının koklanmasıyla belirlenmesi olayı) edilip içki ve fîsk alemi yaptıkları tespit edilen zanlılar mahkemeye çıkarılmıştır.⁸⁰¹

Mahalle-i Ma’mure’de subaşı olan Mehmet Bey, mezkûr mahallede olan Acem Ağâ odalarında kalan Osman bin Hüseyin adlı kişinin odasında namahrem avratlar ve şahıslarla içki içip sazlar eşliğinde “çengi” oynatıp, fîsk ederlerken, mahallenin güvenilir Müslümanlarından bazı kişilerle olay mahallini basarak, şahısları tutuklayıp kadı huzuruna getirmiştir.⁸⁰² *“Medine-i Üsküdar’da Çavuş Mahallesi’nde sâkin Receb bin Nuh nam kimesne...”* zevcesi Ayşe binti Süleyman’ı *“kendü hevâsından taşra çıkup kendüye namahrem olan kimesneler ile alâka edüp şîrb-i hamr etmekle hâlâ sekrân olup ağzında râyahâ-i hamr muvcuddur”* diyerek kendi vakıf olduğu içki kokusunun, mahkemece de tespit edilmesini isteyerek, şikâyet etmiştir. *“Mahalle-i mezbûre ahalisinden Osman bin Abdi ve Mustafa bin Süleyman ve İbrahim bin Mustafa”* adlı kişiler Ayşe’nin ağzını koklayıp içki kokusunun mevcut olduğuna şâhitlik etmişlerdir.⁸⁰³

⁸⁰¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108, vrk. 33a.2.

⁸⁰² İ.M.Ü.Ş.S., No: 108, vrk. 56b.1., Tarih: 3 Ramazanül Mubareke 1012 (4 Şubat 1604).

⁸⁰³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 20b.3., Tarih: 15 Cemaziyel Evvel 1032 (5 Mart 1624).

1.4.3. Üsküdar'da Diğer Suçlar

1.4.3.1. Adam Öldürme, Yaralama

Osmanlı Devleti'nde genel olarak kullanılan ceza yöntemi para cezası olmakla beraber adam öldürme suçunda, ilk olarak kısas düşünülmüştür. Fakat mağdur olan taraf “dem ü diyet” (kan diyeti, kan parası) talep ederse ceza para cezasına dönüştürülmektedir. Uygulamada genellikle para cezası ve maktulün akrabalarına dem ü diyeti verilmiştir. Kısas, öldürdüğü kişinin karşılığında öldürenin, öldürülmesi anlamındadır. Kısasın uygulanabilmesi için, maktulün mirasçılarının kısası talep etmesi, katilin tam ehliyetli olması, adam öldürmenin ikrâh altında yapılmış olmaması, maktulün birinci derece akrabalarının kısası affetmemiş olması gerekli olan şartların başında gelir. Bundan dolayı kısas cezası en küçük bir şüphenin olmasıyla ortadan kaldırılır.⁸⁰⁴ Kısasın zorlaştırılması hakkaniyetin, adaletin tam anlamıyla gerçekleştirilmek istenmesindendir. İnsan hayatına verilen önemi göstermesi açısından önemlidir.

Kasten adam öldürmenin Fatih Kanunnamesi'ne göre cezası, eğer kısas uygulanmıyorsa zenginden dört yüz, orta halliden iki yüz, fakirden yüz, çok fakirden elli akçe ceza alınacaktır, şeklindedir.⁸⁰⁵ Yavuz'un Kanunnamesi'ndeki kasten adam öldürmenin cezası, Fatih Kanunnamesi'nin aynısıdır. Aynı zamanda kısası şart koşturur. “*Eğer bir kimse adam öldürürse yerine kısas yapılmışsa yani öldüren öldürülürse ceza alınmaz, yok kısas yapılmamışsa mutlaka kısas lâzımdır.*” Eğer bu suçları gayri müslim veya müste'men (yabancı ülkede oturanlar) yapmışsa para cezasının yarısı alınır. İlave olarak “*Bir kimse mahalle veya köy içinde*

⁸⁰⁴ Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, I. Cilt, s.320.

⁸⁰⁵ Avcı, **a.g.m.**, **Türkler**, X. Cilt, s.92.

*öldürülmüş bulunursa ilk iş tahkikât yaptırılarak kâtil bulunmaya uğraşılır yahut diyete (mal, kan karşılığı) çektirilir. Eğer katl eseri ve izi bulunmazsa hiçbir şey yapılmaz, o zaman boşuna o şahsı incitmemek lazımdır.”*⁸⁰⁶

Kanunî'nin Kanunnamesi'nde de aynı para cezaları verilmiştir. Sadece II. Selim devrinde adam öldürmeye karşı verilen para cezaları zenginse dört yüz, orta halliyse üç yüz, fakir ise iki yüz akçe şeklindedir. Buna göre orta halliden alınan ceza bir miktar artmıştır.⁸⁰⁷

Kanunnamelere göre bu suçların cezaları: Fatih'in Kanunnamesine göre; göz veya diş çıkarmak, kısas uygulanamıyorsa, suçu işleyenlerin ekonomik durumlarına göre iki yüz, yüz, elli, kırk akçe, baş yarılıp kemik çıkarsa, zenginden üç yüz, orta halliden elli, fakirden otuz akçe, baş yarılıp kan akarsa otuz akçe, saç ve sakal yolandan zenginse yirmi fakirse on akçe alınır.⁸⁰⁸ Yavuz'un Kanunnamesinde; iki kişi kavga etseler, birbirinin üstünü başını yırtsalar, kadı müdahale ederek ikisini de azarlar ama para cezası almaz. Birbirlerinin sakallarını yolsalar, kadı ikisini de azarladıktan sonra zenginden yirmi akçe, fakirden on akçe, başını yarıp kanatırsa hem sözlü cezaya hem de otuz akçe; başı yarılan kimsenin baş kemiği meydana çıkmış ve ameliyata ihtiyaç gösteriyorsa kadı azarladıktan sonra zenginden yüz akçe, orta halliden elli, yoksul olandan otuz akçe ceza alınır. Bir kimse diğerini okla veya bıçakla vursa, yaralasa, zenginse kadı tarafından cezalandırıldıktan sonra iki yüz akçe, orta halliden yüz akçe, fakirden elli akçe; bir kimse bir şahsın üstüne yürüyerek kılıç veya bıçak çekip yaralarsa zenginden elli akçe, fakirden on akçe; birinin kolunu veya ayağını kırıandan yüz akçe alınır, diye geçmektedir.⁸⁰⁹

Kanunî'nin Kanunnamesi'nde; ok ile birini yaralayan, yaralanan döşeğe düşerse, iki yüz, yüz, elli akçe; göz, diş çıkarandan iki yüz, yüz, elli veya kırk akçe, kol, bacaklırandan yüz akçe, baş yarıp kan akıtandan otuz

⁸⁰⁶ Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi, çev. Hadiye Tuncer, s.13,14.

⁸⁰⁷ Avcı, **a.g.m., Türkler**, X. Cilt , s.93.

⁸⁰⁸ Avcı, **a.g.m., Türkler**, X. Cilt , s.92.

⁸⁰⁹ Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi, çev. Hadiye Tuncer, s.13.

akçe, kemik çıkar ve yaralanan cerraha muhtaç olursa yüz, elli, otuz akçe; kişi anne ve babasını döverse hapis ve yüz akçe. II. Selim dönemi'nde (1566-1574) ok, kılıç, hançer ve bıçak gibi yaralama suçuna ekonomik durumlarına göre yüz elli akçe, yüz akçe, seksen akçe; dış çıkarandan yüz, seksen, elli akçe; baş yarıp kan akıttandan otuz akçe ceza alınır.⁸¹⁰

Araştırmaya konu olan döneme ait Üsküdar Şer'iye Sicillerinde adam öldürme ile ilgili fazla bir kayda rastlanmamış olup sadece birkaç tane belgede adam öldürmeyle ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Ancak adam öldürmeye teşebbüs, bıçakla yaralama, kavga gibi kayıtlar oldukça fazladır. *"Sultan hassında bostancılar başı olan"* Yusuf Bölükbaşı bin Ahmet, Üsküdar'a tâbi' Kadıköy karyesinden Poliçironi veledi Mihal adlı zimmîyi, Muço veledi Niko'yu katletmek-öldürmek suçundan dolayı yakalayıp mahkeme huzuruna getirmiştir. Poliçironi, *"Muco'nun ardıma geçib bana yanaşub beni ormana çeküb fi'il-i şenî' kasdına beni altına alub zor etmek istediğinde ben dahi kendimi hıfz için küçük bir var idi ol... ile urub ol Muco'nun amden karnına urub katleyledim"* diyerek suçunu itiraf ederek kendini savunmuştur.⁸¹¹ *"... Mahmiye-i Üsküdar Mahallâtından Torbalı Mahallesi'nde sâkin Hüseyin Beşe ibni Hasan nam-ı râcil vakt-i nısf-ı leylîde kendü menzili içinde döşek üzerinde başının sol tarafından alet-i harbiden nacak ile urulub ve alât-ı nacak başına gömülmüş"* vaziyette ölü olarak bulunmuştur.⁸¹² Üsküdar Kazasına bağlı *"Yoros nahiyesinde Anadolu Hisarı haricinde vakı' Ağa Kapusu Mahallesi'nde Rebiül Evvelinin yirmi ikinci günü Kasım bin Abdullah **maktul**"* olarak bulunmuştur.⁸¹³

Üsküdar'ın Cedide Mahallesi'nde bozacı olan Malkoç veledi Vasal'ın başına Mustafa bin Abdullah kürekle vurup yaralamıştır.⁸¹⁴ Birçok mahkemeye intikal etmiş davada, taraflar birbirleriyle anlaşıp **sulh**

⁸¹⁰ Avcı, **a.g.m.**, **Türkler**, X. Cilt , s.92,93.

⁸¹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 111a.2., Tarih: 7 Receb 1030 (28 Mayıs 1621).

⁸¹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 83a.3., Tarih: 28 Şevval 1032 (25 Ağustos 1623).

⁸¹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 3a.5. Tarih: 22 Rebiül Evvel 1011 (9 Eylül 1602).

⁸¹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 3a.3.

yapmışlardır. Üsküdar'da yine Cedide Mahallesi'nde oturan Oruç bin Abdi adlı kişi Mahmut bin Mehmet adlı kayıkçı tarafından sağ omzundan bıçakla yaralandığını ve bu olayı inkâr etmeyen Mahmut ile aralarında iki yüz (200) akçe alarak **sulh** yaptıklarını ifade etmişlerdir.⁸¹⁵ Mustafa bin Mehmet adlı hamal, “Üsküdar'da Mahalle-i Ma'mure'de At pazarı kapısı haricinde vakı' kasap dükkânı önünde” Ali Bey adlı kasaba getirdiği koyunların ücretini istemesi üzerine; ağzına ve avratına “*şetm-i galîz ile şetm*” küfredip, hamal Mustafa'nın kafasına birkaç kez vurmıştır. Hamal Mustafa bu davada dayak ve küfürden ziyâde “*hakkımü'l-yevmî matlubumdur*” diyerek alamadığı günlük yevmiyesini istemektedir.⁸¹⁶ Hamza bin Cağfer adlı şahıs, Murat bin Abdullah adlı kişiyi kendisine vekil atayıp mahkemeye göndermiş ve kendini üç yerinden bıçaklayan sarhoş Papuşçu Hamza adlı kişiden (eğer ölürsem “*dem ü diyetim*” alınsın), kan parasını, kan diyetini istemektedir.⁸¹⁷

Tablo 13: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da İşlenen Bazı Yaralama Suçları

Defter No	İşlenen Suç	Suç İşlenme Tarihi
108. vrk. 50b.3.	Kadınların kavgası	Evâil-i Şa'banül Muazzam 1012 4 Ocak 1604

⁸¹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 3b.3.

⁸¹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 34b.2.

⁸¹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 50b.2., Tarih: 25 Şevval 1023 (25 Kasım 1614). “Mahrusa-i Üsküdar'a tâbi' Mahalle-i Ma'mure subaşı olan Hasan ibni Ahmet tarafından husus-u ati'z-zikre tahrîre vekil olup münîf-i şer'-i ----- üzere vekâleti sâbit olan Murat bin Abdullah nam kimesne Hamza bin Cağfer nam şahıs meclis-i şer'e hatır-ı ihzar u mahzarında takrîr u meram edüp merkûm Hamza tarihi kitap gecesı ba'de'l-ma'rib Sağır İstimad nam zimmînin meyhanesi kurbunda sağ omzunda ve yüreğinde ve tepesi üzerinde vurup mecrûh olmuştur carihâne-i makule kimesnedir suâl olunup takrîr ü tahrîr olunması matlubumdur dedikte gıbbe's-suâl merkûm Hamza cevabında fi'l-vakı' tarihi mezbûre gecesı ba'de'l-ma'rib mezbûr Sağır İstimad'ın meyhanesi kurbunda Papuşçu Hamza nam sarhoş beni nacak ile üç yerde urup mecrûh eyledi bi-emrullah bu darbden ölürsem dem ü diyetim merkûm Papuşçu Hamza'dan talep olana bundan gayrı kimesneden husûs-ı mezbûre mute'allik da'va ve niza'ım yoktur dedikten sonra ma vakı' bi't-talep ketb ü tem olundu. Tahrîren fi'l-yevmü'l-hâmis min Şevvâlil Mükerrrem sene selase ve işri'in ve elf. Şuhudü'l-hal...

125. vrk. 29a.1.	Bıçakla saldırı	Gurre-i Cemaziyel Âhir 1023 9 Temmuz 1614
138. vrk. 69a.1.	Bıçakla yaralama	Rebiül Evvel 1030 24 Ocak 1621
138. vrk. 46b.2.	Kafaya vurularak yaralama	Evâil-i Muharremül Haram 1030 26 Kasım 1620
138. vrk. 118b.4.	Bıçakla yaralama	4 Şa‘banül Muazzam 1030 24 Haziran 1621

1.4.3.2. Hırsızlık

Sirkât (hırsızlık), suçunun cezaları kanunnamelere göre şöyledir. Fatih Kanunnamesi’nde, koyun ve kovan çalandan on beş akçe, kuzu ve ördek çalandan iki sopaya bir akçe, nacak ve destar çalandan sopa başına bir akçe, sığır çalandan ekonomik durumuna göre yüz, elli, kırk veya otuz akçe para cezası alınırken,⁸¹⁸ Yavuz’un Kanunnamesi’nde, “*bir kimse kaz, ördek veya tavuk çalsa kadı tarafından azarlanarak iki ağaç (sopa) başına bir akçe; bir kimse kovan, koyun veya kuzu çalsa şayet ergense yine kadı tarafından sopa cezasına çarptırılır ve her sopa başına bir akçe, bir kimse at, katır veya eşek çalsa ya eli kesilir ya da iki yüz akçe; bir kimsenin ambarından arpa veya buğday çalsa çalan kimsenin eli kesilmezse zengin olandan elli veya kırk akçe, orta halliden yirmi akçe, fakir olandan on akçe; bir kimse balta, bıçak, kılıç ve emsali şeyleri çalsa el kesilme cezası verilmemişse mahkeme sopa cezası vererek, sopa başına bir akçe para cezası alınır*”dı.⁸¹⁹

“Üsküdar’a tâbi‘ Yoros nahiyesinde vakı‘ İsmail Ağa Çiftliği’nden Dima veledi Yorgi” adlı zimmî birçok eşya çalıp bir ağacın kovuğuna saklamıştır. Çiftlik kethudâsı Mustafa bin Abdullah mahkemeye

⁸¹⁸ Avcı, **a.g.m.**, **Türkler**, X. Cilt , s.92.

⁸¹⁹ Yavuz Sultan Selim Kanunnamesi, s.17.

bildirmiştir.⁸²⁰ Üsküdar'ın Mahalle-i Cedide'sinde oturan Yasef veledi Yahuda adlı Yahudi, Mehmet bin İbrahim adlı hamala iki yüz ellışer akçe kıymetli güğümlerini su getirmesi için vermiş, Hamal Mehmet ise bu güğümleri çalıp Kuzguncuk'ta yüz ellışer akçeye satmış, bunun üzerine Yahudi mahkemeye başvurmuş, Hamal Mehmet de suçunu kabul etmiştir.⁸²¹

Tablo 14: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Şer'îye Sicillerine Göre Üsküdar'da Hırsızlık

Defter No	Yapılan Hırsızlık	Tarih
108. vrk. 29a.2	Zorla para çalma (13 sikke flori)	Evâsıt-ı Ramazan 1012 22 Eylül 1603
108. vrk. 35a.1	Hamr (içki) fıçısı çalma	Evâil-i Cemaziyel Evvel 1012, 7 Ekim 1603
125. vrk. 37a.2	Gümüş eşya çalma	23 Receb 1023
125. vrk. 39a.2	Sekiz bin akçe (dört bini kadının, dört bini kocasının)	3 Şaban 1023 8 Eylül 1614
125. vrk 42b.1	Bir top bezin çalınması	25 Şaban 1023
138. vrk 2a.3	Yemeni, makrame gibi eşyaların çalınması	13 Ramazan 1029 12 Ağustos 1620
138. vrk. 3a.3	Münakkaş otuz üç makrame, on adet gömlek, altı adet uçkuru...	17 Ramazan 1029 16 Ağustos 1620

1.4.3.3. İftira

Ayrıca incelediğimiz döneme ait Üsküdar Şer'îye Sicillerinde iftira suçlarıyla ilgili kayıtlar da mevcuttur. İffete iftira suçuna “kazf” denir. Namuslu kadınlar ve erkeklere zina iftirasında bulunulması veya nesebin

⁸²⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 101a.2.

⁸²¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 23a.3., 1023.

inkar edilmesi olarak ifade edilir. İftira suçunda, zina suçunda aranan şartları temsil eden şahıslardan oluşan iki kişilik şahitlerin şehâdeti ve suçlunun, suçunu bir defa da olsa kabul etmesiyle suçu sabit olur.⁸²² Kanunnamelere göre iftira suçunun cezaları şöyledir: Fatih Kanunnamesi'ne göre ispatlanamayan zina isnadına iki sopaya bir akçe; Yavuz'un Kanunnamesi'ne göre: "Eğer bir kadın veya kız- bana filan kimse zorla tecavüz etti - dese o kimse de bunu inkâr etse o zaman şahit dinletilir. Tanık kadın veya kızın yalan söylediklerini ve sanığa iftira etiklerini ispatlarsa o zaman kadın veya kız sopa cezasıyla cezalandırılır ve hem de her sopa başına bir akçe ceza alınır. Bir kimse – ben filan kadın veya kızla yattım – kız veya kadın bunu inkâr etseler o zaman yine tanık dinletilir, adam söylemişse hem dayak cezası ve hem de sopa cezasına çarptırılır. Bir kimse bir başkasına "*Sen benim karıma, kızıma, cariyme tecavüz ettin*" dese ve bunu da ispat edemez ise ceza almayıp ancak kadı tarafından cezalandırılır."⁸²³ Kanunî'nin Kanunnamesi'ne göre; bir kadın veya kız, birini ırzıma geçti diye şikâyet edip ispatlayamazsa, sanık inkâr edip, yemin ederse, iftirayı atan iki sopaya bir akçe, bir kadın veya kız cinsi münasebette bulunduğunu söyleyen fakat bunu ispatlayamayan ve mağdurların inkâr edip, yemin etmesiyle üç sopaya bir akçe, ta'zir cezası gerektiren durumlara iki sopaya bir akçe para cezası alınmaktadır.

"Üsküdar'da Mahalle-i Ma'mure'de Raziye Hatun ibneti İbrahim adlı boşanmış kadına **şirb-i hamr**" içki içiyor diye iftira atmışlar, fakat Raziye Hatun'un ağzını koklayan "*sükkât-ı müsliminden Ali Çelebi bin Mustafa ve Fahrü'l ecnâd Bali Bey ağzında cidden rayiha-yı hamr mevcut değildir ve mezbûrede sarhoşluk alâmeti dahi üzerinde yoktur*" diyerek Raziye Hatun'a iftira atıldığı ispatlanmıştır.⁸²⁴ Başka bir kayıta ise Mahalle-i Ma'mure'de Bazarbaşı Mahallesi'nde oturan Fatıma binti Kaya adlı kadının "*kapısına namahrem kimesneler gelüp gidüp sevişür*" namahrem erkekleri evine alır

⁸²² Cin, Akgündüz, a.g.e., I. Cilt, s.313,314.

⁸²³ Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi, s.12.

⁸²⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 38a.2., 1012.

diye iftira atmışlar. Şahitlerin şehâdetleriyle bu iddiaların iftira, yalan olduğu anlaşılmıştır.⁸²⁵

1.5. Üsküdar'da Erkek Odaları'nın Suçlara Tesiri

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da baş gösteren Celali Ayaklanmaları, Suhde Ayaklanmaları, eşkıyalık faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan fetretle beraber köylü reayanın o zamanki ifadesiyle “kaçgunluk, firarîlik” olayların artmasıyla hükümet merkezine ve büyük yerleşim yerlerine büyük çapta göçler gerçekleşti.⁸²⁶ Bu büyük göçlerden en büyük payı Osmanlının pay-i tahtı İstanbul ve onun çevresi almıştır. Üsküdar'da bu göçlerden payına düşeni almıştır.

Bu göçler sonunda Üsküdar'a gelenlerin en büyük sıkıntısı konaklama, mesken temini olmuştur. Bu noktada göçlerle gelenler, dışarıdan gelen tüccarların kalmış oldukları hanların, cami odalarının, mescit odalarının yanında “erkî odaları”, “bekâr odaları”, “erkek odaları” olarak ifade edilen mekânlarda hayatlarını devam ettirmişlerdir. Bu mekânlar, köyden şehre adaptasyon sorunlarından, iş bulamama sıkıntılarından olsa gerek suçlara karışmışlar ve bulundukları mahallenin yerel ahalisi tarafından merkeze şikâyet edilmişlerdir.⁸²⁷ Bu odaların sayının artması ve şikâyetler sonucu Osmanlı bunların yapılmaması için ve eski olanlarının yıkılması için emr-i şerif yayınlamıştır.⁸²⁸ Bu odalar, kimi zaman burada kalan kişilerin geldikleri yere ve uyruklarına göre adlandırılmasıyla,

⁸²⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 36a.3., No: 125. vrk. 37a.1., 1023 (1614).

⁸²⁶ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, 'Celali İsyânları'**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s.446.

⁸²⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 56b.1. “Mahalle-i Ma'muredeki Acemağa Odalarında içki içip, alem yapıp, cengi oynatmışlardır.” Tarih: 3 Ramazan 1012 (4 Şubat 1604)

⁸²⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107.vrk. 105a.2. “....”

“Acem odaları”⁸²⁹, “Acemağa odaları”⁸³⁰ kimi zaman da sosyal hayattaki statülerine göre “bekâr odaları”, “erkek odaları”⁸³¹ olarak adlandırılmıştır.

Osmanlı, büyük merkezlere olan göçler sonucunda ortaya çıkan bu sorunları çözmek ve Celali İsyanlarından sonra Üsküdar’da yirmi yer ve beldeye yerleşen bu göçmenleri geri yerlerine göndermek için fermanlar yayınlamıştır. Memleketlerine bazı bahanelerle hâlâ geri dönmeyenlerin de dönmeleri için baskılar yapılmıştır.⁸³² Ayrıca, “*Erkî odaların yapılmamak için varid olan emr-i şeriftir hıfz-ı hırasât üzere olan reayanın ekserî raiyyetlerini bırakıp Üsküdar’a gelmiş erkî odalarında sâkin oldukları ilâm olunmağla dergâh-ı muallama arz olundu mahrusa-i İstanbul’da, Galata’da Hazreti Eba Eyyübi Ensari ve Üsküdar’da erkî odaları binâ ettirdiği, emredip buyurdum ki vardıkta ferman-ı şerifim üzere bu hususa ruhsat olunmaya Üsküdar mahallâtında dergâh-ı muallama arz olundu erkî odaları binâ ettirmeyesin mahrusa-i mezbûrda hala harabe olmuş erkî odaları da var ise onları dahi dergâh-ı muallama arz olunmağın ta`mîr ve termîm ettirmeyesin emr-i şerifime muhalefet edenleri isim ve resimleriyle yazıp...*” diye emr-i şerifde bulunan fermanla Osmanlı Devleti’nde erkî (erkek) odaların kontrol edilmesi; yapımının yasaklanması, Celâlî Ayaklanmalarından sonra ortaya çıkan göçlerin kontrol altına alınması ve bu göçlerin İstanbul’a ve Üsküdar’a olan olumsuz neticelerinin giderilmesi istenmiştir.⁸³³

⁸²⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 66b.1.

⁸³⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 56b.1. “Mahalle-i Ma`muredeki Acemağa Odaları ...”

⁸³¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107.vrk. 105a.2.

⁸³² İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 75a.1. Tarih: Evâsıt-ı Rebiül Ahir 1023 (25 Mayıs 1614). Bu sicilin metin çevirisi “Üsküdar’ın Nüfusu” konu başlığında verilmiştir.

⁸³³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107.vrk. 105a.2. Numaralı yukarıda geçen belgede erkek odalarının yapılmasına ruhsat verilmemesi ve eski olan odaların yıkılması istenmiştir.

1.6. Üsküdar'ın Nüfusu

Üsküdar nüfusu, genel olarak parçası olduğu başkent İstanbul nüfusuyla ilişkilidir. Bundan dolayı öncelikle İstanbul'un nüfusuna değinmek gerekmektedir. Fetihden sonra İstanbul'u yeniden ekonomik refaha kavuşturmak amacıyla II. Mehmet "eski kent"te büyük bir çarşı (Kapalı Çarşı) ile liman civarında (Tahtakale) ve kentin ortasında (Fatih) daha küçük pazarlar kurdurmuştur. Fetihden önce Konstantinopolis'in nüfusunun 30 000 ilâ 50 000 olduğu tahmin edilirken 1478'deki yapılan tahrîre göre kent 14 803 aileyi, ya da belki 70 000'in üzerinde bir nüfusu barındırmaktadır. II. Mehmet'in halefleri yönetiminde İstanbul hızla büyümüştür ve fetihden yüzyıl sonra en az 400 000'lik bir nüfusla Orta Doğu'nun ve Avrupa'nın en büyük şehri olmuştur.⁸³⁴ Mehmet Genç'e göre İstanbul'un nüfusu: Fetihden yirmi beş yıl sonra nüfusu iki katına yükselen İstanbul devam eden yıllarda hızla büyümeye devam ederek bir asır içinde 500.000'lik dev bir şehir haline gelmiştir.⁸³⁵ Robert Mantran ise: İstanbul'un nüfusunun Kanunî döneminde yaklaşık olarak 400 000 olduğunu ifade etmiştir.⁸³⁶

⁸³⁴ İnalcık, "İmparatorluk ve Nüfus", **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, I. Cilt, s.54. Ayrıca Halil İnalcık, İstanbul nüfusu hakkında Devlet-i Aliyye adlı eserinde şunları şu bilgileri kaleme almıştır: "İstanbul fetihden önce vücutsuz bir baş gibiydi. Şehrin nüfusunun 40 000'e kadar düştüğü iddia edilmiştir. Patrik Gennadios'a göre, İstanbul imparatorluğun son günlerinde 'fakir ve büyük kısmı gayrimeskûn bir harabeler şehri' idi... Kadı Muhyiddin'in 1477'de yaptığı sayıma göre, İstanbul'da 3 667 dükkân, Galata'da 260 dükkân vardı. Bu sayıma askerî sınıfın konmadığı unutulmamalıdır. İstanbul nüfusunu 1530'a doğru, Ö. L. Barkan 400-500 bin, F. Braudel ise 16. yüzyılın sonuna doğru 700 000 tahmin etmektedir. Fatih'ten bir yüzyıl sonra İstanbul, onun tasarladığı gibi gerçekten bir dünya metropoliti haline geçmiştir." Halil İnalcık, **Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -I**, Editör, Emre Yalçın, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009, s.124, 125, 127, 128.

⁸³⁵ Genç, a.g.e., s.320.

⁸³⁶ Mantran, **XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, s.46-48. Mantran bu eserinde İstanbul'un nüfusu hakkında daha geniş bilgiler verilmiştir. "XVI. ve XVII. yüzyıllardaki İstanbul nüfusuna ilişkin sayım rakamlarına sahip değilseniz de, gene de yaklaşık bir rakamı tahmin ederiz. 1520-1535 arasındaki, yani kabaca Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatının başına ait Türk belgeleri İstanbul'da 46 635 Müslüman hanesi, 25 252 Hristiyan hanesi ve 8 570 Musevî hanesi bulunduğunu bildirmektedirler, yani yaklaşık rakamlarla toplam 80 000 hane ve yaklaşık 400 000 nüfus, burada nüfusun %58'i Müslüman ve %42'si Hristiyan ve Musevî'dir. 1550 civarında Hekim Sinan Paşa Osmanlı başkentinde 104 000 hane bulunduğunu, bunlardan 60 000'inin Türklere, 40 000'inin Hristiyanlara ve 4 000'inin de Musevilere ait olduğunu tahmin etmektedir, bu 410 000-520 000 arasında bir nüfus... XVII. yüzyıla ilişkin veriler çok daha belirsizdir. Yabancı seyyahlar bu nedenle tek bir rakam üzerinde anlaşmayı başaramamaktadırlar. Sandys yüzyılın başında İstanbul'a 700

XVI. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Celali İsyanları'ndan ve İran Savaşları'ndan sonra Osmanlı karışıklık dönemine girmiştir. Bu dönemi Halil İnalcık şu şekilde ifade etmiştir: “On altıncı yüzyıl sonları ile on yedinci yüzyıl başlarındaki krize yol açan etmenler arasında, nüfus artışının etkisini, Avrupa'nın yeni askeri teknolojisini ve malî ve parasal bunalımı sayabiliriz. Anadolu, daha on altıncı yüzyıl ortalarında, özellikle şehzade Mustafa ile Selim arasındaki mücadele sırasında, büyük bir şiddet boşalmasına sahne olmaya başlamıştı. İşi gücü olmayan binlerce Anadolu köylüsü asker olarak rakip şehzadelerin bayrağı altında toplanıyor; kendi tarafı kazandığı takdirde askerî sınıfa yükselmeyi umuyordu. Huzursuzluğun başlıca kaynaklarından biri de tımarlarını yitiren, ya da tımarları değer kaybına uğrayan, tımarlı sipahilerdi. Buna ek olarak, genç köylülerden binlercesi de gelecekte dinî zümrenin ayrıcalıklarından yararlanmak umuduyla Anadolu kentlerindeki medreselere doluşurken, enerjilerinin büyük bölümünü gerek bu kentleri, gerekse kırsal alanlarını yağmalamaya, soyup soğana çevirmeye hasrediyorlardı. Geçmişte uç bölgeleri, savaşçılığa özenen delikanlıların gönüllü yazılıp cesaret ve kahramanlıklarını ispatlamalarına olanak tanırken, Anadolu nüfusunun önemli bir bölümü Balkanlara akabilmişti. Ne var ki on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'daki Osmanlı yayılması durmuştu ve bu, uçlardaki akıncı örgütlenmesinin de çökmesi anlamına geliyordu. Oysa bu durum Anadolu'da, kurak Anadolu yaylası üzerinde Osmanlı nüfus ve arazi tahrîrlerine dayanarak inceleyebildiğimiz,

000'lik bir nüfus biçmektedir: Venedik balyozu Alvise Contarini 1640'ta nüfusun bir milyonu aştığını tahmin etmektedir, başka bir balyoz Pietro Civrona bu nüfusun 1680'de 800 000 olduğunu düşünmektedir, Tournefort yüzyılın sonunda iyice dikkat ettikten sonra, İstanbul'da Paris'teki kadar insan olduğundan kuşku duymamaktadır ki bu çok kesin değildir. Eğer Evliya Çelebi'nin sayısal verileri toplanmaya çalışılırsa, bir milyon rakamı fazlasıyla aşılmaktadır ki bu XVII. yüzyılın ortası için açıkça abartılı bir rakam olarak görülmektedir... Böylece XVI. yüzyılda başkent nüfusunun Boğaziçi mahalleleri hariç, yaklaşık 500 000 olduğu ve bir yüz yıl sonra bu rakamın 600 000 civarında bulunduğu düşünülebilir. Yüzyılın sonunda İstanbul nüfusu, Üsküdar ve Boğaziçi köyleri ile birlikte 700 000 olarak tahmin edilebilir; bu o dönem için büyük bir rakamdır ve Osmanlı başkentini eski dünyanın birinci kenti haline getirmektedir.” Robert Mantran'ın **17 Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul** adlı başka bir eserinde bu bilgilere ek olarak İstanbul'un nüfusu için Evliya Çelebi'ye atıfta bulunarak 1 000 000 oldukça üzerinde olduğunu, Evliya Çelebi'nin abartılı olarak kabul ettiği bilgilerini şüpheci yaklaşımlarla beyan etmiştir. (s.48.)

ama kesin boyutlarını asla hesaplayamayacağımız bir nüfus baskısı kendini göstermişti.”⁸³⁷

XVI. yüzyılın sonlarında oluşan karışıklıklar neticesinde Anadolu’dan büyük şehirlere gerçekleşen göçten İstanbul’da üzerine düşen payı almıştır. XVII. yüzyılda İstanbul’un nüfusuna ilişkin kesin bir bilgi olmamakla birlikte, makul bir sayımla yaklaşık olarak 600 000-750 000 civarında olduğu kabul edilebilir.⁸³⁸

Üsküdar’ın nüfusu hakkında Ahmet Güneş’in tahrîr defterleri kaynaklı “16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar’ın Mahalleleri ve Nüfusu” konu başlıklı makalesinde, şu ifadeler yer almaktadır: “16. yüzyılın ilk çeyreğinde, mahalle sayısının da delalet ettiği üzere Üsküdar’ın küçük bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Mahalle sayısının artışı ile de birlikte 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde (veya ikinci yarısının başlarında yahut ortalarında) tahmini nüfus hesaplamalarına gidilmeden de nüfusun kabaca (16. yüzyılda) Akdeniz havzasındaki kentsel nüfus artışı istikametinde, fevkalade çoğaldığı gözlenmektedir. Öte yandan (Bu sefer de KK. 49’daki verilerin doğruluğu ya da kesinliği kabul edildiğinde) 17. Yüzyılın ilk çeyreğinde ise mahalle sayısındaki sayısal aynılığa rağmen nüfusun azaldığı anlaşılmaktadır.”⁸³⁹ Üsküdar’ın nüfusu hakkında tahrîrlere dayanılarak verilen bu bilgiler, “nefs-i Üsküdar” (Üsküdar merkezi) içindir. Bu bağlamda nefsi Üsküdar (Üsküdar merkezi) için nüfusun azaldığı söylenebilir. Üsküdar’ın tahrîr kayıtlarına göre vergi mükellefi sayısı dikkate alındığında küçük bir yerleşim yeri gibi görülmektedir. Ayrıca nefsi Üsküdar (Üsküdar merkezi) dışında Üsküdar’a bağlı bulunan kasabaların, nahiyelerin ve köylerin nüfusunu Üsküdar merkezine göre farklı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. XVII. yüzyılın başlarında Üsküdar’ın

⁸³⁷ İncalcık, “İmparatorluk ve Nüfus”, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed.

Halil İncalcık, Donald Quataert, I. Cilt, s.58.

⁸³⁸ Suraiya Faroqhi, “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İncalcık, Donald Quataert, II. Cilt, s.620.

⁸³⁹ Ahmet Güneş, “16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar’ın Mahalleleri ve Nüfusu”, s.48,49.

nüfusunun azalmasının sebeplerini Üsküdar Şer'iye Sicillerinde görmek mümkündür: “...bundan akdem memâlik-i mahrusamda Celâli İstilası'nda perakende ve perişan iden reayadan gelip taht-ı kazanızda beldeye iskân-ı sâkin olanları bi'l-cümle kaldırub ki ve kadîm yerlerine varub iskân ettirmek bâbında ferman-ı alişânım sadır olub etrâf ve eknâfa evâmîr-i şerîfim ile mübâşirler kendü muhkem-i tenbih ve tenâkid olunmuş idi lâkin bazıları kalkub yerlerine varmışken birkaç gün meks ve arâm etmedi girü ve gayr-i bahane ile gelüb Üsküdar'da sâkin olub ve bazılarında emrime muhâlif kalkub kadîm yerlerine varmakla bu bâbda mes'ul ve muhatab olup her biri envâ-ı hakarete müstahak olmuşlardır imdi mukaddema sâdır olan fermân-ı celilü'l-kadrim üzere öte yaka reayasından taht-ı kazada beldeye iskân-ı sâkin olanlara asla ruhsat vermeyüb taht-ı kazada kadîm yerlerine varub sâkin olmak üzere mu'accilen ihraç eylemek fermanım buyruldu ...”.⁸⁴⁰ Bu fermanın, XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu'da ortaya çıkan Celali Ayaklanmalarından sonra “**Üsküdar'da bazı yerlere ve beldelere**” Anadolu'dan kaçıp gelen göçmenler yerleştikleri anlaşılmaktadır. XVII. yüzyılın başlarında Anadolu'dan kaçan bu göçmenler merkezden gelen Evâsıt-ı Rebiül Ahir 1023 (25 Mayıs 1614) tarihli fermanla geldikleri memleketlerine geri gönderilmeleri emredilmiştir. Hatta bu emre uymayıp Üsküdar'da hala kalmaya devam edenlerin tespit edilip zorla gönderilmesi merkezden istenmiştir. Netice itibarıyla XVI. yüzyılın sonlarında Üsküdar'ın nüfusu artarken, XVII. yüzyılın başlarında nüfus azalmıştır denilebilir.⁸⁴¹

XVII. yüzyılın ikinci yarısına yani ortalarına doğru Üsküdar'ın nüfusunu artırdığını, Osmanlı merkez idaresinin, saray mutfağının odun ihtiyacını karşılamak ve gemi yapımında kullanmak için Üsküdar, Akyazı, Ab-ı Safı, Sarıçayır ve Sapanca kazalarından avarız yerine istenen Hicrî 1053 (1643 / 1644) tarihli kereste fermanlarından anlaşılmaktadır.⁸⁴²

⁸⁴⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 75a.1. Tarih: Evâsıt-ı Rebiül Ahir 1023 (25 Mayıs 1614).

⁸⁴¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 75a.1. Tarih: Evâsıt-ı Rebiül Ahir 1023. (25 Mayıs 1614).

⁸⁴² Suraiya Faroqhi, **Osmanlıda Kentler ve Kentliler**, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Türk Vakfı Yurt Yay., 1993, s.100. “Nüfus; reaya, askeri geçinirler ve askeri olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır.... Söz konusu belgede odun sağlamakla yükümlü olan her nâhiye ve kazanın teslim etmesi

İstanbul'dan ayrı, idarî bağımsızlığı devam etmektedir. Bununla birlikte Üsküdar'ın nüfusu ile ilgili bünyesinde barındırdığı askerler, yaptıkları hizmetler karşılığında vergiden mu'âf olan diğer kişiler ve köylere ek olarak merkezi idareye bağlı sayısı belirsiz memurlar, birçok vakfın çalışanını da hesaba katmamız gerekmektedir. Bundan dolayı Faroqhi'ye göre Üsküdar şehrinin gerçek büyüklüğü ve nüfusu tartışmaya açıktır ve kesin bir şeyler söylemek yanlış telakki edilebilir.⁸⁴³

gereken miktar, kantar ve çeki olarak belirtilmiştir. Tarih belirtilmeden atıfta bulunulan bir defteri atik'e göre Saray geçmişte 30 000 çeki odun istemişti; bir çeki 4 kantar ve bir kantar 5 kg dolaylarında olduğuna göre bu yaklaşık 6 720 ton odun demektir. 17.yüzyılın ortalarına doğru bu miktar yetersiz bulunup artırılmasına yönelik girişimler başladığında, baltacı köylerin yeniden sayımı yapılmış ve bu köylerdeki nüfusun önemli ölçüde artmış olduğu anlaşılmıştır. Sultan'ın mutfağına odun sağlamakla görevli kişilerin listesine 500 kadar "asker geçinir" de eklenmiş, böylece kişi başına istenen odun miktarı yılda sekiz çekiden (1 792 kg) 5,5 çekiye (1 232 kg) düşürülmüştür. Anadolu yarımadasının kuzeybatı ucundaki nüfusun neden ve hangi oranda arttığını kestirmek, gönderme yapılan defter-i atik'in derleme tarihini bilmediğimiz için güçtür. Ancak, bu yörenin merkezi idareyle olan doğrudan bağlantısının ve yerel idarecilerin ve bundan kaynaklanan sıkı denetiminin o dönemde nüfus kaybına uğramakta olan civar kazaların ahalisini buraya (Üsküdar'a) çektiğini söyleyebiliriz..”

⁸⁴³ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara, Doğu Batı Yay. 2006, s.29,30.

2. EKONOMİK HAYAT

2.1. Osmanlı Vergi Sistemine Üsküdar Örneği

2.1.1. Osmanlı Vergi Sistemi

Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirdiği dönemlerde devletlerin en önemli gelir kaynakları vergiler ve savaş ganimetleridir. Kuruluş ve yükselme, daha genel bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nin Klasik çağında savaş ganimetleri, Devleti Âli'nin savaşlardan galip ayrılmasından dolayı hazine ve maliyeye önemli derecede katkılar sağlanmıştır. Hatta rivayetlerde, Yavuz Sultan Selim döneminde hazinenin ağzına kadar dolu olduğu ifade edilmiştir. Ancak hiçbir devletin tarihi sadece zaferlerle süslenmiş bir tarih değildir. Osmanlı, Sokullu'nun ölümünden sonra başlayan duraklama devriyle beraber galibiyetlerinden çok mağlubiyetler görmeye başlamıştır. Bu durum, Osmanlı için vergilerin yanında önemli bir yer tutan ganimetlerin, savaş tazminatlarının kaybı, kaybettiği topraklarla beraber bıraktığı gayr-i müslim tebâdan aldığı haraç ve cizyelerden mahrumiyeti ve seferlerden boş dönen ordunun artan masrafları, anlamına gelmektedir. Ayrıca XVI. yüzyılın son çeyreğinde başlayan coğrafi keşiflerin sonucunda Osmanlının elinde bulunan İpek ve Baharat Yolları'nın önemini yitirmesi, yeni yolların bulunması, ekonominin farklı alanlara yönelmesi, sömürgecilik,

merkantilizm gibi, Osmanlı ekonomisini ve maliyesini olumsuz yönde etkileyen faktörler olmuşlardır. Bütün bu anlatımlara rağmen Osmanlı ekonomisinin temel kaynağı vergilerdir. Fatih'le beraber başlayan Cihan Devleti olma; yanında yeni ihtiyaçları, yeni sorunları ve yeni çözümleri ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Fatih'ten önceki dönemlerinde vergiler hakkında yazılı belgeler ve hukukî metinler bulunamadığı için gerekli bilgilere sahip değiliz.⁸⁴⁴ Fakat Osmanlı'nın Fatih'e kadar geçen döneminde Sasani ve İslam menşeli kısmen Karahanlılardan, kısmen de Oğuz geleneklerinden oluşmuş güçlü bir devlet müessesesi kuran Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun sistemlerini devam ettirdiğini bilmekteyiz.⁸⁴⁵ Uzun yıllar boyunca birçok İslam ve Hıristiyan ülkelerinin vergi usulleri, Türk vergi sisteminin oluşmasında ve gelişmesinde etkili olduğu gibi, devletin fetihlerle yeni halk kitlelerini, coğrafyalarını bünyesine katmasıyla, bu sisteme yeni ekleri ve değişimleri zorunlu kılmıştır.⁸⁴⁶ Bununla beraber Osmanlı iktisat sisteminin oluşmasında ilkeler ve kurumlar açısından İslam ekonomisinin ve İslam devletlerinin önemi büyüktür. Osmanlı Devleti bu devletlerin mirasçısı, onların sistemlerinin takipçisi ve geliştiricisi olduğu bilinmektedir. Özellikle Selçuklular, İlhanlılar, Eyyübler, Memlûklüler ve Anadolu Beylikleri bu devletlerin başında gelmektedir. İktâ-tımar, mukataa, fütüvvet-ahilik-esnaf, hisbe-ihtisap gibi kurumların İslam devletlerinden miras kaldığı, araştırıldıkça anlaşılmaktadır.⁸⁴⁷

Osmanlı, reayasından sadece vergi talep eden bir devlet değildir. Gerektiğinde Osmanlı, devletin ve ordunun ihtiyaçlarının bir kısmını nakit para ödeyerek teminine başvurmuştur. 11 Rebiül Evvel 1011 (29 Ağustos 1602) tarihli sicilde “*Hassa davarları için lazım gelen samanların Üsküdar*

⁸⁴⁴ Fuat Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ankara, Akçağ Yay., 2004, s.90.

⁸⁴⁵ Köprülü, **a.g.e.**, s.46,47.

⁸⁴⁶ Akdağ, **a.g.e.**, II. C., s.262.

⁸⁴⁷ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı**, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.17.

kazasında olan reayadan bin kantar saman, Yoros nahiyesinden beş yüz kantar kadar saman parası verilüp Kadıköy'deki ambar-ı hassa teslim edün" ifadesiyle nakit para verilerek gerekli olan saman alınmıştır.⁸⁴⁸ Üsküdar Sicillerinde başka bir belgede ise, İstanbul'da mirî davarların ihtiyacı için gerekli olan samanın kantarı dörder akçeye iki bin kantar saman toplam sekiz bin akçeye Üsküdar kadısından istenmektedir. Samanın toplanması için Araba Emini Mehmet görevlendirilmiş ve "*Saman hususî akçe iledir, tekâlif-i örfiyeden değildir, tek bir akçe hakkı bakî kaldırmayasuz.*" fermanıyla samanın akçe ile satın alınması gerektiğini "*tekâlif-i örfiyeden değildir*" açıklamasıyla da paralarının hakkıyla ödenmesi konusunda uyarıda bulunulmuştur.⁸⁴⁹

2.1.1.1. Rüsum-ı Şer'îye

Osmanlı Devleti'nin reayadan aldığı vergiler; 'şeriatın verdiği cevaz'ın dışına çıkmamak üzere "rüsum-ı şer'îye", "rüsum-ı örfiye" ve "tekâlif-i divaniye" diye üç büyük bölüme ayrılmıştır. Rüsum-ı şer'îyeye, haraç ve cizye dışında, çiftçi reayadan alınan öşür, resm-i çift, resm-i ağnam gibi vergilerle şehirlerdeki ticarî ve pazar vergileri "rüsum-ı şer'îye" dâhilindedir.⁸⁵⁰

2.1.1.1.1. Öşür

Osmanlı vergi sisteminin temelini, özünü İslami vergi sistemi oluşturmuştur. İslami sistemde Müslümanlardan alınan şer'î vergi zekât,

⁸⁴⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 130a.2. Tarih: 11 Rebiül Evvel 1011 (29 Ağustos 1602).

⁸⁴⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 133a.1. Tarih: 13 Cemaziyel Ahir 1030 (5 Mayıs 1621).

⁸⁵⁰ Akdağ, a.g.e., II. Cilt, s.272.

üretilen ve yetiştirilen ürün (üzüm, hurma veya keçi, deve) üzerinden ve altın, gümüş gibi menkul kıymet veya ticari emtiadan, 1/10'a kadar oran dâhilinde alınmıştır. İslam topraklarında ise arazinin çıplak değerinden alınan öşür (aşar) ikinci vergi olmuştur. Ancak bu öşür vergilerinin 1/10, 1/5, 2/5 gibi farklı oranlarda alındığı görülmüştür. Bu oranların sabit olmayışına, değişkenliğine, vergi toplanan bölgelerin zenginliği, toprağın bereketli olması, ürün kapasitesinin ve rekoltesinin azlığı ya da çokluğu, çevresindeki şehirlerin beslenecek nüfus miktarı, sebep olmuştur. Öşür alınan araziye Müslümanların işletmesi gereklidir.⁸⁵¹ Ayrıca denizcilikle uğraşanlardan deniz ürünlerinden de öşür alınmaktadır. Üsküdar Şer'îye Sicillerinde bu konu ile ilgili Evâsıt-ı Şaban 1011 (28 Ocak 1603) tarihli ferman zikre değerdir. *“Üsküdar kazasında Zeytünbozanından çiftlikler nam mahalle varınca ve İznik kazasında Sitare Boğazı'ndan Gölcük Bursa'ya varınca derya kenarında olan balık dalyanlarından her sene yüz yirmi beş akçe ve gayriler veçhile kayıt olunan balıktan öşür alına ...”*,⁸⁵² denilmektedir. Bu fermanla deniz ürünlerinden de Osmanlı Devleti'nde öşür alındığı açıkça görülmektedir.

2.1.1.1.2. Haraç ve Cizye

İslam topraklarında Müslümanlardan alınan öşürün haricinde bu topraklarda yaşayan zimmî statüsündeki Müslüman olmayanlardan haraç ve cizye adında vergiler alınmıştır. Bu vergiler sadece İslam medeniyetine ait vergiler değildir. İslam medeniyetinden önce Bizans'ta Yahudilerin ve Sasani İran'ında Yahudi ve Nasturi Hristiyanlarının yeri devletlerin asli unsuru olmayanların devlete ödedikleri baş vergisinin (capitatio, kafaletion, gezit), İslam sistemindeki adı “cizye-i şer'îye”dir. İslam topluluklarında zimmî statüsüyle bulunan, Müslüman olmayan ehl-i kitap topluluklar asker

⁸⁵¹ İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihine Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, s.71.

⁸⁵² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107.vrk. 110b.3., Tarih: Evâsıt-ı Şaban 1011 (28 Ocak 1603).

olmadıklarından koruma ve himaye vergisi olarak “cizye-i şer’iye” ödemek zorunda kalmışlardır. Fakat İslam sistemine göre bunun da şartları vardı. Savaş kabiliyeti olmayan kadın ve çocuklar, dilenci ve çok fakirler, reşit olmayan erkekler bu vergiyi ödememişlerdir. Reşit ve sağlam olan erkekler, serveti olan kör ve sakatlar bu vergiyi ödemekle mükelleftirler. Ayrıca ehl-i kitap din adamları bu vergileri ödemekten genellikle mu’âf tutulmuşlardır.⁸⁵³ Cizyeden mu’âfiyet ya da cizye gelirlerinin dirlik olarak verilmesi, istisnai bir olay olup bir Hristiyan için cizyeden mu’âf tutulmaya giden bir yol, onun aktif askerî bir hizmette bulunmuş olmasından geçmektedir.⁸⁵⁴

Cizyeye tâbi gayr-i müslimler, ekonomik faaliyetleriyle kendi geçimlerini sağlayabilecek durumda olan on iki ya da on beş yaşın üzerindeki yetişkin erkeklerdir. Ama genel olarak, kırsal alanlarda, köylü *hane*’sinin reisi, bütün ev halkı için tek bir cizye ödemiştir.⁸⁵⁵ Osmanlı Devleti’nde cizye daima nakit olarak alınır ve doğrudan doğruya merkezi hazineye aktarılır. Vergiler sıralamasında “meşru” (hak) vergilerin en önemlisi olmuştur. Osmanlının ilk yüzyıllarında cizye doğrudan doğruya Sultan’ın kulları, sipahi oğlanları tarafından toplanmıştır ve bunlar bu iş için vergi mükelleflerinden bir ücret aldıkları için, ayrıcalıklarının ellerinden gitmesini istememişlerdir. Buna karşılık XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cizyenin özel kişilere, iltizâma verilen yaygın bir uygulama haline geldiği görülmüştür.⁸⁵⁶ Gayr-i müslimlerden alınan ikinci vergi üretimden alınan haraçtır. Bu vergi toprağın çıplak değerinden “haraç-ı muvazzafa” ve toprak üzerinden üretilen üründen “haraç-ı mukaseme” olarak iki şekilde alınmıştır.⁸⁵⁷ Osmanlıda diğer vergilerdeki artışlar gibi cizyeler de artış

⁸⁵³ Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, s.71.

⁸⁵⁴ Halil İncik, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I. Cilt, çev. Halil Berktaş, İstanbul, Eren Yay., 2000, s.107.

⁸⁵⁵ Halil İncik, “İmparatorluk ve Nüfus”, *Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İncik, Donald Quataert, I. Cilt, s.61

⁸⁵⁶ Halil İncik, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, s.107.

⁸⁵⁷ Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, s.72.

göstermiştir. Cizye vergisi miktarı 1592'de 70 akçe alınırken bu miktar 1596'da 150 akçeye, 1650'de 240, 1691'de 280 akçeye çıkmıştır.⁸⁵⁸

27 Şaban 1030 (17 Temmuz 1621) tarihli sicilde Üsküdar'a bağlı Şile nâhiyesinin Ebu İshak Vakfı'nın cizye hanelerinden 150'şer akçe cizye toplanmıştır.⁸⁵⁹ 25 Zilka'de 1011 (6 Mayıs 1603) tarihli sicilde ise İstanbul hasları keferelerinden 150'şer akçe cizye istenmiştir. Fakat bu cizyenin 10 akçesi toplayana verilecektir. Yani Osmanlı Devlet'i 140 akçe cizye vergisi almıştır.⁸⁶⁰ Bu sicillerden, XVII. yüzyılın başlarında (1603) Üsküdar'da her haneden 140 akçe cizye vergisi alınırken bu miktarın 1621'lerde 150 akçeye çıktığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı ekonomisinde ve vergi sisteminde önemli bir yere sahip olan bu vergilerin toplanması zamanla azalmaya başladı ve Osmanlı Devleti'nde, 1856 Islahat Fermanı'nın ilanından sonra kaldırılmıştır.⁸⁶¹

2.1.1.2. Rüsum-ı Örfiye ve Tekâlif-i Divaniye (Avarız-ı Divaniye)

"Rüsum-ı örfiye", yürütme ve uygulama görevini yapmakta olan kişilerin, hizmetleri için reayanın ödeyeceği bedelin vergilendirilmesidir. Rüsum-ı örfiyenin başlıcaları "cürm ü cinayet, arus, bennak, mücerred, yave kaçkun" gibi resimlerdir (vergilerdir). Ayrıca Osmanlı kanunnamelerinde isimleri sayılan ya da sayılamayan köy ve şehre göre türleri ve içerikleri değişken olan birçok rüsum-ı örfiye çeşitleri de vardır. "**Tekâlif-i divaniye**" veya "**Avarız-ı divaniye**" ise devletin sefere (cihat) harcamalarına, "sevap" düşüncesiyle Müslümanları katma anlayışıyla

⁸⁵⁸ İnalçık, "İmparatorluk ve Nüfus", **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, I. Cilt, s.60.

⁸⁵⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 132a.2., Tarih: 27 Şaban 1030 (17 Temmuz 1621).

⁸⁶⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 109b.1., Tarih: 25 Zilka'de 1011 (6 Mayıs 1603).

⁸⁶¹ Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihine Giriş**, s.72.

ortaya çıkmış, sonraları halkın mecbur tutulduğu, ödemek zorunda kaldığı, olağanüstü vergi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁶² XVI. yüzyılın sonlarından (1590'lardan) itibaren hazine muazzam açıkların baş göstermesi üzerine avarız vergileri ile gayr-i müslimlerin ödediği başvergisi cizyenin miktarı büyük ölçüde artarken, bu vergilerin toplanmasındaki keyfilik ve aşırılıklar da reayanın hoşnutsuzluğunun tırmanmasına sebebiyet vermiştir. Avarız her sene nakit olarak ödenen düzenli bir vergi haline gelmiştir ve 1582'de 40 akçeden, 1600'de 240, 1681'de 535 akçeye çıkmıştır.⁸⁶³ Sefer harcamaları için çıkarılan avarız vergileri, "**Avarız akçesi**", "**Nüzul zahiresi**", "**Kürekçi**", "**Bedel-i kereste**", "**ordu-yu hümayun için gerekli olan odun akçesi**" gibi başlıklar altında toplanmıştır. Avarız vergileri, avarız hanesi denilen birimler üzerinden hesaplanıp, yükümlüleri toplu bir şekilde ifade ederdi. Avarız hanesi üç ile on gerçek hane arasında değişmektedir.⁸⁶⁴ Halil İncalcık, Osmanlıda hareket halindeki orduların erzak ve hayvan yemi ihtiyaçlarının sağlanması için çok girift bir lojistik düzenin kurulduğunu ve insanlar için buğday veya un, hayvanlar için arpa temininin başlıca üç önemli yöntemle gerçekleştiğini söylemiştir. İncalcık'a göre bunlar: Birincisi, avarız hanesi denilen hane halkı vergi birimlerine **nüzul** denilen dolaysız vergiler salınıyor, yani bir miktar zahire teslim etmeleri isteniyordu. İkincisi önceden belirlenen konaklama mevkilerine erzak getirip hükümetin saptadığı fiyattan satma yükümlülüğü bindiren **sürsat*** idi. Üçüncüsü ise, hükümet sâbit yerel piyasa fiyatları üzerinden alım yapılan **iştira** idi.⁸⁶⁵

Önceden belirlenmiş olan avarız hanelerden "**bedel-i kürek**" ve "**bedel-i güherçile**" adı altında vergiler de toplanmıştır. 10 Rebiül Ahir 1031

⁸⁶² Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.272-274.

⁸⁶³ İncalcık, "İmparatorluk ve Nüfus", **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İncalcık, Donald Quataert, I. Cilt, s.60.

⁸⁶⁴ Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.272-274.

* Sürsat: Ordu sefere giderken civar köyler halkı ordunun geçeceği yollara zahire getirmek ve bunu rayiç üzerinden satmak ile mükelleftir. Sonraları bu bedel kendilerinden muayyen bir vergi alınmakla iktifa olundu. Sattıkları zahireye sürsat zahiresi, verdikleri paraya ise sürsat bedeliyesi denilirdi. (Sertoğlu, **a.g.e.**, s.319.)

⁸⁶⁵ İncalcık, "Devlet Hazinesi ve Bütçeleri" **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İncalcık, Donald Quataert, I. Cilt, s.

(22 Şubat 1622) tarihli Üsküdar sicilinde, Kocaeli Sancağı'nda Üsküdar kazasına bağlı Kandıra (Kandırı) nahiyesinde kırk avarızhaneden **“Haraç-ı kürek”** (Bedel-i kürek) için her bir haneden ikişer **“avarız akçesi”** alınacaktır.⁸⁶⁶ Tekâlif-i örfiyeden mu'âf olanlardan mu'âfiyetleri mukâbelesinde bir defaya mahsus her bir kişiden yüzer akçe **“bedel-i güherçile”** istenmiştir.⁸⁶⁷ Genel olarak sadece Üsküdar için değil, bütün doğancılar ve şahincilerden bedel-i avarız için yüz yirmi beş akçe toplanması talep edilen ferman yayınlamıştır.⁸⁶⁸

“Mahmiye-i Üsküdar mahallâtı ahâlisi ... takrîr-i kelâm edüp mahmiye-i mezbûrede menzilci olan Ahmet Beşe bin Abdullah nam râcil menzil bargirleri içün mahmiye-i mezkûrede ta'yin olunan hane-i avarızdan ma'dâ Gekbuze menzil reayasından ...” otuz bin akçe menzil akçesi istenmiştir. Menzil akçesinin çokluğundan şikâyetçi olan menzilci reayasının isteği üzerine bu miktar, verilen temessükle yirmi bin akçeye indirilmiştir.⁸⁶⁹ Başka bir kayıta ise *“Mahmiye-i Üsküdar mahallâtından Selman Ağa Mahallesi'nde sâkin Ahmet Beşe bin Abdullah”* adlı menzilci, Mehmet Çelebi bin Hızır adlı menzilcinin *“zimmetinde dört aylık menzil akçesinden on bin akçe hakkım var...”* diyerek menzil akçesini istemiştir ve dava sonucunda menzil akçesini almıştır.⁸⁷⁰

⁸⁶⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 137b.3., Tarih: 10 Rebiül Ahir 1031 (22 Şubat 1622). “... Kaza-i mezbûre tâbi' Kandırı nâhiyesinde her sene bedel-i kürekçi cem' gelmekle giru ve nâhiye-i mezbûre kırk avarız hanesinin bin otuz bir tarihine mahsub olmak ('olunan' ya da 'olan' olması lazım fakat belgenin orijinalinde 'olmak' diye yazılmış) kürekçi bedeli içün her bir haneden ikişer sikke --- bedelleri cem' ü tahsîl dahl-i hazine ettirmek emrim olmuştur buyurdum ki...”

⁸⁶⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 132b.2. Nefer başına yüz akçe bedel-i güherçile istenmesine rağmen “şimdiye değin vere gelmedik ve elimizde emrimiz vardır” diyerek bu avarız vergisine karşı gelmişlerdir. Avarız vergisinden mu'af olup bu fermanla istenen bedel-i güherçile akçesini dersa'âdete adam göndererek şikâyet etmişlerdir. Bu şikâyet sonucunda mu'âf olanlardan bir defaya mahsus istenen bedel-i güherçileden vazgeçilmiştir. İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk 134b.2.

⁸⁶⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 123a.1., Tarih: 16 Rebiül Ahir 1030 (10 Mart 1621).

⁸⁶⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 5b.1., Tarih: 15 Rebiül Ahir 1032 (16 Şubat 1623).

⁸⁷⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 15b.4., Tarih: 8 Cemaziyel Evvel 1032 (10 Mart 1623).

Ordunun sefere giderken yüklerinin taşınması için gerekli olan masrafları karşılamak için “**Bedel-i mekkârî**”⁸⁷¹ adıyla avarız vergileri çıkarılmıştır. 29 Recep 1030 (19 Haziran 1621) tarihli kayıta, Kandırı’nın avarızhânelerinden her bir haneden kırk akçe, “... *avâriz-ı kaza-i Kandırı der-livâ-i İznikmit min akçe-i bedel-i mekkârî kaza-i mezbûreden...*” **bedel-i mekkârî** için avarız vergisi talep edilmiştir.⁸⁷² Gurre-i Şaban 1030 (21 Haziran 1621) tarihli başka bir kayıta ise acil olarak Üsküdar Kadısı’ndan, “... *taht-ı kazanızda vakı avârizhanesinin her bir hanesinden bin otuz senesine mahsup olmak üzere yüz yirmi beş akçe...*” ve “... *kaza-i Gekbuze’de vakı avâriz hanesinin her bir hanelerinden yüz yirmi beş akçe bedel-i mekkârî...*” diye hem Üsküdar’dan hem de Gekbuze’den (Gebze) her bir avarız hanesinden yüz yirmi beş akçe **bedel-i mekkârî** toplaması istenmiştir.⁸⁷³

Üsküdar Sicillerine göre, **sürsât** vergisi Üsküdar esnâfından ve Üsküdar çevresinden istenmiştir. Evâsıt-ı Cemaziyel Ahir 1030 (7 Mayıs 1621) tarihli sicilde “ *Sürsât-ı Kaza-i Üsküdar’da ehl-i hırfeye tevzi’ olunan hanedir ki zikr olunur*” başlığıyla “*kassabândan 888 adet arpa kile, arpaçılardan 888 adet arpa kile, attarândan 328 adet arpa kile, berberândan 328 adet arpa kile, mutaflardan 328 adet arpa kile, nalbandândan 378 adet arpa kile, bit pazarı ahalisinden 378 adet arpa kile, haffâfândan 228 adet arpa kile, aşçıyândan 728 adet arpa kile, bozacıyândan 428 adet arpa kile, Kuzguncuk’tan 1000 adet arpa kile, 4000 dirhem ekmek ma’a lavaş, 3000 Kadıköyü ekmeği, Adalardan 7000 ekmek ve 2100 arpa kile, Gekbuze’den 240 adet arpa kile ve 1300 adet ekmek*” **sürsât** vergisi olarak **ehl-i hırfeden** istenmiştir.⁸⁷⁴

⁸⁷¹ Kamus-ı Türkî’ye göre, mekkârî: eşya ve levâzım nakli için kira ile tutulan hayvanât, kira hayvanlarına yükletilmiş eşya ve levâzım. Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 1394.

⁸⁷² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 150a.3. Tarih: 29 Recep 1030 (19 Haziran 1621).

⁸⁷³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 150a.4. Tarih: Gurre-i Şaban 1030 (21 Haziran 1621).

⁸⁷⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 1a.5.,

Bir de bu nakdî vergilerin haricinde **aynî** olarak alınan avarız vergileri vardır. Yani Osmanlı Devleti'nin para olarak değil de üretilen bir malı, devletin ihtiyacına göre yukarıda ifade edilen vergilerin dışında, **aynî** (ordunun ihtiyacı olan malın bizzat kendisini) olarak almasıdır. “*Tersane-i amirenin kürek ihtiyacını karşılamak için iki bin kürek Kocaeli'nin Kandıra (Kandırı), Gençlü ve Akabad ve Şile ve Şeyhlü nahiyelerine tevzî*” ifadesiyle adı geçen nahiyelerin kürek reayalarından vergiler, kürek olarak talep edilmiştir.⁸⁷⁵ Bu sicil kaydı gibi sefer-i hümayun için top arabalarına lazım olan kerestelerin temini için Üsküdar, Akyazı, Sarıhacı kadılıklarına ferman gönderilerek vergiler, aynî (kereste) olarak istenmiştir.⁸⁷⁶

Ayrıca ordunun sefer masrafları için tarımla uğraşan reayadan alınan avarız vergileri gibi şehirde yaşayan esnaftan da “*ordu-yu hümayunun seferi için ya da mühimmâtı için*” nakdî olarak avarız vergileri talep edilmiştir. Üsküdar'daki esnaf topluluklarından, her esnaf loncası için farklı miktarlarda genel toplam vergiler talep edilmiş, bunların kime ne kadar düşeceğini lonca teşkilatlarında görevli esnaf kethudâları ve vergi memurları beraber düzenlemişlerdir.⁸⁷⁷ Esnaflar loncaları ve bu loncaların kethudâları birbirlerine vergilerin ödenmesi konusunda yardım ederlerdi. Bu yardımlaşmada esnâf loncalarının birbirlerine “yamak” olanlarının vergiyi paylaştıkları görülmektedir. “*Üsküdar'da bozacılar kethudâsı olan Cağfer*

⁸⁷⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 134b.1., Tarih: 28 Safer 1010 (28 Ağustos 1601).

⁸⁷⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 134b.2., Tarih: 20 Safer 1010 (20 Ağustos 1601).

⁸⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin yaklaşık dağılımına göre avarız gelirleri toplam bütçe gelirlerinin %10-%20, cizye gelirleri %23-%48 (Halil İnalcık, 1528 yılı bütçesinde cizye vergisinin İmparatorluğun toplam gelirlerinin %8'ni oluşturduğunu ifade etmiştir. **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, I. Cilt, s.105.), oranlarında olmasıyla beraber mukataa gelirleri ağnam gelirleri hariç, %24-%37 oranlarında olmuştur. Osmanlı Devleti'nin duraklamasına ve gerilemesine paralel olarak bu sistemler de bozulmaya başlamış ya da bu sistemlerin işlevselliğini kaybetmesi ve bozulması Osmanlı Devleti'nin gerilemesine sebebiyet vermiştir. Bu dönemde gelirlerin giderlere yetmemesi, Osmanlı ekonomisi için iç ve dış borçları gündeme getirmiştir. Osmanlı ekonomisi XVII. yüzyılın sonları ile II. Viyana Kuşatması yılları arasında iç, 1856 Kırım Savaşı ile de dış borçlanmaya başlamıştır. Böylece Osmanlı, ekonomisinin klasik özelliklerini kaybedip, yabancı sermayenin önem kazandığı, Galata bankerlerinin etkili olduğu zorlu bir döneme girmiştir. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ekonomik hayatını hayli kötü etkileyecek, iç ve dış borçların yanında ekonomi idaresi, kurulan Duyun-ı Umumiyeyle tamamen dış devletlerin etkisi altına girecek ve bu durum Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam edecektir.

Bey meclis-i şer'îde Üsküdar bozacılarından Ali... ve Behram bin Abdullah” huzurunda “*iş bu sene-i mübârekede ordu-yu hümayun mühimmâtı için*” altı bin akçe verebileceklerini beyan etmişlerdir.⁸⁷⁸ Ayrıca Üsküdar kahvecilerinden Derviş Mehmet, Üsküdar kahvecilerinin “*ordu-yu hümayun mühimmâtı için*” bin akçe,⁸⁷⁹ Üsküdar’da olan aşçılardan Hacı bin Sefer adlı börekçi ve el-Hac Recep bin Mehmet ve Hasan... ve Hızır bin Mustafa İstanbul aşçılarına üç bin akçe,⁸⁸⁰ Üsküdar muytâbları iki bin akçe,⁸⁸¹ Üsküdar nalbantları dört bin akçe⁸⁸² *ordu-yu hümayun mühimmâtı için*” avarız vergisini nakit olarak vermeyi ta’ahhüt etmişlerdir.

“... *Kostantiniyye el-Mahrusa’da Halil bin el-Hac ... ve arpacılar kethudâsı olan İbrahim bin... Medine-i Üsküdar’da olan arpacılara kethudâ olan İsmail ve Hüsrev ve Ali ve Karagöz mahzarında ikrâr u takrîr-i kelâm edüp sene-i mübârekede olan sefer mühimmâtı için İstanbul’a orducu ferman olunup Üsküdar’da olan arpacılar ve unluk bey’ edenler İstanbul’a yamak olduklarına binâen defterlere ordu-yu hümayun mühimmâtı için yedi bin akçe tahmîl olunup rızâları ile vermeğe ta’ahhüt etmişler idi...*”. İstanbul arpacılarına **yamak** olan Üsküdar arpacıları ve un satıcıları kethudâları, İstanbul arpacılarına yüklenen vergilerden yedi bin akçesini kendilerinin vereceğini beyan etmişler ve bu yedi bin akçeyi, İsmail, Hüsrev, Ali ve Karagöz adlı Üsküdar arpacıları kethudâları toplayıp teslim etmişlerdir.⁸⁸³ Arpacılar kethudâları gibi, İstanbul’un bozacılar kethudâsı Cağfer Bey bin Abdullah’ın huzurunda, Üsküdar bozacılar kethudâsı Osman, “*İstanbul orducusuna yamak olmak üzere yedi bin akçe*” verileceği ta’ahhüt edilmiştir.⁸⁸⁴

⁸⁷⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 85a.1., Tarih: Şevval 1012(Mart 1604). “Yamak” bahsi Üsküdar’da Meslek Grupları konu başlığında daha geniş bir şekilde ele alınmıştır.

⁸⁷⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 85a.2., Tarih: Şevval 1012(Mart 1604).

⁸⁸⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 85a.3., Tarih: Şevval 1012(Mart 1604).

⁸⁸¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 97a.1., Tarih: 21 Zilka’de 1012(21 Nisan 1604).

⁸⁸² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 97a.4., Tarih: 21 Zilka’de 1012(21 Nisan 1604).

⁸⁸³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 104a.5., Tarih: 9 Zilhicce 1012 (9 Mayıs 1604).

⁸⁸⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 104b.5., Tarih: 15 Zilhicce 1012 (15 Mayıs 1604).

Tablo 15: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'daki Esnafdan İstenen Avarız Vergisi Miktarları

Meslek Grupları	Vergi Miktarları	
	Zilka'de 1009- 14 Şevval 1011 ⁸⁸⁵	Zilhicce 1011 ⁸⁸⁶
Habbazan	20.000 Akçe	15.000 Akçe
Muytâbân ⁸⁸⁷	3.500 Akçe	5.000 Akçe
Nalbandan	6.000 Akçe	7.500 Akçe
Kasaban	60.000 Akçe	-----
Tabbahan	17.000 Akçe	-----
Bozacıyan	2.000 Akçe	-----
Semerciyan	2.400 Akçe	-----
Çukacıyan	1.200 Akçe	-----
Arpacıyan	1.600 Akçe	-----
Berberan	4.000 Akçe	-----
Nalçacıyan	4.000 Akçe	-----

Yukarıdaki Üsküdar esnafından istenen avarız vergisi tablosundan da anlaşılacağı üzere Üsküdar'da kasaplar, avarız akçesi olarak en fazla vergi veren meslek grubudur. Bu durum, Üsküdar'da kasaplık mesleğinin diğer mesleklere göre daha yaygın olduğunu göstermektedir. Yakın ve uzak

⁸⁸⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 114a.5., Tarih: 14 Şevval 1011 (27 Mart 1603). “1009 Zilka'desi guresinde (Mayıs 1601) --- ----- tevzi` olan ordu-yu hümayun için ihrâc olunan meblağdır ki ez-deftere zikr olunur kayd. 14 Şevval 1011 (27 Mart 1603).

⁸⁸⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. 109a.3. Tarih: Zilhicce 1011 (Mayıs- Haziran 1603).

⁸⁸⁷ Kıl dokuyan, eğiren, kıldan eşya yapan ve bunun ticaretini yapan.

çevreyle yapılan büyük ve küçükbaş hayvan ticaretinin bunda büyük bir etkisi vardır. Bu ticaretle kasaplar zenginleşmiş ve kasaplık mesleğini icra edenlerin sayısı artmıştır. Bu konu Üsküdar'da ticaret konu başlığında daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

2.1.1.3. Vergiden Mu'âfiyet

Osmanlı reayasından bir kısmı devlete yaptığı hizmetler karşılığında raiyyet rüsumundan* mu'âf sayılıyordu. Osmanlı Devleti'nde vergilerden mu'âfiyet üç kademedede gerçekleşirdi. Öncelikle “avarız”dan sonra “raiyyet rüsumu”ndan ve son olarak şer'î vergilerden (rüsum-ı şeriye) mu'âfiyet verilebilirdi. Genellikle tımara tahsis edilen rüsum-ı raiyyetten, fiili askerlik hizmetini yapanlar mu'âf tutuluyorlardı. Vergilerden mu'âflığın en basit şekli avarızdan mu'âflıktı. Rüsum-ı raiyyetten (rüsum-ı örfî) mu'âf olanlar avarızdan, rüsum-ı şer'îden mu'âf olanlar da her ikisinden yani rüsum-ı raiyyetten ve avarızdan mu'âf tutulmuş olurdu. Tabi ki bütün bu mu'âfiyetler ancak din ve devlet için bir takım hizmetler yapmış ve yapıyor olmak mukabilinde gerçekleşirdi. Bununla beraber bazı din görevlileri de avarız ve rüsum-ı raiyyetten mu'âf olabilirlerdi. Genellikle imam ve hatipler, caba resminden ve avarızdan mu'âf olmakla beraber, müezzinler, hafız, muarriif ve kayyum gibi görevliler “avarız”dan sürekli mu'âf olmuşlardır. Hizmet süreleri sona eren bu tarz görevliler tekrar raiyyet rüsumuna tâbi olurlardı. Ayrıca birçok vakıf ve mülk yerlerde, örfî vergiler tımarlı sipahiye verilmiş ya da vakıf ve mülk sahipleri, seferlere 'eşkinici gönderme' şartıyla bu vergilerden mu'âf tutulmuşlardır. Bunlara ilaveten devlet kontrolünde devlet için çalışan “çeltikçi”, “tuzcu”, “kürekçi” ve “ortakçı” gibi zümreler ve “yürük ve müselleme” teşkilatıyla sefere giden, sefer için elli akçe ücret alan “yamaklar”, hizmetleri mukabelesinde avarızdan mu'âf sayılan gruplar

* Rüsum-ı örfiden olan resm-i bennâk, resm-i mücerred, resm-i arus gibi vergilerin; reayanın ödediği, aynı isimdeki diğer resimlerden olan özelliğini ayırmak üzere raiyyetindekine “rüsum-ı raiyyet” denmektedir. Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.279.

olmuşlardır.⁸⁸⁸ Ulaştırma ve ticaret güvenliğini sağlayan derbent teşkilatına giren köyler, köprülerin ve yollarının korunma ve tamir hizmetini görenler, posta teşkilatına, menzillere, tuzlalara ve maden ocaklarına işçi ve çeşitli girdi sağlamakla yükümlü olanlar da toplu avarızdan mu'âftırlar.⁸⁸⁹

Vergilerden mu'âf tutulan reayadan vergi isteyen mültezimleri, mu'âfiyetlikleri olanlar, Divan-ı Hümayun'a şikâyet ederek haklarını aramayı bilmişlerdir. Üsküdar'a bağlı Gekbuze nahiyesinde yaşayan kimseler "*mirî atlara hizmet ettiklerinden*" dolayı mu'âfiyetlikleri vardır. Ancak bu mu'âfiyet sadece "bedel-i güherçile" için geçerlidir. Nahiye halkının "*mirî atlara hizmet eyledüğümüzden gayri avarız vesâir tekâlif-i örfiye ihrâç ferman olundukta kasaba-yı mezbûre ahalisi ile ma'a vârid olan evâmîr-i şerif mucibince cem'ine me'mur olanlara verüp eda edüp kusurumuz yoğken güherçile eminleri hacet ve celb ü mal için tekâlif-i güherçile bedeli teklif ve taleb edüp bi veçh rencide ve remide ederler men' olunmaları bâbında emr-i şerife rica ederum ...*"⁸⁹⁰ fermanıyla yirmi otuz yıldan beri mirî atlara baktıkları için "*bedel-i güherçile*"den mu'âfiyetleri tasdiklenmiştir. Ayrıca devlet için yapmış oldukları hizmetin adı yazılmadan "*Kadıköy'de Yani ve Yorgi*" adlı kişiler avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden yapmış oldukları hizmet karşılığı mu'âf olmalarına rağmen mültezimler tarafından belgeleri istenmiş ve onlar da Divan-ı Hümayun'a başvurarak mu'âfiyetlerini onaylatıp istenen vergileri ödememişlerdir.⁸⁹¹

Önceki konularda ifade ettiğimiz gibi Osmanlı toplumunda reayadan bir kısmı devlet için yaptığı hizmetlerden dolayı bazı vergilerden mu'âf tutulmuşlardır. Bu durumun örnekleri Üsküdar'da görülmesine rağmen mu'âfiyet alan topluluklardan *bir defaya mahsus* ibaresiyle kişi başına yüzer akçe avarız vergisi istenmiştir. "... *Üsküdar kazasında vakı' bedel-i mütekai'din mutakaasına berveçh-i iltizâm emini olan İsmail ve Mehmet*

⁸⁸⁸ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, Eren Yay., 1996, s.52,53.

⁸⁸⁹ Tabakoğlu, "Osmanlı Mali Yapısının Ana Hatları", **Osmanlı**, III. Cilt, s.129.

⁸⁹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 134b.2. Tarih: 25 Rebiül Evvel 1029 (29 Şubat 1620).

⁸⁹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 126a.1.

Çavuş ... sefer-i hümayun mühimmatı için bi't-temam peşin dahl-i hazine eylemeniz bu bâbda elimize verilen berât-ı şerif ve şart-ı iltizâmımız muktezasınca tarih-i merkûmenin akçesi mütekai'dinden talep ve tahsîl ettirilmek bâbında emr-i şerif ... sipahizâde, tekye nişîni, zaviyedârân ve derbentçi ve kürekçi ve mu'tak kul ve ahar diyardan gelüp muharrîr-i vilâyet kimesneye raiyyet ve hane kayıt etmedüğü hariç ezdefter ve bi'l-cümle avarız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden mu'âf ve müsellemler olanlardan mu'âfiyetleri mukâbelesinde nefer başına yüz akçe bedel-i emr-i mirî için bedel-i güherçile alına ...".⁸⁹² Bu fermanla avarız ve örfî vergilerden mu'âf olanlardan, (mu'âf olmalarına rağmen) mu'âfiyetleri karşılığında bir defaya mahsus **bedel-i güherçile** olarak avarız vergisi istenmiştir.

Osmanlıda bazı köyler vergiden mu'âf tutulmuşlardır. Özellikle vakıf köyleri bu çeşit köylerdendir. Üsküdar'a bağlı olan "Kutludoğmuş" ve "Umulu" adlı köyler (karyeler) vakıf köyleri olup, bu köylerden vergi istenmesi ve Osmanlı Devleti'nin görevlileri tarafından rahatsız edilmeleri üzerine, el-Hac Mustafa Vakfı'nın nâzırı olan Rabia Hatun kadıya başvurarak "*vakf-ı mezbûrun reayası tekâlif-i örfiyeden mu'âf ve müsellemler ola deyü mestûr ve mukayyed olmağın*" ifadeleriyle mu'âfiyet temessükünü tekrardan almıştır.⁸⁹³

⁸⁹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 132b.2. Tarih: 25 Zilka'de 1030 (11 Ekim 1621). (138 no'lu defterin orijinal varak numaralarına varak 9'dan itibaren 1 eklenmiştir. Dolayısıyla belgenin orijinali 138. Vrk. 131b.2. şeklindedir.) Fakat vergiden mu'âf tutulan kişiler merkeze şikâyetle bulunmuşlar ve bu şikâyet sonucunda mu'âf olanlardan bir defaya mahsus istenen bedel-i güherçileden vaz geçilmiştir. İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk 134b.2.

⁸⁹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 26b.2. "Mahrusa-i Üsküdar'a tabi' Kutludoğmuş ve Umulu nam karyelerde vakıf ----- el-Hac Mustafa vakfının nâzırı olan Rabia Hatun meclis-i şer'e gelüp tahrîr-i kelâm edüp vakf-ı mezbûrun reayası tekâlifden mu'âf olup kimesne rencide etmez iken hala mirî saraçlar ve korucular ve bostancılar ider yedimde olan vakfiyeye nazar olunup kibel-i şer'den men' olunmak için hüccet-i şer'îye verilmesi matlubumdur dedikte fi'l-hakika mezbûre Rabia Hatunun yedinde olan vakfiyeyi ma'mûl bahasında vakf-ı mezbûrun reayası tekâlif-i örfiyeden mu'âf ve müsellemler ola deyü mestûr u mukayyed olmağın vakf-ı mezbûrun reayası tekâlif-i örfiyeden mu'âf olmak üzere iş bu hurûf-u bi-sebil temessük ketb olundu dedikte hurrîre fi'l yevmü'l-hâmis ve'l-işri'in min Zilka'de sene 1029. (23 Ekim 1620).

2.1.2. Üsküdar'da Cizye

Haraç ve cizye konusu Osmanlı Vergi Sistemi bahsinde ele alındığından dolayı bu konu başlığı altında tekrar üzerinde durulmayacaktır. Üsküdar Şer'îye Sicillerinde bu konuyla ilgili birçok kayıt yer almaktadır. Bu kayıtlara göre, Üsküdar'a bağlı Şile nahiyesinde Ebu İshak Evkafı'nın 1030 senesinde (17 Temmuz 1621) üç yüz hanelerinden yüz ellışer akçe hesabıyla "cizye" toplamakla görevlendirilen Mehmet, toplamda kırk beş bin akçe cizye tahsilâtı gerçekleştirmiştir.⁸⁹⁴

İstanbul'un geneli için ilan edilmiş bir fermanda, İstanbul hasları keferesinin cizyeleri için sipahilerden iki yüz yirmi altıncı bölümde günlük otuz akçe ulufe alan Ali Mustafa Emin ve yeniçerilerin birinci bölümünden günlük yüz dört akçe alan Vildan Hırvat kâtip tayin edilip her zimmîden yüz ellışer akçe alındığı ifade edilmiştir. Bu yüz elli akçenin on akçesi vergiyi toplayan kişilere yani yukarıda ismi geçen şahıslara geriye kalan yüz kırk akçe de hazine-i amireye gönderilecektir. Bu fermanda ayrıca cizye için verilen akçe ve kıymetler, paranın ayarlarında farklılıklar, oynamalar olduğundan dolayı, paralar kontrol edilerek alınsın, uyarısı bulunmaktadır. "... *Altını yüz on sekize ve tamam kuruş yetmiş sekize aldırub ve aslanlu kuruş altmış sekize aldırub ziyâde ve noksan alınmaya amma akçenin dokuz buçuğu bir dirhem sahhü'l-ayar ve tamamü'l vezn-i cedîd akçe alınup şüpheli olan akçeleri mahkemede ehil olanlara tablettürüb yani kabz eyleyeler ve cem' olunan haraç akçesin mahkemede aldırub ahar yerde haraç alınmaya ...*"⁸⁹⁵ diyerek bu cizyenin toplanmasında görevli olan yukarıda ismi geçen kişilere "sancak beyleri ve alay beyleri, zuema ve erbabı tımar ve bunların adamları" zimmîleri cizye vermeye hazırlamak için yardım etmekle görevlendirilmişlerdir.

⁸⁹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 132a.2., Tarih: 27 Şaban 1030 (17 Temmuz 1621).

⁸⁹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 109b.1., Tarih: 25 Zilka'de 1011 (6 Mayıs 1603).

Yukarıdaki cizye vergisinin toplanmasına dair belgenin bir benzeri de “*Üsküdar ve İznikmid ve Yalakabad (Yalova), Ereğli kadılıklarındaki*” vakıf karyeleri keferelerinden istenen “cizye” fermanıdır. Bu fermanda diğerine göre farklı olan vakıf karyeleri keferesinden toplanacak olan cizye miktarıdır. Bu belgede cizye nefer başına yetmiş akçe olup tayin olunan görevliye de nefer başına onar akçe verilecektir. Paranın ve kıymetlerin ayarıyla ilgili ifadelerde bir önceki belgenin aynısıdır. Sipahiyandan yüz dokuzuncu bölümde günlük kırk bir akçe alan Ahmet bin Abdullah, bu cizye vergilerini toplamak için görevlendirilmiştir.⁸⁹⁶

2.2. Mukataa Usulü

Devlet gelirlerinden, hükümetin doğrudan doğruya yapacağı harcamalar, ayırdığı vergi ya da diğer kaynaklarına “mukataa, mukataat” denilmektedir.⁸⁹⁷ Ayrıca mukataa, hazineye ait herhangi bir gelirin muayyen bir bedel ile iltizâma verilmesi hakkında kullanılan bir tabirdir.⁸⁹⁸ Mukataalar, doğrudan devlet işletmeleri, devlete ait gelirlerin tahsili, inhisar (satış tekeli, monopol) haline getirilen herhangi bir kuruluşun işletme hakkı veya üretilen malın satın alma tekeli (monopson) oluşturma gibi özellikler taşımaktadır. Günümüz anlamında mukataalar genellikle özel teşebbüs tarafından işletilen Kamu İktisadi Teşebbüsleri olarak bilinen kurumlara benzetilebilir. Kara ve deniz gümrükleri, darphaneler, şaphaneler⁸⁹⁹, şehirlerdeki bedesten, tabakhane, boyahane, kasaphane, şemhane, meyhane vesaire

⁸⁹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 121a.1., “...Üsküdar kadısı...İznikmid ve Yalakabad ve Ereğli kadıları zide fazlühüm tevki`-i ref-i hümayun vasıl olacak ma`lum ola ki zikr olunan kadılıklarda ve tevâbi`inde vakı` merhum Abdullah ağa ve merhum Fazlullah Efendi ve Hazreti İshak ve merhum mağfurleh Sultan Selim Han tabe serahu ve merhum Davut Paşa ve merhum Orhan Bey evkafi keferesinin 1011 tarihinde...”, 14 Rebiül Evvel 1011 (1 Eylül 1602).

⁸⁹⁷ Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.334.

⁸⁹⁸ Sertoğlu, **a.g.e.**, s.229.

⁸⁹⁹ Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Yapısının Ana Hatları**, s.128.

gibi ticarî ve sınaî işletmeler, damga, mizan, bac vesaire gibi gümrük vergileri de mukataat işletmelerine örnektir.⁹⁰⁰

Osmanlı Devleti'nde doğrudan doğruya köylü tarafından işlenmeyen, boş kalan birçok arazi, "mirî mukataalı arazi" adını alarak ihaleye çıkartılıp, özel şahıslara bir bedel karşılığında kiralanabilir. Bu uygulama genel anlamda 'iltizâm'dır.* Bu tür arazi mukataalarının toplu bir miktar parayla, devlet ile kişi ya da kişiler arasında yapılan bir sözleşmeyle belirlenen kira bedelini, şehirli, esnaf hatta asker, köylü kişi ya da gruplar, ödeyip kullanım haklarını alabilirler.⁹⁰¹ Osmanlıda mukataa gelirlerinin toplanması iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi iltizâm ya da emanet usulü dediğimiz, herhangi mukataa, başkentte ya da mukataanın bulunduğu kadılıkta açık artırma ile en fazla fiyatı teklif eden ve en fazla parayı peşin vermeyi kabul edene verilir. İkincisi ise, açık artırmada mukataayı iltizâm eden, açık artırmaya katılan olmamışsa, devlet bu defa ulufeli (maaşlı) bir memur görevlendirip mukataa gelirlerini toplama yoluna giderek "emanet usulü"nü ortaya çıkarmıştır.⁹⁰² Ayrıca XVII. yüzyılın sonlarından itibaren (1695) özellikle maliyenin artan nakit ihtiyacının baskısı sonucunda "malikâne" denilen mutakataaların ömür boyu iltizâmlara verildiği bir sistem de vardır.⁹⁰³

⁹⁰⁰ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s.153.

* "İltizam, Devlete gelir getiren kaynaklar, yavaş yavaş muayyen bedel mukabilinde şahıslara verilmeye başlandı. Bu usulün adı iltizâmdır. İltizamı üzerlerine alan kimseler yani mültezimler geliri devlete peşin olarak öderler, sonra yine hükümet kuvvetine dayanarak halktan tahsil ederlerdi. Tâbi` bu işte büyük kârlar peşinde koştuklarından, hem iltizâm için verdikleri parayı, hem de bu işi almak için muhtelif kimselere sundukları ve fahiş kârı halkın sırtından çıkarmak için yapmadıkları zulüm kalmazdı. Devletin gelir kaynakları ödeme kabiliyeti eksildiği için zamanla adeta kurudu ve mültezimlerden bu sefer işlememiş yıllara ait vergiler de peşin alınarak, çeşitli sebeplerden dolayı artan devlet ve saray masraflarına harcandı. İleri ki yılların vergilerinin peşin olarak alınmasıyla ortaya çıkan duruma tedahül denir ve devlet bütçesinde çoğunlukla bir, iki veya bazen üç yıllık tedahül bulunurdu. İltizama bazen kaydı- hayat şartıyla bazen de bu hak babadan oğla geçmek suretiyle de olur, böyle zamanlarda iltizâma verilen, yarı mülke yakın bir şekilde mültezime geçmiş olurdu." Mithat Sertoğlu, **a.g.e.**, s.161.

⁹⁰¹ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi**, s.5.

⁹⁰² Ünal, **a.g.e.**, s.154.

⁹⁰³ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s.156,157. "... malikâne olarak isimlendirilen bu yeni sistem, iltizâm usulünün mümkün olan en uzun vadeli özel bir türü idi... Normal iltizâm sisteminde müzayede, hazineye ödenecek yıllık vergi miktarı üzerinde cereyan ediyordu. Bu yeni sistemde ise yıllık miktar, hazine tarafından tespit edilmişti ve bu miktarın müzayede ile artırılması veya düşürülmesi söz konusu değildi. Müzayede yıllıkları önceden tespit edilmiş bulunan bir vergi kalemini kayd-ı hayat şartı ile iltizâma almanın bedeli ödenmesi

Önceki dönemlerde fazla yaygın olmayan bu sistem XVII. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlaşmış ve iltizâmla işletilen mukataalar “malikâne”ye dönüştürülmeye başlanmıştır. Malikâne sistemi XVII. yüzyılın başlarında pek yaygın olmamasına rağmen nadiren de olsa sicillerde yer almaktadır.⁹⁰⁴ Mukataalar, iltizâma çoğunlukla üçer yıllık süre halinde verilmesiyle beraber bu üç yıllık süre dolmadan, mukataa gelirlerinde olağandışı bir artış olması durumunda, daha yüksek bir bedel teklif eden, öncelik hakkı ilk sahibinin olmak üzere, başkalarına da verilebilir. İltizam usulü Fatih zamanında artan ihtiyaçlar doğrultusunda sistemleştirilmiştir.⁹⁰⁵

Mukataa gelirlerini oluşturan vergileri, yerlerinde tespit eden ve bu vergileri toplayan kişiye “âmil” denmektedir. Osmanlı Devleti, geliri yüksek olan mukataalara âmilin yanında, ona göz kulak olsun “mal-ı mirî” kaçırmamasın, çalınmasın diye “eminler” (mukataa eminleri) tayin etmiştir.⁹⁰⁶ Şer’iye Sicillerine göre Üsküdar’a, “*Ahmet Çavuş bin Mustafa’nın Kadıköy’de mukataa emin*”liği görevini ifa etmesi gibi, “mukataa eminleri”⁹⁰⁷ atandığı için Üsküdar’ın gelirlerinin yüksek olduğunu söylenebilir. Mukataa eminliği, silahdarların savaşta yapmış oldukları hizmetler karşılığında istedikleri bir görev olarak ta karşımıza çıkmaktadır. “*Silahdarlardan kırk yedinci bölümde yevmî on iki akçe ulufeye mutasarrıf olan... Mehmet bin*

gereken meblağ üzerinde söz konusu idi... Mukataanın getireceği yıllık net kârı ömür boyunca kazanmaya devam etmenin karşılığında ödenecek *mu’accele* meblağının seviyesi hazinenin tespit ettiği ve genellikle bu yıllık net kârın zamana göre, 2 ilâ 8 katı arasında değişen asgari haddin altına inmemek şartıyla, alıcıların rekabeti sonucunda taayyün ederdi. Defterdarlığa bağlı bir büroda, bütün potansiyel alıcıların bilgi sahibi olmasını sağlayacak kadar uzunca bir süre umuma açık tutulan bir defterde üzerinde kaydı yürütülen tekliflerin içinde en yüksek meblağı ödeyene satış yapıldı. Satışın bedeli olan mu’acceleği hazineye yatıran alıcıya malikâne sahibi olarak haiz bulunduğu hak, salâhiyet ve vecibeleri sarahatle tespit eden bir berat verilirdi... Kadıdan başka, hiçbir kamu görevlisinin kontrol ve müdahale hakkı mevcut değildir... Mültezimler bakımından sistemin cazip yanları vardı. İltizam usulünde, mukataayı prensip olarak aynı adamın uzun süre elinde tutması mümkün değildi. Fiilen böyle olsa bile her an daha yüksek tekliflerle gelenlerin iltizâmı elinden alması imkânı vardı. Yeni sistem eskisine nazaran büyük bir güven ve istikrar getiriyordu...”

⁹⁰⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 24a.1. Tarih: Evâsıt-ı Rebiül Evvel 1012 (23 Ağustos 1603). “... Merhume ve mağfurleh Valide Sultan tabet serahâ hazretlerinin sukinde **malikâne** mutasarrıf olduğum serhane ve börekçi ...”

⁹⁰⁵ Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Yapısının Ana Hatları**, s.128.

⁹⁰⁶ Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.336.

⁹⁰⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No:107. vrk. 96a.2., Tarih: 24 Rebiül Ahir 1011 (11 Ekim 1602). “Sultan Orhan Evkâfindan Kaza-i Üsküdar’a tabi’ Kadıköy mukataası emini olan Ahmet Çavuş bin Mustafa...”

Abdullah İngürüs seferlerinde küllî hizmeti” mukâbelesinde Üsküdar Kazasında vakı‘ Kanlıcak Mukataası emîni olmak istemiş ve bu isteği doğrultusunda atanmıştır.⁹⁰⁸ Mukataayı alan mültezime vergiyi toplayıp götürecek kişi olan âmilin yanında “mukataa katibi” ve bu ikisini de kontrol eden “mukataa emini” bulunmaktadır. Özellikle yüksek gelir getiren mukataa bölgelerini alan mültezimler daha çok kar edebilmek için buraları daha yüksek fiyata ikinci ya da üçüncü kişilere satmışlar ve ihalelerini aldıkları o bölgeleri birkaç parçaya bölerek “pare mukataaları” şekline dönüştürüp usulsüzlük yapmışlardır. Divan-ı hümayuna bu konuda birçok şikâyetle bulunulmuştur.⁹⁰⁹

Üsküdar Şer’iye Sicillerinde, Osmanlı maliyesinin vergi toplama yöntemlerinin farklı uygulanış biçimlerinin neredeyse tamamını görmekteyiz. *“Üsküdar ve tevâbi’inde vakı‘ yave keferesi ispencesi ve azâde-gân mukataası Ömer ve Ahmet”* adlı mültezimler üç yıl için bedel ödedikten sonra yıllarının dolmasıyla yeni ihaleyi Mustafa bin Abdullah ve Pervez Ağa iki bin akçe arttırarak Hicrî 1012 senesinin Muharrem’in gurrasinden (11 Haziran 1603) otuz iki bin akçeye, üç yıllığına almıştır.⁹¹⁰

Zilka’de 1011 (12 Nisan 1603) tarihli kayıta *“Üsküdar kazasında vakı‘ olan keferenin ispenç, beytül-mal vesâir bad-ı hevâları ve Kıptîyan taifesini mukataalarını”* üç yıllığına on bin akçesi peşin, yüz kırk bin akçeye alan Ömer, Ahmet ve Hacı Kurt adlı kişilerin süreleri dolunca, bu sefer aynı mukataa, on bin akçe arttırılarak yüz elli bin akçeye Ömer ile İstanbul’da ispenç mukataası emini olan Hüseyin Çelebi’ye verilmiştir.⁹¹¹

“Umumen vilayet-i Anadolu’da vakı‘ yave kefer ve Kıptîyan-ı cizye ve ispencesi ve beytülmal ve çift bozan mukataasını berveçhi iltizâma emr olan dergâh-ı âli çavuşlarından fahrü’l akran Süleyman --- Üsküdar’da

⁹⁰⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 120b.3., Tarih: 19 Receb 1011 (2 Ocak 1603).

⁹⁰⁹ Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.336.

⁹¹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 119b.2., Tarih: 23 Receb 1011 (6 Ocak 1603).

⁹¹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 133b.2.

*Mahalle-i Mehmet Paşa'dan baisü'l --- Ömer Subaşı bin Veli mahzarında mahrusa-i mezbûrede ve tevâbi'inde vakı' yave kefere ispencesini ve çiftbozan ve bi'l-cümle olageldüğü üzere mezkûr Ömer Subaşı zikr olunan ispenceyi tarihi kitap Muharremül Haram gurreinden --- resmini tarih-i mezbûrede vakı' mah-ı Rebiül Evvelinin on sekizinci gününde üç sene seksen bin akçeye her altı ayda bir iltizâmını hazine-i amireye teslim etmek şartıyla iltizâm verdim ve merkûmun yedinden berveçhi peşin otuz üç bin akçesini alub...*⁹¹² diye yazılan berâtla, Üsküdar ve çevresinin, yukarıda ifade edilen vergilerinin mukataası Üsküdar'da Mehmet Paşa Mahallesi'nde dergâh-ı âli çavuşlarından Süleyman'a iltizâm olarak üç yıllığına otuz üç bini peşin, seksen bin akçeye verilmiştir. Ancak bu belgede önemli olan, peşinat haricinde geri kalan meblağın, paranın kısa vadede geri dönüşü olsun diye, her altı ayda bir hazine-i amireye taksitlerle ödenmesi şartının getirilmesidir. Üsküdar'da sipahiyândan Hüseyin oğlu Mehmet, Üsküdar ve çevresindeki vergilerin mukataasını üç yıllığına dört yüz on bin akçeye iltizâm etmiştir.⁹¹³ İltizamı alan Hüseyin bin Mehmet berâtını alıncaya değin 8 Muharrem 1011 (28 Haziran 1602) tarihli tezkere ile mukataaları zapt edecektir. Bazı sicillerde ise "mukataa" geçmemektir. Mukataalar genel anlamda birer iltizâmdır. Üsküdar Sicillerinde bu babda mültezimlere verilen birçok gelirler olmuştur. Sultan Orhan Evkâfı'nda mütevellî olan Murat bin Kasım el-Cundî, "Üsküdar muzâfâtından Karye-i Kartal'ın cizye, ispenç ve rûsum-u örfiye ve a'sâr-ı şer'îye ve cürm-ü cinayet ve bad-ı hevâ ve mal-ı gâib ve mal-ı mefkud ve bi'l-cümle kadimü'l-eyyâmdan vakf için zabt olunan mahsulâtının" vergilerini Mart ayıdan itibaren yıllık otuz iki bin akçeye üç yıllığına doksan altı bin akçeye Kostantin veledi Dimitri adlı zimmîye iltizâm olarak vermiştir.⁹¹⁴ "Üsküdar muzâfâtından Gekbuze nahiyesinden

⁹¹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 45a.3., Tarih: 11 Cemaziyel Ahir 1011 (26 Kasım 1602).

⁹¹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107.vrk. 137b.1. Tarih: 8 Muharrem 1011 (28 Haziran 1602). "Üsküdar subaşılığı Üsküdar Efendisinin arz mucibince sene 1011 Muharremi gurreinden iltizâm-ı sâbık mevzi'-i üç yıla ve dört yüz on bin akçeye ebnâ-i sipâhiyândan Hüseyin oğlu Mehmet nam sipâhiye verilmiştir berâtını ihrâç edinceye değin mukataayı zabt için iş bu tezkere verildi."

⁹¹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 71a.1. Tarih: 27 Şevval 1011 (9 Nisan 1603). "... otuz iki bin akçeye olmak üzere üç sene tamamına değin cem'ân doksan altı bin akçeye mezbûr zimmîye iltizâma verüp deruhde eyledüm..."

karyesinin a'sâr-ı şer'iyesi ve cürm ü cinâyet ve bâd-ı hevâsı ve tuzhâne ve göl balığı ve dalyan yerleri ve iskele resimleri ve tapu-yu zemin ve kaçkun ve kul ve carıye..." vergilerini Yorgi Kalka ve Dimitraki veledi Komyinoz adlı zimmîler, birbirlerine kefil olarak 1030 senesinin Mart (Mart 1621) başından üç sene için toplam üç yüz seksen bin akçeye, elli bin akçesini peşin vererek iltizâm olarak almışlardır.⁹¹⁵ "*Vilâyet-i Rumeli'nde Paşa Sancağı'nda Timurhisar kazasına tâbi' Koroşda ve Topaliye ve Güdelci ve Kalapoçsa nam karye ze'ametine mutasarrıf olan...*" Ahmet Bey bin el-Merhum Mehmet Bey adlı kişi yukarıdaki köylerin "*a'sâr-ı şer'iyesi ve rûsûm-u örfiyesi vesâir bâd-ı hevâsını*" 1032 (1623) senesinin Martı başlangıcından dört yıllığına her sene için yetmiş bin akçe, toplamda iki yüz seksen bin akçeye iltizâm etmiştir.⁹¹⁶

Mukataalar daha öncede ifade edildiği gibi, üç ya da daha az yıl için verilmektedir. Fakat Üsküdar Şer'ıye Sicillerinde geçen 24 Cemaziyel Evvel 1011 (9 Kasım 1602) tarihli kayda göre, İstanbul'da, Galata'da, Eyüp'te ve Üsküdar'da bulunan *bozahaneler mukataası* altı yıllığına (Hicrî 1008 Safer'den -Ağustos 1599- başlayıp) Yasef ve Mehmet adlı kişilere üç yüz on beş bin akçeye verilmiştir. Ancak bu kişilerden üç yıl sonra bu bozahaneler mukataasının alınıp, bu mukataanın boş kalması üzerine İstanbul'da oturan Cağfer, Mustafa, diğer Mustafa, İsmail ve Yorgi adlı kişiler bozahaneler mutakaasını 1011 Cemaziyel Evveli'nin (17 Ekim 1602) başından üç yıllığına birbirlerine kefil olarak iki yüz akçesi peşin altı yüz akçeye almışlardır.⁹¹⁷ Bu sicil kaydından da anlaşıldığı üzere önce verilen bozahane mukataası ile sonra verilen arasında çok ciddi bir fiyat farkı vardır.

⁹¹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124b.2., Tarih: Evâhir-i Rebiül Ahir 1030 (23 Mart 1621).

⁹¹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 51a.3., Tarih: 4 Şaban 1032 (3 Haziran 1623). Bu iltizâmda "... vatan-ı alileri olan karye-i mezbûre Koroşda'ya götürüp iskân ettirüp karye-i mezbûreyi ma'mur eyleyüp ziyâde olan haraçları çıkarup reayâya sa'yetmek üzere..." diyerek vergilerin Koroşda karyesinin geliştirilmesi için harcanmasından sonra artan akçenin haraç olarak gönderilmesi emredilmiştir.

⁹¹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 125a.1.

“*Dergâh-ı âlî çavuşlarından Ayâşî Hoca Ahmet Çavuş bin Hoca Bâlî*” adlı kişiye “*Vilâyet-i Anadolu’da vakı’ Ankara ve Tosya ve Kalacık kazalarının kassâbiye mukataaları...*” her sene dört yüz seksen bin akçeye gurre-i Saferül Mutahhar 1012 (11 Temmuz 1603) tarihinden itibaren verilmiştir.⁹¹⁸

İbrahim bin Davut (günlük yirmi akçe ücret alan doksan beşinci bölük sipahilerinden) Kanlıcak’a (Kanlıca) bağlı bazı köylerin (köy isimleri yazılmamış) *a’şar-ı rûsûm* mukataası eminliği görevinden 4 Recep 1011 (18 Aralık 1602) tarihinde ayrılmıştır.⁹¹⁹ Yerine aynı yerin mukataa eminliğine bu tarihten on iki gün sonra 16 Recep 1011 (30 Aralık 1602) senesinde Silahdaran’dan günlük on iki akçe ulufe alan Mehmet bin Abdullah, kendi ulufesi ile beraber “*İngürüs seferlerinde yaptığı hizmetler*” karşılığında vazifelendirilmesini istemiş ve Kanlıcak mukataası eminliğine atanmıştır.⁹²⁰

2.2.1. Hamr ve Arak (Şarap ve Rakı) Mukataası

Osmanlı Devleti’nde Müslümanların içki içmeleri ve üretmeleri yasak olmasına rağmen zimmîlerin bu alanda kanunlar çerçevesinde her türlü serbestlikleri mevcuttur. Osmanlı, zimmîlerin üretmiş oldukları içkilerden, içki içilen meyhanelerden ve içki ticaretlerinden de vergilerini almıştır. Üsküdar, gayr-i müslim tebânın, özellikle üzüm bağlarının çokça olmasından dolayı olsa gerek, içki üretim merkezlerindendir. Bundan dolayı Üsküdar Şer’iye Sicillerinde içki ile ilgili birçok kayıt bulunmaktadır. Hatta Osmanlı Devleti Müslüman reayayı, içki üreten gayr-i müslimlere zarar vermemeleri konusunda, içki üreten zimmîlerin bu işi maişetlerini kazanmak için yaptıklarını, devlete vergilerini verdiklerini ifade eden fermanlar

⁹¹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 16a. 3.

⁹¹⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 139b.1.

⁹²⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 120b.3.

yayınlayarak ikaz etmiştir.⁹²¹ “Üsküdar ve Galata’daki hamr ve arak mukataasına berveçhi iltizâm emini olan Franko” diye geçen kayıтта zimmîlerin hamr ve arak mukataasına “Franko” adlı bir Yahudi iltizâm emini olarak görevlendirilmiştir.

*“Yahudilerin Hamr Fucisinin Resmi Hususuna Getürdükleri Emir
Suretidir*

*Hamr ve arak mukataasına berveçhi iltizâm emini olan Franko veledi (baba adı yazılmamış) nam Yahudi Üsküdar ve Galata kaza kadılıklarında vakı’ kefare karyelerinde bağlarından sıkılan hamrın her medresinden üçer akçe arakdan dörder buçuk vesair kadılıklardan her medreden ikişer akçe arakdan üçer akçe ve ticari içün bir karyeden bir karyeye giden hamrın medresinden üçer akçe ve arakdan dörder buçuk hamr resmi alınıp kaza-i Galata ve Üsküdar kadılıklarında ve câri ----- fuğunda olunan hamrın her medresinden onar akçe ve arakdan bir buçuk hamr resmi ki on beş akçe olur...”*⁹²²

Bu belgeden anlaşılacağı üzere ticaret için olmasa da bağlardan sıkılan her şarap “medre”si için iki, rakı için üç akçe vergi alınmaktadır. Bu miktar pazarlamaya geçildiğinde artmaktadır. Ayrıca rakının vergisi, şarabinkinden daha fazla bir meblağ tutmaktadır.

6 Recep 1011 (20 Aralık 1602) tarihli Üsküdar Şer’iye Sicili’nde İstavros ve Çengar adlı karyelerin zimmîlerinden “hamr emini”, her “fuçi” başına üç yüz altmış akçe alması gerekirken üç yüz yetmiş akçe almış ve bu durum, karye zimmîlerinin şikâyetleri üzerine üç yüz altmış akçe olarak yeniden düzeltilmiştir.⁹²³ Üsküdar’a bağlı Pendik, Kartal, Tuzla, Felink, Darıca, Çengelköy, İstavros ve Kuzguncuk köylerinin “hamr mukataası” iki

⁹²¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 127b.2.

⁹²² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 121b.1. Tarih: 4 Cemaziyel Ahir 1011 (19 Ekim 1602). Medre: Şıra ve şarap gibi sulu şeylere ait bir ölçek olup miktarı kullanıldığı yere göre değişen fakat yaklaşık olarak on dört, on beş okka olan bir ölçektir. Mithat Sertoğlu, **a.g.e.**, s.214.

⁹²³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 122b.4.

yüz bin akçeye Yusuf Ağa'ya 23 Zilka'de 1030 (9 Ekim 1621) senesinde iltizâm olarak verilmiştir.⁹²⁴

2.3. Osmanlı Devleti'nde Tımar Sistemine Üsküdar Örneği

2.3.1. Tımar Sistemi

Üsküdar'da tımar uygulamalarına değinmeden önce tımar sistemine kısaca değinmek gerekir. Tımar sistemi, Ortaçağ ekonomisinin temel sorunu olan, para sisteminin temeli kabul edilen, altın ve gümüşün az bulunur olması sonucunda, imparatorlukların bütçelerinde çok ciddi bir ekonomik kambur haline gelen ordu ve ordu ihtiyaçlarını karşılamak için, ihtiyaçtan ortaya çıkmış yapıdır.⁹²⁵ Bu yapının temeli İslam devletlerinde mevcut olan ikta sistemidir. Abbasiler, Selçuklular, Anadolu Selçukluları ilk beylikler döneminde silsileyle Osmanlı Devleti'ne geçmiş bir sistemdir. İlk İslam devletlerindeki ismi "İkta sistemidir". Selçuklularda ikta sahipleri, genellikle kendi arazilerinde yaşamışlardır ve lüzum görüldükçe davet üzerine orduya katılıp savaşa müdahil olmuşlardır. Selçuklu ordusunun esas kuvvetini oluşturan bu ordunun menşei konusu henüz açıklığa kavuşmuş değildir.⁹²⁶ Bizans İmparatorluğunda da, Osmanlı tımarına hiç şüphesiz çok benzeyen bir askeri vazifeye bağlı, "Pronnia" adı verilen toprak tahsisi sistemi vardır. 'Pronnia' denen bu Bizans toprak sisteminde de tımar toprakları ve topraklarda yaşayan halk, imparatorluğun malı kabul edilir, mirasçılara bırakılamaz, satılamaz, başkasına devredilemez ve

⁹²⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 132b.4.

⁹²⁵ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2008, s.111.

⁹²⁶ Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, s.100.

vakfedilemezdi.⁹²⁷ Bu Bizans tımar sisteminin Osmanlıyla benzerlik göstermesi, batılı tarihçiler tarafından, Osmanlı tımar sisteminin, Bizans tımar sisteminden geldiği, kopyası olduğu fikrini ortaya atmalarına sebep olmuştur. Ne var ki yapılan tetkikler ve araştırmalar Osmanlı tımar sisteminin ne İstanbul'un fethinden evvel ne de sonra, Bizans'tan alınmış olmayıp Anadolu Selçuklularından kaldığını kesinlikle ortaya çıkarmıştır.⁹²⁸

Tımar sistemi genel anlamda Ortaçağ Avrupa feodalizmine benzetilmesine rağmen ikisi arasında temel ayrılıklar mevcuttur. Devlet, tımar sistemini uygulayabilmek için toprak üzerinde hiçbir özel iyelik hakkıyla engellenmeksizin kendi mutlak denetimini kurmakla birlikte daha önceki İslam devletleri gibi, bütün tahıl ekilen tarım topraklarını "mirî" yani devletin malı olduğunu ilan etmiştir. Mülk ve vakıf toprakları bu uygulamanın dışında tutulmuşlardır. Toprağı işleyen köylüler babadan oğla geçen kiracı statüsündeydiler. Tapu resmi ödeyerek toprağın kullanım hakkını almışlar, bu hak, sadece babadan oğla geçebilmektedir. Aynı zamanda bu toprakları satamazlar, devredemezler, hediye olarak bağışlayamazlar.⁹²⁹

Osmanlı fethettiği topraklarda tahrîr-i memleket denilen nüfus ve arazi sayımı yapardı. Mirî topraklar belirlenerek, bu topraklar ehl-i seyf denilen askerî sınıflara tımar, zeâmet veya has olarak kullandırılırdı. Devlet bu işe önem verir, bu iş için vezir veya sancak beyi rütbesindeki yüksek rütbeli devlet adamlarını "il yazıcısı" veya "tahrîr emini" diye görevlendirirdi. İl yazıcıları ya da tahrîr eminleri yanlarına yeteri kadar kâtip, gerektiği kadar da asker alarak tahrîre kayıt ederdi. Bir yerin tam anlamıyla fethi tahrîrin yapılmasından sonra gerçekleşirdi.⁹³⁰ Bu tahrîrattan sonra topraklar askerî unsurlara ve sipahilere, rütbelerine ve toprağın ürün kapasitesine göre dağıtılırdı. Tımar sahibi, sipahinin toprak üzerinde kanunlarla tespit edilmiş,

⁹²⁷ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s.164.

⁹²⁸ Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s.122.

⁹²⁹ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, s.113.

⁹³⁰ Yılmaz Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", *Osmanlı*, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.60.

bazı denetim haklarına sahipti ve bundan dolayı kendisine sahib-i arz denilirdi. Bu arz sahibi sipahinin haklarından bazıları şunlardır. Boş toprakları, sözleşmeyle veya peşin ödenen “tapu resmi” denilen bir kirayla isteyen köylünün tasarrufuna vermesi, ekinlik, bostan ya da çayır olarak verilen toprağın, sürekli aynı üretimde tutulması ve toprağı üç yıl boyunca sebepsiz kullanmayan köylülerden alıp başka bir köylüye tahsis edilebilmesidir.⁹³¹

Tımar sadece askerlere değil, bir tür maaş ya da emeklilik maaşı olarak saray ve hükümet görevlilerine de verilirdi. Çavuş, müteferrika ve devlet idaresindeki kâtipler, tımar ve zeâmet alabilmekle beraber; sultan gözdelerine “paşmaklık” ya da “arpalık” adlarıyla tımar ve has gelirleri verilmiştir.⁹³²

Üsküdar Şer’iye Sicillerinde sıkça geçen tımar kayıtları, devlete yapmış olduğu hizmetlerden dolayı mükâfatlandırılmak istenen askerî sınıf mensuplarına maaş tahsisi yerine, bazı vergileri kendi adlarına ve hesaplarına toplama hakkının bırakılması ile ilgili olan uygulamalardır. Sipahi tarafından toplanan resimler, resm-i çift, öşür, duhan, tapu, gerdek, serbest tımarların niyabet, cürm ü cinayet ve bad-i hevalardır. Bu gelirlerin tımar defterlerindeki kaydı yıllık yirmi bin akçeye kadar olanlar “tımar”, yirmi bin ile yüz bin akçe arasında olanlar “zeamet” ve yüz bin ve üzerindeki ise “has” olarak sınıflandırılmıştır.⁹³³

İyi işletildiği dönemlerde devletin temel unsurlarından biri haline gelen tımar sistemi XVI. yüzyılın sonlarında XVII. yüzyılın başlarında bozulmaya başlar. Bu bozulmada Koçi Bey’in 1630’da IV. Murat’a takdim ettiği risalede açıkladığı gibi “hakk-ı mukâtele olan ve icmal defterlerinde

⁹³¹ Halil İncalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, YKY, 2008, s.114.

⁹³² İncalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, s.121.

⁹³³ Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, III. Cilt, İstanbul, 1999, s.543.

kılıç kaydolunan zeamet ve tımarlar, paşmaklık ve arpalık yoluyla kılıç ehlinin elinden alınmış”, cücelere, dilsizlere ve büyük kişilerin kölelerine verilmişti. Hizmetkârları ve köleleri üzerinde bulunan tımar ve zeametleri yine efendileri topluyordu.⁹³⁴ Böylece çöküş döneminde yüzlerce derebeyinin oluşmasına sebebiyet veren tımar sistemi ilk defa 1703 tarihinde Girit Adası’ndan kaldırılarak burada maaşlı memurların atandığı düzene geçilmiştir. 1812’de diğer bölgelerdeki tımarlar da yavaş yavaş kaldırılmış ve son olarak tımar sistemi Gülhane Hattı Hümayun’u ile Tanzimat döneminde tamamen ortadan kaldırılmıştır.⁹³⁵

2.3.2. Üsküdar’da Tımar

Araştırmaya konu olan döneme ait Üsküdar Şer’iye Sicillerinde tımar ile ilgili kayıtlar genellikle “ma’zul”, “mahlul” olmuş tımar sahiplerinin yeniden tımarlarının düzenlenmesi ya da eksik kalan tımarlarının tamamlanması ile

⁹³⁴ Yılmaz Kurt, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, **Osmanlı**, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.63. Ayrıca bu durum Koçi Bey Risalesi’nde şöyle geçmektedir: “...Evvelce Acem memleketleri üzerine Serdar tayin olunan Özdemir oğlu Osman Paşa, bazı yabancılara şecaatleri görülmekle üçer bin akçe başlangıç verip, bu yol ile yabancı fırsat buldu. Osman Paşa iyilerine vermişti. Fakat ondan sonra gelenler, kâr budur diye iyi kötü demeyip münasebeti olmayan, aslında ve cinsinde dirlik sahibi şehir oğlanı ve reaya kısmından bir alay ise yaramaz soysuzlara başlama emirlerini verip zeamet ve tımar isteyenler bir günde yüz bin akçe tımarı hak sahibi oldular. Boşalan tımar ve zeametlerde eski kanunlara aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeye başlandı. İleri gelenler ve vükelâ, boşalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip İslam memleketlerinde olan tımar ve zeamet seçmelerini şer’i şerife ve yüksek kanuna aykırı olarak kimini paşmaklık yaparak kimini padişah Has’ına katarak, kimini mülk olarak, kimini vakıf olarak, kimini vücudu sıhhatte olan kimselere emeklilik olarak verip bütün zeamet ve tımar, ileri gelenlerin yemliği oldu. Bu bozukluklar devletin en şecaatli, güçlü, şan ve şevkete sebep olan askerinin harap olmasına sebep oldu. Halbuki paralı asker, aşağı tabaka, halkından devşirilirse hiçbir yararlılığı olmaz. Aksine bunlar barış güçlerinde azgınlık ve isyana şer aleti olduklarından, epeyce zamandan beri taşkınlığın ardı arkası kesilmemektedir. Beylerbeyilerinde ve sancak beylerinde, vezirlerin ağalarında, müteferrika, çavuş ve kâtipler zümresinde, dilsiz, cüce tairesinde, padişah nedimlerinde bölük halkının ileri gelenlerinden birçok tımar ve zeametler olup, kimi hizmetkârları üzerine, kimi azadsız kulları üzerine berât çıkarmışlardır. Nam adamlarının olup, mahsulü kendileri yerler. İçlerinde öyleleri vardır ki, yirmi-otuz, belki kırk-elli kadar zeamet ve tımarı bu yoldan alıp, ürününü kendileri yiyip, sefer-i hümayun olunca, sırf yoklamada mevcut görünsün diye iki bin akçe harçlık verip cebe ve cevşen yerine aba ve kebe giydirip, birer semerli beygir ile sefere gönderirler kendileri evlerinde zevk ve safâ, seyir ve sohbetle olurlar ...” (Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi, sadeleştiren: Zuhuri Danışman, M.E.B., İstanbul, 1993, s.24,25.)

⁹³⁵ Abdullah Mesut Küçükcalay, “Osmanlı Mirî Teşkilatı, Mirî Rejim”, **Osmanlı**, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.57.

alakalıdır. Üsküdar Sicillerinde genellikle Kocaeli Sancağındaki yerleşim birimlerinden ve Marmara Bölgesi çevresinden tımarlar dağıtılmıştır. Bununla beraber Anadolu'nun değişik yerleşim yerlerine de tımarların dağıtıldığı görülmektedir.

Mesela Derviş adlı kişinin Akşehir sancağındaki 6.499 akçelik tımarının ma'zul olmasından, Kocaeli sancağında Kandırı nahiyesinde Yulaflu nam Karyeden 3.750 akçelik tımara mutasarrıf olan Sefer'in fevt olması üzere mahlûl olan tımarının Derviş'e verilmesi beyan edilmiştir.⁹³⁶

Başka bir sicil kaydında ise erbâb-ı tımandan onar akçe resim (vergi) istenmiştir. Üsküdar'da Şile nahiyesinde Hacı Doğan Çiftliği adlı köyde bahçeleri olan şahıslardan (Hamza oğlu Abdülmuttalip ve Mustafa adlı hariç reayadan) onar akçe resim istenmesi, reaya sahibi (tımar sahibi) Hüseyin adlı sipahi onar akçe istenilen resmi ben alırım diye karşı çıkması üzerine reaya sahibi (tımar sahibi) Hüseyin'in haksız olduğu, onar akçe resmi (vergiye) alamayacağı açıklanmıştır.⁹³⁷ Osmanlı sarayında çalışanlara da tımar verildiği yukarıda ifade edilmişti. Osmanlı sarayında matbah-ı amirede (saray mutfağında) günlük sekiz akçe alan aşçıya, Kocaeli sancağında Gekbuze nahiyesinde İlsulak (İlisuluk) adlı karyede bin yedi yüz akçe tımar verilmiştir.⁹³⁸

Üsküdar'ın Bulgurlu karyesinde oturan Merhum Kurt Paşa'nın oğlu İbrahim Bey'in tımarı oldukça yüksektir. Üsküdar Şer'iye Sicillerinde art arda yazılmış iki belgede bu durumu açıkça görmekteyiz. İki belgede İbrahim Bey Saruhan sancağında olan Marmara kazasına bağlı Günnas adlı karyeden Hicrî 1031 (1622) senesi Martı başlangıcından, Hicrî 1032 (1623) senesi Martına kadar hâsıl olan vergilerden yüz bin akçelik tımarını (hassını) almak için iltizam sahibi Mustafa Bey ile anlaşmış ve Mustafa Bey'den peşin kırk

⁹³⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 109a.1. Tarih: 23 Rebiül Ahir 1011 (10 Ekim 1602).

⁹³⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 110b.2. Tarih: Evâhir-i Şaban 1011 (12 Şubat 1603).

⁹³⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 135a.2. Tarih: Evâil-i Safer 1011 (21 Temmuz 1602).

dört bin akçesini almış ve geri kalanını da Mustafa Bey ile ahitleşerek sonraya bırakmıştır. “*Mahrusa-i Üsküdar tevâbi’inden karye-i Bulgurluda sâkîn fahrü’l emâsil ve’l-akrân İbrahim Bey ibni el-Merhum Kurt meclis-i şer’-i şerîf-i enverde ikrâr u takrîr-i kelâm edip vilayet-i Anadolu’da Saruhan Sancağı’nda vakı’ Marmara kazasına tâbi’ tımarı olan Günnas nam karyeyi bin otuz bir senesi Martı ibtidasından bin otuz iki senesinin Martı ibtidası gayesine değin hâsıl olan a’şâr-ı şer’iye ve rûsûm-ı örfiye ve resm-i zemîn vesâir bâd-ı hevâ ispenç --- akçede merkûm Mustafa Beye deruhde eden ol dahi tımar-ı merkûmu veçh-i tahrîr üzere teahhüd ve iltizâm ve kabul ettikten sonra meblağ-ı merkûmu yüz bin akçeden ber veçh-i peşin kırk dört bin akçemi mezbûr Mustafa Bey yedinden ahz u kabz ettim dedikte makarr-ı merkûm İbrahim Bey veçh-i tahrîr üzere sâdr iden ikrârımı makarla el mezbûre ahde tasdîk etmek mahûve’l vakı’ bi’t-talep ketb olundu.*”⁹³⁹ Diğer belgede ise İbrahim Bey Saruhan Sancağı’nda Manisa ve Marmara ve Gerdek kazalarında Hicrî 1030 (1621) Martı’ndan, Hicrî 1031 (1622) Martı’na kadar olan tımarının Mehmet Bey’den iki yüz otuz bin akçesini peşin almış geri kalan yirmi bin akçesini de Mehmet’ten alarak tımarından alacağını kalmadığını mahkemede beyan etmiştir.

“*Mahmiye-i Üsküdar tevâbi’inden Bulgurlu nam karyede sâkîn fahrül emâsil ve’l akrân İbrahim Bey ibni el-Merkûm Kurt Paşa meclis-i şer’-i şerîf-i enverde iş bu hâfizü’l kitap Mehmet Bey ibni Hasan el-Cündî muvâcehesinde ikrâr ve tâkrir-i kelâm edüp vilâyet-i Anadolu’da Saruhan Sancağı’nda vakı’ Manisa ve Marmara ve Gerdek kazalarında vakı’ tımarımın sene-i selâsin ve elf Martı ibtidasından sene-i ehade ve selasin ve elf Martı gurrelerine değin hâsıl olan a’şâr-ı şer’iye ve rûsum-ı örfiye ve resmi zemin vesâir badı hevâsını iki yüz elli bin akçeye Merkûm Mehmet Bey’e deruhde ettim idi ol dahi tımarı merkûmu veçh-i muharrir üzere teahhüd ve iltizâm ve kabûl eyledikten sonra meblağ-ı merkûmu iki yüz elli bin akçenin berveçhi peşin iki yüz otuz bin akçesini merkûm Mehmed*

⁹³⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 4b.2.

yedinden ahz u kabz etmiş idim hala sene-i mezbûreden baki ---- yirmi bin akçe dahi bi't-tamam olup kabzettim meblağ-ı mezbûr iki yüz elli bin akçeden merkûm Mehmet Bey'in zimmetinde bir akçe ve bir habbe kalmadı dedik de makarr-ı merkûm İbrahim Bey de veçh-i muharrer üzerine sıdk eden ikrâr-ı makarla el-mezbûr bi'l-muvâcehede tasdîk etti ma-huve'l vakı' bi't-talep ketb olundu hurrire fi'l-yevmüs-sâbi' min şehri Ramazanül Mübareke lisene 1029 (7 Ağustos 1620).⁹⁴⁰

Tımar sahibinin ölmesi üzerine, bazen tımar, ölen tımar sahibinin oğluna verilmiştir.⁹⁴¹ Kocaeli Sancağı'nda Şile Nahiyesi'nde Karaman adlı köyde ve gayrisinde altı bin akçe tımarın sahibi olan Hüseyin'in ölmesi üzerine yine aynı adı taşıyan oğlu Hüseyin, babasının beratını ve temessükünü alıp, buranın tımarını kendi üzerine geçirmiştir. Oğul Hüseyin donanma-yı hümayunda vazifeli olmasına rağmen, donanma-yı hümayunla sefere gitmediği halde, tımarını almaya devam ettiği için şikâyet üzerine oğul Hüseyin'in tımarı elinden alınıp Pervez'e verilmiştir.⁹⁴² Ayrıca tımar sahibinin ölmesi üzerine tımar sahibinin karısı da kocasının tımarını talep edebilmektedir. *"Akerman Kal'ası mustahfızlarından olup bu sene-i mübârekede Akerman muhâfazasında iken küffâr-ı hâksâr yedinden şehîd olan Durak Mehmet bin Mustafa'nın zevce-i metrûkesi"* olan Kamer binti Hasan adlı kadın, Murat Reis sefinesinde (gemisinde) şehit olmuş kocasının

⁹⁴⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 4b.3.

⁹⁴¹ Ömer Lütfi Barkan'a göre: Büyük tımar sahiplerinin ölümü dolayısıyla adamlarına veya oğullarına verilecek belirli kaideler mevcuttur. Vezir rütbesini haiz iken ölmüş olanların kethudâ, kapucıbaşı, emîr-i ahur, hazineedar, ulufeci, çaşnigîr, kapucı kethudâsı gibi (umumiyetle kölelikten yetişme) adamlarına ve 5 nefer subaşlarına büyük tımarlar verilmekte idi... Beylerbeyinin bir oğlu kalmışsa 40 bin iki veya üç oğulları kalmışsa her birine 20-25 biner akçelik tımarlar verilmekte idi. Sancak beylerinin ileri gelenleri vefat ettiklerinde de hizmete yarar bir oğulları kalmışsa 30 bin akçelik bir zeamet, iki veya üç oğlu bulunursa her birine onar, on beşer bin akçelik tımarlar verilir. Daha aşağı dereceden Sancak beylerinin oğullarına da daha düşük nispetlerde olmakla beraber, ehemmiyetli tımarlar veriliyordu. 20-25 bin akçelik tımar tasarruf eden subaşılar "yoldaşlık ile can ve baş verenlerden" ise, henüz tımara sahip olmamış bulunan üç nefer oğullarına 4, 5 veya 6 bin akçelik tımarlar veriliyordu. Daha evvel tımar tasarruf etmiş oğullarına da "terakki" namı altında ikişer, üçer bin akçelik zamlar yapılıyordu. Evlerinde kendi ecelleriyle ölen subaşılardan ise, ancak ikisine ve biraz daha düşük tımarlar veriliyordu. Ömer Lütfi Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar 8-10 Haziran**, Editör, Osman Okyar, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975, s.20,21.

⁹⁴² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 130b.2., Tarih: 3 Rebiül Evvel 1011 (21 Ağustos 1602).

Üsküdar'ın Gekbuze nâhiyesindeki Aydınlar köyündeki on bin beş yüz akçelik tımarını talep etmektedir. Bu talepte kocasının şehit olmasının etkisi olduğu söylenebilir.⁹⁴³

Seferlerde, savaşlarda üstün hizmet gösterenlere de tımar verilmiştir. Yine Kocaeli Sancağı'nın Şile nahiyesinde üç bin akçelik tımarından feragat eden (niçin feragat ettiği yazılmamış) Hüsrev'in tımarı, Abdullah oğlu Siyavuş'un (... *Müteferrikalardan olup yevmî "günlük" altmış akçeye mutasarrıf iken*) donanma-yı hümayunla sefere gitmesi ve bu seferdeki hizmetleri karşılığında yirmi bin akçe **zeamet** olarak verilmiştir. Siyavuş adlı şahıs, bu yirmi bin akçenin üç bin akçesini Kocaeli Sancağı'ndaki Şile Nahiyesi'nden alacaktır.⁹⁴⁴

Tablo 16: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer'îye Sicillerinde Tımarlar

Defter No	Adı	Tımarın Kıymeti	Tımarın Yeri
107. vrk. 109a.1.	Derviş	3.750 Akçe	Kocaeli Sancağı Kandırı nahiyesi Yulaflu karyesi
107. vrk. 135a.2.	Matbah-ı Amirede Aşçı	1.700 Akçe	Kocaeli Sancağı Gekbuze nahiyesi İlsulak karyesi
107. vrk. 130b.2.	Abdullah oğlu Siyavuş	3.000 Akçe	Kocaeli Sancağı Şile nahiyesi
107. vrk. 131b.2.	Pervez	6.000 Akçe	Kocaeli Sancağı Şile nahiyesi
138. vrk. 4b.2.	İbrahim Bey ibni Kurt Paşa	100.000 Akçe	Saruhan Sancağı Marmara kazası Günnas karyesi
138. vrk. 4b.3.	İbrahim Bey ibni Kurt Paşa	250.000 Akçe	Saruhan Sancağı Manisa, Marmara, Gerdek kazaları

⁹⁴³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 27b.2., Tarih: 8 Rebiül Ahir 1012 (15 Eylül 1603). Bu kayıta Kamer binti Hasan adlı kadın kocasının Akerman muhafazasında şehit olduğunu ve oğlu Mustafa'nın da düşmana esir olduğunu Akerman kalesi dizdarı Mehmet Ağa ibni Mustafa huzurunda beyan etmiştir ve bu duruma kale dizdârının şahitlik yaptığı yazılmıştır. Bu şahitlikle ölen kocasının tımarını alabilmiştir.

⁹⁴⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 10. vrk. 131b.2. Tarih: 8 Ramazanül Mübareke 1009 (13 Mart 1601).

2.4. Ticarî Hayat

Haçlı seferleri sırasında hareketlenen doğu-batı ticareti, Papalığın bu doğu-batı ticaretinin Memlûklü Devleti'ni güçlendiriyor diye yasaklamasıyla, İlhanlı Moğol Devleti'nin yıkılmasıyla, ortaya çıkan küçük devletçikler, beyliklerin ticaret yollarına hâkim olmalarıyla bir Duraklama Dönemi'ne girmiştir. Bu dünya ticaretindeki duraklama, Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya doğru yayılan Osmanlının siyasal birliğiyle sona ermeye ve dünya ticareti yeniden canlanmaya başlamıştır.⁹⁴⁵

Üsküdar, jeopolitik konumu itibariyle Asya'nın İstanbul'a ve Avrupa'ya açılan kapısıdır. Bu konum onun Osmanlı Devleti'nin doğu dünyasıyla yaptığı ticarete bir merkez üs olmasını sağlamıştır. Üsküdar, doğudan İstanbul'a ticaret için gelen tüccarların son konaklama yeri, menzili, İstanbul'a atılan ilk adımı olması, onun ticari hayatındaki hareketliliğin ana unsurlarıdır. Burada bir menzil teşkilatının bulunduğunu ve bu özelliğini çağlar öncesinden beri devam ettirdiği, Üsküdar kelimesinin etimolojisi konu başlıklı bölümde ele alınmıştı. Üsküdar, asırlar boyu devam eden ve dünya ticaretinde önemi her daim artarak süren, coğrafi keşiflerle bir dönem önemini azaltmış olmasına rağmen; tarihi ipek yolu ticaretinin Asya'dan Avrupa'ya geçişteki Anadolu'nun son noktasıdır. Her ne kadar incelediğimiz döneme ait, XVII. yüzyılın başlarında Asya'nın derinliklerinden gelen tüccarlar Üsküdar Sicillerinde geçmemiş olsa da, İran'dan, Nahçıvan'dan, Azerbaycan'dan, Ermenistan'dan,⁹⁴⁶ Anadolu'nun yakın ve uzak

⁹⁴⁵ Halil Sahillioğlu, "XV. yüzyıl sonunda Hindistan'da Osmanlı Tacirleri", **Osmanlı**, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.77.

⁹⁴⁶ Mantran, **XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul, 1991, s.20. "... XVI. ve XVII. yüzyıllarda buradan başlayarak Anadolu'ya Doğu Anadolu'ya ve İran'a giden ticari yolun gelişmesinden ötürü de fiilen bir kenttir. Arvieux şövalyesi 'burada oldukça büyük bir ticaret' yapıldığını kaydetmekte ve Tournefort şöyle yazmaktadır: 'Burası Avrupa'ya ticaret yapmaya giden Ermeni ve Acem kervanlarının başlıca buluşma yerlerinden biridir.'

coğrafyalarından birçok tüccarın Üsküdar'a gelip alışveriş, ticaret yaptığını kayıtlarda görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nde ticaret konusunda yapılan çalışmalarda Üsküdar ile ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır. Osmanlı ticareti ile ilgili daha çok İstanbul merkezli, Levantenlerle ilgili, Bursa ipek dokumacılığı ve bunun pazarlanmasıyla, Kefe, Mısır, Akdeniz ticaretleri ön plana çıkarılmıştır. Halil Sahillioğlu'nun *XV. yüzyıl Sonunda Hindistan'da Osmanlı Tüccarları* kitabı ile, Halil İnalcık'ın "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomi ve Sosyal Tarihi (I. Cilt)*" kitabında, "*Uluslararası Ticaret ve Genel Başlıklar*", "*Bursa İpek Ticareti*" (1550'ye kadar), "*Karadeniz ve Doğu Avrupa, Hindistan Ticareti*", "*Kuzeyliler Akdeniz*" konu başlıklı makaleleri, yine aynı kitabın II. Cildinde Suraiya Faroqhi'nin "*Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası*", Kate Fleet'in "*Osmanlı Topraklarında Latin Ticareti (XIV. ve XV. yüzyıllar)*" gibi eserlerde ve makalelerde Osmanlı ticareti ve ticaret yolları, kolları tafsilatlı şekilde anlatıldığı halde bu ticarete, Üsküdar'ın konumunun, Üsküdar'ın bu ticarete etkisinin ya da ticaretin Üsküdar'a etkilerinin, Üsküdar'da ne tür ticari faaliyetlerde bulunulduğunun üzerinde gerektiği gibi durulmamıştır. Hâlbuki Üsküdar, İran, Azerbaycan, Ermenistan, Anadolu'nun her bölgesi ve Orta Doğu'nun, İstanbul ile karayolu ticareti yapan bölgeleri ile yapılan ticaretin, İstanbul'dan gidenler için başlangıç, İstanbul'a gelenler için son noktasıdır. Büyük ticaret kervanlarıyla doğudan ve güneyden gelen Acemlerin, Ermenilerin, Arapların, Kıptîlerin buluşma merkeziydi. Bundan dolayı Üsküdar, Osmanlı Devleti'nin gücünü koruduğu XVI. ve XVII. yüzyıllarda tam bir ticaret şehridir. XVII. yüzyılın başlarında, Üsküdar ticaretinde, doğunun farklı coğrafyalarından farklı kültür ve yapıda insanlarını görmek mümkünken, Batılı tüccar ve Levantenlere pek fazla rastlanılmamaktadır. Batılı, Avrupalı tüccarların, Üsküdar'da ticari

Kentin (İstanbul'un) bu yanı kervansarayların, hanların yapılmış olmasıyla, çok sayıda işlek ve malı bol çarşısıyla vurgulanmaktadır, fakat buradaki ticaret yerel bir ticaret olmaktan çok, doğrulamasını kentin İstanbul'a Boğaz'ın Asya kıyısında menzil görevi gören konumunda bulan uluslararası bir transit merkezidir."

faaliyetlerde bulunmamaları da araştırmacıların burayı incelememelerinin sebepleri arasında sayılabilir.

Üsküdar ticari hayatının canlılığı sadece, ticaret kervanlarının konaklama yeri olmasından değildir, Üsküdar'ın, Osmanlı ordusunun doğuya sefere gideceği zaman, ordunun toplanma merkezi olması, padişah ve haremının, ayrıca İstanbul'un önemli ailelerinin yılın bazı günlerinde yaşamlarını Üsküdar'daki saraylarında devam ettirmeleri,⁹⁴⁷ her sene hac mevsiminde, İstanbul ve çevresindeki Müslüman hacıların ve padişah adına kutsal mekânlara gönderilmek üzere hazırlanan hediyelerin oluşturduğu Surre-i Hümayun'un⁹⁴⁸ (Surre Alayları) İstanbul'daki törenlerden sonra toplanma merkezi olması, onun ticari hayatını canlı tutan diğer unsurlardır.⁹⁴⁹

⁹⁴⁷ Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I.**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, V Yay. Ankara, 1986, s.83. “Padişahın çok güzel bir sarayı vardır ve İstanbul'un önemli ailelerinin çoğu burada (Üsküdar'da) çok sayıda güzel saraylar yaptırmışlardır.”

Robert Mantran, **XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay. İstanbul, 1991, s.20,21. “İstanbul'un devasa bir kentsel manzaranın karşısındaki konumu aynı zamanda bir ikamet kenti de olmasına yol açmaktadır: padişahın burada çok güzel bir sarayı vardır ve başkent ekâbirânından çoğunun da burada, Boğaz'a ve Marmara'nın hemen yakınındaki kıyılarına bakan bahçelerin ortasındaki saraları vardır. Demek ki iki çehreli bir kent söz konusudur; bir yandan Türklerin Acemlerin ve Ermenilerin bir arada yaşadıkları küçük ticari bir kent, ticari binaların çevresinde yoğunlaşan, yerleşim yeri açısından büyük bir gelişme göstermeyen bir kent öte yandan kıyı boyunca ve komşu tepelerin eteklerinde yayılan bir keyif kenti; ama Üsküdar'ın hiçbir dış mahallesi yoktur, çünkü kentin her bir tarafından hemen kıra çıkılmaktadır. Kısacası, Üsküdar İstanbul'u oluşturan bu üç yerleşim alanının en az önemlisi, en az gelişmiş, en seyrek nüfusludur ve yegâne avantajı - ama bu da tartışılabilir - İstanbul'a Boğaz'ın Asya kıyısında bir köprü başının gerekmesinde gizlidir.”

⁹⁴⁸ Surre; Kamus-ı Türki'ye göre 1. Akçe kesesi, para çıkını. 2. Haremeyni muhteremeyne canib-i saltanat-ı seniyyeden her sene ahde buyrulan akçe vesaire; Surre-i Hümayun, surre alayı, surre emini. (s.826)

⁹⁴⁹ Münir Atalar, **Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları**, D.İ.B. Yay., Ankara, 1991, s.106., “Surre gönderilmeden bir gün önce Darüs's-saade ağası tarafından Defterdar, Reisül Küttab ve Nişancıya özel davet tezkireleri gönderilir ve ertesi günü merasimde hazır bulunmaları ihtar olunurdu. Surre Alay günü, Surre'nin Kireç iskelesi denilen Sirkeci iskelesinden Üsküdar'a geçmesi gerektiğinden şehir vakti iskelede bir çektirinin bulundurulması için de Kaptan Paşa'ya tezkire gönderilirdi. Yazıcı Efendi mehterhâneye haber göndererek divanhane ve diğer yerlere gereken döşeme, perde ve çadırların hazırlanmasını bildirir. Surre'nin çıkarılacağı gün büyük bir ziyafet tertip olunurdu. İstanbul'daki Surre-i Hümayun merasimleri eski İstanbul'un en izlemeye değer, en tantanalı, şaşalı ve debdebeli merasimleriydi. Bu merasimlerin asıl kahramanı Surre Alayını ve Peygamberin devesini temsil eden 'deve' idi. Bu deve en yakışıklı, en gösterişli olanlardan seçilir ve çeşit çeşit süslerle süslenirdi. Bu yüzden aşırı süslü püslü kadınlar için kullanılan 'Surre devesi' ibaresi buradan gelmektedir. Surre, Çepnilerle Üsküdar'a getirilir ve burada şehri, idarecilerinin katılımıyla büyük halk ve esnaf kalabalığı arasından çarşıdan geçerek Doğancılar Meydanı'na getirilirdi. Buradan Surre Alayının tekrar tertip edileceği İbrahim Ağa çayırına (II. Murat'ın Babüs's-

Osmanlı Devleti'nde menzil teşkilatında önemli bir yer tutan Üsküdar, XVI. ve XVII. yüzyıllarda geleneksel ulaşım aracı olan kervanların kalkış yeri idi. Üsküdar, Osmanlı Devleti'ndeki ana ve tali yolların başlangıcı olması açısından da önemliydi. Anayollar, Anadolu ve Rumeli'de sağ, sol ve orta kol olarak üçe ayrılmıştı. Anadolu sağ kolu, Üsküdar- Gebze- Eskişehir- Akşehir- Konya- Adana- Antalya yolu ile Halep ve Şam üzerinden giden hac yolu, orta kol; Üsküdar- Gebze- İznik- Bolu- Tosya- Merzifon- Tokat- Sivas- Hasaıçelebi- Malatya- Harput- Diyarbakır- Nusaybin- Musul- Kerkük üzerinden Bağdad- Basra hattına uzanmaktaydı. Sol kol ise; orta kolla Merzifon'a kadar aynı güzergâhı izleyip, buradan Lâdik- Niksar- Karahisarışârkî- Kelkit- Aşkale- Erzurum- Hasan kale üzerinden Kars'a ve devamında Tebriz'e ulaşan bir ticaret yoluydu.⁹⁵⁰ Kısaca bu yolları şu şekilde ifade edebiliriz: Sağ kol, Üsküdar'dan başlar Konya, Adana üzerinden Halep'e uzanır; Orta kol, Üsküdar'dan başlar Diyarbakır, Musul ve Bağdat'a kadar uzanır; Sol kol, Üsküdar'dan başlar Erzurum ve Kars'a uzanır.⁹⁵¹ Bu güzergâhların hepsinin başlangıcı Üsküdar'dır. Yani Üsküdar doğudan ve güneyden gelen bütün tüccarların, Üsküdar'da ticareti olsun ya da olmasın uğramak zorunda olduğu bir mekândır.

İstanbul, Osmanlı İmparatorluğunun en önemli ve en büyük tüketim merkezi durumundadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak ihraç edilenden daha çok ithal edilen ürünlerin olduğu şehir konumundadır. Ancak İstanbul'un ihraç ettiği ürünler de vardır. Ham ve tabaklanmış deriler ile keçi kılı dokumacılığıyla üretilmiş ürünler olarak görülmektedir.⁹⁵²

saade Ağası İbrahim Ağâ) gelinir. Surre, dualarla bu yerden ayrılarak, o uzun ve kutsal yolculuğuna başlardı." (Münir Atalar, s. 97-107.)

⁹⁵⁰ Dündar Ali Kılıç, "Osmanlı Saray Törenlerinin Üsküdar'a Yansıması", **I. Üsküdar Sempozyumu**, I. Cilt, İstanbul, 2004, s.91.

⁹⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme `Menziller`**, Ankara, 2002, s.45.

⁹⁵² Mantran, **XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, s.144. " Bu deriler farklı cins ve kalitedir: tabaklanmış deri, ham manda derisi, buna prébat adı verilmekte ve Tataristan'dan getirilmektedir; Niğbolu'dan tabaklanmış manda derisi; İstanbul'un tabaklanmış manda derisi; Boğdan tabaklanmış derileri... Yün konusunda da aynı durum vardır: "pallade yünü, ipsola yünü tresquille yünü, piç yün, keçi kılı", ihraç malları arasında daha düşük ölçekte olmak üzere şunlar da

Üsküdar'da Debbağlar Mahallesi'nde deri tabaklama işinin yaygın olduğunu sicillerde görmekteyiz. Hatta bu mahallenin bu isimle anılması bu mesleğin Üsküdar'da icra edilmesinden ve **debbağlar** adına yapılan "Debbağlar Mescidi" isminden dolayı olmuştur.⁹⁵³ Ayrıca **muytâb** denilen keçi kılı eğirme mesleğini icra edenler⁹⁵⁴ ve bundan elde edilen ürünleri pazarlayanlar da Üsküdar Sicillerinde karşımıza çıkmaktadır.

Uzak ve yakın çevreden ticaret için gelmiş tüccarların mallarının, paralarının çalınmalarıyla ilgili sicillerde kayıtlar vardır. Şam Trablus'tan gelen el-Hac Mehmet'in, katırlarını otlatmak için kiraladığı Alemdağ çayırlarından katırları çalınınca, el-Hac Mehmet bu nedenle mahkemeye başvurmuştur.⁹⁵⁵ Ayrıca ticaret için gelen bu tüccarlardan bazıları Üsküdar'da vefat etmiştir. Bu nedenle yanlarında bulunan şahsi eşyaları, ticaret için getirdiği mallarına, "beytü'l-mal eminleri" borçları düşüldükten sonra el koyup hazine-i amireye katmışlardır. Bu Üsküdar'da ölen tüccarların eşyalarının bir kısmı da vakıflara verilmiştir.⁹⁵⁶

Üsküdar ticaretinde dışarıdan gelen tüccarların güvenliğini sağlamak için fermanlar çıkarılmıştır. Dışarıdan gelen tüccarların özellikle hanlarda konaklamaları için uyarılarda bulunulmuştur. Bu duruma sebep, Osmanlı Devleti'nin hem tüccarların güvenliğini sağlamak hem de onları kendi kontrolü altına almak istemesidir.⁹⁵⁷

yer almaktadır: balmumu, pamuk, ipek, şap, bazen kenevir, keten, tahta, baharat; daha da istisnai olarak havyar veya balık yumurtası, isli dil inci, çini. Hiçbir yabancı belgede, hiçbir yükleme listesinde ne tahıl (bir iki istisna dışında), ne imparatorluktan çıkarılan maden cevheri, ne de tekne yapımında kullanılan kereste yer almamaktadır; bunlar imparatorluk için hayati ürünlerdir."

⁹⁵³ Üsküdar'ın Fiziki Yapısı, konu başlıklı bölümde Debbağlar Mahallesi (Debbağlar Mescidi Mahallesi) anlatılmıştır. Debbağlar Mahallesi'nin haricinde Üsküdar'ın Sultantepeci Mahallesi'nde "... Mahrusa-i Üsküdar'da Sultantepeci'nde sâkin Ramazan bin el-Hac Mehmet nam debbağ..." diye geçen kayıttaki olduğu gibi, ikâmet eden debbağlar da vardır. İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 38b.5.

⁹⁵⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 108b.2.

⁹⁵⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 22a.1. Tarih: 1023 (1614).

⁹⁵⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 33a.3. Tarih: 8 Cemaziyel Ahir 1023 (16 Temmuz 1614).

⁹⁵⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 72b.1., "... gelen tüccarı evlere kondurmayub han-ı mezbûre kondura ba'de'l-tenbiye olmayanları ism ü resimlerimle arz eyleyeler ki haklarından geline.", İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 86b.2., Tarih: Gurre-i Zilhicce 1023 (Ocak 1615). "Üsküdar Efendisi Hazretleri öte yakadan ve bir yakadan Üsküdar'a gelen tüccar taifesi --- zarar tertib etmek için evlere konmayub hanlara kona gelmek tenbiye olunmuşken bazı kimesneler bazargânları evlerine kondururlar imiş haliya hanlar

Üsküdar'ın Ma'mure Mahallesi ve Cedid Mahallesi'nde bulunan "At Pazarı"nın Üsküdar ticaretinde ayrı bir yeri vardır.⁹⁵⁸ "At Pazarı"nın yakınlarında hanlar kurulmuştur. Bu hanlarda, gelen tüccarlar dinlenir, yemeklerini yerler ve ticaretlerini yaparlardı. Ayrıca "At Pazarı"nın yakınında kasap dükkânları da mevcuttur. "At Pazarı"nın haricinde bir de Üsküdar ahalisinin alışveriş yaptığı, esnafın ve tüccarların mallarını pazarladıkları "Bitpazarı" da Üsküdar ekonomik hayatında önemli bir yere sahiptir.⁹⁵⁹ XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar Şer'îye Sicillerine göre uzak diyarlardan ve yakın çevrelerden gelen tüccarların büyük çoğunluğu Üsküdar'da, "at, katır, deve, bargir, merkep" gibi binek hayvanlarının yanında "karasığır öküzü, inek, koyun, keçi" gibi büyükbaş ve küçükbaş hayvan ticareti yapmışlardır.

2.4.1. Binek Hayvan Ticareti

Üsküdar'da gerçekleştirilen binek hayvan ticaretinde "sikke flori (florin)"⁹⁶⁰, "akçe", "kuruş" ve "riyal" para birimleri kullanılmıştır. Bazen at ya da benzer binek hayvanları borca karşı kefil gösterilmiş, bazen de rehin olarak bırakılmıştır. Üsküdar'da bu ticareti Anadolu'nun değişik coğrafyasından, Ortadoğu'nun ve Kafkasların farklı bölgelerinden gelen tüccarlar gerçekleştirmiştir. Bu tüccarların bölgelere göre dağılımı ekler kısmında harita: 1 ve harita: 2' de, yakın ve uzak çevreden gelen tüccarlar başlığı ile gösterilmiştir.

boş iken zaruret yok iken evlere konmak mal-ı mirî için zarardur olagelmışe muhalif vaz ettürmeyüb bazargânları hanlara kondurub evlere kondurmaktan men' ve ref' edesiz deyü."

⁹⁵⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 34b.2. At Pazarı, Üsküdar Şer'îye Sicilleri'nde hem Mahalle-i Ma'mure'de hem de Mahalle-i Cedide'de iki ayrı faklı mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁵⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 118b.2. Şaban 1030 (Temmuz 1621). "Mahrusa-i Üsküdar'da Bitpazarı kurbunda ..."

⁹⁶⁰ Kamus-ı Türkî'ye göre flori; altın sikke, lira, florin ise; Avusturya'nın takriben on guruşluk bir sikkesi. (s.1005.)

Üsküdar'da Kefçe Mahallesi'nde oturan Mirza Bey bin Hüdaverdi adlı saracın Ankara Sancağından Ebulkasım bin İbrahim adlı kişiye altı akçe deve bahasından borcu vardır.⁹⁶¹ Tebrizî Hacı Şeref bin Seyit Halil on beş re's katırını Üsküdar'da Arap Mehmet'e altı yüz kıt'a tamam guruşa satmıştır.⁹⁶² Yine Tebriz kazasından Şems bin Yadigâr adlı Acem, Mehmet bin Hüdaverdi'ye iki yüz bin kuruş borcuna karşı "*bir re's kula ve bir kır katırlarını*" **rehin** olarak bırakmıştır.⁹⁶³

Anadolu'nun Divriği kasabasından Mehmet bin Allahverdi, ticaret için Üsküdar'a gelip sarı katırını on sekiz sikke floriye satmıştır ve bunu mahkemede tescilletmiştir.⁹⁶⁴

Anadolu'dan, Balıkesir kazasından Katırcı Mustafa bin İbrahim adlı kişi, Üsküdar'dan Cedid Mahallesi'nden Merad veledi Danil adlı Ermeni'ye bir re's katırını emanet etmiş fakat katırını geri alamayınca tartışmaya başlamışlar ve araya giren Müslümanların aracılığıyla, bir re's katırına karşı sekiz yüz nakit akçeyle **sulh** yapmışlar ve bunu mahkemeye kaydettirmişlerdir.⁹⁶⁵

Vilayet-i Tebriz'den Nakdi bin Aziz Bey adlı katırcı, Ali bin Şahali adlı kişiye iki re's kır bargiri ve bir re's al bargir bir gözü kör ve bir re's karanın her biri on beş riyale, "on beşer tammül'-riyal ve sahhü'l-ayar guruşa beyî ve teslim", diyerek sicildeki beyanıyla satmış fakat altmış adet guruş borcunu istemesi üzerine Ali bin Şahali Erzurum vilayetine varıncaya kadar borcuna karşılık **mehil ve ruhsat** aldığını, Erzurum'a gelince vereceğini mahkeme huzurunda beyan ettirmiştir.⁹⁶⁶

⁹⁶¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 48b.2. Tarih: 25 Şaban 1011(7 Şubat 1603).

⁹⁶² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 100b.5. Tarih: 28 Zilka'de 1012 (28 Nisan 1604).

⁹⁶³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 2b.1. Tarih: Evâil-i Zilka'de 1022 (13 Aralık 1613).

⁹⁶⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 27a.2. Tarih: Evâsıt-ı Rebiül Ahir 1012 (22 Eylül 1603).

⁹⁶⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 6b.1. Tarih: 7 Muharrem 1023 (17 Şubat 1614).

⁹⁶⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 7a.2. Tarih: 28 Muharrem 1023 (10 Mart 1614).

Ordu'dan Karahan bin Mehmet adlı katırcı, Üsküdar'da Tebrizli Nakdi bin Aziz Bey isimli katırcıdan sahhü'l-ayar altmış üç kuruş aldığı borç karşılığında, “*biri al ve biri kula ve biri kır*” üç re's bargirini İbrahim bin Mehmet'in kefilliği ile **rehin** bırakmıştır.⁹⁶⁷ Tebrizli Gül Ahmet bin Ağa isimli katırcı Üsküdar'da Şeyh bin Derviş adlı katırcıya “*iki doru ve iki kırmızı ve bir siyah ve üç re's katırını*” dört yüz adet riyale satmış, altmış kuruşunu almış ve Erzurum'a varınca geriye kalan üç yüz kırk kuruşunu Şeyh bin Derviş'e vereceğini mahkemede kadı huzurunda onaylatmıştır.⁹⁶⁸

Yukarıdaki sicilde açıklandığı gibi birçok kayıta bu tarz ticari anlaşmalar, senetler, rehin işlemleri mahkemede Üsküdar kadısı huzurunda gerçekleşmiştir. Nahşivan'dan (Nahçıvan'dan) Aşur bin Kasım adlı Acem (İranlı), Seydihan ibni Hanseydi adlı kişiye otuz riyal kuruş borcu olduğunu ve bu borcunu Erzurum'a varınca ödeyeceğini “*eğer ödemezsem*” bu borcun kırk riyal kuruşa çıkarılmasını teklif edip mahkemeye kaydettirmiştir.⁹⁶⁹ Bu anlaşmada on kuruşluk bir **vade farkı** söz konusudur.

2.4.2. Koyun Ticareti

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'un, o dönemin şartlarına göre barındırdığı kalabalık nüfusunun, gıda gibi günlük temel ihtiyaçlarının karşılanması oldukça önemli ve bir o kadar da zor bir iştir. Daha önce ifade edildiği gibi İstanbul, her şeyden önce bir tüketim merkezi, ihraç edilenden daha çok ithal edilen ürünlerin olduğu, büyük ve iaşesi temin edilmesi gereken bir şehirdir. Başkent olan bu şehre, her yıl dört milyon koyun, üç milyon kuzu, iki yüz bin sığır gönderilmekte ve şehir fırıncıları, her gün yirmi bin kile, yani beş yüz bin kilogram buğdayı halkın günlük ihtiyacı için

⁹⁶⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 7a.3. Tarih: 4 Muharrem 1023 (14 Şubat 1614).

⁹⁶⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 11b.2. Tarih: 25 Rebiül Evvel 1023 (5 Mayıs 1614).

⁹⁶⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 16a.2. Tarih: 1023 (1614).

kullanılmaktadırlar. Tahıllar en yakın veya ulaşımı en kolay olan; Trakya, Marmara, Asya kıyıları, Ege bölgesi, Tuna Eyaletleri ve Karadeniz'e kıyısı olan; yerleşim yerlerinden getirilmektedir. Koyunlar ve kuzular ise ilk olarak Balkanlardan sonraları Orta Anadolu ve Kilikya Toroslarından celebkeşan denen büyük toptancılar aracılığıyla temin edilmektedir.⁹⁷⁰ Üsküdar, İstanbul'un Anadolu yakasında olduğu için Balkanlardan gelen büyük ve küçükbaş hayvan ticareti yapan tüccarlar, Üsküdar Sicillerinde fazla yer almamaktadırlar. Üsküdar'da bu ticarete en etkili olan topluluk Anadolu'nun değişik yerlerinden gelen "Türkmen taifesi"dir. Türkmenlerin hayvancılıkla uğraşmalarında onların büyük bir kısmının konar-göçer yaşayış tarzlarını sürdürmeleri etkili olmuştur. Hatta Türkmenler sadece Üsküdar değil Osmanlı Anadolu'sunda da hayvancılık alanında etkili bir topluluktur. Türkmen taifesinden İzzettin bin Musa, Üsküdar'da Ramazan Paşa adlı kişiye üç yüz elli adet koyununun her birini iki yüz akçeye toplam yetmiş bin akçeye satmıştır.⁹⁷¹

Koyun ticareti diğer ticari unsurlarda olduğu gibi, başkentin iâşe temininin önemine binaen, merkezi hükümetin kontrolü altındadır ve başkente gelen koyun ve kuzuların yaklaşık otuzda birini saray kendine ayırmaktadır.⁹⁷² Başkentin iâşe ikmalini tamamlayabilmek için başta buğday olmak üzere birçok yiyecek maddesinin ihracı yasaklanmıştır ve birçok bölgenin ürünlerinin doğrudan İstanbul'a göndermesi zorunluluğu getirilmiştir.⁹⁷³ Merkezi hükümetin temsilcileri olan kadılar ve kadılara bu

⁹⁷⁰ Mantran, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, s.143.

⁹⁷¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 49a.1. Tarih: Evâil-i Receb 1010 (26 Aralık 1604).

⁹⁷² Mantran, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, s.144.

⁹⁷³ Mantran, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, s.143. Ayrıca Robert Mantran'ın XVI. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu adlı eserinde "İstanbul İhtisab Kanunu" konu başlığında: " Koyunlar celebkeşan tarafından getirilince kadı ve muhtesibin marifetiyle sayılırlar; kayıtlı koyunların hepsinin tamam olarak getirilmiş oldukları doğrulandıktan sonra, bu koyunlar celebkeşan tarafından kent mezbahaya ve kasaplarına teslim edilir; dükkâna getirdiği koyunları celebkeşan kendi keser; bunları günün rayicinden kendi satsın. Ama kadı ve muhtesib koyun tüccarlarını, bunların kasaplarla anlaşarak bazı hilelere başvuracakları endişesiyle gözlensinler ve sürekli kontrol altında tutsunlar... tüm koyunlarını getirip sattıklarını belirten bir belge versinler... Tüccar kente serbestçe koyun getirenlerden koyun almasın. Kadı ve muhtesib bunu engellesinler ve satın almalarına izin vermesinler. Eğer alırlarsa muhtesib kadının talimatına göre onları cezalandırsın, ama para cezası almasın. Deri yüzmek kasapların adetine göre saptansın. Fakat eğer koyun ve başka

konuda (iaşe ve yiyecek ile ilgili alanlarda) yardımcı olan muhtesib gerektiğinde diğer ticaret unsurlarına getirilen yasaklar gibi, koyun tüccarlarına ve kasaplara da uyarılarda bulunmada aracılık etmişlerdir. Koyun ticaretinin kontrolüne başkentte, İstanbul Koyun Emmini bakmaktadır. Kadı ve muhtesib Koyun Emmini'ne yaptığı vazifede yardım etmekle de mükelleftirler. 13 Şaban 1030 (3 Temmuz 1621) seneli bir buyrultu ile İstanbul Koyun Emmini “*İstanbul zahiresi için bin beş yüz koyun gelmiş Koyun Emmini marifetiyle İstanbul kasaplarına tevzi‘ olundu bade kanun üzere Üsküdar hissesi verile şöyle ki Üsküdar kasapları varup karşılık koyun alırlarsa haklarından gelinür...*”⁹⁷⁴ diyerek, İstanbul zahire için gelmiş olan koyunlardan, Üsküdar hissesine düşen kısmının Üsküdar kasaplarına dağıtılacağını, birbirlerinden karşılıklı koyun alış-verişinde bulunmamalarını, karışıklık çıkarılmaması gerektiğini, çıkaran olursa da haklarından gelineceğini bildirmiştir.

Üsküdar’a ticaret için dışarıdan gelip burada ortaklık kurup ticaret yapanlar da vardır. Bu ortaklık için sicillerde “**akd-i şirket**” ifadesi geçmektedir. Kayseri sancağında oturan *Türkmen taifesinden* Şeref oğlu Sefer, Himmet oğlu Ahmet ile ortaklık kurup koyun satın alıp, bu koyunları Üsküdar’da satmışlardır. Üsküdar’da koyunlarını sattıktan sonra “*akd-i şirketi fesih ve hesaplășup*” ifadesi ile helalleşerek ortaklığı bitirip şirketi feshetmişlerdir.⁹⁷⁵

Üsküdar’da yapılan koyun ticaretinde, taksitli satışlarda **vade farkı** uygulamalarını görmektedir. 4 Zilka’de 1011 (15 Nisan 1603) tarihinde her biri yüz kırkar akçeden iki yüz beş adet koyun satılmıştır. Bu ticarete dokuz

hayvanı kesen derisini yardı veya yırttıysa, verilen zarara uygun bir para cezası alınsın.” ifadeleriyle koyun ticaretine getirilen yasakları ve bu ticarete uyulması gereken kuralları yazmıştır. (s.20.) Bu bilgilerin yanı sıra İstanbul’un iaşesi ile ilgili şu bilgiler de önemlidir. “17. Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul, yarım milyonu aşan nüfusu ile Avrupa ve Ortadoğu’nun en büyük şehri oldu. O zamanlar İstanbul salhânelerinde yılda 4 milyon koyun, 3 milyon kuzu ve 200 000 öküz boğazlandı ve fırınlara günde 300 ton kadar buğday verildiği hesaplanmıştır. İnalçık, **Devlet-i Aliyye**, s.202.

⁹⁷⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 138b.3. Tarih. 13 Şaban 1030 (3 Temmuz 1621).

⁹⁷⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 4a.3. Tarih: Evâsıt-ı Muharrem 1012 (25 Haziran 1603).

bin akçe peşin alınmış geri kalan yirmi bin yedi yüz yirmi beş akçenin ödemesi kadı huzurunda sonraya bırakılmıştır. Ama burada önemli olan yaklaşık bin akçelik vade farkının olmasıdır. Bu vade farkını, mahkeme müsaade etmiş ve onaylamıştır. Toptan fiyat olarak baktığımızda normalde yirmi sekiz bin yedi yüz akçe ödeme yapması gerekirken ödemenin bir kısmı sonraya ertelendiği için bin yirmi beş akçe **vade farkı** konmuştur.⁹⁷⁶ Benzer bir sicilde ise üç yüz elli adet koyunun her biri yüz ellişer akçeye, toplamda elli iki bin beş yüz akçe ödenmesi gerekirken iki bin beş yüz akçe peşin, elli iki bin akçe daha sonra ödenmek şartıyla taraflar mahkemede anlaşmışlardır. Burada ise iki bin beş yüz akçe **vade farkı** konmuştur.⁹⁷⁷ Vade farkı olmadan da yapılan birçok alışveriş kayıtları Üsküdar Sicillerinde bulunmaktadır. 14 Receb 1030 (4 Haziran 1621) tarihli sicilde kırk iki adet koyun her biri iki yüz on dört akçeden sekiz bin dokuz yüz seksen sekiz akçeye satılmıştır.⁹⁷⁸ 29 Rebiül Evvel 1033 (20 Ocak 1624) tarihli sicilde Ali Beşe Yusuf Bey bin Abdullah'tan elli sekiz re's koyundan her biri ikişer yüz akçeye toplam on bir bin altı yüz akçeye, Üsküdar kasaplarından Ali Beşe bin Mehmet satın almıştır.⁹⁷⁹ Yine aynı tarihli başka bir sicilde (29 Rebiül Evvel 1033-20 Ocak 1624) Türkmen taifesinden Bolat bin Ahmet yüz altmış bir re's koyunu ve bir re's keçiyi cem'ân yüz altmış iki koyunun her birini ikişer yüz elli beş akçeye ebnâ-i sipâhiyândan Hasan Bey bin Abdullah ve Mustafa Bey bin ... Ağaya satmıştır.⁹⁸⁰

Üsküdar'a ticaret için gelen tüccarların sayısı oldukça fazladır ve geldikleri çevre olarak da farklılıklar göstermektedirler. Üsküdar'a uzak ve yakın çevreden gelen tüccarlar hakkında genel bir kanaat oluşturması açısından aşağıdaki tablo:17'de verilmiştir. Ayrıca haritalar bölümünde harita:1 ve harita:2'de Üsküdar'a uzak ve yakın çevreden ticaret için gelen tüccarların geldikleri yerler gösterilmiştir.

⁹⁷⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 76a.1.

⁹⁷⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 108a.3. Tarih: 24 Cemaziyel Ahir 1030 (16 Mayıs 1621).

⁹⁷⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 120a.1. Tarih: 14 Receb 1030 (4 Haziran 1621).

⁹⁷⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 118a.2.

⁹⁸⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 119a.1. Tarih: 29 Rebiül Evvel 1033 (20 Ocak 1624)

Tablo 17: Üsküdar Şer'îye Sicillerine Göre Üsküdar'a Gelen Tüccarlar

Defter No	Adı	Geldiği Yer	Ticaret Türü
108. vrk. 3a.1.	Osman bin Şaban	Bolu Sancağı	Katır Ticareti
108. vrk. 46a.1.	Hüseyin bin ---	Erzurum'da Kemah Kasabası	Katır Ticareti
125. vrk. 6b.3.	Mehmet bin Cafer	Bursa	Katır Ticareti
125. vrk. 16a.2.	Aşur bin Kasım	Nahşivan	Katır Ticareti
125. vrk. 33b.2.	Şeyh Zinettin	Tebriz'den Gözegünan Karyesi	Katır Ticareti
138. vrk. 56a.2.	Hüseyin Bey ibni Mehmet	Ankara Kazası	Katır Ticareti
138. vrk. 62a.4.	Kostantin veledi Todari, Yani veledi Yorgi	Kastamonu	Kiremit Ticareti
138. vrk. 66b.1.	Sıdıke veledi Serkis	Üsküdar	Odun Ticareti
138. vrk. 108b.2.	Ahmet bin Hasan, Osman bin Mehmet	Üsküdar	Keçi Kılı Ticareti

2.4.3. Köle Ticareti

Köle ve carıye ticareti, köleliğin varoluş sürecine eşdeğer bir zamandan beri devam ede gelmiştir. Bu ticareti Osmanlıda, “Esirci taifesi” denen meslek erbabı gerçekleştirmiştir. Esirci esnafının başına esirciler kethudâsı getirilmiş, esir pazarlarının düzenini, alış verişin düzenli bir şekilde yapılması gibi işleri “esirciler emini” ifâ etmiştir. Esirciler emini devlete yıllık bir bedel (iltizâm) ödeyerek, bu görevi alabilmiştir. Köle satışından devlete onda bir oranında “nafaka” ve “tellâliye” adıyla vergi

toplama işi de esirciler emininin görevidir.⁹⁸¹ Esircilik çok karlı bir iş olduğu için, esir tüccarları saygın zenginler arasında kabul edilmiştir. Esircilik dönem dönem çok fazla talep gören bir meslek olmuştur.⁹⁸²

Köle ticaretinin merkezi, İstanbul'da üç yüz odadan oluşan iki katlı "Esir Hanı" denen binadır. Bununla beraber Devlet-i Âli'nin değişik yerlerinde köle ticaret merkezleri oluşmuştur.⁹⁸³ Bursa'nın ilk köle pazarının kurulduğu yer olma ihtimali yüksektir. İskenderiye, Kahire, Hicaz, Edirne, Midilli, Kefe (Kırım) diğer önemli merkezlerdir.⁹⁸⁴ Kefe eyaleti, Kırım, Osmanlının Kafkaslardan getirdiği köleler için bir üs olmuştur. XVII. yüzyılla beraber Osmanlı Devleti'nde Kafkas kökenli kölelerin sayısı oldukça fazladır. Hatta bu köle ticareti Kafkas milletlerinin, Osmanlıya karşı Ruslarla birlikte hareket etmelerinin sebepleri arasında gösterilmiştir.⁹⁸⁵

Osmanlı Devleti'nde gayr-i müslimlerin köle ve cariye alım-satımı yasaklanmıştır. Şeyhü'l İslam Ebu's-Suud Efendi'nin mazuratında "*Zimmîler kul ve cariye kullanmasun deyü emr-i şerif varken kullananlara ne lâzım olur?*" sorusuna; "*Tazir-i şedîd ve haps-i medîd lâzım olur.*"⁹⁸⁶ diyerek fetva vermiştir. Gayr-i müslimlere esir satışı 10 Ocak 1576'da yasaklanmıştır. Bu yasaklamada gayr-i müslim teb'anın Müslüman kölelere sahip olmaları ve bu kölelerin sahiplerinin etkisiyle din değiştirme ihtimali düşüncesi etkili olmuştur.⁹⁸⁷ Hatta 1759'da bir Rum'un evinde Müslüman cariye bulundurmasının üzerine idam edilmesiyle zimmîler ellerindeki kölelerin Müslüman olmasa da Müslüman olduğunu iddia edebilecek korkusuyla gayr-i müslim kölelerini dahi satarak ellerinden çıkarmışlardır.⁹⁸⁸

⁹⁸¹ Ömer Şen, **Osmanlıda Köle Olmak**, İstanbul, 2007, s.55.

⁹⁸² Engin, **a.g.e.**, s.113,122.

⁹⁸³ Şen, **a.g.e.**, s.61.

⁹⁸⁴ Engin, **a.g.e.**, s.124.

⁹⁸⁵ Yücel Öztürk, **Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1560)**, Ankara, 2000, s.505.

⁹⁸⁶ Fendoğlu, **a.g.e.**, s.152., Ebu's-Suud El-İmâdi, Maruzat, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir bölümü, No: 782. vrk. 34-356.

⁹⁸⁷ Ahmet Refik, **Hicri XI. Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, İstanbul, 1931, s.26.

⁹⁸⁸ Yaşar Yücel, **1640 Tarihli Esar Defteri**, Ankara, TTK. Yayınları, 1992, s.114.

Osmanlı Devleti'nde, gayr-i müslimlerin köle ticareti ve köle bulundurmaları yasak olmasına rağmen İslamiyet'i kabul etmiş Yahudiler tarafından bu ticaret yapılmış ve bundan ciddi gelirler elde etmişlerdir.⁹⁸⁹ Robert Mantran Osmanlıda köle ticaretini, Yahudilerin tamamen ellerinde tuttuklarını ifade etmiştir. Ayrıca Yahudiler bu ticaretten çok para kazanabilmeleri için kölelere, şarkı söylemesini, çalgı çalmasını, dans etmesini, nakış işlemlerini, öğretmek yetiştirmeye çalışmışlardır.⁹⁹⁰ Aslında bu bilgi Osmanlı Devleti'nde yukarıda da ifade ettiğimiz gibi gayr-i müslimlerin köle ticaretini ve köle bulundurmalarının yasaklanmasından dolayı “tezat” oluşturmaktadır. Yine de bu yasağın gayr-i müslimler tarafından sürekli çiğnendiği gerçeği de yadsınamaz.

2.4.3.1. Üsküdar'da Köle (Esir) Pazarı

Üsküdar'da köle pazarının ne zaman, nasıl kurulduğuna dair kesin olarak elimizde bir bilgi olamamasına rağmen kaynaklarda, bazı eserlerde Üsküdar'da köle pazarının kurulduğu ifade edilmiştir. “Tanzimatla beraber başlayan köleliğin ilgâsı tartışmaları, 1847'de zenci köleliğinin yasaklanması ve Üsküdar'daki esir pazarının kaldırılması ile ilk kez uygulamaya dönüşür ve köleliğin şeklen kalkmasına sebep olur.”⁹⁹¹ ifadesinden 1847'lere kadar Üsküdar'da köle pazarı olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırdığımız döneme ait Üsküdar Şer'iye Sicillerinde Üsküdar kurulduğu ifade edilen bu pazar hakkında kesin bir kayıt olmamasına rağmen İstanbul için “*avrat pazarı*” ifadesi kullanılmıştır. “*İş bu orta boylu, açık kaşlı, gök, elâ gözlü, sarışın, Gürciyetü'l asl Muhabbet binti Abdullah nam cariyeye İstanbul'da Avrat Pazarında Ahmet Çelebi nam kâtibe sekiz bin*

⁹⁸⁹ Şen, a.g.e., s.58.

⁹⁹⁰ Mantran, XVI. Ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, s.113.

⁹⁹¹ Şen, a.g.e., s.79,80.

*akçeye iştira olunmuş cariyesi idim...*⁹⁹² diye geçen cariyе satışı konulu bu belgeden de anlaşılacağı üzere İstanbul için de Esir Han'ı ifadesi yerine Avrat Pazarı kullanılmıştır. Üsküdar'da Avrat Pazar ya da Esir Han'ı incelediğimiz dönemlerde geçmemektedir, bu yerler araştırmaya konu olan XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra muhtemelen XVIII. yüzyılda kurulmuş ve işlevsel hale getirilmiştir. Yine başka bir sicilde ise “*Mahmiye Konstantiniye’de Avrat Pazarı kurbunda vakı’ Şeker Hoca Mahallesinde ...*”⁹⁹³ diye geçen belgede Avrat Pazarı ifadesinin bulunması yukarıda ileri sürülen düşüncelyi destekler mahiyettedir.

2.4.3.2. Üsküdar’da Köle Ticareti ve Fiyatları

Köle ticaretinde köle ve cariyelerin dış görünüşleri, el becerileri, sağlıklı olup olmadıkları, vücutlarının herhangi bir yerinde yara izi ya da başka bir lekenin varlığı, yaşları, fiyat hareketlerinde etkili olmuştur. Köle ve cariyе satışlarında ve onlarla ilgili belgelerde genellikle kölelerin dış görünüşü ve fiziki yapısı tarif edilir. “*İş bu orta boylu ayağında eser-i cerahat olan Kara Mehmet Bin Abdullah nam siyah Arap...*”⁹⁹⁴ “*Üst dişleri gedük ve orta boylu eflâkiyetü’l-asl*”⁹⁹⁵ gibi betimlemeler, bu ticarete dış görünüşün çok önemli olduğunu gösterir. Osmanlı Devleti cariyenin olduğundan daha güzel gösterilip alacaklının kandırılmaması için “*Esir tüccarları sattıkları köleleri güzelleştirmek için yüzlerine pudra, allık veya başka bir nesne sürmesinler. Onları üslerine giydikleri elbiselerle satsınlar, üstlerindeki kıyafetleri geri almasınlar. Eğer böyle yaparlarsa muhtesib onları cezalandırsın.*”⁹⁹⁶ diye fermanlar yayınlamıştır.

⁹⁹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107., 114a.2.

⁹⁹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138., 31a.1.

⁹⁹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 114a.2.

⁹⁹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 2a.2.

⁹⁹⁶ Mantran, **XVI. Ve XVII. yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat.**, s.114., 1680 Tarihli IV. Mehmet Kanunnamesi: ehl-i hirefe uygulanan cezalar.

Esirci esnafı, köle tüccarları, müşterilerini kandırırsa bu durum şikâyet konusu olur. Hasta bir cariyenin hastalıklı olmasına rağmen sağlam diye satılması üzerine kadiya başvurulduğunu görmekteyiz. *“Fatıma Binti Mustafa üç bin iki yüz akçeye Ahmet Bin Ali’den... sâlime (sağlam) olmak üzere”* satın aldığı Rus asıllı Yasemin adlı cariyesinin marazlı, hastalıklı olması nedeniyle *“ayıbı kâdimden olduğu ma’lum değildir etıbbâya müraca’ât edelim”* diyerek hekime başvurup, hastalığının kendisinin satın almasından önce mi, yoksa sonra mı olduğunun tespit edilmesini istemiştir. Eğer satın almasından önceyse ödediği parayı talep etmekte, sonra ise davanın reddedilmesini istemektedir.⁹⁹⁷ Ayrıca araştırmaya konu olan Üsküdar Şer’iye Sicillerinden sadece bir kaç tanesinde *“açık kaşlı, elâ gözlü, kara yağız takriben on üç (13) yaşında Gürcüyü’l-asl olan abd-i memlüküm”*⁹⁹⁸, *“açık kaşlı, çakır gözlü, eflâkü’l-asl arkasında ----- dolamasıyla tahminen on, on iki yaşında Hasan nam abd-i âbık...”*⁹⁹⁹ ve *“... iş bu tahminen on iki yaşında elâ gözlü açık kaşlı kara yağız eflakü’l-asl Yusuf bin Abdullah nam abdi memlükümü yedi bin akçeye ...”*,¹⁰⁰⁰ satın aldım diye geçen kayıtlarda kölelerin yaşı yazılmıştır. Kölenin yaşının küçük olması bu şekilde yazılmasına sebep olabilir. Yine bu sicil kaydı gibi diğer kölelerle alakalı belgelerde hiçbir köle ve cariyenin anne ve baba isimleri geçmezken, bir kayıtta cariyenin anne ve baba adları *“Kerime binti Abdullah Macariyetü’l-asl cariyeye-yi memlûke, babasının ismi Radon veled-i İçkot, validesinin ismi Marina binti Petro ...”*¹⁰⁰¹ diye yazılmıştır.

Üsküdar Şer’iye Sicillerinde köle ve cariyeye satışlarının hepsi mevcut değildir. Sadece kadiya başvurularak, mahkemeye intikal etmiş davalarda geçen kayıtlar yer almaktadır. Köle ve cariyeler belirli bir miktar para karşılığında satılmış fakat alıcı parasının bir kısmını veya tamamını vermediği için, satıcının mahkemeye başvurmasıyla kayıtlara geçmiş

⁹⁹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 70a.2., Tarih: Evâhir-i Safer 1030 (21 Ocak 1621).

⁹⁹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 158b.2.

⁹⁹⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 135a 2.,3.

¹⁰⁰⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 19a.3. Tarih: 14 Cemaziyel Evvel 1011 (30 Ekim 1602).

¹⁰⁰¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 47b.1.

sicillerdir. Bazen de bunun tam tersi mahkemelerde olmuştur. Köleyi satın alanın, satıcı tarafından kandırıldığını düşünmesinden dolayı mahkemeye başvurusuyla açılan dava kayıtlarından köle ve cariyeye fiyatlarına ulaşılmaktadır. Köle ve cariyeye ticaretinde “sikke, filori, akçe ” para birimi olarak kullanılmıştır. Üsküdar Sicillerinde en düşük fiyattan “Rus asıllı Yasemin binti Abdullah”ın 3.200 akçeye,¹⁰⁰² en yüksek fiyat olarak da yine “Rus asıllı Aynü’l Hayat binti Abdullah” adlı cariyenin 16.500 akçeye satıldığı görülmektedir.¹⁰⁰³ Üsküdar Sicillerinde köle ve cariyeye ticaretinde daha çok cariyelerin alınıp satıldığını, bunun yanında az da olsa köle satışlarının olduğu görülmektedir.

Tablo 18: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Sicillerindeki Köle ve Cariye Fiyatları

Defter No	Kölenin Adı	Uyruğu	Fiziksel Özellikleri	Ücreti
106. vrk 2b.1	Gülfân binti Abdullah	Eflâk	Elâ gözlü, karakaşlı, sarışın	250 sikke
106. vrk 7b.3	Aynü’l Hayat binti Abdullah	Rus	Orta boylu, kara gözlü, ...	16.500 akçe
108.2 vrk 3b.2	Üftâde binti Abdullah	Eflâk	Orta boylu, açık kaşlı, gök Elâ gözlü, sarışın	60 filori
108. vrk 47b.1	Kerime binti Abdullah	Macar		61 filori
109. vrk. 93a.8.	Büşra binti Abdullah	Rus		12.000 akçe
138. vrk 24b.2	Üftâde binti Abdullah	Rus	Orta boylu, açık kaşlı, Elâ gözlü	10.000 akçe
138 vrk 57a.5	Gülistan binti Abdullah	Rus		8.250 akçe
138. vrk	Yasemin binti Abdullah	Rus	Orta boylu, açık kaşlı,	3.200

¹⁰⁰² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 70a.2.

¹⁰⁰³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 106. vrk. 7b.3.

70a.2			gök gözlü	akçe
138. vrk 101a.4	Payidar binti Abdullah	Rus		7.000 akçe
138. vrk 114b.3	Yasemin binti Abdullah	Rus	Orta boylu, açık kaşlı, Elâ gözlü, sarışın	3.500 akçe
138. vrk 159a.1	Yusuf bin Abdullah	Rus	Uzun boylu, Elâ gözlü, açık kaşlı, sarışın	11.000 akçe
138. vrk 110a.2	Rıdvan bin Abdullah	Rus	Uzun boylu, Elâ gözlü, çatık kaşlı, sarışın	10.000 akçe

2.4.3.3. Üsküdar'da Ruhsatlı Köleler (Ticaret için)

Kölelerin kısıtlılığı iki durumdan biri gerçekleştiğinde kalkmaktadır. İlk olarak kölenin azad edilmesiyle, ikincisi olarak ise efendisinin kölesine ticaret için izin vermesiyle kısıtlılık durumu kaldırılmaktadır. Ticaret yapmak isteyen köleye “fiil ehliyeti” efendisi tarafından verilebilir.¹⁰⁰⁴ Bununla beraber köleye, yetkin kişilerin vekâleti ve kefaletiyle de bu ticaret yapma hakkı verilmiştir. Üsküdar Kadı Sicillerinde özellikle vekâlet ve kefalet yöntemiyle ticaret yapmak isteyen kölelerin kayıtları mevcuttur. Kefe (Kırım) Eyaleti'nin paşasının vekâlet verdiği bir kişi karşısında, kölelerine kefil olan (özellikle yabancı uyruklu kişiler) kişilerin kefaletiyle ticaret yapma hakkı elde eden kölelerle ilgili kayıtlar, Üsküdar Sicillerinde geçmektedir. Kefe Eyaleti'nin paşasının kefalet verdiği şahsın huzurunda, beş yüz akçelik kefaletinin yatırılmasıyla “*kendü mühimmatı içün kar u kesb (ticaret)*”¹⁰⁰⁵ ticaret yapma hakkı elde ederler.

¹⁰⁰⁴ Fendoğlu, **a.g.e.**, s.164,165.

¹⁰⁰⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124a.1.

Tablo 19: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Kefaletle Ticaret Hakkı Elde Eden Köleler

Defter No	Kölenin Adı	Kefil Olanlar	Kefalet Parası
138.70b.1	Camel	Anvarad veledi Abkard, Masterkine veledi Patise, Luviz veledi Jakomi	500 akçe
138.58a.2	Civan veledi Kazerski		500 akçe
138.75a.3	Yavaşko veledi Dimitri	Hilkamo veledi Civan, Valiz veledi Yakomi, Mastiko veledi Anton	500 akçe
138.75b.1	Anderiye veledi Aza'ri		500 akçe
138.98b.3	Tomas veledi Todari	Patormino veledi Anderiye	500 akçe
138.100a.3	Taraş	Salina veledi Anderiye, Bartolimo veledi Civan	500 akçe
138.124a.1	Orlando veledi Petrobaş	Yakomi veledi Nikola, Yani veledi İlya	500 akçe

2.4.4. Mülk ve Diğer Satışlar

Üsküdar'ın yukarıda anlattığımız uzak çevreden gelen tüccarların ticari faaliyetlerinin dışında kendi içinden veya yakın çevresinden gelenlerin bağ, bahçe, ev, dükkân alım satımı gibi kira, icar gibi ticari faaliyetleri de olmuştur. Bu alım satımlarda taraflar yapmış oldukları ticareti resmîleştirmek, günümüz ifadesiyle “noter satışını” gerçekleştirmek için mahkemeye başvurup kadı huzurunda bu alışverişleri sonuçlandırmışlardır.

Üsküdar'da Ma'mure Mahallesi'nde Valide Sultan Çarşısı'nda Ali bin Abdi, yanında **serhane** (çorbacı), **börekçi** olan "**bakkal dükkânını**" on bir bin akçeye Mehmet'e satmıştır.¹⁰⁰⁶ Üsküdar Sicillerinde aile bireylerinin kendi üzerlerinde olan malları, mülklerini birbirlerine sattıkları da görülmüştür. Bunun da sebebi, hasta veya yaşlı olan aile bireyinin ölmeden önce mallarını birinci dereceden başka bir akrabasına satarak öldükten sonra bu mallardan vergi alınmasını ya da beytül mal emini tarafından müsadere edilmesini engellemek olsa gerektir. "*Mahalle-i Ma'mure sükkânından Mehmet bin Hasan, meclis-i şer'-i şerifte zevcesi Rabia binti Yahya muvâcehesinde Bazarbaşı Mahallesi'ndeki*" evini on altı bin akçeye karısı Rabia'ya "bey'-i bat" ile satmıştır.¹⁰⁰⁷ Kadı Mahallesi'nden Hüseyin Bey ibni Abdullah beş büyük kapılı, ahırlı, iki su kuyusu olan evini "*yirmi dört bin fizzî Osmanî akçeye*" karısı Muhibbe binti Kibar'a satmıştır.¹⁰⁰⁸

Ev (menzil) satışlarında evlerin özellikleri ve konumları "*İki bâb-ı fevkânî evin altında ahuru ... eşcâr-ı müsemmere müste'mil mülk-i menzil...*"¹⁰⁰⁹ ve "*beş bâb-ı ulvîsi ve altında ahuru iki su kuyusu ve sayfiyesi ve agiyyesi müste'mil menzil ...*"¹⁰¹⁰ gibi tafsilatlı olarak anlatılmıştır. Gülfam Mahallesinden Fatıma binti Mehmet adlı kadın, Yusuf Efendi İbni Abdulbasir adlı kadıya otuz altı bin akçeye sattığı evinin özelliklerini tespit ettirmek için mahkemeden nâib talep etmiş fakat nâib yerine mahkeme kâtiplerinden fahrü'l müderrisin Mevlâna Murat Efendi görevlendirilmiştir. Fatıma binti Mehmet "*Mahalle-i Gülfam'da vakı' bir tarafı ... Hazret-i Mahmud Efendi odaları ve iki tarafı Kasım Ağa el-bevâbü's-sultan mülki ve bir tarafı tarîk-i... mahdut olup*" diyerek evin çevresini "*üç bâb odalı ve bir nerdübânı ve bir kıları ve bir şâhnişini ve altında bir kapulu mahûtalı ve bir küçük ahuru ve kenefi ve kenefe muttasıl sedd-i evvel üzerinde vakı' hadikadan sedd-i*

¹⁰⁰⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 106. vrk. 24a.1. Tarih: Evâsıt-ı Rebiül Evvel 1012 (23 Ağustos 1603).

¹⁰⁰⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 16a.1. Tarih: Evâsıt-ı Safer 1012 (25 Temmuz 1603).

¹⁰⁰⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 104a.1.

¹⁰⁰⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 126b.4. Tarih: 19 Ramazan 1030 (7 Ağustos 1621).

¹⁰¹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 104a.1.

sâniye varınca tarîk-i hass ve kenef cânibinden on zirâ' ve sedd-i sâniden on iki zirâ' hadikaya hâvî olan mülkî menzilimi" diyerek de evinin müştamilâtını tasvir etmiştir. Fatıma Hatun evinin bu özelliklerinin mahkeme tarafından tescillenmesini talep etmiştir.¹⁰¹¹

Üsküdar'ın Kuzguncuk karyesi **gayrimenkul** alımı satımında Üsküdar Şer'îye Sicillerinde oldukça fazla yer almaktadır. Bu durum bize Kuzguncuk karyesinin çok rağbet gören bir yer olduğunu göstermektedir. "*Karye-i Kuzguncuk'ta Todari veledi Kordos*" bu köydeki bağını, bağının yanındaki kiraz, ceviz, fındık ağaçlarını otuz bin akçe karşılığında Astani veledi Yani'ye satmıştır.¹⁰¹² Kuzguncuk köyünden Paskal veledi Mihal bu köydeki evini Galata'da Akça Musa Mahallesi'nden Zülfikar Çavuş'a on bin akçeye satmıştır.¹⁰¹³ Ayrıca Kuzguncuk'un bu gayrimenkul değerini, Kuzguncuklu Yahudi İlya veledi Bani'nin Fransız elçisi Françesko veledi Yanozi'den almış olduğu iki yüz bin akçelik borcuna karşı Kuzguncuk'taki evini **rehin** olarak bırakmasından da anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁴

Kadıköy de **gayrimenkul** ticaretinde rağbet görme bakımından Kuzguncuk'a yakındır. "*Kadıköy nam karye zimmîlerinden Yorgi veledi Manol*" yedi dönüm bağını İbrahim bin Abdülkerim ve Şakirullah'a on altı bin akçeye;¹⁰¹⁵ "*Karye-i Kadıköy sâkinlerinden Feruşe binti Tologos*" adlı zimmî kadın "*karye-i mezbûre sınırında Kalamış demekle ma'ruf mevzi'de vakı' bir tarafı... bir kıt'a bostan içinde vakı' ... ve bir dip incir ağacı ve bir dip asma ağacı...*" olan bostanını Hacı Hızır'a on iki bin akçeye.¹⁰¹⁶ "*Kadıköy'de sâkîn Yenâki veledi Hırstodoros nam zimmî bir kıt'a mülkü bağını*" Halil Ağa'ya

¹⁰¹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 68a.3., Tarih: 29 Safer 1030 (23 Ocak 1621). Kayıta geçen zirâ' ölçü birimi iki türlü arşından 75.8 santimetrelilik mimar arşınıdır. Karın karına verilmiş altı arpa (yarım habbe yani 35.5 miligrama eşit bir ağırlık ölçüsü) bir parmak, on iki parmak bir kadem, iki kadem bir zirâ', iki buçuk zirâ' bir kulaç sayılırdı. Ayrıca iki nokta bir hat on iki hat bir parmak, yani bir arpa altı hattır. Sertoğlu, **a.g.e.**, s.18,19.

¹⁰¹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 59a.2., Tarih: 3 Safer 1030 (28 Aralık 1620).

¹⁰¹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 58b.2., Tarih: 25 Muharrem 1030 (20 Aralık 1620).

¹⁰¹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 87b.2.

¹⁰¹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 78b.3.

¹⁰¹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 99b.2., Tarih: Cemaziyel Evvel 1030 (Nisan 1621).

yirmi bin akçeye,¹⁰¹⁷ Kadıköy’de Komnani binti Aleksi adlı zimmî evini yirmi sekiz bin akçeye satmıştır.¹⁰¹⁸

Üsküdar’a uzak çevreden ticaret yapmak için gelenler de buradan ev, bağ, bahçe gibi gayrimenkuller satın almışlardır. “1012 senesinin Recebi’nin gurreinde (5 Aralık 1603) Erzurum’un Kemah kasabasından Hüseyin bin Cağfer, Üsküdar’a gelip İskender Bey bin Abdullah’ın bağını elli beş buçuk gurusu kebire” satın almasının akdi mahkemede tamamlanmıştır.¹⁰¹⁹

Önceki konularda ifade edilen alım satımlar haricinde, Zilka’de 1012 (Nisan 1604) tarihli kayıta iki bin akçeye bir kayık,¹⁰²⁰ 1030 (1621) tarihli kayıda göre ise bin üç yüz akçeye kayık satışı,¹⁰²¹ bin beş yüz akçeye su sığırı ineği,¹⁰²² bin altı yüz akçeye bir karasığır ineği ve bir öküz,¹⁰²³ altmış bin akçeye sefine (gemi),¹⁰²⁴ dört bin akçeye tüfek satışları¹⁰²⁵ gibi ticari alım satımlar da Üsküdar Şer’iye Sicillerinde yer almaktadır. Ayrıca her bir kilesi kırk ikişer akçeden bin kile buğday toplam kırk iki bin akçeye satılmıştır. Kırk iki bin akçelik bu ticarete borcu olan Üsküdar habbazlarından Simo veledi İstimad borcuna karşılık Kuzguncuktaki bağını **rehin** olarak göstermiştir.¹⁰²⁶ Kurt Çelebi ibni Süleyman, Selman Ağa Mahallesi’ndeki “eşcâr-ı müsemmere mütenevvi’âtı ve asmalığı müste’mil olan mülkî...” bostanını üç seneliğine Ali bin Perviz’e sekiz bin ücret ile icar olarak vermiştir.¹⁰²⁷

¹⁰¹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 128. vrk. 89a.2., Tarih: 4 Cemaziyel Evvel 1030 (27 Mart 1621).

¹⁰¹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 76a.1., Tarih: 3 Rebiül Ahir 1030 (25 Şubat 1621).

¹⁰¹⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 46b.1. Tarih: Gurre-i Receb 1012 (5 Aralık 1603).

¹⁰²⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 92a.1.

¹⁰²¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 115a.3.

¹⁰²² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 115a.4.

¹⁰²³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 48b.2. Tarih: 25 Şaban 1011 (7 Şubat 1603)

¹⁰²⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 130a.4. Tarih: 28 Ramazan 1030 (16 Ağustos 1621).

¹⁰²⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 158a.2. Tarih: 28 Ramazan 1031 (6 Ağustos 1622).

¹⁰²⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 18a.4. Tarih: Evâsıt-ı Cemaziyel Evvel 1011 (31 Ekim 1602). “Mahrusa-i Üsküdar’da habbaz taifesinden Simo veledi İstimad nam zimmî meclis-i şer’ide bâsiü’l kitab Yusuf bin Mehmet mahzarında ikrâr edüp mezbûr Yusuf -- her kile kırk ikişer akçeye olmak üzere bin kile buğday bahasından cem’ân kırk iki bin akçe deynim ...”

¹⁰²⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 100a.1., Tarih: Cemaziyel Evvel 1030 (Nisan 1621).

2.5. Üsküdar'da Meslek Grupları

XVII. yüzyılda İstanbul'un nüfusu hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, makul bir sayımla yaklaşık olarak 600.000-750.000 civarında olduğu kabul edilebilir.¹⁰²⁸ O dönemin şartlarına göre çok ciddi miktar olan bu nüfusun bir parçası da Üsküdar'dır. İstanbul için söylenecek problemlerin büyük bir kısmı Üsküdar için de söylenebilir. Ancak Üsküdar, Avrupa yakası kadar İstanbul'un tüketen bir parçası değildir. O, Asya'nın mütevazılığıyla tüketimin yanında, üretici vasfıyla İstanbul'un temel sorunu olan iâşe meselesinde, Avrupa yakasını besleyen çok küçük bir parçadır. Üsküdar ve çevresindeki tarlalarda üretilen tahıllar, buğday, arpa gibi ve bağ, bahçelerde üretilen, fındık, ceviz, üzüm, kiraz, zeytin; küçük ve büyükbaş hayvancılığı, bu küçük parçanın önemli unsurlarındandır.¹⁰²⁹ Bununla beraber İstanbul'a bostan ve meyve ürünleri gönderen bölgeler şunlardır. Banliyö: enginar, lahana, hıyar, şalgam, taze soğan, çeşitli meyveler, Batı Bitinya: kavun, karpuz, taze meyve ve özellikle incir ve üzüm olmak üzere kuru meyve ve zeytin, Karadeniz'in Anadolu kıyıları: fındık, kiraz, elma, kestanedir. İstanbul çevresinde peynir ve süt mamulleri üretimi oldukça boldur, kaymak, yoğurt ve değişik isimlerle anılan peynirler fazlaca tüketilmektedir. İstanbul çevresinde Üsküdar'da, Kanlıca'da, Sütlüce'de, Kasımpaşa'da, Ortaköy'de, mükemmel yoğurtlar üretilmiştir. Peynir çeşitleri değişik bölgelerden gelmektedir: Tekirdağ, Limni, Ahyolu ve Rumeli'den kaşkaval peyniri, Karadeniz ve Akdeniz'den, Eflak ve Rumeli'den tulum

¹⁰²⁸ Suraiya Faroqhi, "Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası", **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, II. Cilt, s.620.

¹⁰²⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 59a.2. Tarih: 3 Safer 1030 (28 Aralık 1620). "*Karye-i Kuzguncuk'ta Todari veledi Kordos*" bu köydeki bağını, bağının yanındaki kiraz, ceviz, fındık ağaçları; No: 138. vrk. 78b.3. "*Kadıköy nam karye zimmîlerinden Yorgi veledi Manol*" yedi dönüm bağı; No: 108. vrk. 54a.1. "... *Üzüm bahasından merkûm İlyas zimmetinde bin beş yüz akçe...*"; 138. vrk. 99b.2. "*Kadıköy sâkinlerinden Feruşe binti Tologos nam zimmi kadın karye-i mezbûr sınırında Kalamış demekle ma'ruf mevzi'de vakı' bir tarafı ... bir tarafı kıta bostan içinde vakı' ... ve bir dip incir ağacı ve bir dip asma ağacı ...*"

peyniri, Eflak, Karadeniz, Eğriboz adasından, Naplia'dan tekerlek peynirleri getirilmiştir.¹⁰³⁰

Osmanlı toprakları özellikle İstanbul ve çevresi, barındırdığı nüfus ve bu nüfusun ihtiyaçlarının temini doğrultusunda, dünyanın dört bir yanından, dersek yanlış olmaz, gelen tüccarların sürekli uğradıkları bir bölge haline gelmiştir. Özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda dünya ekonomisinin en önemli merkezlerinden biri sayılmıştır. İşte bu yapıda, ticaret ve pazarlama sisteminin son halkası, ürünlerin tüketiciye doğrudan ulaşmasını sağlayan yerel ve sabit unsurlar “*esnaf*”tır. Esnaf, şehir hayatının ticaret fonksiyonları açısından çarklarının en küçüğü fakat iş bakımından ise büyükler arasında yer alan bir teşkilattır. Esnaf teşkilatı, şehirlerde, kasabalarda hammaddeyi üreticiden ya da toptancıdan alıp, işledikten sonra satmak, şehre yakından ya da uzaktan gelen gıda, giyecek ve benzeri diğer maddeleri toptancıdan alarak kadının narh verme olarak tespit edeceği kârla, dükkânında satmak esas işleri olan esnafın, ticaretteki rolü, üretici ve toptancı ile kendi ihtiyacı için mala istekli olan alıcı arasında aracı kurum vazifesinden ibarettir.¹⁰³¹ Esnaf mahallî üretimi ve ticareti gerçekleştirmekle mükelleftirler.¹⁰³² Şehirdeki mahallî üretime, pazarlamaya ve zanaata katılanların hepsi mensup oldukları alanda ekonomik, malî, idarî ve sosyal fonksiyonları bulunan bir teşkilatın üyesidirler. XIII. ve XV. yüzyılların etkin unsurlarından olan “Ahilik”¹⁰³³ hareketinin devamı olan bu yapıya “Lonca Teşkilatı”

¹⁰³⁰ Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, V Yay. Ankara, 1986, s.193,194.

¹⁰³¹ Akdağ, **a.g.e.**, II. Cilt, s.208.

¹⁰³² Bahaeddin Yediyıldız, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.201.

¹⁰³³ İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, YKY, 2008, s.157,158. “Esnaf, yani meslek lonca örgütleri, Osmanlı kentlerinde ekonomik yaşamın varlık nedeni olup lonca üyeleri şehirdeki nüfusun büyük bir bölümünü oluştururdu. İslam dünyasında loncaların kökeni hala karanlıktır. Ancak İslam ve Ortaçağ Avrupa lonca sistemleri arasında büyük benzerlik görülür. Genellikle kabul gören kuram, Greko-Romen dünyası loncalarının İslam yönetimi altında süre geldiğini, ancak X. Yüzyılda bütünüyle İslami bir özellik kazandığını ileri sürer. Bu yüzyılda Abbasi halifelerinin yönetimine karşı dini, toplumsal ve politik bir hareket olarak ortaya çıkan Karmatiler, loncaları bu mücadele sırasında örgütlediler. Böylece İslami loncalar, meslek örgütleri olduğu kadar Karmati gençlik örgütleri niteliğinde idiler. XVIII. yüzyılda tarikatlar, özellikle de ‘Fütüvvet’ kuralları loncalar üzerinde büyük etki yapmıştır. Bu kentlerde genç evlenmemiş erkeklerin (fetâ, yiğit) kurduğu fütüvvet dernekleri, Roma İmparatorluğu gençlik örgütlerini andırır.

denmektedir. Tarihi geçmişi, İslam'ın ilk dönemlerine kadar giden bu sistem, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerdeki, kuvvetli ve bağımsız karakterini kaybetmeye başlamış ve merkezi devletin merkezi otoritesinin baskısı altında zayıflamıştır.¹⁰³⁴

İslam dünyasında ve Osmanlı coğrafyasında kurulan loncaların İslamî işlevsel yapıları ve karakteristik özelliklerine rağmen, genellikle farklı dinden olanları da lonca üyeliğine almıştır. Özellikle şehirlerdeki loncalarda birçok farklı dinden üyeler bulunmaktaydı. Bernard Lewis, Avrupa'daki lonca teşkilatlarını, Osmanlıyla kıyaslarken Avrupa'daki bazı loncaların, bazı Hristiyanları dahi kendilerine üye yapmazken, Osmanlı Devleti'nin lonca teşkilatlarının Yahudilere, Hristiyanlara açık olduğunu, hatta bazı lonca teşkilatlarının bunlardan oluştuğunu ifade etmiştir. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde bazı loncalar etnik ya da dinî homojenliğe sahip olup, İstanbul'da balık aşçılarının tümü Hristiyan Rumlardan, su kemeri kazıcıları Müslüman Arnavutlardan, Şam'da duvarcı yontma ustaları sadece Hristiyanlardan oluşmuştur.¹⁰³⁵ İster Müslüman, ister Hristiyan veya Yahudi olsun, İstanbul'da yaşayanlar ilk olarak etnik veya dinî bir cemaate sonra da meslekî bir "muHITE", loncaya ait olmak zorundadır. Bu zorunluluk, bir baskı unsuru değil onun yaşama vasıtalarını sağlama aracı ve devlet temsilcilerinin muhtemel aşırılıklarına karşı bir koruma alanı oluşturmıştır.¹⁰³⁶

Esnaf idarecilerinin, zaviyelerde toplandıklarında isimleri "Şeyh" ve "Nakib" iken muhtemelen XVI. yüzyıldan itibaren kethudâ ve yiğitbaşına dönüşmüştür. Şeyh namı diğer kethudâ Farsça "ked=hane" ve Arapça

Fütüvvet ahlakına göre 'insan-ı kâmil', cömert, özverili, disiplinli, büyüklerine karşı itaatkâr ve dengeli olan kişilerdir. Bu hareket XIII. ve XIV. Yüzyıllar boyunca 'Ahilik' adıyla Anadolu toplumunun en göze çarpan ögesi olmuştur."

¹⁰³⁴ Özer Ergenç, **XVI. yüzyılın Sonlarında Bursa**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2006, s.178,179.

¹⁰³⁵ Timur Kuran, "Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslami Etkiler", **Osmanlı**, III. Cilt, s.99.

¹⁰³⁶ Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara, V Yay., 1986, s.341.

“hudâ=sahip” kelimelerinden oluşup, “hane sahibi” anlamındadır.¹⁰³⁷ Kethudâyı normalde esnaf seçerdi. Tayin ile belirlendiği kimi zamanda bile esnaf çoğunluğunun tasdiklemesi mecburiydi. Secim için ustalar, kadının huzuruna adayla beraber giderek, onu kethudâ olarak seçtiklerini şifahen beyan ederler, kethudâ adayı da seçimi kabul ederek esnafın yönetimini hakkaniyetle yöneteceğine söz verdikten sonra kadı, seçim tutanağı denilebilen hücceti defterine kaydeder ve esnafa da bir örneğini vererek kethudâ seçimini tamamlardı. Seçilen kethudâ genellikle bir yıl için seçilir senesi dolunca yenilenirdi. Kethudânın seçilmesi ve değiştirilmesinde yetkili merci kadılık makamıydı.¹⁰³⁸ “*Mahmiye-i Üsküdar’da vakı’ attâr hırfetinin muhtallarından Mustafa bin Halil, el-Hac Hamit bin Mustafa ve Ali bin Hamza ve Mehmet bin Ferhat ve Mustafa Çelebi bin Gülâmi*” adlı attâr hırfetinin ileri gelenleri, “*kethudâmız olmamak ile vakı’ olan sursât vesâir mesâlih-i mirîye kimesne mübâşeret etmeyüp mu’attal kılub mesâlih-i mezbûreyi görüverüb ve içimizde muhâlefet edenleri kanunumuz üzere lâzım-ı ahlâk-ı izn-i şer’le te’dib etmek için bir kethudâ.. lâzım olmağın cümlemiz rızamız ile mezkûr Mustafa Beyi ehl-i hırfetimiz üzerine kethudâ ta’yin ve nasb eyledik*”,¹⁰³⁹ diyerek yanlarında mahkemeye getirdikleri Mustafa Bey ibni Mehmet adlı cundîyi, devletin istediği vergilerin toplanabilmesi ve kendilerine muhalefet edenlerin cezalandırılabilmesi için attâr tifesinin kethudâsı olarak kadı huzurunda seçmişlerdir. Kethudâ, yönetici makamında olup devlet ve esnaf arasında ilişkileri düzenlemekle birlikte esnafa ham madde temini, esnaf arasındaki anlaşmazlıkları ehl-i hibrenin fikrini de alarak çözümlmek, gerekirse ceza vermek, gedik intikallerini yapmak gibi vazifelere sahiptir. “Nakib” nâmı diğer fetâvetteki “fetâ” kelimesinin karşılığı olan yiğit, “yiğitbaşı” ise esnafın iç işlerinden sorumludur. Esnafla kethudâ arasındaki ilişkiyi sağlamakta, peştamal kuşanma merasimlerini idare etmekte, loncanın işleri ile uğraşmakta ve

¹⁰³⁷ Mübahahat Kütükoğlu, “Osmanlı Teşekkülleri”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, II. Cilt, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s.608.

¹⁰³⁸ Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, s.296,297.

¹⁰³⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 87b.2., Tarih: 6 Zilka’de 1033 (20 Ağustos 1624).

ustalar arasındaki sorunları çözmeye çalışmakta, çözemediğini kethudâya götürmektedir.¹⁰⁴⁰

24 Cemaziyel Evvel 1011 (9 Kasım 1602) tarihli kayıta “*Mahmiye-i İstanbul, Galata ve Hazret-i Ebâ Eyyüb Ensâri ve Üsküdar (İstanbul ve bilâd-ı selase) bozahaneler mukataasını alan Cağfer, Mustafa ve diğer Mustafa ve İsmail ve Yorgi*” adlı kişilerden Cağfer aynı zamanda Bozahaneler Kethudâsı olarak seçilmiştir.¹⁰⁴¹ El-Hac Ahmet bin el-Hac Bedreddin Üsküdar’da habbazlar kethudâsı;¹⁰⁴² İsmail, Hüsrev, Ali ve Karagöz arpacılar kethudâsı olarak görev yapmışlardır.¹⁰⁴³ Mahrusa-i Kostantin’de Yusuf bin Abdullah muhtâbân kethudâsı,¹⁰⁴⁴ Satılmış bin Mehmet aşçıları kethudâsı,¹⁰⁴⁵ İskender bin Abdullah nalbant kethudâsı¹⁰⁴⁶ olarak görev yapan bu şahıslar esnâftan ve kendi loncalarından istenen avarız vergilerinin ne kadar olacağına karar vererek, bu vergileri toplayıp yetkililere kadı huzurunda teslim etmişlerdir.¹⁰⁴⁷ Kethudâ, vazifesini ifa ettiği şehirden, ticaret ya da başka bir sebeple ayrılırsa kethudâsı olduğu meslek grubu kadıya başvurup, kendilerine giden kethudâları gelene kadar vekil bir kethudâ seçebilmektedirler. “*Üsküdar’da olan bozacılar taifesinden Hızır bin Abdullah ve el-Hac Ali bin... ve Yusuf bin Abdullah ve Mehmet bin Mehmet ve Behram bin Abdullah ve Abid bin Kurt ve Ali bin Mahmut vesâirleri...*” kadı huzuruna gelip “*kethudâmız olan Cağfer Angara vilâyetine gidüp*

¹⁰⁴⁰ Mübahahat Kütükoğlu, “Osmanlı Teşekkülleri”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, II. Cilt, s.608.

¹⁰⁴¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 125a.1., Tarih: 24 Cemaziyel Evvel 1011 (9 Kasım 1602). Aynı Cağfer, Şevval 1012 (Mart 1604) tarihinde de Üsküdar Bozacıları kethudâsı olarak görevini devam ettirmektedir. (İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 85a.1.) Ancak Cağfer Bey’in 15 Zilhicce 1012 (5 Mayıs 1604) tarihinde, “İstanbul’da bozacılar kethudâsı olan Cağfer Bey bin Abdullah Üsküdar’da bozacılar keyhudâsı olan Osman yediyle...” diye geçen kayıta İstanbul’un bozacılar kethudâsı olduğu görülmektedir. Yani Cağfer bin Abdullah, Üsküdar Bozacılar Kethudâlığı’ndan, İstanbul Bozacılar kethudâlığına yükselmiştir. İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 104b. 5.

¹⁰⁴² İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 65a.2., Tarih: 18 Şevvâl 1011 (31 Mart 1603). Aynı Üsküdar habbazlar kethudâsının ismi “Ahmet bin Bedreddinülarabî” diye biraz daha farklı yazılmış şekliyle, on üç bin akçelik borca kefil olmasıyla ilgili senetten, Üsküdar habbazlarının kethudâsı olarak görevine devam etmektedir. İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. 20a.3., Tarih: Rebiül Evvel 1012 (Haziran 1603).

¹⁰⁴³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 104a.5., Tarih.: 9 Zilhicce 1012 (9 Mayıs 1604).

¹⁰⁴⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 97a.1., Tarih: 21 Zilka’de 1012 (21 Nisan 1604).

¹⁰⁴⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 97a.2., Tarih: 21 Zilka’de 1012 (21 Nisan 1604).

¹⁰⁴⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 97a.3., Tarih: 21 Zilka’de 1012 (21 Nisan 1604).

¹⁰⁴⁷ Esnâftan toplanan vergiler, Üsküdar’da Vergiler konu başlığında Tekâlif-i Örfiye maddesinde daha geniş bir şekilde ele alınmıştır.

kethudâmız olmamak ile ihvânlarımız boş olmak... ” diyerek el-Hac Yusuf bin Hüseyin’i bozacılar kethudası olarak kadı huzurunda seçip tayin ettirmişlerdir.¹⁰⁴⁸ Üsküdar’dan ayrılıp Ankara’ya giden önceki bozacılar kethudâsının geldiğinde vazifesini yeniden ifa etmeye başladığı Şevval 1012 (Mart 1604) tarihindeki kayıttan anlaşılmaktadır.¹⁰⁴⁹

Ayrıca yukarıda bahsi geçen bu iki idareciden başka, tecrübeli ustalardan oluşan ve adına “ihtiyarlar” denen bir heyette bulunmaktadır. “**Ehl-i vukuf**” veya “**ehl-i hibre**” denen, narh verilmesinde görev yapan, ölçü ve tartı aletlerinin damgalanmasına bakan, esnafa ceza verilmesinde görüşüne başvurulmuş bu bilirkişi heyeti de büyük bir ihtimalle bu “ihtiyar”lardan seçilmektedir.¹⁰⁵⁰ **Ehl-i Hibre**, Osmanlı Devleti’nde esnaf ve zanaatkârlar için “hırfet” ve “ehl-i hibre” kelimeleri kullanılır. “Hırfet”, sanat, kesb ve gelir, “erbab-ı hırfet” ise sanatkaran esnafı anlamındadır.¹⁰⁵¹ “Ehl-i hibre” de, “bir iş hakkında ma’lumat ve vukuf sahibi olanlar, bazı hususatin tahkîk ve halli için erbab-ı vukuftan müteşekkil heyet-i mahsusa” olarak bilirkişileri ifade etmektedir.¹⁰⁵² Üsküdar’da hekimlik mesleğini icra eden Üstad cerrah el-Hac Yusuf, **ehl-i hibre** olarak görev yapmakta ve mahkemelerde **hekim** gerektiğinde **bilirkişi** olarak bilgisine başvurulmaktadır.¹⁰⁵³

Üsküdar Şer’iye Sicillerinde lonca teşkilatı ile ilgili “ehl-i hibre” ve çavuş tayin hücceti geçmektedir. Bu hüccetin orijinali: “... *Mahrusa-i Üsküdar sâkînlerinden olup hayyât taifesinden darendegâh-ı fermân-ı hümâyun Usta Ahmet ve Usta Yusuf nam kimesneler dergâh-ı mu’allâma arz-ı hal idüp bunlar sanatlarında mâhir olup ve Mahmiye-i Üsküdar’da ve Mahalle-i Ma’mure’de ve etrâf ve cevânibde vakı’ kasabât ve kurrâda olan derzilere ehl-i hibre ve çavuş lâzım ve mühim olmağın bi’l fi’il mahmiye-i*

¹⁰⁴⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 61a.4., Tarih: 24 Ramazan 1011 (7 Mart 1603).

¹⁰⁴⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 85a.1.

¹⁰⁵⁰ Mübahahat Kütükoğlu, “Osmanlı Teşekkülleri”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, II. Cilt, s.609.

¹⁰⁵¹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.544.

¹⁰⁵² Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.232.

¹⁰⁵³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 93a.4., Tarih: 19 Zilhicce 1011 (30 Mayıs 1603).

*İstanbul'da hayyât taifesinin emirî --- ehl-i hibresi olan üstad Derviş Mehmed zide kadruhu tarafından mezbûr Usta Ahmet ehl-i hibre ve mezbûr Usta Yusuf çavuş ta'yin olunup taife-i merkûm hırfetlerine müte'allik olan umurda müraca'ât edilir deyü sicil ve hüccet olunduğun bildürüp ellerinde olan hüccetleri mucibince amel olunmak bâbında hüküm-ü hümâyunum talep ettikleri ecilden buyurdum ki hükm-i şerifimle vardıklarında göresiz arz olunduğu üzere bunlar sanatlarında mâhir olup ve mahrusa-i Üsküdar'da Mahalle-i Ma'mure'de ve etrâf ve cevânibde vakı' kasabât ve kurrâda olan **derzilere** ehl-i hibre ve çavuş lâzım ve mühim olmağın mumâileyh üstad Derviş Mehmet tarafından mezkûr usta Ahmet ehl-i hibre ve merkûm usta Yusuf Çavuş ta'yin olunup sicil ve hüccet olunmuş ise ellerinde olan hüccetler mucibince amel olunup dahi taife-i merkûme hırfetlerine mute'allik olan umurda mezbûr usta Ahmet müraca'ât edüp min ba'd ehl-i hibre ve çavuşlukla müte'allik hususlarına ahârı dahl ve tarruz ettirmeyüb hilaf-ı şerif ve kanun ve mugayyir emr-i hümayun kimesne te'addi ve tecâvüz ettirmeyesüz kazada medhâli olmayanı dahl ettirmeyesüz muhtâç-ı arz olanları ism-i resmiyle yazub arz eyleyüz söyle bilesüz ve ba'de'l- nazar bu hükm-i şerifim mezbûrların ellerinde ibkâ edüp alâmet-i şerife i'timât kılasız, tahiriren fi evâil-i şehri Ramazanül Mübareke sene selâsin ve elf. Kayd fi 10 Şevval lisenetül-mezbûre¹⁰⁵⁴ dir.*

Esnaf, lonca teşkilatındaki hiyerarşi, esnaf kethudâsı (şeyhi), yiğitbaşı, ustabaşı, usta, kalfa ve çırak biçiminde şekillenmiştir. Hiyerarşide en altta olan çıraklar zamanla kalfa ve usta olabilmektedirler. Çıraklar ustalarından işlerin inceliklerini öğrenmekte, ustaları onları bir öğretmen edasıyla eğitmektedir. Çıraklar, ustalarının izni olmadan başka bir ustaya gidemez. Belirli bir aşamaya ulaştıklarında, dükkân açmasına yalnız ustasının izniyle, esnaf kethudâları aracılığıyla padişaha iletilir, durum incelenir ve gereği yapılır. Çıraklıktan sonra bir üst mertebe kalfalıktır. O çırak, üç yıllık lonca eğitimini bitirince, lonca üstadları ve lonca heyetinin

¹⁰⁵⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 131b.2. Tarih: 10 Şevval 1030 (28 Ağustos 1621).

özel oturumuna, çırak özel giysileriyle gelir, ustasının onayı ve izni alındıktan sonra çırak peştamal bağlanıp, ustalarının elini öperek kalfa olabilmektedir. Usta olmak için de, çıraklık gibi, kalfaların üç yıl geçirmesi lazım, kalfaların müşterilere iyi davranması gerekir.¹⁰⁵⁵ Kalfalıktan ustalığa geçmek, çıraklıktan kalfalığa geçmek kadar kolay değildir.

Her çeşit esnâfın bir lonca halinde teşkilâtlanabilmeleri için belli bir sayıdan az olmamaları gerekmektedir. Gerekli sayıya ulaşamadıkları takdirde, sanatlarına benzer başka bir loncanın himayesine girerek sürdürmekte ancak gediklerini muhafaza edebilmektedirler.¹⁰⁵⁶ Üsküdar sicillerinde Üsküdar esnâfının İstanbul esnâf loncalarına **yamak** oldukları görülmektedir. Genellikle aynı meslek grupları birbirine yamak olmalarına rağmen farklı meslek gruplarının da birbirlerine yamak oldukları sicillerde geçmektedir. Sicillerde, bu konu daha çok İstanbul esnâfından *ordu-yu hümayun mühimmatı için* istenen avarız vergileri bahsinde geçmektedir. İstanbul arpacılarına Üsküdar arpacılarının **yamak** olduğu, Üsküdar arpacılarından *ordu-yu hümayun mühimmatı için* istenen yedi bin akçelik avarız vergisiyle ilgili kayıttan anlaşılmaktadır.¹⁰⁵⁷ Yine aynı şekilde İstanbul muytâblarına, Üsküdar muytâbları yamak oldukları için avarız vergisini paylaşarak, iki bin akçe vergi vermişlerdir.¹⁰⁵⁸ Fakat vergileri paylaşmalarına rağmen kayıtlarda yamak olarak geçmeyen esnâf da vardır. İstanbul kahvecileri ile Üsküdar kahvecileri,¹⁰⁵⁹ İstanbul aşçıları ile Üsküdar aşçıları¹⁰⁶⁰ kendilerine tahmil olunan vergileri paylaşmalarına rağmen kayıtlarda yamak olarak geçmemektedirler. Ayrıca Üsküdar'da Mahalle-i Cedide meyhanecileri, “*taşçı taifesinin sürsât vesâir tekâlif-i örfiye*” için kendilerine yamak olmasına rağmen, Üsküdar arpacılarının taşçı taifesini

¹⁰⁵⁵ Özkaya, XVIII. yüzyılda Osmanlı Toplumu, s.70,71.

¹⁰⁵⁶ Sertoğlu, a.g.e., s.360.

¹⁰⁵⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 104a.5., Tarih: 9 Zilhicce 1012 (9 Mayıs 1604).

¹⁰⁵⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 97a.1., Tarih: 21 Zilka'de 1012 (21 Nisan 1604).

¹⁰⁵⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 85a.2., Tarih: Şevval 1012 (Mart 1604).

¹⁰⁶⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 85a.3., Tarih: Şevval 1012 (Mart 1604).

kendi yamağı olarak göstermesini şikâyet etmişlerdir. Mahalle-i Cedide meyhanecilerine, taşçı taifesinin yamaklığı mahkemede tescillenmiştir.¹⁰⁶¹

Araştırmaya konu olan döneme ait Üsküdar Şer'îye Sicillerinde, *habbaz*,¹⁰⁶² *debbağ*, *kasap*,¹⁰⁶³ *terzi*,¹⁰⁶⁴ *oduncu*, *keresteci*, *berber*, *çorbacı*, *simitçi*,¹⁰⁶⁵ *börekçi*, *bakkal*,¹⁰⁶⁶ *balıkçı*, *arakiyeci*,¹⁰⁶⁷ *hamam işletmecisi*,¹⁰⁶⁸ *aşçı*, *kürekçi*, *gemici*, *hamal*, *oturakçı*,¹⁰⁶⁹ *cerrah*, *meyhane işletmecisi*,¹⁰⁷⁰ *çaşnigir*,¹⁰⁷¹ *aşçıbaşı*, *kaptan*,¹⁰⁷² *nalbant*, *hattat*,¹⁰⁷³ *pabuççu*,¹⁰⁷⁴ *bozacı*,¹⁰⁷⁵ *muytâb*,¹⁰⁷⁶ *şahinci*,¹⁰⁷⁷ *kazzâz* (ipekçi),¹⁰⁷⁸ *kuyumcu*,¹⁰⁷⁹ *kavâf* (ayakkabıcı)¹⁰⁸⁰ meslekleri ve bunları icra eden esnafı konu alan sicil kayıtları mevcuttur. Tabi sadece bu meslekler Üsküdar'da vardır demek

¹⁰⁶¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 90b.2., Tarih: 16 Zilka'de 1032 (11 Ekim 1623).

¹⁰⁶² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 98b.4., "... Rum Mehmet Paşa Mahallesinde olan habbazlardan Hacı Kasım bin Mehmet..."

¹⁰⁶³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 18b.2., "... Üsküdar'da Anderi veledi Yani nam kasap ..."

¹⁰⁶⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 131a.3., "... terzi Hüseyin bin Mesih ..."

¹⁰⁶⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 119b.4., "Mahrusa-i Üsküdar'da simit fırınında habbaz olan Dimo veledi Mikşe nam zimmi ..."

¹⁰⁶⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 77a.6., "Medine-i Üsküdar'da bakkal taifesinden Mehmet bin Abdullah ..."

¹⁰⁶⁷ Arakiye: Tiftikten ince külah ki dervişler giyer. (Kamus-ı Türkî, s. 934.), İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 61b. 2., "Üsküdar'da Selman Ağa Mahallesi'nden Astol veledi Astamo nam arakiyeci..."

¹⁰⁶⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 98a.3. "... Gülfam Mahallesi'nde vakı' Merhume Valide Sultan tabe serahâ bina ettüğü hamamın...", işletmecisi İsa Bey ibni Mustafa.

¹⁰⁶⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 74a.7. "Üsküdar'da Bit Pazarı'nda oturakçı olan Mehmet bin Abdullah."

¹⁰⁷⁰ İstanbul ve dört mevleviyet kadılığında bin altmış meyhane bulunmaktadır. Bu meyhanelerden yüz âdeti Yahudilere ait olup buralarda altı yüz kişi çalışmaktadır. Kuzguncuk'ta Çengelköy'de (Karye-i Çengar), Kadıköy'de ve Üsküdar'da beşer, altışar meyhane bulunmaktadır. Evliya Çelebi, a.g.e., I.Kitap, YKY., s.314-316.

¹⁰⁷¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 13a.3. "... Çaşnigirlerden Mahmud Ağa ..."

¹⁰⁷² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 68a.2. "... Hüseyin Kapudan ibni Hüsrev'in gemisinde ..."

¹⁰⁷³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 66b.2., Tarih: 8 Ramazan 1032 (6 Temmuz 1623). "...Hattat Celil bin Aydın..."

¹⁰⁷⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 40b.1. "... Pabuççu taifesinden Ahmet bin Mustafa ...", İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 50b.2., Tarih: 25 Şevval 1023 (25 Kasım 1614)., "...Mahalle-i Ma'mure'de Pabuççu Hamza bin Cağfer ..."

¹⁰⁷⁵ İstanbul ve çevresinde üç yüz bozacı dükkânı bulunmakta ve bu dükkânlarda bin beş kişi çalışmaktadır. Evliya Çelebi, a.g.e., I. Kitap, YKY., s.312.

¹⁰⁷⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 108b.2. "Mahrusa-i Üsküdar'da vakı' muytâb (kıl dokuyan, kıl eğiren) taifesinden Ahmet bin Hasan ve Mustafa ve Cağfer bin Ali ..."

¹⁰⁷⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107.vrk. 39a.2. Tarih: Şaban 1011(Ocak 1603). "Medine-i Üsküdar'da Gizlüce Evliya Mahallesinde sâkin Mehmet bin Abdi nam şahinci..."

¹⁰⁷⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 94a.1. Tarih: 1012 (1603,1604). "... Şişan veledi Yako nam kazzâz (ipekçi) Yahudi..."

¹⁰⁷⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 85a.3. Tarih: 23 Zilka'de 1011 (4 Mayıs 1603). "... Trabzonî Katenderî veledi İstariyano nam zimmi kuyumcu..."

¹⁰⁸⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 108b.2. Tarih: 23 Cemaziyel Ahir 1030 (15 Mayıs 1621).

yanlış olur fakat büyük çoğunlukla bu meslekler ve bunların ait oldukları loncalar Üsküdar ekonomik hayatında etkili olmuşlardır.

Habbazlar,¹⁰⁸¹ XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar'da "**habbazlık**", fırıncılık mesleğini icra edenler, hem gayr-i müslimler hem de Müslümanlar olmuşlardır. Simitçi ve börekçi gibi meslek guruplarının ustaları, çalışanları da "**habbaz**" olarak ifade edilmiştir. Bu habbazların kethudâsı, bir Müslüman olan Ahmet bin Bedreddinülaziz'dir.¹⁰⁸² "**Neccar**", marangozluk mesleğini Üsküdar Sicillerine göre daha çok "Karye-i Çengar"dan, *Manol veledi Dimitri, Yani veledi Dimitri* gibi zimmîler icra etmektedirler.¹⁰⁸³

Kasaplık mesleği de hem zimmîler tarafından hem de Müslüman reaya tarafından icra edilmiş meslek gruplarındandır. İstanbul ve dört mevleviyet kadılığında dokuz yüz doksan dokuz kasap dükkânı ve bu kasaplarda çalışan bin yedi yüz kişi bulunmaktadır.¹⁰⁸⁴ Bu meslekler sicillerde geçen alacak-verecek, anlaşmazlık, kavga konulu kayıtlarda ifade edilmiştir. Bunların yaptıkları işlerde ne kadar para kazandıkları yazılmamıştır. Sadece birkaç belgede, **hamalların** taşıdıkları yük ile ilgili mal sahibinden alacakları ücret tartışma konusu olmuş ve sicillere kayıt edilmiştir. Mahalle-i Ma'mure'deki Mehmet Ağa'nın fırınlarında **habbaz** olan Dako veledi Yani ve Yani veledi Niko, işlettikleri fırına Üsküdar İskeleyi'nden hinta ve şa'ir taşımak için hamallarla beşer akçeye anlaşmalarına rağmen iş bittikten sonra hamalların altışar akçe istemeleri üzerine, olay mahkemeye intikal etmiş ve mahkeme hamalların beşer akçe almasına karar vermiştir. Her ne kadar bu ücret, işveren ile işçi arasındaki anlaşmaya göre değişse de **hamalların** yaptıkları işe göre beş, altı akçe ücret aldıkları

¹⁰⁸¹ İstanbul ve çevresinde XVII. yüzyılda dokuz yüz doksan dokuz habbaz dükkânı ve bu dükkânlarda on bin çalışan nefer vardır. Ayrıca İstanbul ve çevresinde iki yüz çörekçi dükkânı ve iki bin çalışanı ve iki yüz börekçi dükkânı ve dört bin çalışanı ve yetmiş simitçi dükkânı üç yüz çalışanı da bulunmaktadır. Evliya Çelebi, **a.g.e.**, I. Kitap, YKY., s.230-231.

¹⁰⁸² İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 20a.3.

¹⁰⁸³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 35a.4.

¹⁰⁸⁴ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, I. Kitap, YKY., s.241. Ayrıca İstanbul ve çevresinde elli beş Yahudi kasap dükkânı bulunmaktadır ve bu dükkânlarda iki yüz kişi çalışmaktadır. Çelebi, **a.g.e.**, I. Kitap, YKY., s.242.

anlaşılmaktadır.¹⁰⁸⁵ “*Mahalle-i Cedide’de Cağfer Ağa Mescidi’nin odalarının, karizlerinin **Aşçıbaşı** Pervane Ağa’nın karizine karışması üzerine görevlendirilen **Mimar** ve ehl-i vukufa*” beş bin üç yüz akçe ücret verilmiştir.¹⁰⁸⁶

Hamam¹⁰⁸⁷, **fırın** gibi işyerleri genellikle kira usulü ile işletilmektedir. Kiracı, işlettiği mekânı kendine ait içindeki eşyalarla beraber kira süresi dolduğu için belirli bir ücret karşılığında devredebilmektedir. Üsküdar’da *Gülfam Mahallesi’nde Valide Sultan’ın yaptırdığı hamamın* kiracısı olan Mehmet bin Ahmet’in süresi dolduğu için, hamamda bulunan odun, peştamal ve birçok eşyayı yüz üç bin akçe mukâbilinde İsa Bey ibni Mustafa’ya bırakmıştır.¹⁰⁸⁸ Aynı devretme olayını Rum Mehmet Paşa Mahallesi’nde Habbaz Kasım bin Mehmet’in işlettiği fırında görmekteyiz. **Habbaz** Kasım bin Mehmet, fırında bulunan araç gereçleri, altı re’s bargiri “*safkâ-i vâhide*” ile Mehmet Ali Çelebi bin Mehmet’e otuz bin akçe karşılığında devretmiştir.¹⁰⁸⁹

Muytâb denilen keçi kılı eğirme işini ve keçi kılı satışını gerçekleştiren meslek erbâbından “*Ahmet bin Hasan ve Osman bin Mahmut ve Mehmet bin Mustafa ve Hızır bin Ali*” adlı muytâblar, Yusuf bin Pervane huzurunda “*kadimü’l eyyâmdan beri keçi kılı iştirâ edüp eğirüp islah ettüğümüzde dükkan yüzünde olan kimesnelere bey’ edüp onlar dahi keçi... dahl etmemek üzere beynimizde mu’tad iken hilâf-ı mu’tad mezbûr Yusuf keçi kılını iştirâ edüp eğirmekten memnu’lardır*” diyerek keçi kılından elde edilen ürünlerin satış haklarının sadece muytâbların elinde olduğunu,

¹⁰⁸⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 57b.4.

¹⁰⁸⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 21b.3. Tarih: 29 Zilka’de 1029 (26 Ekim 1620).

¹⁰⁸⁷ Evliya Çelebi İstanbul hamamlarını anlatırken Üsküdar hamamlarını şu şekilde tasvir etmiştir. “... Papaslara Yörös kal’ası hamamı, Koz bekçilere Beğkoz hamamı, ehl-i teferrüce Anadolu hamamı, kuzgunlara Kuzguncuk hamamı, yolculara Eski Vâlîde-i Üsküdar, garîblere Orta Vâlîde hamamı, köselere Kösem Vâlîde hamamı, avcılara Arslan Ağa hamamı, kassâblara Kassâbbaşı hamamı, hacılara Hacı Paşa hamamı, mezarlılara Türbedâr hamamı, bağbânlara Kadıköy hamamı.”. Evliya Çelebi, **a.g.e.**, I. Kitap, YKY., s.137.

¹⁰⁸⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 98a.3. Tarih: Gurre-i Cemaziyel Ahir 1030 (2 Haziran 1621).

¹⁰⁸⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 98b.4. Tarih: Cemaziyel Evvel 1030 (Mayıs 1621).

kavâfların bu ürünleri satmaması gerektiğini söyledikten sonra, bu konuya vâkıf olan üstadlardan bu durumun sorulmasını istemişlerdir. Üstaplardan el-Hac Bekir bin Ziyad, Rıdvan bin Abdullah ve Abdi bin Ahmet adlı kavâflar* ittifakla, “*Yusuf vesâir kavâf olanlar kıl iştirâ etmemek üzere kibel-i şer’den men’ ve tenbiye olunup*” diyerek Yusuf bin Pervane ve diğer kavâf (ayakkabıcı) olanların, muytâb dükkanları önünde veya başka bir yerde keçi kılının ve bunlardan elde edilmiş ürünlerin satışını yapamayacaklarını beyan etmişlerdir.¹⁰⁹⁰

Debbâğların Üsküdar’ın Debbâğlar Mahallesi’nde yaşadıkları ve buradaki camiye isimlerini verdikleri daha önce yazılmıştı. Aslında önce cami yaptırılmış ve bu caminin ihtiyaçlarını gidermek için debbağhaneler inşa edilmiştir.¹⁰⁹¹ “*Üsküdar debbâğlarından el-Hac Hasan bin Arslan ve el-Hac Hasan bin Bâli ve el-Hac Mustafa bin el-Hac Mehmet*” adlı kişiler, “*mahzenimizde olan yapağımızdan üç gecedir ki yapağımız zâyi’ oluyor veçh-i meşrûh üzere üç gecedan beri her gece yapağımız zâyi’ olmaktan ...*” dolayı debbâğhanede gece nöbet bekleyip Astilo veledi Yorgo adlı zimmînin geceleyin gelip yapağılarını çaldığını şikâyet etmişlerdir.¹⁰⁹²

Hekimlik mesleğinin ve hekimlerin Osmanlıda kanunlarla korunmuş olduğu Üsküdar Sicillerinden anlaşılmaktadır. Bu konu aşağıda Hekim Cerrah Üstad Deniz bin Gazi konu başlığında ele alınmıştır. Deniz bin Gazi fitik hastalığının tedavisinde uzmanlaşmıştır. Üsküdar Sicillerinde Deniz bin Gazi’nin dışında hekim olarak Üstad el-Hac Yusuf adlı cerrah yer almaktadır. Üstad el-Hac Yusuf hekimlik mesleğinde **ehl-i hibre** olarak görev yapmakta ve mahkemelerde **hekim** gerektiğinde **bilirkişi** olarak bilgisine başvurulmaktadır. 19 Zilhicce 1011 (30 Mayıs 1603) tarihli kayıтта, Üsküdar’da Sultantepe Mahallesi’nde oturan Ahmet bin Abdullah adlı kişi karısı Rabia binti Mustafa’nın frengi hastalığına yakalandığını zannetmesi

* Kavâf: Hazır ayakkabı satan esnâfa denir. Şemseddin Sâmî, **a.g.e.**, s.1086.

¹⁰⁹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 108b.2., Tarih: 23 Cemaziyel Ahir 1030 (15 Mayıs 1621).

¹⁰⁹¹ Geniş bilgi için Üsküdar’ın Mahalleleri konusuna bakınız.

¹⁰⁹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 42b.2., Tarih: 21 Zilhicce 1029 (17 Kasım 1620).

ve kocasından “zevciyete müte‘allik umurdan imtinâ‘ etmesinden” dolayı kocası Ahmet bin Abdullah mahkemeden ehl-i hibre talep etmesi üzerine mahkeme. Üstad el-Hac Yusuf’u görevlendirmiştir. Üstad Yusuf yapmış olduğu muayene sonucunda Rabia binti Mustafa’nın frengi hastalığına maruz kalmadığını, tedavisi ve ilacı mümkün olan bir çeşit uyuz (cereb) hastalığına yakalandığını mahkemede kadı huzurunda şahitler önünde beyan etmiştir.¹⁰⁹³

Kahvehane kültürü ve **kahvehanecilik**, Hicrî 962 (1554) tarihine kadar Osmanlıda bulunmamaktadır. Bu senenin başından itibaren Halep’ten Hakem adında bir adamla beraber Şam’dan Şems adında bir şahıs, Tahtakale’ye gelip, kahve satmaya başlamalarıyla kahve ve kahvehane kültürü, Osmanlıda yer edinmeye başlamıştır. Bu şahısların açmış oldukları dükkâna, ehl-i keyf, okuryazar makulesinden kişiler gelerek kitap okuma, şiir söyleme, tavla ve satranç oynama, edebiyattan bahisler açma gibi faaliyetlerde bulunarak kahvehane kültürünün temelini atmışlardır. Fakat kahvehanelerin kısa bir zaman zarfında çoğalmaları ve halkın aşırı rağbet göstermesi üzerine dönem dönem yasaklanmalara maruz kalmıştır. Halk bu yasaklara rağmen bu mekânlara gitmeye devam etmiştir.¹⁰⁹⁴ Bu kahvehane kültürünün örnekleri, Üsküdar’da araştırmaya konu olan XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde de görülmektedir. Gülfam Hatun Sukînde bulunan bir kahvehane, yevmî (günlük) on beş akçe karşılığında, her gün ikindi vaktinde ödenmesi şartıyla el-Hac Hasan ibni Abdullah’a icar olarak verilmiştir.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 93a.4. “Medine-i Üsküdar’da vakı’ Sultantepe Mahallesi sâkinlerinden ... Ahmet bin Abdullah nam râcîl ... zevcesi Rabia binti Mustafa nam hatun... zevcem mezbûre Rabia âşâsında frengi zahmeti vardır deyü benden firkat talep edüp zevciyete müte‘allik umurda...”

¹⁰⁹⁴ Robert Mantran, **XVI. ve XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu**, s.60.

¹⁰⁹⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 57b.4. Tarih: 7 Şaban 1012 (10 Ocak 1604). “Mahrusa-i Üsküdar sâkinlerinden el-Hac Hasan ibni Abdullah mahfel-i kazada iş bu hafizü’l kitap el-Hac Nasreddin ibni el-Hac Ömer mahzarında ikrâr-ı şer’ kılub mahrusa-i mezbûre esvâkıdan sûk-i Gülfam’da vakı’ ledde’l ehal ve’l cibrân ma’lûmü’l hudud olan kahvehaneyi içinde kuzgan ve hasır ile tarih-i kitabdan sene tamamına değin yevmî on beş akçeye icar ettim ücret-i merkûme on beş akçeyi her gün ikindiden sonra eda eyleye...”

Üsküdar Sicillerinde geçen **meyhaneler**, genellikle Rumlar tarafından işletilmektedir. “ *Mahmiye-i Üsküdar’da Mahalle-i Cedide meyhanecilerinden Todari veledi Anderi ve Anaştaş veledi Mihal ve Apostapol veledi ve Nikola veledi ve Daraso veledi (son üç ismin babalarının adları yazılmamış) ...*”,¹⁰⁹⁶ “*Mahmiye-i Üsküdar’da meyhaneci Pinayot veledi Zaker nam zimmî ...*”¹⁰⁹⁷ gibi kayıtlarda Üsküdar’daki meyhanelerin Rumlar tarafından işletildiği görülmektedir.

Tablo 20: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer’iye Sicillerinde Geçen Meslek Grupları

Defter No	Adı	Mesleği	Mahallî
106. vrk. 13a.3.	Mahmut Ağa	Çaşnigir	Mah. Cedide
107. vrk. 22a.2.	Sima veledi İstimad	Habbaz	Üsküdar
107. vrk. 23b.4.	Mehmet bin Ali	Kürekçi	Üsküdar
107. vrk. 41b.4.	Recep Usta bin Mehmet	Debbağ	Üsküdar
107. vrk. 77a.6.	Mehmet bin Abdullah	Bakkal	Üsküdar
107. vrk 78a.3.	Hüseyin bin Abdullah	Börekçi	Evliya Hoca Mah.
107. vrk. 78b.4.	Yani veledi Kuzgancı Hristodolos	Neccar	Karye-i Çengar
109. vrk. 17a.2.	Üstad Nuh	Debbağ	Üsküdar
109. vrk. 17a.2.	Ebubekir bin Kasım	Debbağ	Üsküdar
109. vrk. 17a.5.	El-Hac bin Abdullah	Habbaz	Üsküdar
109. vrk. 18b.2.	Anderi veledi Yani	Kasap	Üsküdar
109. vrk. 20a.3.	Ahmet bin Bedreddinülaziz	Habbazlar Kethudâsı	Mah. Ma’mure
109. vrk. 35a.4.	Manol veledi Dimitri	Neccar	Karye-i Çengar
109. vrk. 37b.1.	Mustafa Reis bin Abdullah	Kancabaşlı Şahika adlı gemide reis	Üsküdar

¹⁰⁹⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. 90b.2. Tarih: 2 Zilka’de 1032 (28 Ağustos 1623).

¹⁰⁹⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 127a.3. Tarih: 24 Ramazan 1030 (12 Ağustos 1621).

109. vrk. 38b.5.	Ramazan bin Abdullah	Debbağ	Sultantepeci Mah.
109. vrk. 49a.1.	Yorgi veledi Dimitri	Neccar	Üsküdar
109. vrk. 49a.1.	Yani veledi Petro	Hattap	Karye-i İstavros
109. vrk. 56b.1.	El-Hac İbrahim bin Mehmet	Habbaz	Mah. Ma'mure
109. vrk. 94a.3.	Mustafa bin Turgut	Kayıkçı	Üsküdar
109. vrk. 97a.1.	El-Hac Mehmet bin Abdullah	Muytâb	Üsküdar
109. vrk. 104b.2.	Mehmet bin Rıdvan	Pabuççu	Üsküdar
109. vrk. 104b.5.	Osman bin Abdullah	Bozacılar Kethudâsı	Üsküdar
109. vrk. 105b.3.	Emrullah bin Eyüp	Hamal	Üsküdar
125. vrk. 40b.1.	Üstad Deniz bin Gazi	Cerrah(hekim)	Mah. Cedide
125. vrk. 50b.2	Sağır İstimad	Meyhaneci	Mah. Ma'mure
138. vrk. 98a.3.	Mehmet bin Ahmet	Hamam İşletmecisi	Gülfam Mah.
138. vrk. 98b.4.	Hası Kasım bin Mehmet	Habbaz	Rumeli Mehmet Paşa Mah.
138. vrk. 108.b.4.	Ahmet bin Hasan, Osman bin Mehmet, Cağfer bin Ali	Muytâb	Üsküdar
138. vrk. 119b.4.	Yani veledi Mikşe	Simitçi	Üsküdar
138. vrk. 131b.2.	Üstad Derviş Mehmet	Terzi	Mah. Ma'mure

2.5.1. Hekim Cerrah Üstad Deniz bin Gazi

Osmanlı Devleti'nde sağlıkla ilgili fetvaların bir kısmı tabiplerin aldığı ücret hakkındadır. **Tabipler, cerrahlar**¹⁰⁹⁸ yaptıkları tedavinin karşılığında ücret talep edebilmekte ve bunu hasta ile yaptığı anlaşmayla belirleyebilmektedir. Tedavi neticesinde anlaşılan ücret, piyasalardaki ücretlerden çok farklı değilse bunun ödenmesi talep edilmektedir. Ayrıca iyileşip iyileşmemesi tedavi ücretine etki etmemektedir. Tedavi yapıldıktan

¹⁰⁹⁸ Eliya Çelebi'ye göre İstanbul ve çevresinde dört yüz cerrah dükkânı ve yedi yüz bu dükkânlarda çalışan cerrah vardır. (Evliya Çelebi, a.g.e., I. Kitap, YKY.,s.228.)

sonra tedavi ücreti alınmaktadır. Hatta tedaviden sonra hasta ölse dahi bu durum tabibin alacağı ücreti etkilememektedir.¹⁰⁹⁹

XVII. yüzyılın başlarında Üsküdar'da Mahalle-i Cedide'de yaşamış olan Cerrah Üstad Deniz bin Gazi'nin yapmış olduğu tedaviler sicillerde yazılmıştır. Bu kayıtlardan Cerrah Deniz bin Gazi'nin “**fıtık**” hastalıklarının tedavisinde uzman olduğunu görmekteyiz. İstanbul çevresinden, Mora'dan, Rumeli'den, Anadolu'dan birçok “fıtık” hastasını Deniz bin Gazi cerrahi müdahale ile ameliyat etmiştir.

Üstad Cerrah Deniz bin Gazi'nin yapmış olduğu ameliyatlara ilgili kayıtları ilk olarak Üsküdar Şer'iye Sicillerinden yüz yirmi beş numaralı defterde görmekteyiz. Yüz yirmi beş numaralı defter Hicrî 1023 (1614-1615) yıllarına tekâbül etmektedir. Deniz bin Gazi'nin nereden geldiği hangi tedrisattan geçtiği hakkında bir ma'lumatımız olmamasına rağmen 27 Zilka'de 1029'a (24 Ekim 1620) kadar *Üsküdar'da Cedid Mahallesi'nde yaşadığı “sulbî kebir Bayram ve Mehmet”* adında iki yetişkin oğlunun olduğunu 27 Zilka'de 1029 (24 Ekim 1620) tarihli Deniz bin Gazi'nin ölümü üzerine Nasraniye zevcesi Saliha binti Küpeli'nin mahkemeye dört bin akçe mehr-i müeccelini almak için başvurduğu sicil kaydından anlaşılmaktadır.¹¹⁰⁰ Bununla birlikte Deniz bin Gazi'nin de, karısı Saliha binti Küpeli gibi Kıptî olma ihtimali yüksektir.¹¹⁰¹

Cerrah Deniz bin Gazi yapmış olduğu tedavi ve ameliyatlara ilişkin hastalarından değişik miktarlarda ücretler almıştır. Bazen bu ücretlerin, bir

¹⁰⁹⁹ Tahsin Özcan, **Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı**, İstanbul, 2003, s.170.

¹¹⁰⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 29a.3. Tarih: 27 Zilka'de 1029 (24 Ekim 1620). “Mahrusa-i Üsküdar'da mahalle-i Cedide'de sâkin iken vefât eden Deniz bin Gazi nam cerrâhın verâseti sulbî kebir oğulları Bayram'a ve Mehmet'e ve zevce-i metrukesi Sâliha binti Küpeli nam nasraniye...” kaydından Saliha Hanım'ın Müslüman ismi kullanmasına rağmen aslında nasraniye (Hristiyan, Kıptî) olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca talep ettiği dört bin akçelik mehr-i müeccelini Pazarlı bin Mustafa ve Sarı Mustafa adlı kişilerin şahitliğiyle almıştır.

¹¹⁰¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 139. vrk. 59a.2., Tarih: 15 Cemaziyel Evvel 1031 (28 Mart 1622). “Vilâyet-i Rumeli'nde Gariyboz? (Eğriboz) kazasına tâbi' Ayayorgi nam karye sükkânından Yali veledi Yorgi nam zimmi ... Saliha Hatun ibneti Küpeli nam **Kıptîye** ... beş yüz nakdî râyiç-ü fi'l-vakt fizzî Osmanî akçe ücret ile ...” diye geçen kayıttan Saliha Hanım Kıptî olarak yazılmıştır.

kısmını tedaviden önce bir kısmını da tedaviden sonra, bazen de hepsini peşin olarak tedaviye başlamadan almıştır. Deniz bin Gazi ile ilgili bütün sicillerde, tedaviden önce mahkemede kadı huzurunda “*eğer bi-emrullah-i teala ifâkat müyessir olmayıp fevt olursam veresemden bir akdimi Denize bais-i mülâki olduğu deyü te’addi ve tecavüz etmeyip dem ü diyetim hususunda muarıza olmaya dedikte*”¹¹⁰² beyanında bulunmuştur. Açıkçası *eğer ben ölürsem, mirasımdan Cerrah Deniz’e olan borcumu ödeyin kimse ölümümden dolayı Cerrah Deniz’i suçlamasın* diye, anlaşarak tabibin, daha rahat işini yapması ve alacağı ücreti garantilediği görülmüştür. Deniz bin Gazi, bazı sicillerde bin akçe, bazılarında ise dört yüz ve üzeri akçe tedavi ücretleri almıştır. Deniz bin Gazi’nin yapmış olduğu tedaviler karşılığında aldığı ücretler, hasta isimleri ve hastaların nerelerden geldiği tablo: 21’de yazılmıştır. Cerrah Deniz’in yapmış olduğu tedavilerin tarihleri birbirine yakın olmasına rağmen (1614-1615) aldığı ücretler değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenliğe, Cerrah Deniz’in yapmış olduğu tedavilerin ve ameliyatların kolaylığına-zorluğuna göre ya da hastanın malî durumuna göre farklı fiyat uygulamalarının sebep olduğu söylenebilir.

Deniz bin Gazi’nin mahkemede hastalarıyla ya da hastalarının vekilleriyle yapmış olduğu anlaşmalar, hem bir senet (rıza senedi) hem de hasta yakınlarının tedavi sonucunda hastanın iyileşememesi ya da daha kötü bir neticenin ortaya çıkmasından sonra hekimin sorumlu olmadığına vesikasıdır. “*Budur ki vilayet-i Anadolu’da vakı’ Samanlı kazasına tâbî Karakinise nam karye sükkânından Kostantin veledi Yani nam zimmî meclis-i şer’-i şerifte ilm-i cerahatte hâzik ve beynü’l-akrân fâik olan iş bu hâmilü’l-kitap Üstad Deniz bin Gazi muvâcehesinde bi’t-tav’us-sâf ikrâr ve itirâf edüb nice müddet-i medîde fitık zahmetine mübtelâ olup ifakât baîd olup belki helâki mertebesine varmağla mezbûr Deniz arızâ-i merkûme def’inde hırâfeti zâhir ve bâhir ve nice kimesneler mezbûrun mübâşeretî sebebiyle halas oldukları sukkât ihbâriyle bâhir olmağın*” diyerek hastanın

¹¹⁰² İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 48b.2. Tarih: Şevval 1023.

adı, geldiği yerle ilgili bilgilerden ve Deniz bin Gazi'yi öven beyanlardan sonra *“mezkûr Deniz ile dört yüz akçeye kavl edüb meblağ-ı merkûm dört yüz akçeyi mezkûre berveçhi nakît bi't-temâm teslîm edüb ol dahi teslîm ü kabul eyledi”* ifadesiyle paranın nasıl ödeneceği konusunda anlaşma yapılır ve akabinde *“ba'de'l-yevm arızamın def'i ve ref'ine mübaşeret eylesun eğer bu arızadan ifâkât bulmayup biemrullah mürt olursam veresemden bir ferd mezbûr Deniz'den helâkına bai's oldun deyü da'va ve taleb etmesünler dedikte makarr-ı mesfûrun veçh-i meşrûh üzerine sâdır olan ikrârını ol makarrla el-mezbûre Deniz dahi vicâhen ve şifâhen tasdîk edecek ma hüve'l vakı' bi't-taleb ketb olundu.”*¹¹⁰³ diye hastanın ölümü gerçekleşirse hekimin parasının hastanın mirasından verilmesi ve hasta yakınlarının *dem ü diyet* talep etmemeleri için **“rıza senedi”** olarak kayıt edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen, Deniz bin Gazi'nin ölümü üzerine mehr-i müeccelini mirasından talep eden Nasraniye karısı Saliha binti Küpeli kocasının ölümünden sonra hekimlik mesleğini devam ettirmiştir. Cerrah Deniz'in sağlığında sicillerde geçen tedavi ve ameliyatlarda karısı Saliha'nın ismi kayıtlarda yer almazken, Cerrah Deniz'in 27 Zilka'de 1029 (24 Ekim 1620) senesinde ölümünden yaklaşık üç yıl sonra 25 Cemaziyel Ahir 1032 (27 Mart 1623)¹¹⁰⁴ tarihinde Saliha Hanım tedavi ve ameliyatlara başlamıştır.¹¹⁰⁵ Saliha binti Küpeli'nin de kocası gibi fitik hastalığının tedavisinde usta olduğu sicillerde görülmektedir. Cerrah Saliha Hatun'un, kocasının sağlığında yaptığı ameliyatlarda ve tedavilerde kocasına eşlik etmiş olduğu ve O'na yardım ettiği anlaşılmaktadır. Büyük ihtimalle de

¹¹⁰³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 37b.2. Tarih: 24 Receb 1023 (30 Ağustos 1614).

¹¹⁰⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 139. vrk. 59a., “Rumeli eyaletinden Yani veledi Yorgi fitik ameliyatı için Saliha Hanıma 500 akçe vermiştir.”

¹¹⁰⁵ Saliha binti Küpeli hakkında Osman Çetin, IV. Üsküdar Sempozyumu'nda, Üsküdar Sicillerini kaynak göstererek “Üsküdar'da Bir Kadın Cerrah Küpeli Kızı Saliha Hatun” adlı bir çalışma yapmıştır. Özellikle Cerrah Saliha Hatun'un hastalarıyla arasında yapmış olduğu rıza senetleri için ve Osmanlıda hekimlik ve cerrahlık ile ilgili bilgiler için bu çalışmaya bakılabilir. (521-525) Fakat Osman Çetin'in araştırmasında sorduğu, “*Saliha Hatun tıbbi, özellikle cerrahlığı kimden öğrendi? Babası da bu işlerden anlıyor muydu?... Bu maharetini nereden, kimden, nasıl ve hangi ortamda kazandı? Çevresinde kendisi gibi tıp ve cerrahlıkla ilgilenen başka insanlar var mıydı?*” (s.527) gibi sorularının cevapları, araştırmaya konu olan döneme ait 125 ve 138 numaralı Üsküdar sicillerinden çıkarılabilinmektedir ve bu soruların cevabı yaklaşık olarak yukarıda ifade edilmiştir.

Saliha Hatun cerrahlığı bu sayede kocasından öğrenmiştir. Cerrah Saliha Hatun da tıpkı vefat etmiş kocası Deniz bin Gazi gibi Osmanlının farklı coğrafyalarından gelen hastaları tedavi etmeye çalışmıştır. Cerrah Saliha Hatun'un hastaları Mora,¹¹⁰⁶ Rumeli,¹¹⁰⁷ Anadolu,¹¹⁰⁸ İstanbul,¹¹⁰⁹ Sakız Adası,¹¹¹⁰ İnegöl,¹¹¹¹ Erzurum,¹¹¹² gibi Osmanlının değişik yerlerinden gelip tedavi ve ameliyat olmuşlardır. Cerrah Saliha Hatun yapmış olduğu tedavilerinin ve ameliyatlarının karşılığında en düşük üç yüz akçe,¹¹¹³ en yüksek üç bin akçe¹¹¹⁴ ücret almıştır. Cerrah Saliha'nın aldığı ücretler arasında, Deniz bin Gazi'nin aldığı ücretlere göre değişkenlik daha fazladır. Deniz bin Gazi'nin aldığı ücretler arasında yaklaşık iki kat oranında farklılık varken, Cerrah Saliha'nın aldığı ücretler arasındaki oran on katına kadar çıkmıştır.

¹¹⁰⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 139. vrk. 1b.3, Tarih: Recep 1030 (Mayıs-Haziran 1621). "Vilâyet-i Rumeli'nde Mora sancağında Drabolice kazasına tâbi' Preniko nam karye sâkinlerinden Astani veledi Yani nam zimmî meclis-i şer'-i lâzımü't-tevkîde iş bu bâ'isü'l-kitâb Saliha binti Küpeli mahzarında takrîr-i kelâm edüb hâlâ fituk marazına mübtelâ olub mu'âlicesine muhtâc olmağın zikr olunan ... ilâc etmek için bin yüz nakdî râyiç-ü fi'l-vakt fizzî Osmanî akçe ücret ile ...", İ.M.Ü.Ş.S., No: 139. vrk. 13a.1., Tarih: 25 Ramazan 1030 (13 Ağustos 1621). "Vilâyet-i Rumeli'nden Mora Sancağı'nda vakı' Hartepne? kazasında Todari veledi Yani nam zimmî... fituk marazına ilâc olmak için yedi yüz nakdî râyiç-ü fi'l-vakt fizzî Osmanî akçe...", İ.M.Ü.Ş.S., No: 139. vrk. 13a.1., Tarih: 29 Şevval 1030 (16 Eylül 1621), " Vilâyet-i Rumeli'nde Mora Sancağı'nda Florya kazasına tâbi' Sendan nam karye sükkânından Anderiye veledi Dimo nam zimmî... beş yüz elli fizzî Osmanî akçe..."

¹¹⁰⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 139. vrk. 52b.2., Tarih: 15 Cemaziyel Evvel 1031 (28 Mart 1622). "Vilâyet-i Rumeli'nde Yenişehir kazasına tâbi' ... nam karye sükkânından Dimo veledi Astani nam zimmî meclis-i şer'-i şerifde bâ'is-ü haze'l-kitâb Saliha Hatun ibneti Küpeli mahzarında ... dokuz yüz nakdî râyiç-ü fi'l-vakt fizzî Osmanî akçe ücret...", İ.M.Ü.Ş.S., No: 139. vrk. 59a.2., Tarih: 15 Cemaziyel Evvel 1031 (28 Mart 1622). "Vilâyet-i Rumeli'nde Gariyboz? (Eğriboz?) kazasına tâbi' Ayayorgi nam karye sükkânından Yali veledi Yorgi nam zimmî ... Saliha Hatun ibneti küpeli nam **Kıptîye** ... beş yüz nakdî râyiç-ü fi'l-vakt fizzî Osmanî akçe ücret ile ...", İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 1a.1., Tarih: 25 Ramazan 1032 (23 Temmuz 1623). "Vilâyet-i Rumeli'nde vakı' Rogi? Kazasına tâbi' Varça nam karye sükkânından İstimad veledi Piro nam zimmî ... Saliha Hatun ibneti Küpeli nam **Kıptîye**... sekiz yüz akçe ücretin beş yüzü peşin üç yüzü tedaviden sonra...", İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 1a.2., Tarih: 25 Ramazan 1032 (23 Temmuz 1623).

¹¹⁰⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 6b.1., Tarih: 16 Şevval 1032 (13 Ağustos 1623). "Vilâyet-i Anadolu'da vakı' Yenişehrine tâbi' ... nam karye sâkinlerinden Ömer bin Osman nam kimesne... Saliha Hatun ibneti Küpeli nam cerrah... beş yüz akçe ücret ...", İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 25a.2. "Vilâyet-i Anadolu'da vakı' kasaba-i Arabgir sükkânından Sihak veledi Rona nam zimmî ... beş yüz akçe ..."

¹¹⁰⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 9a.1., "Mahrusa-i Konstantiniye... sipâhiyân zümresinden... Mustafa Bey ibni Abdulmennân... bin iki yüz akçe ...", İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 25a.3., "Oldur ki Mahrusa-i Konstantiniye mahallâtından Un Kapusu Mahallesi sükkânından Anderiye veledi Niko... üç yüz akçe ..."

¹¹¹⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 25a.1., "Oldur ki Akdeniz cezâyirinden Sakız nam cezâyirde sâkin ..."

¹¹¹¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 18b.

¹¹¹² İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 23b.

¹¹¹³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 25b.3.,

¹¹¹⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 144. vrk. 23b.,

Tablo 21: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Cerrah Üstad Deniz bin Gazi'nin Tedavi Ettiği Kişiler ve Aldığı Ücretler

Defter No	Adı	Memleketi	Ücret		
			Peşin	Taksit	Toplam
125. vrk. 19b.1. 22 Rebiül Ahir 1023. (1 Haziran 1614.)	Sinan bin Abdulla h	Rumeli'de Akçahisar kasabasında Pelen Karyesi	400 Akçe		400 Akçe
125. vrk. 19b.2. 3 Cemaziyel Evvel 1023. (11 Haziran 1614.)	Doka veledi Nikola	Vilayet-i Gerpençe Kazasında Anderiye Karyesi	500 Akçe	500 Akçe	1000 Akçe
125. vrk. 29b.1. Evâil-i Cemaziyel Ahir 1023. (Temmuz 1614.)	Angel veledi Manol	Rumeli'de Misisre Kazasında Raçak Karyesi	500 Akçe	500 Akçe	1000 Akçe
125. vrk. 30a.1. 6 Cemaziyel Ahir 1023. (17 Temmuz 1614.)	Hasan bin Hızır	Rumeli'de Belihîç kazasında Perkoz Karyesi	1000 Akçe		1000 Akçe
125. vrk. 30a.3. 6 Cemaziyel Ahir 1023. (17 Temmuz 1614.)	Yorgi veledi Mihal	Rumeli'de Misisre kazasında Niho Karyesi	400 Akçe	600 Akçe	1000 Akçe
125. vrk. 31b.1. 17 Cemaziyel Ahir 1023. (25 Temmuz 1614.)	Arslan veledi Oğono z	Mahrusa-i Sofya	500 Akçe	500 Akçe	1000 Akçe
125. vrk. 37b.2. 24 Receb 1023 (30 Ağustos 614.)	Kostan tin veledi Yani	Anadolu'da Samanlu kazasında Karakinise Karyesi	400 Akçe		400 Akçe
125. vrk. 40b.1. 10 Şaban 1023.	Dimo veledi	Mahmiye-i Konstantiniyyede	500 Akçe		500 Akçe

(15 Eylül 1614.)	Yani	Uzun Çarşı			
125. vrk. 72.a.2. 24 Muharrem 1024. (23 Şubat 1615.)	Bani veledi İskat	Mora	500 Akçe		500 Akçe

2.6. Üsküdar'da Para ve Narh

2.6.1. Osmanlı Devleti'nde ve Üsküdar'da Para

Para, ticaretle ve devletlerin ekonomik hayatlarında kullanılmaya başlandığı zamandan beri, devletlerin iktisadi hayatında vazgeçilemeyen bir unsur olmuştur. Birçok devletin, ekonomik bunalıma girmesinin ve bu bunalımlar sonucunda yıkılmasının sebeplerinden biridir. Aynı zamanda iktisadî refah düzeyinin yükselmesine, halkın mutlu bir şekilde yaşamasına da etki etmiştir. Varlığıyla refah ve mutluluk, yokluğuyla sorunlar, problemler ortaya çıkaran para her şeyden önce bir mübadele aracıdır. Ama bir ödeme aracı, bir hesap birimi ve bir servet saklama aracı olarak da kullanılmıştır.¹¹¹⁵ Tarihte birçok devletin en güçlü konuma geldiğinde, para birimlerinin de güçlendiğini, zayıflamaya başladıklarının da para birimlerinin de değer kaybettiğini görüyoruz. Devletlerin güçlenmesinde ve yıkılmasında etkili olan paranın Osmanlı Devleti'nin Duraklama Dönemi'ne girmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nde, Anadolu Türk Beylikleri ile beraber İlhanlıların egemenliği altında kendi adlarına sikke basmamışlar ve İlhanlı sikkelerini kullanmışlardır. Son İlhanlı valisi Timurtaş'ın Mısır'a kaçmasından sonra Orhan Bey üzerinde "Orhan halledallahü mülkehü"

¹¹¹⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.1.

(Allah mülkünü daim kılsın) yazan gümüş akçeleri bastırmıştır.¹¹¹⁶ Türk-İslam geleneğinde hükümdarlığın şartlarından olan para bastırmak geleneğini Osmanlı padişahları da devam ettirmiştir. Osmanlı tahtına geçen her padişahın hatta Fetret Döneminde şehzadelerin bastırdıkları bilinmektedir. Kanunî zamanında ülke topraklarında faaliyet gösteren darphane sayısı oldukça fazladır. Yaklaşık ellinin üzerinde darphanede para bastırılmıştır.

II. Murat 1430-1431 yıllarında sikkelerin yenilenmesinde bir miktar düşüşle 100 dirhem gümüşten 230 akçe keserken, Fatih bunu 100 dirhemden 400'e, II. Bayezîd ise 420'ye düşürmüştür. Kanunî döneminde bu oran 30 daha düşürülerek 450'ye çıkmıştır. Bunların sonucunda XVI. yüzyılın son çeyreğinde akçenin değer kaybı artmış ve piyasada kırılmış, ayarı düşük akçeler çoğalmıştır.¹¹¹⁷ Bu durumun müşahhas örnekleri "Üsküdar'da Vergiler" konusunda ifade edilmiştir. Vergi toplamakla görevli olanlar, akçenin ayarının tam olup olmadığını bilemedikleri için akçeleri tartarak ve kontrol ederek almışlardır. 25 Zilka'de 1011 (6 Mayıs 1603) tarihli kayıta, vergi toplamakla görevli memurlardan, altının 118'e, tam kuruşun 78'e, aslanlı kuruşun 68'e alınması ve akçenin 9.5'i bir dirhem sahhü'l ayar ve tam cedit (yeni) akçe olarak tartılıp alınması istenmiştir.¹¹¹⁸

İncelemiş olduğumuz dönem olan XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde padişah olan III. Mehmet (1595-1603) döneminde altın sikkenin gümüş sikkeye (akçeye) oranında şiddetli dalgalanmalar meydana gelmiş,

¹¹¹⁶ Pamuk, **a.g.e.**, s.33,34. Orhan Bey'in bastırmış olduğu akçe üzerindeki yazı ile ilgili olarak başka bir kaynakta şöyle geçmektedir. "Orhan Gazi tarafından bastırılan gümüş sikkelerin bir yüzünde La-ilâhe İllallah Muhammedül Resulullah" yazarken diğer yüzünde Orhan'ın adı ve bazen de darp yeri olarak Bursa adı bulunmaktadır. Oğuz Tekin, "Osmanlı İmparatorluğunda Para", **Osmanlı**, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.171.

¹¹¹⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Kıymetli Madenler, Para ve Fiyat Politikaları", **Osmanlı Devleti Tarihi**, II. Cilt, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s.557.

¹¹¹⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 107. vrk. 109b.1., Tarih: 25 Zilka'de 1011 (6 Mayıs 1603). "... Altını yüz on sekize ve tamam kuruş yetmiş sekize aldırup ve aslanlı kuruş altmış sekize aldırup ziyade ve noksan alınmaya amma akçenin dokuz buçuğu bir dirhem sahhü'l-ayar ve tamamü'l vezn-i cedîd akçe alınup şüpheli olan akçeleri mahkemede ehil olanlara tablettürüp yani kabz eyleyeler ve cem' olunan haraç akçesin mahkemede aldırup ahar yerde haraç alınmaya ..."

akçe, altın karşısında değer kaybederek bir altın, 120 akçe değerinde olmuştur. I. Ahmet (1603-1617) döneminde sikke geleneğindeki yuvarlak formun dışına çıkılarak kare formunda gümüş sikkeler de basılmıştır. Gurre-i Zilka'de 1012 (1 Nisan 1604) tarihli borç konulu kayıta on yedi bin akçelik borcun tamamı “**eski akçe**” olarak alındığı ödemesinin ise bir kısmının “**cedî (yeni) akçe**” bir kısmının ise eski akçe yapıldığı ve bunun şikayet konusu olduğu görülmektedir.¹¹¹⁹ 1617-1618 ve 1622-1623 yıllarında iki kez tahta çıkan I. Mustafa, hazinenin içinde bulunduğu sıkıntıdan dolayı gümüş eşyaları eriterek akçe yapmıştır. 1618-1622 II. Osman döneminde bastırılan “Onluk Osmanî” akçe halk arasında “Bekir Efendi Akçesi” olarak anılmıştır. Kısmi olarak incelediğimiz döneme dâhil olan IV. Murat (1613-1640) devrinin ilk yıllarında akçenin altına oranı düşmüş, 1/150'lerden 1/250'lere kadar düşse de, I. İbrahim ile beraber 1/160'lara kadar toparlanmıştır.¹¹²⁰

Akçenin altın karşısında değer kaybını önlemesi için yapılan ayar ve ağırlığının düzenlenmesi olayına “sikke tashihi” denir ki, XVI. yüzyıl sonundan itibaren ve XVII. yüzyılda sürekli yapılan bir uygulama haline gelmiştir. Bu uygulamaların sonucunda akçenin değeri artırılmak istenirken, daha da değer kaybetmiştir.

Araştırmaya konu olan döneme ait Üsküdar Sicillerinde flori (florin), “riyal”, “fizzî akçe (gümüş akçe)”, “guruş” gibi isimlerle paralar Üsküdar'da kullanılmıştır. Riyal ve guruş bazı sicillerde birlikte bazılarında ise ayrı ifade edilmiştir. Sicillerde “tammü'l riyal ve sahhü'l ayar guruş”¹¹²¹, ‘tammü'l vezn ve kamilü'l ayar floriye”¹¹²² ya da sadece “sikke flori”¹¹²³ terimleri kullanılarak, ayarlarında ve ağırlıklarında oynanmamış paralar olmaları özellikle vurgulanmıştır.

¹¹¹⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 109. vrk. 89a. 3. Tarih: Gurre-i Zilka'de 1012 (1 Nisan 1604).

¹¹²⁰ Tekin, “Osmanlı İmparatorluğunda Para”, **Osmanlı**, III. Cilt, s.173,174.

¹¹²¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 7a.2.

¹¹²² İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 47b.1.

¹¹²³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 23b.1.

Osmanlı Devleti'nde altın adını taşıyan paralar, XVI. yüzyılın başından itibaren flori (florin), “şahi” adını almıştır. Bununla beraber Mısır'da basılan altın para ise “eşrefi” adını almaya başlamıştır. Ayrıca XVII. yüzyılın sonuna kadar Hollanda aslanlı eküsü olan para Osmanlıda “esedî gurus ve arslanî” adıyla çokça kullanılmıştır. XVI. yüzyıl ortalarında, 1 gurus 50 akçe iken 1600'de 80 akçeye, 1636'da 96 akçeye, 1640-41'de 120 ve 125 akçeye tekâbül etmiştir. 1510'dan 1640'a kadar 1 eşrefî 1.5 gurus ederken 1640'ta 2 gurus'a yükselmiştir.¹¹²⁴ Akçenin devamlı kıymet kaybetmesine rağmen 1618, 1624 ve 1640'ta yapılan sikke tashihleriyle 100 dirhem gümüşten 1000 akçe elde edilirken; 1 altın 120 akçeye, 1 riyal gurus 80 akçeye ve 1 esedî gurus 70 akçe kıymetindeydi.¹¹²⁵

Üsküdar Sicillerinde “*sikke flori*” ve “*riyal gurusun*” genellikle dışarıdan gelen tüccarların alışverişlerinde ve bazı köle satışlarında kullanıldığı görülmektedir. Akçe ise daha çok günlük hayatta Üsküdar'da ve çevresinde yaşayan “mahallî, yerlisi, yerel” diye tabir edilebilen topluluklar tarafından kullanılmıştır.

Üsküdar Sicillerinde kalpazanlık yapamaya çalışırken yakalananlar olmuştur. “*Mahrusa-i Üsküdar'a tâbi' Yenice nam karye kurbunda olan meşelik içinde Mehmet bin Ali refiki ile kalıb akçe keser zanneyleyüp*

¹¹²⁴ Mantran, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, s.140,141. Ayrıca Halil Sahillioğlu Osmanlıda kullanılan paraları şöyle açıklamıştır: Arapça yazılı hüccetlerde, Osmanlı gümüş para birimi **dirhem** olarak yazılıdır. Dirhem İslam dünyasının, klasik gümüş para birimiydi. Adını ağırlığınca basıldığı tartı biriminden almakta idi. Oysa Osmanlı akçesi dirhemden çok farklı ağırlıkta bir para olup ondan çok ufaktı. Bu nedenle hüccetlerde para miktarı belirtildikten sonra, çeşidi, yani akçe “günün geçerli gümüş dirhemi” diye tanıtılırdı. Bazen basan hükümdarın adıyla tanıtılmaya çalışılarak, Muhammed Hanı dirhem, Bayezid Hanı dirhem veya Selimşahi dirhem diye tamlama halinde verilirdi. Altın para ise **eşrefî** ve **florid**ir. Bunlardan ilki Memluk altınına diğeri Venedik dukasına Yakın Doğu'da verilen isimdir. Flori, **florinden** bozmadır. Eşrefî ise El-melikü'l-Eşref altınıdır. Bununla beraber her iki kelime salt altın para anlamında da kullanılırdı. Milliyetlerini veya memleketlerini diğerkelimelere tamlama yapmağa gerek gösteriyordu: frengi florî Engürüsî florî, Kayıtbâî eşrefî gibi... Osmanlı altını **Sultanî**'dir. “Florî Sultanî, Sultanî Eşrefî” gibi deyimler içinde görmek mümkündür. İran gümüş paraları, Şahrühî, Tenge, Tenge olarak belirtiliyordu. Genellikle 6 akçe değerleri vardı. Halil Sahillioğlu, “‘Kitâbü'l- Kadı’ ve ‘Sufteci’ler”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar 8-10 Haziran**, Editör, Osman Okyar, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975, s.106, 107.

¹¹²⁵ Kütükoğlu, a.g.e., s.558.

mezbûrânın üzerine karye-i mezbûre sâkinlerinden iş bu Mehmet bin Ali ve Mehmet bin Melik... ” adlı kişiler, adı geçen Mehmet’i yakalarken yanındaki arkadaşı kaçmıştır. Mehmet’in yanında bir örs ve bir çekiç bulunmuştur. Ayrıca Mehmet’in üzerinde yapılan aramada “bir kise içinde... kalıb akçe ve Osmanî ve birkaç tane sikke ol miktar akçe ve ... ve bir mihenک taşı” bulunmuştur. Bu durum Mehmet’e mahkemede sorulduğunda, cevabında “ben yazıcıyı deyüp ba’de dersî’amım husûs-ı mezbûrdan haberim yoktur” diyerek kalpazanlık suçunu inkâr etmiştir.¹¹²⁶

2.6.2. Narhlar

“*Narh*” kelime anlamı olarak devlet başkanının veya yetki verdiği memurların yahut halkın işlerini yürütmeyi üzerine alanların pazarlara, esnafa mallarını belirli bir fiyata satmalarını emretmesi ve belirlenen fiyattan aşağı veya yukarı bir fiyata satış yapmayı yasaklaması anlamındadır.¹¹²⁷ Osmanlı idarecilerinin İstanbul’da yaşayan reayayı tüccarların her türlü spekülâtif girişimlerine ve buna bağlı olarak fiyatların haksız olarak yükselmelerine karşı koruma endişesi, kendini özellikle zorunlu tüketim ürünlerine satış fiyatı sınırı konulması eyleminde göstermiştir. Bu endişe Osmanlı için o kadar önemlidir ki; devletin en yüksek makamlardaki şahısları; başta vezir-i azam, hatta padişahın bizzat kendisi, şehrin ekonomik açıdan sorumluları olan kadı ve muhtesib, bu işin için olağanüstü gayret sarf etmektedirler.¹¹²⁸ Narh fiyatlarının tespiti kadının huzurunda olmak üzere ilgili esnafın idarîcileri, kethudâları ve muhtesibin hazır bulunduğu bir ortamda yapılır. Fiyat düzenlemesi yapılırken halkın menfaatleri ön planda tutulmakla beraber esnafa da daima mahsul veya mamulün cinsine ve elde edilmesi için gerekli hammadde ve emeğin cins ve

¹¹²⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 101a.5., Tarih: 18 Cemaziyel Ahire 1030 (10 Mayıs 1621).

¹¹²⁷ Temel Öztürk, “Osmanlılarda Narh Sistemi”, *Türkler*, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.861.

¹¹²⁸ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* 1, s.310,311.

miktarına göre %10-15, çok zahmetli olanlarda ise %20 oranında bir kâr sağlanması çabasına girişildi. Büyük enflasyon devirleri hariç mevsime bağlı olarak değişen yiyecek maddeleri dışındakilerin narh fiyatlarında çok fazla değişiklik olmadığı görülmekteydi. Mevsime bağlı olarak değişen fiyatlar ise ekmek, et, sebze ve meyve fiyatlarıdır. Ekmek fiyatları genelde şiddetli kış aylarından sonraki zahire kıtlığından dolayı artardı. Genelde ekmek fiyatları sabit tutulmaya çalışılmıştır. Ekmek fiyatları, XVI. ve XVII. yüzyıllarda bir akçe, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ise bir veya iki para değerinde olup ekmeğin gramajında değişiklikler yapıldığı görülmüştür. Et, süt gibi hayvani gıdalar ilk ve son bahar aylarında düzenlenmekte olup halkın Ramazan ayını gıda açısından rahat ve bolluk içerisinde geçirebilmeleri için idareciler ciddi çaba gösterirlerdi. Bundan dolayı yiyecek fiyatlarının narh listeleri Şaban ayının sonunda yeniden tanzim edilirdi.¹¹²⁹ Osmanlı ürünlerin tartı değerleri farklı şekillerde ifade edilmiştir. Dirhem: 3.207 gram, vukiyye (okka): 400 dirhem: 1.2822945 kilogram,¹¹³⁰ kıyye: Okkanın diğer adı olup 400 dirheme (1.2822945 kilogram) eşittir.¹¹³¹

Tablo 22: XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Şer'iyeye Sicillerinde Geçen Narh Listeleri

Ürünler	Ölçü Birimi	Fiyat	Müsafire Fiyat	Mukime Fiyat	
23 Safer 1012¹¹³² (2 Ağustos 1603)					
Kızılıcık	ky.		200	300	
Kara üzüm	ky.		200	300	
Karpuz	ky.		9	10	
Frengi kavun	ky.		200	300	

¹¹²⁹ Kütükoğlu, a.g.e., s.562.

¹¹³⁰ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ(1300-1600)**, s.249,253. (Bu ağırlık birimleri 1300 ile 1600 yılları arasındaki değerlerdir.)

¹¹³¹ Sertoğlu, a.g.e., s.186.

¹¹³² İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 62b.1.

Kabak	ky.	12			
Soğan	ky.		8	10	
Koruk	Drm.		200	300	
Şir-ü gan	ky.	200			
Revgan-ı zeyt	ky.		14	16	
Lahm-ı ganem	ky.	10			
Arap tatlı		100			
Kestane Bursa	Vky.		5	6	
Kestane	Vky.		3	4	
7 Rebiül Evvel 1023¹¹³³ (17 Nisan 1614)					
Isfanah	Drm.		200	500	
Sarımsak			150	200	
Soğan			150	200	
Marul			20	30	
Yermede			3	4	
Midilli peyniri	Vky.		12	13	
10 Rebiül Evvel 1023¹¹³⁴ (20 Nisan 1614)					
Üsküdar kaymağı	Drm.	30			
İçinde iki barmak su olacak Eyüp çanağı yoğurdu	Vky.	3			
Kazgan yoğurdu	Drm.	150			
Süt kaymağı	Çömlek	6			
19 Cemaziyel Evvel 1029¹¹³⁵ (18 Nisan 1620)					
Süt-ü halis	ky.	3			
Torba yoğurdu	ky.		5	6	
Kaşık yoğurdu	ky.		3	4	
Fuçi yoğurdu	ky.		3	4	
Çanak yoğurdu	ky.	4			
Kaymak	ky.		12	14	
Lahm	Vky.	12			

¹¹³³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 77a.1.

¹¹³⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 77a.1.

¹¹³⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124b.3.

Sirke			2	3	
Trablus sabunu	ky.		18	20	
10 Cemaziyel Ahir 1029¹¹³⁶ (13 Mayıs 1620)					
Lahm-ı ganem		12			
Lahm-ı kuzu		14			
Asma yaprağı	Vky.		5	6	
Soğan			200	150	
Sarımsak			200	150	
Çağla badem			4	5	
Tarhun			9	8	
19 Cemaziyel Ahir 1030¹¹³⁷ (22 Mayıs 1620)					
Asma yaprağı	Vky.		3	4	
Çağla bademi	ky.		2	3	
Aşı eriği	Vky.		3	4	
Taze bakla	Vky.		4	5	
26 Cemaziyel Ahir 1030¹¹³⁸ (18 Mayıs 1621)					
...peyniri	ky.		10	12	
Kiraz	ky.		6	8	
5 Receb 1030¹¹³⁹ (26 Mayıs 1621)					
Halis süt	ky.	2			
Çanak yoğurdu	ky.	3			
Kiraz	ky.		3	4	
Lüfer balığı	ky.		6	8	
Aşı eriği	ky.		2	3	
Soğan	ky.		300	200	
17 Receb 1030¹¹⁴⁰ (7 Haziran 1621)					
Kiraz-ı umume			2	3	
Aşı eriği			300	200	

¹¹³⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124b.3.

¹¹³⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124b.3.

¹¹³⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124b.3.

¹¹³⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124a.3.

¹¹⁴⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124a.3.

30 Receb 1030¹¹⁴¹ (20 Haziran 1621)					
Aşı eriği	Vky.		1	2	
Can eriği	Vky.		2	3	
Bakla			400	300	
Hisar kirazı			1	2	
Beyaz dut	Vky.		3	4	
9 Şaban 1030¹¹⁴² (29 Haziran 1621)					
Pancar	Drm.		600	500	
Vişne-i umume	Vky.	6			
Otluk	Vky.	1			
Darende kayısı			20	22	
9 Şaban 1030¹¹⁴³ (29 Haziran 1621)					
...Armudu	Vky.		4	5	
Ezine eriği			4	5	
Mayıs elması			2	3	
Aşı eriği	Drm.		300	200	
Zerdali	Drm.		300	200	
Kabak			3	4	
Hıyar		3			
4 Şaban 1030¹¹⁴⁴ (24 Haziran 1621)					
Dikenli armut	Vky.		3	4	
Zerdali	Vky.		3	4	
Ezine eriği	Vky.		3	4	
Ahlat armudu	Vky.		2	3	
Manisa elması	Drm.		300	200	
Kayısı	Vky.		8	10	
Taze fındık	Vky.		3	4	
Beyaz dut	Vky.		2	3	
Siyah dut	Vky.	6			

¹¹⁴¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124a.3.

¹¹⁴² İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124a.3.

¹¹⁴³ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124a.3.

¹¹⁴⁴ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124a.3.

Hıyar yerli	Dane	4			
Hıyar Anadolu	Dane		4	5	
Kabak	Vky.		2	3	
19 Ramazan 1030¹¹⁴⁵ (7 Ağustos 1621)					
Armut	ky.		2	3	
Kavun	Drm.		800	600	
Karpuz	Drm.		800	600	
Üzüm	ky.	2			
Elma	ky.		10	3	
Armut	ky.		2	3	
Kavun	Drm.		200	400	
Karpuz	Drm.		600	300	
Şeftali	ky.		3	4	
Saz inciri	ky.		3	4	

Üsküdar Sicillerine göre bazı ürünlerin yıllara hatta aylara göre fiyatlarında farklılıklar olduğu görülmektedir. 23 Safer 1012 (2 Ağustos 1603) tarihli sicilde lahm-ı ganemin (koyun eti) kıyyesi 10 akçe iken 10 Cemaziyel Ahir 1029 (13 Mayıs 1620) tarihli narh sicilinde kıyyesi 12 akçeye çıkmıştır. Lahm-ı ganemin (koyun eti) fiyatı 1603'ten 1620'ye kadar geçen zaman zarfında yaklaşık %20 oranında artış göstermiştir. Ayrıca sicillerdeki narh listelerine göre lahm-ı kuzu (kuzu eti) fiyatı genellikle lahm-ı ganemden (koyun eti) yaklaşık olarak 2 akçe daha pahalıdır.¹¹⁴⁶ Lahm-ı ganemin (koyun eti) fiyat artışının zıddı fiyat hareketliliği de olmuştur. Halis sütün fiyatı 19 Cemaziyel Evvel 1029 (18 Nisan 1620) tarihinde 3 akçe iken 5 Receb 1030 (26 Mayıs 1621) tarihinde 2 akçe olarak belirtilmiştir. Halis sütün fiyatı bir yılda 1 akçe düşmüştür.¹¹⁴⁷ Bursa Kestanesi diğer kestanelere göre daha pahalıdır. 23 Safer 1012 (2 Ağustos 1603) tarihli narh listesine göre Bursa Kestanesi 5,6 akçeye satışı gerçekleşirken, diğer

¹¹⁴⁵ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 146a.1.

¹¹⁴⁶ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 62b.1., İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124b.3.

¹¹⁴⁷ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124b.3., İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124b.3.

kestaneler 3,4 akçeye satılmaktadır.¹¹⁴⁸ Yüz kile susam, her kile ikişer yüz akçe hesabı üzerinden toplam yirmi bin akçe değerindedir.¹¹⁴⁹ Narh listeleri haricinde sicillerde geçen ticari kayıtlarda da ürünlerin fiyatları yazılmıştır. Bu ürünlerin fiyatları Üsküdar'da Ticaret konu başlığında anlatılmıştır.

Üsküdar'da narh listelerinde birbirlerinden fiyatları farklı yoğurt çeşitleri vardır. Torba yoğurdu (5,6 Akçe), Kaşık yoğurdu(3,4 Akçe), Fuçi yoğurdu (3,4 Akçe), Çanak yoğurdu (4 Akçe),¹¹⁵⁰ Kazgan yoğurdu (drm. 150), içinde iki parmak su olacak Eyüp çanağı yoğurdu (3 Akçe)¹¹⁵¹ olarak fiyatlandırılmıştır. Ayrıca Üsküdar'ın kendi adıyla anılan Üsküdar Kaymağı (drm. 30)¹¹⁵² da Üsküdar Sicillerinde narh listelerinde yer almaktadır.

¹¹⁴⁸ İ.M.Ü.Ş.S., No: 108. vrk. 62b.1.

¹¹⁴⁹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 143. vrk. 38a.4. Tarih: 3 Recep 1032 (3 Mayıs 1623).

¹¹⁵⁰ İ.M.Ü.Ş.S., No: 138. vrk. 124b.3.

¹¹⁵¹ İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 77a.1.

¹¹⁵² İ.M.Ü.Ş.S., No: 125. vrk. 77a.1.

SONUÇ

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar konulu bu çalışmada, Üsküdar'ın Osmanlı öncesi tarihi ile ilgili olarak, kronolojik ve geçirdiği evreleri ihtiva eden bir çalışma eksikliği görüldüğünden dolayı, ilk olarak Üsküdar'ın değişim evreleri ve kronolojik tarihi ele alınmıştır. İlk çağda Kadıköy'ün bir varoşu, köyü olan Üsküdar tarihi gelişimiyle beraber varoşluktan kurtulup zamanla şehir hüviyetine bürünmüş ve Kadıköy'ü kendine bağlamıştır. Ayrıca Üsküdar kelimesinin anlamı hakkında, farklı kaynaklardaki farklı ifadeler birbirine bağlantılı şekilde ele alınıp Üsküdar adının anlamı açıklanmıştır.

Üsküdar'ın şehir gelişimi aslında ilk olarak İslam ordularının İstanbul önlerine gelmesiyle başlamış ve bu durum Fatih'in İstanbul'u fethetmesine kadar devam etmiştir. İstanbul'u fetih girişimlerinde, bir üs olarak kullanılan Üsküdar, Fatih'in Üsküdar'ın bu durumuna olan vefasıyla fetihten sonra şehir gelişim sürecinde çok büyük adımlar atılmıştır. Bu ivmeye kurulduğu coğrafyanın jeopolitik artıları da eklenince Üsküdar; o eski köy halinden kurtulup şehir statüsüne kavuşmuştur.

Üsküdar'ın Asya'nın Avrupa'ya açılan kapısı olması, tarihî İpek Yolu'nun Asya'daki son durağı olması, onun jeopolitik konumunda önemli etkilere sebep olmuştur. Onun bu yapısı, özellikle Şer'îye Sicillerinde açıkça görülmektedir. Sicillere intikal etmiş ticaret ile ilgili birçok davada, noterlik işlemlerinde, borç senetlerinde, uzak çevre olarak Ortadoğu'dan, İran'dan, Azerbaycan'dan, Nahçıvan'dan, Şam'dan birçok tüccarın, ticaret kervanlarıyla Üsküdar'a gelip burada ticaret yaptığını görmekteyiz. Aynı zamanda yakın çevre olarak Anadolu'nun birçok farklı yerinden; Diyarbakır'dan, Erzurum'dan, Şebinkarahisar'dan, Kayseri'den, Ankara'dan, Tokat ve benzeri yerlerden ticaret erbabı Üsküdar'ı mesken tutmuşlardır.

Çok daha yakın çevre olarak düşündüğümüz de; Kocaeli, Balıkesir, Çanakkale, Bursa, Kastamonu, İstanbul'un bilâd-ı selaseyi oluşturan diğer kazaları, Galata, Eyüp ve bunların mahalleleri, Üsküdar ile ticari, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda etkileşim içerisinde. Ayrıca bu çok yakın ilişkide Kocaeli sancağını farklı ele almamız gerekmektedir. Kocaeli'ye, sancak-kaza ilişkisi açısından Üsküdar'ın bağlı olması bu ilişkiyi daha anlamlı hale getirmektedir. Üsküdar'ın taşra teşkilatı açısından İstanbul'un diğer kazalarına göre farklı bir yapısı vardır. İstanbul kazaî-idarî teşkilatlanmada bilâd-ı selase olarak, Üsküdar, Galata, Eyüp ve Dersaadet olarak dörde ayrılırlar. Üsküdar, 1583 senesine kadar Gebze'ye bağlı bir nahiye iken, bu tarihten itibaren İstanbul'un dört mevleviyet kadılığından biri haline getirilmesi, Gebze ve çevresindeki kasaba ve nahiyelerin Üsküdar'a bağlanması O'nun gelişimi ve büyümesi açısından önemlidir. Öte yandan bunlar içinde Üsküdar sancak-kaza teşkilatına göre Kocaeli sancağına bağlıdır. Bu durumu özellikle vergiler konusunda daha iyi görmekteyiz. Kocaeli sancağından toplanması istenen "avarız", "cizye" ve "rüsûm-ı raiyyet" vergilerinden bir kısmı Üsküdar kazasından talep edilmektedir. Tımar sisteminin uygulama alanı da genellikle Kocaeli sancağına bağlı Üsküdar kazası olarak geçmiştir. Mukataa uygulamalarında da Kocaeli sancağının bir bölgesi olarak kabul edilmiştir.

Üsküdar'ın idari birimleri olan nahiyeler, köyler ve mahalleler Üsküdar Şer'îye Sicillerinde geçtiği gibi ifade edilmeye çalışılmıştır. Fakat Üsküdar'ın sancak-kaza bağlamında Kocaeli'ne bağlı olduğu için bazı nahiyeler ve köyler hem Kocaeli'ne bağlı hem de Üsküdar'a bağlı olduğu görülmektedir. Bundan dolayı sanki hata varmış gibi görünse de aslında sancak-kaza ilişkisinden dolayı bir yanlışlık yoktur. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar'ın mahalle sayısı önceki yıllara göre ciddi şekilde artış göstermiştir. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde, "nefs-i Üsküdar'da" mahalle sayısı sekiz iken, bu sayı XVI. yüzyılın üçüncü çeyreğinde on sekize çıkmış ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğinin başlarında bu sayı muhafaza edilmiştir. Mahalle sayısının,

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde büyük ve bunlara bağlı küçük mahallelerle birlikte yaklaşık olarak kırka ulaştığı görülmektedir.

Tarihin utanç sayfalarında yerini almış kölelik müessesinin Batı dünyasındaki uygulanişıyla, Osmanlı uygulaması kıyaslanarak uygulamadaki fark, mikro düzeyde Üsküdar örnekleriyle ifade edilmiştir. Genellikle Osmanlı tarihçileri ve batılı tarihçiler Osmanlıda “kölelik” konusunda ya da “İslam’da kölelik” mevzuunda, kıyaslama yaparak bu coğrafyadaki köleliği çok daha masum, çok daha insancıl olarak göstermişlerdir. Bu durum kendi oluşum dönemi çerçevesinde, diğer uygulamalarla kıyaslandığında doğru olabilir. Fakat Osmanlı topraklarında yaşayan hiçbir köle diğer ülkelerdeki kölelerden daha rahat, daha iyi yaşıyoruz, dememiştir. Üsküdar Şer’iye Sicillerindeki köle kayıtlarının çoğunluğu “kaçak kölelerle” ilgilidir. Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı köleleri bu kadar iyi durumdayken niçin kaçmaya kalkışılar? Bu soru bize hiçbir devletin, düşünce sisteminin, toplusal yapının ne kadar köleliğe haklar verirlerse versinler masum olmadığını gösterir.

Velhasıl Üsküdar’ın yukarıda ifade edildiği pek çok özelliğiyle İstanbul’un önemli bir unsuru olduğu anlaşılmaktadır. O, bir yandan Anadolu’nun masumiyetini ve mütevazılığını bir yandan da merkeze olan yakınlığıyla, saltanatın haşmetini gösteren bir mekândır. Kimi yabancı seyyahların ve yazarların ifade ettiği gibi İstanbul’un bir varoşu, kenar semti değil, Osmanlıyı oluşturan temel dinamikler açısından tam anlamıyla temsil kabiliyetine sahip bir coğrafyadır. O gerçekten de ilk çağlardan beri sahip olduğu konaklama yeri olma özelliğini, XVII. yüzyılda ve sonrasında da devam ettirmiştir. Bu özelliği, onu yılın belirli dönemlerinde Surre Alaylarının, sefere giden ordunun toplanma merkezi haline getirmiştir. Bazen de İstanbul’un meşgaleli ve meşakkatli, yorucu ve stresli hayatından, bir dinlenme yeri gibi, kaçış noktası olmuştur. Padişahlar da boğazın bu mütevazı yakasını, yılın belirli günlerinde dinlenme amaçlı kullanmışlardır.

Üsküdar, geçmişten aldığı bu özelliklerini hâlâ temsil etmeye devam etmektedir. O, kendi içinde barındırdığı Kuzguncuk'un, üç dini bir arada yaşatma anlayışını, bir nebze de olsa sürdürmektedir. Kuzguncuk, Osmanlı Devleti'nin büyük resimde gerçekleştirdiği çok kültürlü ve çok dinli yapısının mikro düzeyde en güzel temsilcisi olmuştur. Kuzguncuk denen bu karye, Üsküdar sosyal hayatına ayrı bir renk katmıştır. Bir yerleşim yerinde, Hristiyanların kiliselerinin, Yahudilerin havralarının, Müslümanların camilerinin bir arada bulunması ve birbirlerinin yaşam tarzlarına herhangi bir müdahalede bulunmadan yaşayabilmeleri, tarih sayfalarından günümüze güzel bir fotoğraf karesi olarak gelmiştir. Şu anda bile eskisi kadar olmasa da (nüfus bakımından) bu özelliğini Kuzguncuk Karye'si (şimdilerde Kuzguncuk Mahallesi olarak) göstermektedir.

Üsküdar ile ilgili bu çalışma ileride yapılacak olan çalışmalara küçükte olsa katkı sağlayacaksa amacına ulaşmış demektir. Bu çalışma Üsküdar'ı her şeyi ile anlatmış bir çalışma değil, olsa olsa, denizde bir katre misali, bundan sonraki çalışmalara başlangıç olacak bir araştırmadır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

İstanbul Müftülüğü Üsküdar Şer'îye Sicilleri

- 106 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili
- 107 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili
- 108 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili
- 109 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili
- 111 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili
- 121 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili
- 125 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili
- 129 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili
- 138 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili
- 139 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili
- 143 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili
- 144 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili

II. Araştırmalar ve İncelemeler

ACAR, İsmail; "Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası", **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.83,84

AKÇA, Sümeyye; **Üsküdar Kadılığı 23 No'lu ve Hicrî 968-970 Tarihli Sicillerin Diplomatik Yönden İncelenmesi; Metin ve İnceleme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s.12.

AKDAĞ, Mustafa; **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, 'Celali İsyanları'**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.

AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, II. Cilt, Ankara, Tekin Yayınevi, 1979.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; **İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlıda Harem**, İstanbul, 1997.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri**, I. Cilt, İstanbul, 1990.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Şer'îye Sicilleri**, I.Cilt, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, 1988.

CİN, Halil, AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Türk Hukuk Tarihi**, Konya, Selçuk Üniversitesi Yay., 1989.

AKTAŞ, Necati; "Osmanlı Dönemi Arşivciliğimiz", **Osmanlı** , VI. Cilt, Ankara , Yeni Türkiye Yay., 1999, s.303.

AKYILMAZ, Gül; "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.365,366.

ANHEGGER, Robert, İNALCIK, Halil; **Kanunname-i Sultani, Ber Mucib-i Örfi Osmanî**, Ankara, 1956.

ATALAR, Münir; **Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları**, Ankara, D.İ.B. Yay., 1991.

AVCI, Mustafa; "Osmanlı Hukukunda Para Cezaları", **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.91.

AYDIN, M. Akif; "Osmanlıda Hukuk", **Osmanlı Devleti Tarihi**, II. Cilt, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s.397.

BANOĞLU, Niyazi Ahmet; **Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**, Ed. Tahsin Yıldırım, İstanbul, 2007.

BAREİLES, Bertrand; **İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri, Pera, Galata, Banliyöler**, İstanbul, 2003.

BARKAN, Ömer Lütfi; "Çiftlik", **İslam Ansiklopedisi**, III. Cilt, İstanbul, 1945, s.392,393,394.

BARKAN, Ömer Lütfi; "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar 8-10 Haziran**, Editör, Osman Okyar, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975, s.20,21.

BAYINDIR, Abdülaziz; "Örneklerle Osmanlıda Ceza Yargılaması", **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.70.

BAYINDIR, Abdülaziz; **İslam Mahkeme Hukuku(Osmanlı Dönemi Uygulaması)**, İstanbul, 1986.

BAYRAM, Mikail; **Bacıyan-ı Rum (Anadolu Selçukluları Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)**, Konya, 1987.

BEY, Koçi; **Koçi Bey Risalesi**, sadeleştiren: Zuhuri Danışman, İstanbul, M.E.B., 1993.

BRAUDE, Benjamin; “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.245,246,247.

BRAUDE, Benjamin; “Osmanlı Millet Düzeninin Kuruluş Efsaneleri I”, **Tarih ve Toplum**, S.40, İstanbul, Nisan 1987, s.34-40

BRAUDE, Benjamin; “Osmanlı Millet Düzeninin Kuruluş Efsaneleri II”, **Tarih ve Toplum**, S.41, İstanbul, Nisan 1987, s.12-16.

CEBECİOĞLU, Ethem; “Bacıyan-ı Rum”, **Osmanlı**, V. Cilt, Ankara, 1999, s.415,416.

CİN Halil, AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Türk Hukuk Tarihi**, ‘Özel Hukuk’, II. Cilt, İstanbul, 1996.

ÇETİN, Osman; “Üsküdar’da Bir Kadın Cerrah Küpeli Kızı Saliha ” **Üsküdar Sempozyumu IV**, 3-5 Kasım 2006 Bildiriler, II. Cilt, İstanbul, 2007, s.519-530.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitapevi,1993.

DOĞAN, İsmail; “Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri, Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri”, **Osmanlı**, V. Cilt, Ankara, 1999, s.372.

DURANLI, Muvaffak; “Yabancı Seyyahların Gözüyle İstanbul ve Üsküdar”, **Üsküdar Sempozyumu II**, I.Cilt, İstanbul, 2005, s.40.

ELDEM, Edhem, GOFFMAN, Daniel, MASTERS, Bruce; **Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep İzmir ve İstanbul**, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003.

EMECEN, Feridun M; “Osmanlılarda Yerleşik Hayat ve Şehirliler ve Köylüler”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.94.

ENGİN, Nihat; **Osmanlı Devletinde Kölelik**, İstanbul, 1998.

- ERCAN, Yavuz; “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.199.
- ERGENÇ, Özer; **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, Ankara, T.T.K., 2006.
- ERGİN, Osman Nuri; **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, I. Cilt, İstanbul, 1995.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet; **Osmanlı Devleti’nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın sonuna kadar)**, Ankara, 1999.
- ERYILMAZ, Bilal; “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.236,237.
- Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, II. Kitap, İstanbul, YKY., Mart 1999
- Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, I.II. Cilt, İstanbul, 1966.
- EYİCE, Semavi; “Fetihten Önce Üsküdar”, **Üsküdar Sempozyumu I**, I.Cilt, İstanbul, 2004, s.17.
- FAROQHİ, Suraiya; **Osmanlıda Kentler ve Kentliler**, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Türk Vakfı Yurt Yay., 1993.
- FAROQHİ, Suraiya; **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, çev. Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yay. Ankara, 2006.
- FAROQHİ, Suraiya; “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, II. Cilt, s.620.
- FREELY, John; **Saltanat Şehri İstanbul**, çev. Lale Eren, 2002, İstanbul.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin; **İslam ve Osmanlı Hukuku’nda Kölelik ve Cariyelik, Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme**, İstanbul, 1996.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin; **Osmanlıda Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı**, ‘Osmanlı’, VI. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.456.
- GENÇ, Mehmet; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007.
- GÖKBİLGİN, M Tayyib; “Nahiye”, **İslam Ansiklopedisi.**, IX. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1997, s.36,37.

- GÖKSAL, Hüseyin; **52 No'lu Kütahya Şer'îye Sicili**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2001.
- GÖYÜNÇ, Nejat; "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", **Osmanlı**, VI.Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.86
- GÜNDOĞDU, Raşit; **Balıkesir Şer'îye Sicili (Evâil-i Cemaziye'levvel 1021-25 Safer 1027, 4 Temmuz 1612-21 Şubat 1628)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 1991.
- GÜNEŞ, Ahmet; "16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", **Üsküdar Sempozyumu I**, I. Cilt, İstanbul, 2004, s.47,48.
- GÜNEŞ, Ahmet; "Üsküdar Havalisi'ndeki Köylerin Sosyal ve Ekonomik Ahvaline Dair Bir Örnek (XVI. yüzyıl Başlarından XVII. yüzyıl Başlarına Kadar Bulgurlu Karyesi)", **Üsküdar Sempozyumu II**, I. Cilt, İstanbul, 2005, s.42.
- GÜR, A Refik; **Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Müessesesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü.E.F., Seminer Kütüphanesi, nr.1737), İstanbul, 1971.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", **Türkler**, IX. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.824.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme 'Menziller'**, Ankara, 2002.
- HAMMER, Joseph van; **Osmanlı Tarihi**, I. Cilt, çev. Mehmet Ata, İstanbul, 1991.
- HUT, Davut; "Üsküdar'da Tarihi Yer Adları", **Üsküdar Sempozyumu II**, I.Cilt, İstanbul, 2005, s.161.
- İLGÜREL, Müçtebâ; **Şer'îye Sicilleri Toplu Kataloğuna Doğru**, İ.Ü.E.F., İstanbul, 1975, Tarih Dergisi, s.28-29.,s.123.
- İmam Ahmet bin Hambel; **Müsned**, IV. C., Bişr bin Sehim Hadisi, Müessetü Kurtuba Darür-Raye, Taihsiz, Riyad, s.335.
- İNALCIK, Halil; **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -I**, Ed. Emre Yalçın, Türküye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul,2009.
- İNALCIK, Halil; "İstanbul: Bir İslam Şehri", **İstanbul Armağanı Fetih ve Fatih**, İstanbul, 1995, s.73.

İNALCIK, Halil; “Köy, Köylü, İmparatorluk”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, 1996, s.7,8

İNALCIK, Halil; “Yahudiler ve Adriyatik”, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, I. Cilt, Ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, İstanbul, Eren Yay., 2000, s.324.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, Y.K.Yay., İstanbul, 2008.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, Eren Yay., 1996, s.52,53.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, I. Cilt, çev. Halil Berktaş, İstanbul, Eren Yay., 2000.

İNALCIK, Halil, QUATAERT, Donald; **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Suraiya Faroqhi, ‘Loncalar Dışındaki İşçiler; Gezgin Tüccarlar, Kadınlar ve Köleler’, II. Cilt İstanbul, 2004, s.720.

İNALCIK, Halil, QUATAERT, Donald; **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, ‘Suraiya Faroqhi’ “Kentlerde Toplumsal Yaşam, Kadın ve Aile”, II. Cilt, İstanbul, 2004, s.721.

İslam Ansiklopedisi, **Üsküdar Maddesi**, XIII. Cilt, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1993, s.127.

İSTEKLİ, Müslüm; Üsküdar’ın **Sosyal ve İktisadi Hayatıyla İlgili Üsküdar Kadı Sicillerindeki Kayıtların Tesbit ve Analizi (978-991, M.1570-1584)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005.

JORGA, Nicolae; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, I.Cilt, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2005.

KAÇAR, Turhan; “Üsküdar Savaşı ve Bizans’ın Temelleri”, **Üsküdar Sempozyumu I**, I.Cilt, İstanbul, 2004, s.21.

KARADENİZ, Feriha; “XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bakış”, **Osmanlı**, V. Cilt, Ankara, 1999. s.453.

KAZICI, Ziya; **Osmanlıda Vergi Sistemi**, İstanbul, 2005.

KAZICI; Ziya; **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi (Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat)**, İstanbul, 1987, s.15.

- KHAN, Arzhi; “Osmanlı İmparatorluğu: Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimari”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 1999, s.233.
- KILIÇ, Ali Dünder; “Osmanlı Saray Törenlerinin Üsküdar’a Yansıması”, **I. Üsküdar Sempozyumu**, I. Cilt, İstanbul, 2004, s.91
- KONYALI, İbrahim Hakkı; **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi**, I.Cilt, İstanbul, 1976.
- KÖPRÜLÜ, Fuat; **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ankara, Akçağ Yay., 2004.
- KUBAN, Doğan; **İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion Kostantinopolis**, çev. Zeynep Rona, İstanbul, 1996.
- KURAT, Yuluğ Tekin; “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.217
- KURT, Abdurrahman; “Osmanlı Toplumunda Poligami”, **Osmanlı**, V. Cilt, Ankara, 1999, s.397
- KURT, Yılmaz; “Osmanlı Toprak Yönetimi”, **Osmanlı**, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.60.
- KÜÇÜK, Cevdet; “Osmanlı Devleti’nde (Millet Sistemi)”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.208.
- KÜÇÜKKALAY, Abdullah Mesud; “Osmanlı Mirî Teşkilatı, Mirî Rejim”, **Osmanlı**, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.57
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat; “Osmanlı Teşekkülleri”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, II. Cilt, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s.608,609.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat; “Kıymetli Madenler, Para ve Fiyat Politikaları”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, II. Cilt, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s.557.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat; “Osmanlı İktisadi Yapısı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, III. Cilt, İstanbul, 1999, s.543.
- LEWIS, Bernard; **İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti**, çev. Ömer Faruk Birpınar, İstanbul, 2006.
- LEWIS, Bernard; **Ortadoğu’da Irk ve Kölelik**, çev. Enver Günsel, İstanbul, 2006.

- MANTRAN, Robert; **XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Eren Yay., 1991.
- MANTRAN, Robert; **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 1995.
- MANTRAN, Robert; **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara, 1986.
- MOLHO, Rena; “Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri”, **XIX. Yüzyıl İstanbul’unda Gayri Müslimler**, Ed. Pinelopi Stathis, çev. Foti ve Stefo Benlisoy, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003, s.78.
- ORTAYLI, İlber; “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”, **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.216.
- ORTAYLI, İlber; “**Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimdeki Rolü Üzerine**”, Amme İdaresi Dergisi, Ankara, T.T.K.Y., 1959, s.98.
- ORTAYLI, İlber; “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Ankara, 2004, s.59.
- ORTAYLI, İlber; **Türkiye İdare Tarihine Giriş**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2000.
- ÖZ, Mehmet; “Osmanlı Klasik Döneminde Tarım”, **Osmanlı**, III.Cilt,, Ankara, Yeni Türkiye Yay.,1999, s.66.
- ÖZKAYA, Yücel; **XVII. Yüzyıl Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara, 1999.
- ÖZKAYA, Yücel; **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumu**, İstanbul, Y.K.Y., 2008.
- ÖZTUNA, Yılmaz; **Büyük Osmanlı Tarihi**, VIII. Cilt, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994, s.74.
- ÖZTÜRK, Nejdett; “Fetih Öncesi İstanbul Kuşatmaları”, **İstanbul Armağanı Fetih ve Fatih**, İstanbul,1995, s.38,39.
- ÖZTÜRK, Sait; “Osmanlı Devleti’nde Çok Eşli Evlilik”, **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.379.
- ÖZTÜRK, Yücel; **Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1560)**, Ankara, 2000.
- PAMUK, Şevket; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999.

- REFİK, Ahmet; **Hicrî XI. Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, İstanbul, 1931.
- RODED, Ruth M.; “Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması”, **Osmanlı**, V. Cilt, Ankara, 1999, s.421.
- SAHİLLİOĞLU, Halil; “XV. Yüzyıl sonunda Hindistan’da Osmanlı Tacirleri”, **Osmanlı**, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.77.
- SAHİLLİOĞLU, Halil; “ ‘Kitâbü’l- Kadı’ ve ‘Sufteci’ler ”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar 8-10 Haziran**, Editör, Osman Okyar, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975, s.106, 107.
- SEVİM, Sezai; “**XVI. Yüzyılda Karesi Sancağı (Tahrîr Defterlerine Göre)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- SOLMAZ, Mehmet; **Tarih Boyunca Asya’nın Kapısı, Her Yönüyle Üsküdar**, İstanbul, 1979.
- ŞİMŞİR, Nahide; “XIII. Yüzyıl Ortalarında Üsküdar Ve Çevresindeki Hamamlar” **Üsküdar Sempozyumu I.**, I. Cilt, İstanbul, 2004, s.84
- TABAKOĞLU, Ahmet; “Osmanlı Dönemi’nde Üsküdar Köyleri”, **Üsküdar Sempozyumu V.**, 1-5 Kasım 2007, İstanbul, 2007, s.143.
- TABAKOĞLU, Ahmet; “Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı**, IV. Cilt, Ankara, 1999, s.23.
- TABAKOĞLU, Ahmet; “Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı**, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.17.
- TABAKOĞLU, Ahmet; “Osmanlı Mali Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı**, III. Cilt, s.129.
- TAK, Ekrem; **XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar’da Sosyal ve İktisadî Hayatın Göstergeleri (Üsküdar Kadı Sicilleri Üzerine Bir Çalışma)**, İstanbul, 2002.
- TEKİN, Oğuz; “Osmanlı İmparatorluğunda Para”, **Osmanlı**, III. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.171.
- TEXIER, Charles; **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeoloji**, I. Cilt, çev. Ali Suat, der. Kazım Yaşar Koparman, Ankara, 2002.

TOLEDANO, Ehud R; **Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890**, İstanbul, 1994, s.XIII.

TUFANTOZ, Abdurrahim; “Selçukluların İstanbul’u Gördükleri İlk Mekan Üsküdar”, **Üsküdar Sempozyumu I**, I. Cilt, İstanbul, 2004, s.39,40. (23-25 Mayıs 2003 Bildiriler)

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, ‘Abd’ maddesi, I. Cilt, İstanbul, 1988, s.57.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, ‘Köle’ maddesi, I. Cilt, İstanbul, 1988, s.237.

UÇAR, Ayhan; **Üsküdar Mahkemesine Ait 403 No’lu Şer’iye Sicili**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.109.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi** C.II., 7. Baskı, XIII. Dizi-Sa.16, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

ÜNAL, M. Ali; **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta, Kalender Kitabevi, 1998, s.224

ÜNAL, Mehmet Ali; “Osmanlı Devletinde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, **Osmanlı**, VI. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.118.

ÜNLÜYOL Aynur, **Şer’iye Sicilleri’ne Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)**, (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1995.

Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi, çev. Hadiye TUNCER, Ankara, 1987, s.11,12.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, **Türkler**, X. Cilt, Ankara, Semih Ofset, 2002, s.201.

YERLİKAYA, İlhan; “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devleti’nde Belediye Hizmetleri”, **Osmanlı**, VI. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.132.

YILDIZ, Kenan; **Üsküdar’ın Sosyal ve İktisadi Hayatı İle İlgili Üsküdar Kadı Sicillerindeki Kayıtların Tespit ve Analizi (954-980 / 1547- 1573)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005

YÜCEL, Yaşar; **1640 Tarihli Esar Defteri**, Ankara, TTK Yayınları, 1992.

III. Lügat ve Sözlükler

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2000.

Divanü Lügat-it-Türk dizini, Ankara, TDK Yay., 1972.

PAKALIN, M. Zeki; **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III. Cilt, İstanbul, M.E.B. Yay., 1993, s.560.

SAMİ, Şemsettin; **Kamus-i Türkî**, İstanbul, 1989.

SERTOĞLU, Mithat; **Osmanlı Tarihi Lügati**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986.

III.Elektronik Kaynaklar

<http://www.istanbul.gov.tr>, (21/5/2008)

<http://www.istanbul.com/kesfet/semter>, (20/6/2009)

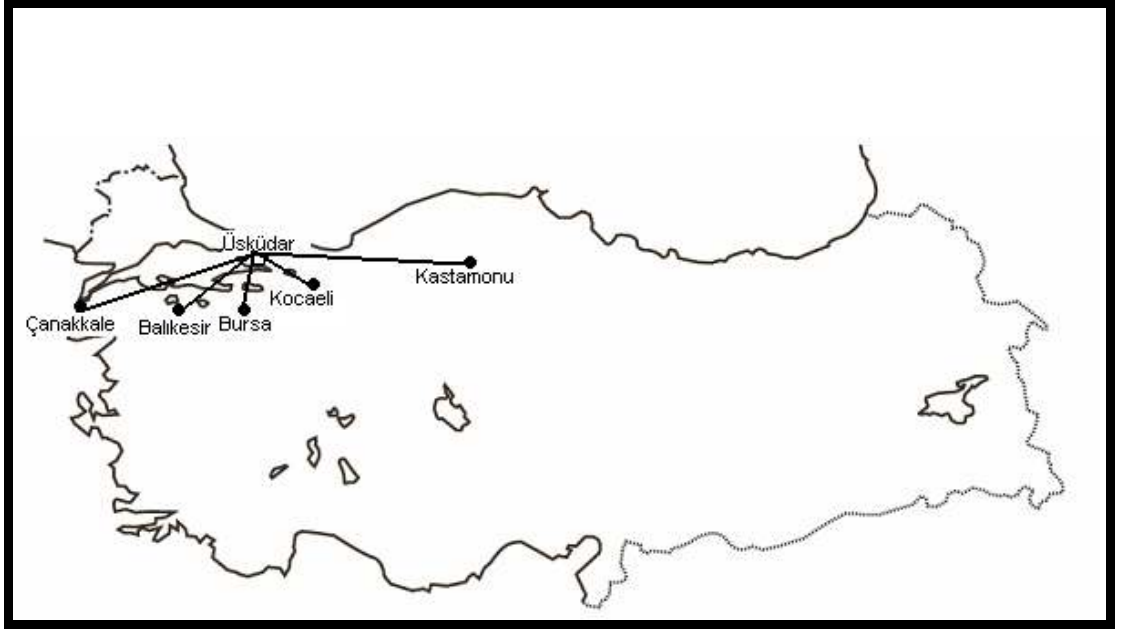
<http://www.uskudar->

[bld.gov.tr/portal/content /tl.jsp?PageName=tarihiMekanlar](http://www.uskudarmuftulugu.gov.tr),

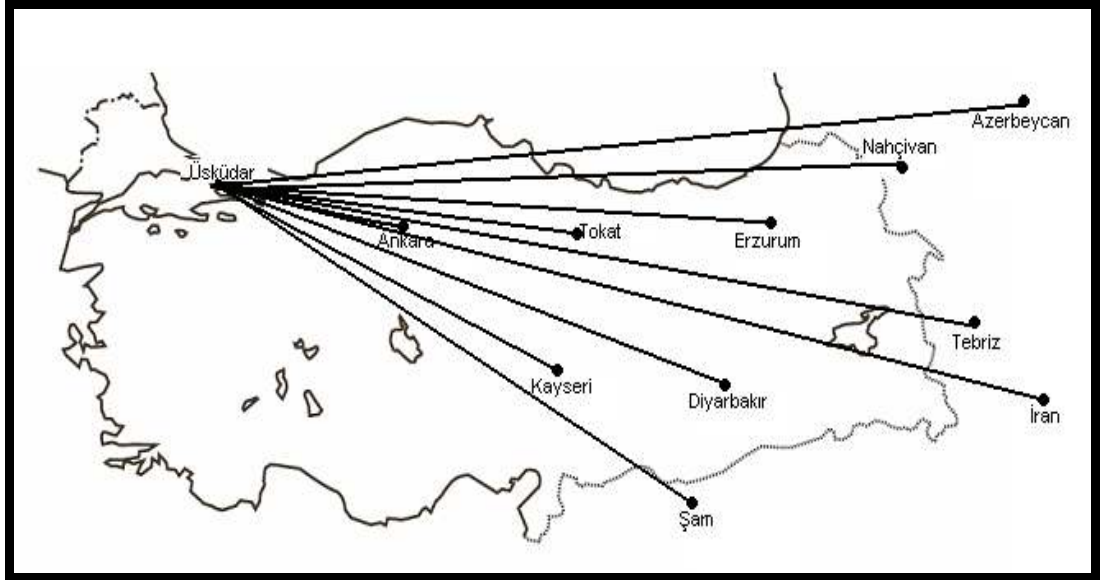
<http://www.uskudarmuftulugu.gov.tr>, (20/6/2009)

<http://www.wikipedia.org/wiki/kizkulesi>, (5/11/2006)

Ek 1: Haritalar

Harita 1: Üsküdar'ın Yakın Çevresiyle Ticareti

Harita 2: Üsküdar'ın Uzak Çevresiyle Ticareti

Ek 2: Resimler ve Fotoğraflar

Resim 1: Yeni Cami

Resim 2: Üsküdar İskele Cami

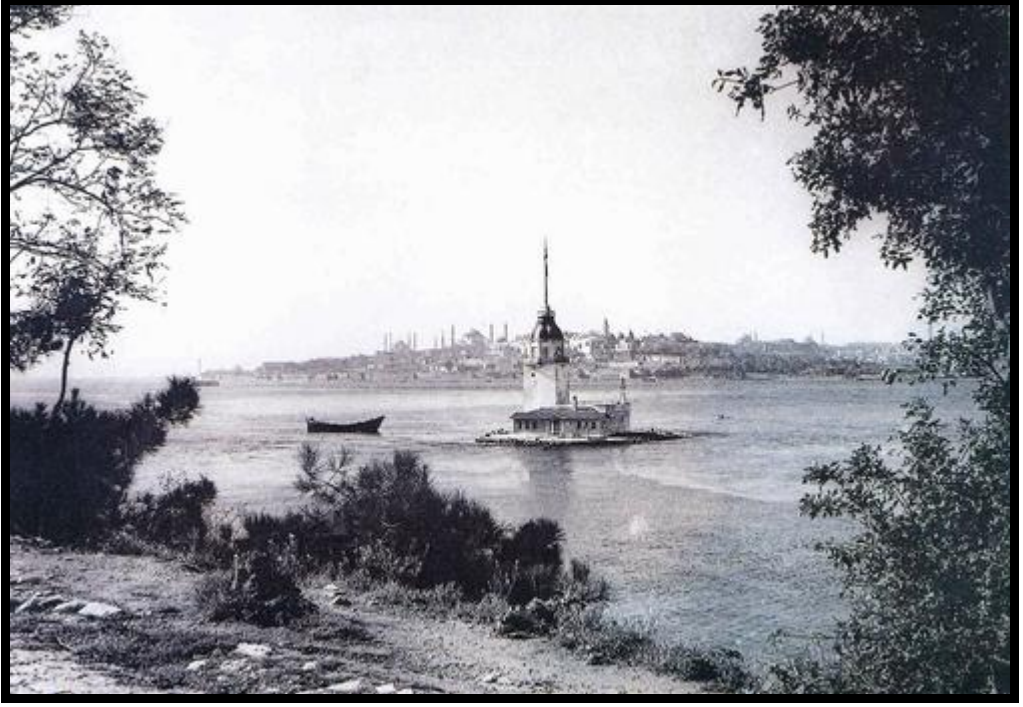
Resim 3: Nurbanu Sultan Cami

Resim 4: Ayazma Cami

Resim 5: Mihrimah Sultan Cami

Resim 6: Üsküdar Kız Kulesi

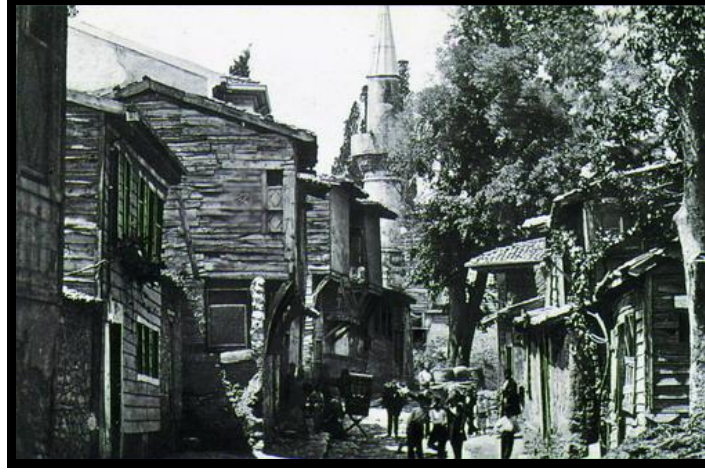
Resim 7: Üsküdar Kız Kulesi

Resim 8: Nurbanu Sultan Külliyesi

Resim 9: Üsküdar Karacaahmet Mahallesi

Resim 10: Üsküdar'da Bir Sokak

Resim 11: Üsküdar'da Bir Çarşı

Resim 12: Üsküdar'da Pazar

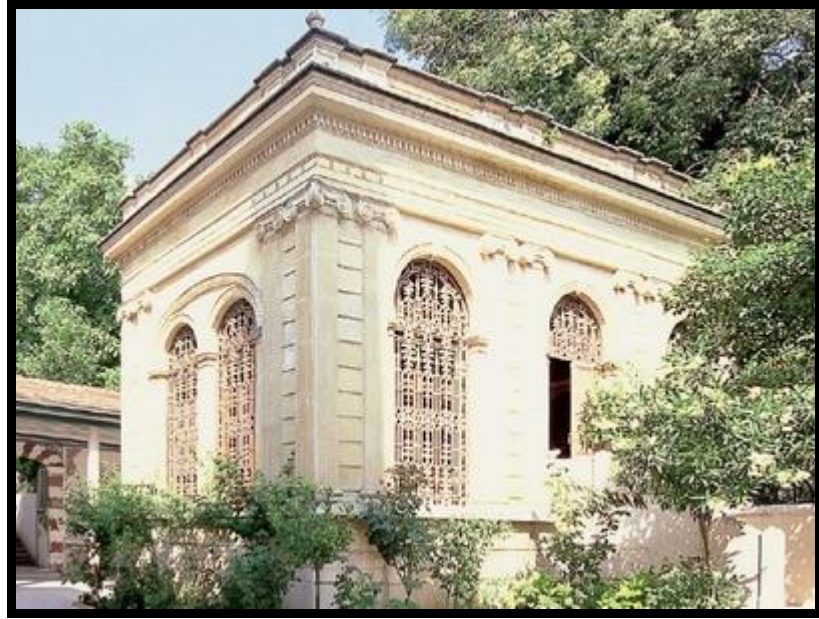
Resim 13: Eski Üsküdar'da İnsan Manzarası

Resim 14: Üsküdar'da Ticaret

Resim 15: Üsküdar'da Kervanlar

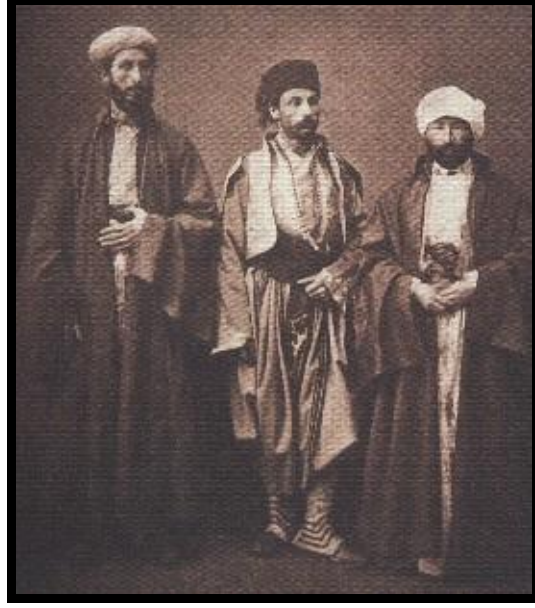
Resim 16: Gülfam Hatun Medresesi

Resim 17: Kefçe Dede Türbesi

Resim 18: Mihrimah Sultan

Resim 19: Osmanlıda Yahudi Erkeği

Resim 20: Osmanlıda Yahudi Kıyafeti

Resim 21: Osmanlıda Zengin Rumlar Kadınları

Ek 3: Belgeler

[illegible]

ÖZET

Bu çalışmada, XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başında büyük bir değişim sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu'nda, başkent İstanbul'a gerek fiziksel gerekse kültürel anlamda en yakın yerleşim yeri olan Üsküdar Kazasının XVII. yüzyılın ilk çeyreğindeki durumu, Üsküdar Şer'îye Sicilleri temel alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Şer'îye Sicilleri kadıların tuttukları kayıtlar olup, XVII. yüzyılın ilk çeyreğindeki Üsküdar'ın ekonomik ve sosyal hayatını anlatmada birinci elden kaynaklar olma açısından son derece önemlidir.

Bu tezde, Üsküdar adı, XVII. yüzyıla kadar olan Üsküdar'ın kısa tarihi, merkez organizasyonu içerisinde Üsküdar'ın yapısı ve Üsküdar taşra teşkilatı ile bu teşkilatta yer alan görevlilerin yanı sıra vergi uygulamaları, meslekler, aile, kadın, ticaret ve kölelik gibi konular üzerine durulmuştur.

Anahtar Sözcükler:

1. Üsküdar
2. Şer'îye Sicilleri
3. Ticaret
4. Kölelik
5. Ekonomik ve sosyal hayat

ABSTRACT

In this study, in Ottoman Empire that underwent a process of change by the end of 16th and by the beginning of 17th centuries, District of Üsküdar being closest to the Capital City i.e. İstanbul both physically and culturally is tried to be portrayed in the first quarter of 17th century basing on Judicial Records.

Judicial Records kept by kadis have been very useful first-hand resources to explain Üsküdar's economic and social life in the first quarter of 17th century.

In this thesis apart from taxation practices, jobs, family, woman, trade and slavery, it is also attempted to display the word Üsküdar, its short history till 17th century, the structure of Üsküdar within central organisation, and provincial organization of Üsküdar and officers in that organisation.

Key Words

- 1. Üsküdar**
- 2. Judicial Records**
- 3. Trade**
- 4. Slavery**
- 5. Economic and social life**